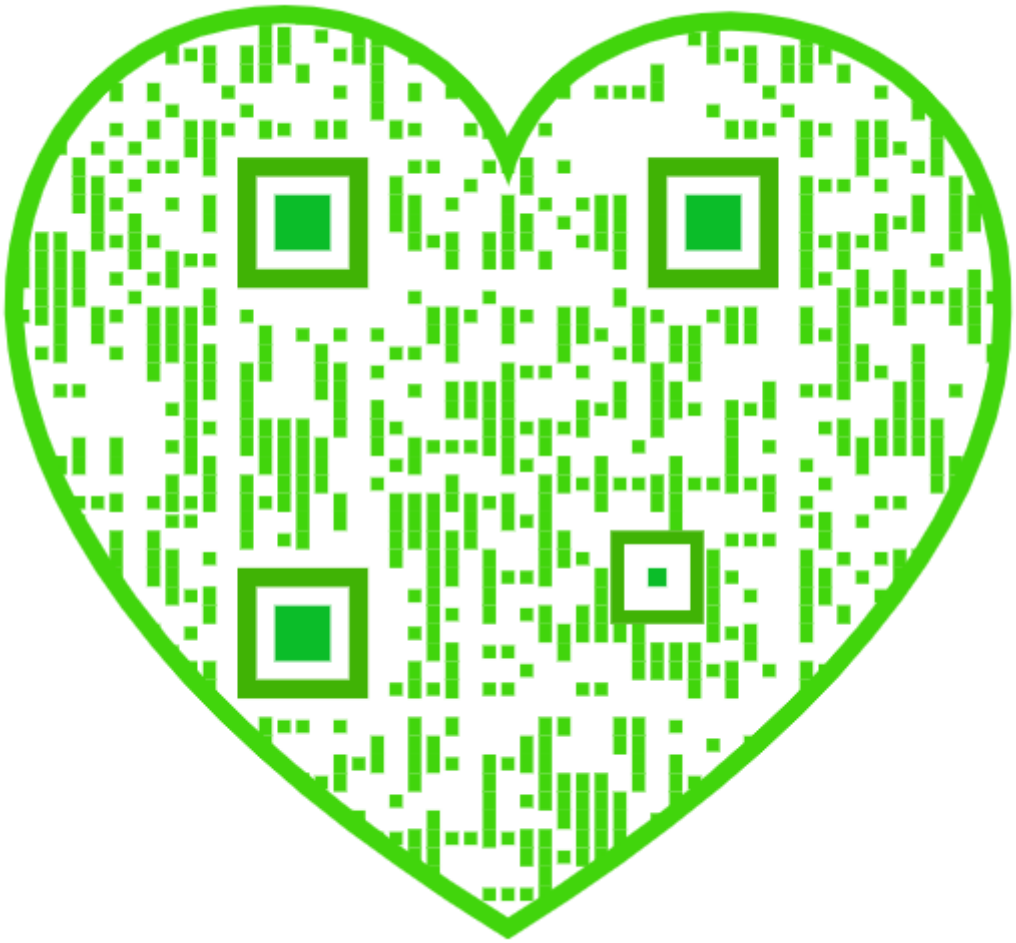

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DERTIGSTE DEEL.

1856.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.

I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benedede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Scholia op de Apologie oft Verantwoordinge van Willem den Zwijger. 1

Sir Robert Peel bij de Emancipatie der Katholicken. . . . 87

Fabiola of de Kerk der Katakomben. Door den Kardinaal Wiseman. 109

Bespiegeling, gezag en ervaring. Eene wijsgeerige, geschiedkundige proeve. Door Dr. A. Pierson. (De invloed der Katholicke Kerk op de kunst.) 129

Protestantsche klagt over Protestantsche schriftverklaring. . 158

De eenige Middelaar. (Ter beantwoording der twee brieven van Dr. J. C. Zaalberg.) Ingezonden door Prof. J. C. H. Muré. 193, 325

Het Testament van Philips de Montmorency, graaf van Hoorne. 239

Het Christelijk ziek- en sterfbed in de eerste eeuwen der Kerk. 261
Kort overzigt der geschiedenis van Granvelle en zijn nagelaten papieren. 289
Hoe Prof. Hofstede de Groot den H. Thomas citeert. . . . 365

VERSCHEIDENHEDEN.

Authentieke verzameling van verleende aflaten. 114
Een tijdig verweerschrift. 115
Van Nouhuys' „Levens van Gods lieve Heiligen", voortgezet door P. J. Hesseveld, Pr. 120
De Kruisweg door den Eerw. J. J. Putman. 121
's Heeren Kruisweg. Gedichtjes voor iedere Statie. Door J. Poelhekke. 122
Herleving der oude Druiden. 124
Het Protestantsch Traktaatgenootschap en het genootschap der Zondagsscholen te Parijs. 125
Ritus Sacri. 186
Aanslagen der Knownothings tegen de Katholieken in de Vereenigde Staten. 187
Kerkelijke geschiedenis voor Katholieken. 190
Een boekje van den Goeden Herder. 191
Verboden boeken. 302
Bijbelverspreiding en Evangelisatie vooral onder de Roomsch Katholieken. 303
De zes groote Protestantsche Zending-genootschappen in Engeland. 322
Een schoon woord van Guizot over den Katholieken zendeling. 324
Richardus Verstegen. (Ingezonden.) 371
Naschrijverij en Protestantsche wetenschappelijkheid. . . . 377
Was het in de dagen der vaderen zooveel beter? 380
Het bijbellezen maakt het volk Joodsch. 385
Erbarmelijke toestand der Evangelische landskerk in Pruissen. 386

Sprokkelingen:

De Hervormde Kerkorganisatiën gevonnisd. 127
Opwekking ter Zondag-viering in Engeland. . . . . —
Godsdienstige en zedelijke ontaarding in Londen. . . 260.
Genootschap tot bescherming van Priesters. . . . . —
Vreeselijk verbruik van sterken drank in Duitschland. —
Die olijke Tijdspiegel! 388

Bl. 249 r. 3 v. o.
» 251 » 9 » b. } *staat:* Zie hoven bl. 196, *lees:* bl. 242.
» 255 » 10 » o. » » » » 200 » » 246.

SCHOLIA

OP DE

APOLOGIE OFT VERANTWOORDINGE

VAN

WILLEM DEN ZWIJGER.

Dertien jaar bijna (1568—1580) had in Nederland het bloedig pleit tusschen de omwenteling en het Grafelijk gezag aangehouden, toen de Apologie van Oranje aan den strijd eene nieuwe wending kwam geven, waardoor de verzoening niet langer denkbaar mogt blijven.

Het geheel bevat eene zelfverdediging van 's Prinsen handel en bemoeijing in den zoogenaamden vrijheidsoorlog, een antwoord op het Edikt, in form van proscriptie door Filips den Tweede tegen hem uitgevaardigd. Tevens is het kennelijk gebezigd tot een pluimstrijken van Frankrijk, welks verfoeijelijke politiek de omwenteling telkens had bevorderd, en van waar hij binnen kort, met soldaten en geld, in den wuften Anjou een gewenschten helper te gemoet zag. Even zigtbaar is het eene poging, om den Staten zijne zaak als de hunne te doen beschouwen, en hen een beslissenden stap voort te dringen

tot 's Konings afzwering, die werkelijk eenige maanden later is gevolgd.

Met eenen geleibrief zond Oranje de Apologie aan de „Coninghen ende andere Potentaten van der Christenheit" en plaatst zich in beide tegen Filips op het standpunt van Soeverein tot Soeverein (Prince absoluyt, hoe wel dat mijn Vorstendom niet seer groot en is): weinig nogtans van hetgeen die verhouding medebrengt, zal men in het stuk zelf kunnen wedervinden. Eene aaneenschakeling van deels kwaadaardige, deels lasterlijke verwijten, van looze en bij afwisseling plompe drogredenen, van uitvallen, hoedanig edele verontwaardiging ze nimmer en felle haat niet altoos te baat neemt, vervormt het prinselijk manifest in een schotschrift, wat door verscheidene April-prekers niet te onregt of vruchteloos is geraadpleegd. De opsteller was Oranje's geheimraad en hofpredikant, Pieter Lozeleur, heer van Villiers en Westhoven. Geenszins ondernemen wij thans eene volledige wederlegging; daartoe wordt eene gezuiverde voorstelling van dat gansche veel bewogene tijdvak vereischt, en die taak in haar geheel is schier niet te overzien, schoon we gaarne tot hare vervulling iets willen bijdragen. Daarom brengen wij hier omtrent sommige punten eenige losse aanteekeningen voor, waaruit voor het minst moge blijken, in welken zin de Apologie is te houden voor hetgeen zij genoemd is: een onschatbare oorkonde voor de geschiedenis van ons vaderland, een meesterstuk van welsprekendheid en verpletterende betoogkracht [1]).

---

1) Wij zullen ons houden aan van Hasselt's herdruk der originele geprivilegieerde editie, overgeheset bij laste van Sijne Excellentie, *bij deselve oversien* en gedrukt door Ch. Silvius, gezworen drukker der Staten, 1581.

Ten bewijze, dat zijne innige belangstelling jegens de vervolgde Protestanten reeds van vóór Filips' afreize uit de Nederlanden dagteekende, vermeldt de Prins ook de uitkomst van zeker jagtgesprek, dat hij met Hendrik II van Frankrijk zou gehouden hebben, tijdens hij aldaar gijzelaar was, na het vredetraktaat van Chateau-Cambresis. Die vorst namelijk waande hem, als een der vertrouwdste onderhandelaren, ook bekend met een geheim plan, wat door Alva tusschen het Nederlandsche en het Fransche hof werd besproken, om al de wegens Protestantisme *verdachten* overal *door de gansche Christenheid uit te roeijen.* Onbedachtzaam daarover toegesproken geliet zich de Prins als der zaak volkomen bewust, en raakte zoo achter al de bijzonderheden van dat breed opgevat ontwerp (*Apol.* 117—120).

Meermaal hoorden wij moeijelijkheid maken over het waarschijnlijke dezer proeve van diplomatische behendigheid; en voorzeker, al neemt men aan, dat Hendrik II zoo weinig wist, met wie hij zich veilig over dergelijke zending kon onderhouden, blijft het vreemd, dat Oranje, tot hetzelfde *openbare* doel naar Frankrijk gezonden, en toch volkomen onkundig van de *bijzondere* commissie zijns medegijzelaars Alva, eenige weken later, persoonlijk van Filips, bij deszelfs vertrek naar Spanje, den last zou hebben ontvangen, om „veel luyden van eeren, daer „men vermoeden op hadde datse van de Religie waren, „te doen sterven" (*Apol.* 170). Wij hebben echter vooral bedenking tegen den indruk, dien het jagtpraatje in 1559 op 's Prinsen gemoed zou hebben gemaakt. „Wy zijn doe „ter tijdt wt der maten seer beweecht worden tot com- „passie ende medelijden over soo veel luyden van eeren, „die tot ter doot gheschickt ende overghegheven waren,

„metgaders in 't gemeyne over alle dese landen, in den „welcken men ghedochte een seker maniere van Inquisitie „in te voeren,... erger ende wreeder... dan de Inquisitie „van Spaegnien." — Hij heeft dan ook de „luyden laten „waerschouwen, in plaets van sterven, wetende, dat wy „sulcks met goeder conscientie niet en vermochten te „doen, ende dat men veel meer Gode behoort ghehoor- „saem te wesen dan den menschen" (t. a. p.).

Dat hij integendeel nog een paar jaar later omtrent geloofsonderzoek en -vervolging gansch andere gevoelens koesterde, dan de bovenstaande, zouden wij mogen opmaken uit eenige oorkonden betreffende het invoeren der hervorming in zijn Prinsdom Oranje. Zijn gelijktijdig schrijven aan de Landvoogdes en den Kardinaal Granvelle (21 Oct. 1560) hebben de meesten onzer lezers reeds in extenso aangetroffen bij den heer van der Horst (*Huwelijk* enz. pag. 2 en 3); wij herinneren dus hier alleen den hoofdinhoud:

„Om zijne *bijzondere gehechtheid* aan onze ware en „oude godsdienst neemt hij in genoemd Vorstendom maat- „regelen tegen *die nieuwe en ongelukkige sekte, die booze „ketterij, — zoo verderfelijk voor de geheele Christenheid.* „Zijne ambtenaren moeten al het mogelijke doen (par „tous moiens du monde) om die wanorde te keeren en „geenszins gedoogen, dat die *kwaadgezinden* (méchants) „in zijne staten zich ophouden noch dat er iets onder- „nomen worde tegen *het oude en ware geloof*, zoodat „noch de Paus, noch de Koning van Frankrijk misnoegd „kunnen wezen. — Wat hem belangt, wien het ten hoogste „leed doet, dat de ketterij zulken voortgang maakt en „dat hij niet, naar zijnen goeden wil, alles spoedig zal „kunnen verhelpen (dat weet God, Mevrouw!), ook om-

„dat gansch Frankrijk is *aangestoken* (emfecté), hij ver-„langt hulp der pauselijke troepen uit het naburig Avignon; „om die te verkrijgen zal hij een edelman derwaarts af-„zenden, die, vreest hij, *alleen met geweld* iets zal kun-„nen uitrigten."

Den 6 Julij schreef hij nog bepaalder aan Chantonay, broeder des Kardinaals:

„Monsieur de Chantonnay, j'ai entendu les désordres succédez „en Oranges à cause de la religion. Et comme vous sçavez que „je n'estudie riens tant que d'y obvier par tous les moiens si „promptement qu'il est possible, comme j'ai fait aussi doiz (depuis) „le commencement que je suis esté adverti du tumulte et chan-„gement audit Oranges, par le tesmoignage que vous-mesmes „pouvez donner, je renvoie ledit porteur en diligence avecq let-„tres de placcart et deffence, dont la copie vat cy joincte, contre „ceulx qui sont contrevennus auxdites deffences et prohibitions; „mesmes j'en ai fait *prendre deux ou trois*, quelz j'entends estre „chiefs et principaulx desdits tumultes et désordres, *pour estre „chastiez* selon l'exigence de leurs démérites et mésuz. J'escrips „aussi à mon gouverneur, conseil, nobles, vassaulx et consulz „dudit Oranges observer et faire entretenir lesdicts édictz et or-„donnances, procéder et laisser procéder à l'exécution d'iceulles, „sans aucune dissimulation, port ou faveur. J'espère que ce fai-„sans, et que les principaulx en soient corrigez, les *autres pren-„dront exemple* et sera occasion de plus grant repos et tranquillité „publicque, lequel je désire singulièrement, principallement *en „notre vraye et anchienne religion.* Je y faitz tous les offices pos-„sibles, pour bien faire régir et gouverner mes subjectz par dela „en bonne justice et pollice, et les contenir en notre vraye et „anchienne religion"... (*Papiers d'Etat de Granvelle*, V, 323).

Het hier genoemde plakkaat was niet het eerste, wat hij tegen de hervormden uitvaardigde: aan den Gouverneur van het prinsdom, een ijverig Katholiek en uitvoerder zijner bevelen, klaagt hij: „le desplaisir qu'il „avoit des troubles survenus en sa principauté pour le

„fait de la religion, présumant que cela procedoit de la „nonobservation *de ses Edicts et ordonnances* contre ceux „qu'on appelloit Ministres, Prescheurs, estrangers, bannis „et fuitifs; leur mande de les faire publier et observer „selon la vigeur de ses patentes, esperant que le chas- „timent de trois ou quatre causeroit la cessation des trou- „bles; leur ordonna de faire apprehender" etc. (J. de la Pise, *Tableau de l'histoire des princes et principauté d'Orange*, p. 282).

Het edict zelf luidde aldus (bij de la Pise pag. 283—285):

Comme nous sommes deuement advertis, que nonobstant diverses ordonnances et Edicts, de par nous publiés en nostre Cité et Principauté d'Orange, contre les Precheurs de nouvelles et perverses doctrines et autres bannis, fugitifs et gens incognus; aucuns s'appellans Ministres, et plusieurs fugitifs à cause de la Religion, assemblées, troubles et esmotions autre part excitées, se seroient puis nagueres retires en nostredicte Cité et Principauté; qui se seroient advancés et s'advancent journelement de seduire nos subjects, et les retraire de la vraye Religion et de l'obeissance de nostre mere S. Eglise, suivant que plusieurs d'entre eux, et mesmes aucuns de nos subjects propres et naturels de nostredicte Principauté, se seroient enhardis de faire baptiser leurs enfans à gens laiz en leurs maisons privées, de se marier sans Prestre, et en user des autres sacrements selon leur phantasie et sortes reprouvées par nostre mère S. Eglise, contrevenant à nostredicte Ordonnance, Edicts et deffences à nostre grand regret et desplaisir, chose causant une grande division et tendante à la ruine de nostredicte Cité et Principauté, procedant à l'occasion que lesdicts Ordonnances et Edicts n'ont esté executés par nos Officiers, si estroitement et rigoureusement que bien convenait. *Pour ce est il* que nous désirans contenir nos subjects en l'obéissance de la saincte religion, commandement de Dieu et nostre mere S. Eglise et obvier à la ruine de nostredicte Cité et Principauté, division, et discordes de nosdicts subjects, et qu'ils ne soient entièrement distraits de la vraye doctrine de Dieu et de la S. Eglise, par advis et deliberation de nostre conseil avons

de nostre authorité souveraine et pleine puissance interdict, prohibé, et deffendu, interdisons, prohibons et deffendons par cestes, à tous de quelque estat, ordre et qualité, qu'ils soient, de publiquement ou secretement precher, ne endoctriner en nostredicte Cité, villes et autres lieux de nostredicte Principauté, sans expresse licence, congé et consentement de nostre Gouverneur, President et autres gens de nostre conseil de Parlement audit Oranges; les quels avant que d'accorder telle permission s'enquerront de la doctrine, vie, et conduite des Precheurs: et sera icelle permission avant que prescher, communiquee à nostre Advocat et Procureur General, qui la faira enregistrer à la greffe de nostredicte Court, et ce à peine de confiscation de corps et de biens. Et sur la mesme peine avons deffendu et deffendons, que nulli de nos subjects ne s'advance de baptiser et faire baptiser ses enfans en lieux privés, et autre part que en Eglises, ny user des saincts sacrements autrement ou en autre lieu, ou avec autres ceremonies qu'on est accoustumé selon l'usance ancienne de l'Eglise Romaine. Et pource que contre les inhibitions et deffences de nostredicte Court et au contemnement d'icelles, plusieurs en nostredicte cité et villes, se sont advances de faire assemblées illicites avec port d'armes; et autres estrangers, bannifs, fugitifs à cause des esmotions ou assemblées illicites pour le fait de la religion, y se sont retires; lesquels auroient ou y pourroient semer mauvaises doctrines, et y faire actes prejudiciables à nous et à nosdictes subjects ce que ne voudrions; mesmes nosdite Cité et Principauté d'avoir le nom et tiltre de spelonque et retraite de telles gens reprouvés, séditieux, et mal conditionés, n'y en ce desplairre à leurs Princes et Souverains Seigneurs. Avons de nouveau par advis que dessus de nostredite certaine science et pleine puissance interdit, et deffendu, interdisons et deffendons par cestes, les dictes ports d'armes, assemblées illicites, et retraits de gens bannis ou fugitifs à cause de la religion, esmotions ou assemblées illicites pour icelle, ordonnant et commandant auxdicts estrangers bannis ou fugitifs, pour les causes susdites deux retirer et despartir de nosdicte Cité, villes et Principauté dedans trois jours apres la publication de cestes, sur la peine de cinq cents livres, et outre ce estre arbitrairement corrigés, selon les qualités de leurs personnes et delicts...

Si mandons et ordonnons tres à certes à nos tres chers et feaux les Gouverneur, President et gens de nostre Court de Parlement, et à tous nos Vassaux, Justiciers et Officiers qui ce regardera: de faire publier par son de trompe, affiction d'icelles es lieux publiqs nosdicts Edicts, Ordonnances, et deffences en nosdites Cité, Villes et Principauté et autres lieux accoustumés, affin que nulli ne puisse pretendre ignorance: d'entretenir, et faire entretenir et observer nosdicts présents Edicts, et deffences estroitement et sans dissimulation quelconque. Car tel est nostre plaisir. En tesmoing de ce que dessus avons signé cestes de nostre main et fait mettre nostre seel.

Donné à nostre ville de Breda le sixiesme jour de Juillet l'an de grace quinze cents soixante un.

(Signé) GUILLAUME DE NASSAU.
Par Ordonnance de Son Excellence
de Pnantz.
Et seelé à double queüe pendant.

Niet onbelangrijk is hetgeen de Prins over het beteugelen van sektarissen aan den Paus (Pius IV) verklaarde; van dien brief bestaan twee minuten; wij volgen de laatste (*Arch.* I, 116), als zijnde de verbeterde redactie van 16 Nov. 1561; sommige met voordacht ingevoegde woorden, die in de eerste minuut van 9 Nov. ontbreken, geven er nog meer Katholieken toon aan; wij zullen die varianten ter onderscheiding tusschen haakjes plaatsen.

Beatissime Pater
post sanctorum pedum oscula.

Sanctissime Pater, posteaquam praeteritis diebus ex Germaniâ superiori in Brabantiam reversus essem, Sanctitatis Vestrae literas sub vicesimo secundo Augusti ad nos Româ datas, Bruxellis vicesimo octavo Octobris reverenter accepi. Exhibuit mihi insuper et suas hujus Galliae Belgicae Gubernatrix, quas Sanctitas Vestra sub eodem dato eâdemque de re ad eam dederat literas, legendas. Quan-

quam autem operae pretium non fuisset, dictam Gubernatricem privatis commonere literis ut me in officio pietatis et obedientiae contineret, quippecum nihil aliud desiderem quam Sanctitatis vestrae, [Ecclesiaeque Romanae] receptis et paternis monitis ultro obedire, tamen et vestrae Sanctitatis ad me literae et dictae Gubernatricis fraternae admonitiones mihi fuerunt quam gratissimae. Et quidem optarem illam haereticam pestem *quae praeter exspectationem meam* ex vicinis Galliarum locis in Principatum meum Auraïcum irrepsit, eâdem facilitate quâ invecta est, *e medio tolli et aboleri posse.* Quapropter cum mihi videretur huic communi malo, quod aliorum quoque principum populos infecerit, propter tum temporum horum injuriam, tum *vero omnium hominum Christiani nominis hodiernam insaniam*, non poenis solum, sed etiam, et quidem cum primis, purioribus iisdemque assiduis et severioribus concionibus subveniendum; illico ad meos Auraïci mei Principatus Officiarios scripsi, iisque, [pro jure meo,] severe mandavi ut curent passim in Ecclesiis dicti Principatus mei nostrae Orthodoxae et Catholicae religionis doctrinam, [uti a majoribus accepimus,] pure et in dies majori diligentiâ doceri, subditosque meos in eâ omnimodo contineri; contra autem facientes, et aliud *aut palam aut secreto docentes*, sub proscriptionis et bonorum confiscationis poenâ, nullius personae habito respectu, in carcerem puniendos conjici. Quorum in *transgressores et reos* ita me *animadvertere* constitui, ut delicti gravitas relligionisque nostrae tuendae necessitas postulare videbitur. Idque potissimum ut tum meae obedientiae, quâ me Sanctitati Vestrae devinctum confiteor, specimen edam, *tum ut fidei meae Catholicae, quam unice observavi* [*et colui*] *semper*, testimonium perhibeam. Sperarem autem, Beatissime Pater, si S. V. efficeret ut viciniora primum Galliae Helvetiorumque loca vestrae [Pontificiae potestatis] emendationi parerent, meam quoque provinciam quae inde infecta est, ab hoc malo facilius levari et liberari posse. Interim tamen, quemadmodum dixi, nihil intermittam operae, quin faciam ea quae mearum partium [et *Catholici Principis propria futura*] esse arbitrabor. [Haec autem S. V. respondi solum, ut quid sibi de me meâque diligentiâ, fide et operâ in conservandâ nostrâ Catholicâ religione polliceri possit, intelligeret.] Deus O. M. *sit solummodo meus adjutor*, et faxit ut exitus et rerum series pronae voluntati

meae respondeant. Hisce S. V. Deo O. M. meque S. V., tamquam in Catholicae Ecclesiae gremium, humiliter commendatum cupio. Ex Bredâ meâ Belgarum, decimo sexto Novembris a°. 1561.

Vestrae Sanctitatis et Catholicae Romanae
Ecclesiae obediens membrum,
G. Uraniae Princeps.

Het is waar, de opregtheid dier fraaije betuigingen is geenszins onbetwijfeld gebleven; de historie van den dag was juist *toen* zijn huwelijk met de Luthersche Anna van Saxen; tegenover zijn *fides Catholica, quam unice observavi et colui semper* (zie boven), zou men kunnen vergelijken de woorden uit zijn vertrouwelijken brief aan een Lutherschen aanverwant, Willem van Hessen: „nachdemmahl wir in der Augspürgischen Confeszion „gebornn und ufferzogen; auch dieselbig *in unserm „hertzen je und allwege getragen undt bekendt haben*" (November 1566. *Arch.* II, 497). Bovendien, wanneer hij zich niet krachtig verklaarde tegen den aanwas en de wanordelijkheden der nieuwgezinden in Oranje, stond dat Vorstendom door Fransche en Pauselijke troepen zoodanig bezet te worden, dat zijn pas verworven Soevereiniteit groot gevaar liep; de schrandere Landvoogdes drong hem dus met eene goed gekozen beweegreden: „désirant que vous puissiez éviter toutes facheries que le „pape ou roy de France vous puissent donner en chose „qu'est si chière comme telle souveraineté" (*Corresp. de „Guill.* I, 459). Zijne bezorgdheid daarover ontwaren wij o. a. in den brief aan Chantonay (zie boven bl. 5): „Si d'adventure, à cause de ces divisions ou autrement, „aucuns vouldroient, solliciter ou emprendre sur et au „préjudice de ma souveraineté, je vous prie le vouloir „empescher, et à ceste fin faire les remonstrances là et

„ainsi qu'il vous semblera appartenir." — De hervorming maakte aldaar zulken voortgang, dat de Prins, als verdacht van achteloosheid en medewerking, van wege den Paus ernstige bedreiging ontving:

Attende quam indignum sit dominari in urbe illa tua tam manifestum haereticum... omnes fere officiales ac magistratus ejus urbis haereticos esse, non tam justitiae ministros sed haereticae pravitatis magistros et personarum simplicium corruptores, recipi ibi haereticos....; sublata esse divina in Ecclesiis officia....; monasteriorum ac ecclesiarum reditus haereticorum arbitratu et quidem, sicut accepimus,.... permissu tuo dividi ac dispensari.... Heu, dilecte fili! quam haec Deo invisa, quam calamitosa illi civitati tuae, quam acerba catholicis omnibus sunt, quam turpem notam nomini tuo inurunt, heu, quam gravem in te Dei iram excitatura sunt, nisi ea festinaveris corrigere..... Sin tuo officio, quod absit, non functus fueris, nos quidem fungemur nostro et ea consilia inibimus easque vias et rationes tentabimus, quibus tantam pestem, antequam vehementius corroboretur, inde ejiciamus ac imminens oppidis atque hominibus ditionis ecclesiasticae periculum depellamus, ad quod, si vires nostrae et sanctae Romanae Ecclesiae non sufficient, ad omnia auxilia et remedia descendemus, quod si evenerint ea quae fortasse non putes, non nobis id, sed tibi qui paterna nostra monita neglexeris, tribuere et imputare debebis..... Roma 29 Dec. 1563. (*Arch.* I, 189.)

Hoe ver waren de vermoedens van den Paus gegrond? begunstigde Oranje *heimelijk* de hervorming in zijne Staten, en had hij daartoe met opzet eene voor ruimere opvatting geschikte clausule bedacht voor zijnen Gouverneur en den Parlements-Voorzitter, die echter beiden toen vurig voor het Katholicisme ijverden: *Sans expresse licence*, enz. (zie boven bl. 7)? Maakte hij door geheime berigtschriften zijn eigen plakkaten krachteloos? Groen giste dit laatste in de vorige editie der *Archives* (I, 75); wij vonden het niet terug in de tweede, en alle

bewijs dienaangaande ontbreekt. De eerste vragen zijn in verschillenden zin beantwoord. Onder anderen is de meening van Bakhuizen: „Zijn klein gebied moest al de beweging„gen van het magtige Frankrijk volgen. Voor den invloed „van zeker hervormd leeraar faalden 's Prinsen verbod„schriften; nog sterker tegenwerking leverden het weifelen „der Fransche regering, het wisselen van de oorlogs„kans tusschen Katholijken en Hugenoten, eindelijk de „in Januarij (in Frankrijk) afgekondigde verklaring „van verdraagzaamheid op.... De wreedheid van de „hulpbenden des Pausen, zoo niet misschien verraad, „dan toch wankelmoedigheid van binnen, bragten in het „Prinsdom Oranje eene omwenteling te weeg, waardoor „de Prins zelf bijna van zijn gezag ontzet raakte. Ik „begrijp er niets van, wanneer ik onderstelle, dat hij, „wiens aangeboren trotschheid en staatzucht ik nimmer „ontkennen zal, tot die omwenteling *onder de hand* zou „hebben medegewerkt. In tegendeel, het geluk diende „hem voor een oogenblik. Het bekende Januarij-edikt „gaf wel de overwinning aan de Hugenoten, maar ont„wapende hen tevens: de omwentelaars in het Prinsdom „legden de handen in den schoot en zochten tot een „gevestigd regt te brengen, wat zij met de wapenen „hadden bevochten. De Prins dong af op hunne eischen, „en de vrijheid, welke hij in zijnen Staat den Protes„tanten toestond is minder geweest dan die, waarop het „edikt van Januarij hun door geheel Frankrijk regt „gaf" (*Huwelijk van Willem*, enz. bl. 103).

In dien geest verontschuldigde hem ook de Landvoogdes (*Corresp. de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, I. 278). En Willem schreef den 27ⁿ Maart 1564 aan den Koning: „Espérant que V. M. aura satisfaction du

„debvoir et hasart où me suis mis de perdre madicte „principaulté, pour y maintenir nostre sainte foy catho- „lique et ancienne religion" (*Corresp. de Guill.* II, 75).

Wij wagen hier geene beslissing; de laatst aangehaalde woorden, vergeleken met zijn getuigenis aan Willem van Hessen [1]) niet lang daarna afgelegd (zie boven bl. 10), zouden ons insgelijks doen aarzelen tusschen twee verschillende oordeelvellingen wegens den godsdienstzin van den Zwijger. De eerste is van een tijdgenoot en te vinden in een handschrift der Atrechtste bibliotheek N°. 249:

„Si vous le considérés, d'après son inconstance au „fait de la religion, avecq ses aultres comportements, dis- „cours et lettres missives qu'il at escript à diverses „personnes... vous trouverés qu'il estoit du nombre de ceulx „qui pensent que la religion chrestienne soit une inven- „tion politique, pour contenir le peuple en office par „voie de Dieu,... couvrants leur impiété du nom spéci- „eux de politique."

Daarentegen oordeelt Groen van Prinsterer: „het ge- „loof moet als hoofdbeginsel van 's Prinsen daden worden „erkend. Onmiskenbaar waren in zijn gansche leven de „onnaspeurlijke wegen Gods. Als een Mozes heeft hij „de hervormden, die ter dood toe onderdrukt werden,

---

1) Wij kunnen er naauwelijks uit wijs worden. Toen de Landgraaf dit onder de oogen kreeg, lazen de Staten van Utrecht bijna gelijktijdig (Groen plaatst de stukken in dezelfde maand) in eene Memorie van Oranje: „Puisque nostre religion (de Katho- „licke) est tant ancienne et de si longtemps approuvée et ob- „servée, ne fault estre mari (ontsteld) d'estre assalli d'aultres „opinions, ains estre bien aise de avoir acquis l'opportunité de „pouvoir monstrer devant tout le monde, *la nostre estre la mieulx „fondée*, et que pourrions confondre les adversaires avecques toute „doulceur" (*Arch.* II, 444).

„uit het slavenhuis geleid. Door het geloof heeft hij ver-
„kozen liever met het Volk Gods kwalijk gehandeld te
„worden dan voor een tijd de genietinge der zonde te
„hebben, achtende de versmaadheid Christi meerdere rijk-
„dom te zijn dan de schatten in Egypte, want hij zag
„op de vergelding des loons." (*Handboek*, § 154 en 155.)

Zooveel echter dunkt ons *zeker*: Waren zijne bovengemelde briefwisseling met Chantonay, den Paus, enz., zijne plakkaten tegen de hervormden welgemeend, dan logenstraffen zij den indruk van het jagtgesprek; waren zij het *niet*, dan heeft hij tegen zijn gemoed, zij het ook wegens redenen van Staat, om den geloove vervolgd en doen vervolgen, bij gevolge een gewetens-beginsel overtreden, wat hij juist in dezelfde zaak later beweerde, toen reeds gehuldigd te hebben: „Wy en hebben 't niet
„willen doen (het vervolgen der andersdenkenden), wel
„wetende dat wy sulcks met goeder conscientie niet en
„vermochten te doen, en dat men veel meer Gode behoort
„ghehoorsaem te wesen dan den menschen" (*Apol.* 170).

Dus, óf na die merkwaardige jagt, óf na de briefwisseling, óf na de uitgave der Apologie kon de Prins niet meer zóó van zich getuigen, als in 1552: „Ik ben niet van die menschen, die hunne gedachten willen verbergen"[1] (*Arch.* I, 5); of zooals in 1580: „Onse vyan-
„den hebben met sulck een teghenpartije te doen, die
„recht wt spreeckt, sonder bedroch ende yet te willen
„binnen houden" (*Apol.* 170).

In bittere declamatiën, hier en daar, maar vooral van bl. 102 tot 131 dooreengeward, noemt hij Filips een

---

1) Je ne suis pas de sé gens qui veulte dissimulé.

moedwillig wreeden dwingeland, die de Nederlanders een onverzoenlijken haat toedroeg, en bij zijn vertrek de Spanjaarden achterliet, om hen te onderdrukken, minstens een willekeurig gezag te vermeesteren en de Spaansche Inquisitie in te voeren. Hierop past volkomen een gezegde der Apologie: „alle de schoone verwen ofte coleu„ren, daer dese schilder zijn vorst mede afghemaelt ende „gecontrefeyt heeft, zijn van sulcker stoffe, dat se met een „simpel Neenwoordt connen uitgevaecht werden "(bl. 168).

Tijdens zijn verblijf in de Nederlanden toch (1555—1559) moet de Koning zich jegens zijne onderdanen eenigzins anders hebben aangesteld, dan als iemand, die hen onverzoenlijk haatte. Niet alleen de luisterrijkste eer-onderscheidingen maar de gewigtigste ambten in staats- en krijgsbewind schonk hij aan Nederlanders; in zijn hoogen Staatsraad had slechts één zitting, die niet door geboorte Nederlander was, namelijk de Prins van Oranje. Tot in 1567 is zijne regering een onophoudelijk toegeven aan de vergedreven eischen zijner Nederlandsche onderdanen, een toegeven soms naauwelijks met zijne waardigheid bestaanbaar. (Aldus Groen, *Arch.* I, bl. XLI en 171*.)

Het strenge bestuur van Alva dat toen volgde, staat geheel op zich zelf, was eene anomalie in 's Konings 43-jarige regering; en nog, door hoeveel gruwelijke aanslagen was zijne goedheid ten einde getergd? na hoeveel wankelen en dralen zond hij dien onverzettelijken landvoogd; hoeveel is door dezen, meer krijgsoverste dan staatsman, in meer vurigen dan voorzigtigen ijver tegen Filips' bedoelingen begaan; hoeveel sombers is het tafereel van die zes jaren aan het ontrouwe penseel der tegenpartij verschuldigd! Aanstonds daarna volgde hij

wederom den weg van gematigdheid en toegefelijkheid; getuige de zending, welke Medina-Celi, Requesens, Don Juan, Parma en diens moeder zijnentwege te vervullen kregen.

Ook hebben de zuidelijke gewesten, die zich eindelijk ouderwierpen, nimmer over dien stap zich te beklagen gehad.

Doch ook zijn omgang met Nederlanders was niet die van een vijand. Bij de plegtige kapittels der Vliesorde maakten de Ridders een vrijmoedig gebruik van hun regt, om aanmerkingen uit te brengen over elkanders gedrag; zelfs de Vorst, chef et souverain de l'amyable compagnie, mogt alsdan geenszins gespaard worden. Filips de Schoone moest nog joug klagten hooren, wijl hij te druk speelde en kreeg daarom tot penitentie één Pater en Ave; later wijl hij den Ridders niet genoegzame achting bewees; Karel V onderging berisping wegens het onbetaald laten zijner schulden en het veronachtzamen der Orde-statuten. Filips II, nog Infant zijnde, was in 1546 gekapitteld om langzaamheid en zucht tot afzondering. Maar op de volgende bijeenkomst in 1556 hadden de Ridders niets af te keuren; zij bevonden: „que ce „prince réunissait plusieurs bonnes qualités, et nommé„ment qu'il était clément, affable, magnamine [1]), humble, „libéral et grand justicier"; in de laatste vergadering (1559) hadden zij alleen aanmerking, dat sommige hunner voorregten [2]) niet waren gehandhaafd (Actes Capitulaires

---

1) Die eigenschap kent ook Groen hem toe (*Arch.* I, 156 en IV, XLI).

2) De hier bedoelde privilegiën waren van minder gewigt: 't gold zekeren voorrang in kerken en bij plegtigheden, en vrijdom van enkele belastingen.

bij de Reiffenberg, *Histoire de la Toison d'Or*, pag. 196, 241, 416, 448, 476; en Art. XXXI—XXXIV der Orde-statuten bij Christijn, *Jurisprudentia heroica*, pag. 453).

Granvelle beriep zich meermaal bij Filips op diens goede gezindheid; wij kiezen uit zijne brieven van 1560 en 1562: „Ik ken de liefde van Uwe Maj. voor deze ge-„westen, en zeker zij verdienen zulks, want er wordt veel „goeds gevonden." En de ontevredenen „zouden welligt „gaan twijfelen aan de liefde van Uwe Maj., waarvan „ik nogtans verzekerd ben" [1]) (*Papiers*, VI, 28, 545).

Wil men die getuigenissen verdenken, dan hoore men Oranje zelf spreken in zijne Memorie bij de Staten van Utrecht ingediend in 1566: „Sa Majesté accroistra par là la bonne renommée qu'elle a eu *toute sa vie* d'estre Prince béning" (*Arch.* II, 443). En wederom: „pour augmenter la bonne renommée que S. M. ast eu de longtemps d'estre Prince béning" (Ibid. 444). Nog sterker drukt hij zich uit in eene andere Memorie aan Keizer Maximiliaan II: „les fureurs et la tyrannie d'Albe sont évidemment contraires aux intentions de sa Majesté, trop célèbre par sa douceur et sa bonté pour que de pareilles horreurs eussent jamais pu entrer dans son coeur et dans sa pensée" (*Suppl. aux Arch.*, 93*). En: „les pratiques dangereuses et insidieuses d'Albe détourneront sa M. de sa bonté naturelle et de sa douceur si *justement* célèbre" (Ibid. 98*). De broeder van Oranje, Lodewijk, schreef

---

1) Yo sé el amor que V. M. tiene a estos estados, y cierto lo merecen, porque hay mucho bueno en ellos... Podrian temer que verdaderamente no tuviesse V. M. a estos estados el amor que yo sé cierto que les tiene.

terzelfden tijd, onder zijne oogen: „Sa Majesté promiet et ne suivast seulement le commandement et admonition de son père [namelijk de Nederlanders te beminnen en met zachtheid te regeren], ains efforca, comme Prince doulce et de son naturel béning de les gouverner et maintenir avecques une confidence amiable,.... ce qui anima tellement..... touts les subjects,.... voiants aveques quel amours et sollicitude que S. M. sens espargner sa propre personne embrassoit les affaires pour défendre les pais des invasions des ennemis, et la fiance qu'il avait aulx singneurs et estats.... Et ne monstra pas seulement ceste constinuigté [durant tout cet espace de temps] bénévolence à ses subjects mais aussi à touts estrangiers" (*Arch.* II, 447). „Men kan, zegt Groen (*Arch.* I, 166*), de waarheid dier lofspraak niet betwijfelen". Nogtans bevat zij juist het omgekeerde van hetgeen Willem in de Apologie beweert: „noch het aensien van zijns vaders gebot, noch zijner eygener saken welvaert, noch de gherechticheyt, selfs niet zijnen eedt, en hebben noyt connen dese aengheboren aert ende wille temmen ofte matighen" (bl. 107).

Languet, een vriend van Oranje, een Protestant, wien Melanchthon een groote scherpzigtigheid toekent in het gemoed van anderen, overigens een goed onderrigt en waarlijk niet bevooroordeeld getuige, zegt van Filips: „natura placidissimus esse videtur" (Epist. ad Camer, p. 59). En lang daarna gewaagde de la Noue, insgelijks een vermaard en om zijne regtschapenheid bij alle partijen geacht Protestant, over „Sa Majesté Catholicque, qui est doucé (ce dit-on) de grande débonnaireté et en fait journellement des preuves en plusieurs" (*Discours politiques et militaires*, pag. 566).

Doch het wordt tijd dat wij Filips zelf zich laten verklaren in de briefwisseling met onderscheidene, hem vertrouwde personen. Granvelle had hem gesproken over den dringenden nood der Nederlanden, ten gevolge van de uitputting der schatkist. De Koning antwoordt: „God „weet, als ik het kon, ik zou er in voorzien, ware het „ten koste van mijn bloed" [1]). 25 Junij 1559. (*Pap.* V, 612.)

Brief aan denzelfden van 27 December 1559: „Ik „heb geen ander redmiddel gevonden (in den verarmden „toestand) dan mijn domeingoederen [Dit was onvol- „doende geacht.].... Zoodra ik het vind, en ik zal niet „nalaten, er naar te zoeken, zal ik het aangeven, omdat „ik in die gewesten hoog belang stel en hen zeer lief „heb, *en nu meer dan ooit*.... Mogten nu allen aldaar „erkennen, met hoeveel hartelijke toegenegenheid ik voor „hunne belangen zorg, wijl ik om hen te vergenoegen, „in het vertrek der Spanjaarden bewillig, dat, vrees ik, „mij tot groot nadeel zal strekken,... ten minste zal ik „de voldoening smaken, dat ik van mijnen kant heb „gedaan, wat een goed vorst aan zijne onderdanen is „verschuldigd" [2]). (*Pap.* V, 673, 674 en insgelijks 643; VI, 145—150.)

---

1) Dios sabe si yo pudiesse suplerla, si lo haria, aunque fuesse con mi sangre.

2) Yo no he hallado otre remedio sino el de my dote... siempre que le hallaré, y no dejare de buscarle, yo le daré por que tengo en mucho estos estados y los quiero mucho, y agora mas que nunca.... plazerá á Dios que agora conocerán todos ay con el amor y sinceridad que yo trato sus cosas, que por conplazerles.. me contento que vengan los Espanoles... que temo que ha de ser tanto dano myo; á lo menos yo que daré satisfecho de aver hecho de my parte lo que un buen principe deve á sus vasallos.

Aan zijne zuster Margareta:

Madame ma bonne Soeur!.. Je vous ay bien voulu advertir par ceste, que... me suis resolu d'effectuer ce grand desir, que j'ai tousjours eu d'aller par delà (naar Nederland).. pour redresser tout ce que pourroit avoir besoing de redres; au plus grand bien de mes subjects, que j'ay tousjours eu le plus à coeur. Et est le principal but où je pretends, et ne pretendis oncques aultre chose, comme il sera notoire à quiconque vouldra considerer, que ny au faict de l'administration de la justice, ny en celluy dela Relligion, j'aye prins aultre pied, que celluy y a tenu en son temps feu l'Empereur mon bon Seigneur et Père, que Dieu ait en sa gloire [1]): soubs lequel les subjects n'ont matière de dire qu'ils ne soyent esté heureux et bien maintenuz. Comme aussy je ne pense avoir donné occasion à personne, d'estimer aultrement en mon endroict, ny que je leur porte moings d'affection..... Quant à la nouvellité que aulcuns sèment que j'avois voullu introduire au regard de l'Inquisition, je vous ay desja par plusieurs fois escript, et dict aux Deputez d'Etats etc. que je n'en ay jamais pensé, et en pouvez bien asseurer un chacun. Touchant les Placcarts, estant mon intention.. de vivre et mourir en la Foi Chretienne, Catholicque et Romaine, et ne pouvant pourtant souffrir, que mes subjects soyent aultres, ny qu'il y ait exercice d'aultre opinion quelconque en mes Pays-bas, je ne vois point comment il se puist maintenir sans chastoy des transgresseurs. Mais quant à la *façon* dudit chastoy, je ne suis tant arresté sur le viel pied, que si.. avecq participation de ceulx que convient, je trouve qu'il y faille user d'aultre forme, se pouvant donner asseurance, que laditte Religion sera conservée, je m'y accommode facilement. *Car Dieu scait, que je n'evite rien plus volontiers, que l'effussion du sang humain, et tant moings de mes subjects de delà; et tiendrois bien par un des plus heureux poincts de mon regne, qu'il n'en fust jamais besoing...* A l'endroit

---

1) Dit is volkomen waar; en echter wil men altoos de zoogenaamde tirannij onder Filips aanvangen. Vgl. *Apol.* 101—102. — „Ce ne fut nullement par du despotisme, mais par un manque complet de vigueur et de résolution, que le Roi contribua, pour sa part, à la crise des Pays-Bas", zegt Groen (*Arch.* I, XLVI).

de quelques particulirs, qui se pourroient avoir oublié au fait de la Religion... il me samble.. que vous usiez de quelque moderation des placcarts, ou grace, quand vous jugerez qu'elle y chiet; dont je vous donne plaine auctorité... Je ne suis si inhumain, ny si rigoureux, qu'en temps et lieu selon la qualité et circonstance du faict, je ne veuille pardonner ceque aulcuns de mes subjects (qui aultrement m'ont bien servy) pourroyent avoir faict par fragilité humaine, ou par mauvaise information, ou par faulte de scavoir l'affection que je leur porte, et leur porteray, quand ils se conduyront reciprocquement, non seulement comme de Prince à ses subjects, mais comme de Père à ses fils.. A tant, Madame ma bonne Soeur, nostre Seigneur Dieu vous ayst en sa saincte garde.

De Madrid le 6 de May 1566.

Signé

Yo el rey.

Aldus bij Foppens, Supplément à Strada [1]), II, 346—351.

De Apologist schreeuwde in 1581: „Hy heeft ghe„stadichlick desen wille in zijn herte behouden, dat hy „woude ulieden door een puere ende volmaeckte slaver„nije hem onderwerpen.. om met ulieden ende met uwe „wijfs ende kinderen alsoo te leven, ghelijck zijne Dienaers „met de arme Indianen.. *niet ghedenkende dat dese Lan„den niet en zijn met den zweerde ghewonnen, maer „meestendeel al gheërft ende van patrimonie weghen ghe„comen*" (*Ap.* 104). Twee jaar te voren had Filips dat verwijt reeds gelogenstraft. Immers schreef hij aan zijn neef, den Landvoogd Alexander van Parma, den 21ª Sept. 1579:

---

[1]) Onophoudelijk vinden wij dit belangrijk werkje aangehaald onder den naam van *Procès des comtes d'Egmont*, etc. of *Mémoires de Flandre;* dit zijn inscriptiën van den inhoud, niet de ware titel.

Combien que j'eusse bien désiré que le dict traicté (d'Arras) fût esté plus cler et avecq moins de restrictions de la part desdicts Estatz.. toutesfois.. je me suis contenté de faire dépescher la confirmation et ratification. Afin qu'ilz cognoissent tant mieulx nostre clémence, et combien les ont forcompté (=trompés) ceulx qui, par leur malignité, et pour faire leur prouffict particulier des troubles, ont procuré que mes subjects prinssent umbre et diffidence de moy, au lieu qu'ils debvoient recognoistre *la paternelle affection que je leur porte, comme à mon plus ancien patrimoine et héritaige*... Et j'espère que, voiant comme l'on procède de mon coustel sincèrement, aultres, pour leur propre bien, viendront à la suytte... J'entendz user de grâce et clémence envers tous ceulx qni se vouldront recognoistre, et cecy offré-je en saison que, avecq la supériorité des armes, se pourroit faire exploitz par la force.. Mais je prétendz plus les réduyre par doulceur, et éviter plus grande ruyne, et *procurer*, au lieu de ce, leur repos et prospérité. (*Correspond. d'Alex. Farnèse*, I, p. 119—122.)

Wij vragen of dit alles de taal is van een gemoed, dat immers volgens Oranje „geen voncsken heeft gehad „van oprechte ende goede affectie tot desen landen"? (*Apol.* 105.)

Wat is er nu van het verblijf der Spanjaarden geweest. De Koning liet 3 tot 4000 voetknechten achter, ten einde vooral de grenzen te verzekeren tegen een zeer mogelijken aanval van buiten; de gezindheid van Frankrijk bleef hoogst twijfelachtig, en bij de hevige gisting, waarin dat land verkeerde door het indringen der hervorming, kon de verwarring spoedig naar de onbewaakte gewesten overslaan; er was nog niet voorzien in eene werving van inlanders, om de vreemde troepen te vervangen; op het verzoek tot verwijdering was de Koning niet verdacht; anders zou hij vóór de nu noodzakelijke afreize daarvoor gezorgd hebben. Zóó luidde zijne verklaring aan de Staten-Generaal (9 Aug. 1559

bij Gachard, *Documents Inédits* etc. I, 326), en zijne briefwisseling met de Landvoogdes en Granvelle tot in 1561, wanneer het krijgsvolk werkelijk werd ingescheept (*Papiers d'Etat*, V en VI passim).

De Kardinaal vreesde dezelfde gevaren, en zag derhalve de soldaten ongaarne vertrekken, hield echter dat vertrek in verschillende andere opzigten uiterst noodzakelijk, en drong met de Landvoogdes onophoudelijk aan op de verwijdering. (Op. cit. passim, vooral V, 666, 669; VI, 25—28, 205, 541, benevens het procesverbaal eener zitting van den Staatsraad: *Docum. Inéd.* I, 330.)

Nog meer, toen Filips de troepen in réserve wilde houden tot ondersteuning van François II met de Guizes, om aldus zich Frankrijk's gezindheid te verzekeren. Ondertusschen rees het misnoegen over het langer vertoef tot eene zorgwekkende hoogte, sinds het Spaansche voetvolk tot knevelarij oversloeg, wegens wanbetaling hunner soldij; het bijeenbrengen van 25000 dukaten achterstallig loon had niet weinig hunne afreis vertraagd (Sept. 1560. *Pap.* VI, 166); de uitgeputte schatkist kon daarin niet voorzien [1]) (*Pap.* V, 597, 603, 608, 613); daarom had Granvelle reeds vroeger onderstand uit Spanje verzocht [2]). „De lasten zijn in de Nederlanden reeds zoo aanmer„kelijk, dat zij vooreerst buiten staat zijn, iets op te „brengen. De gelden, door Uwe Maj. op Hare domein„goederen aangewezen, zijn, vrees ik, ontoereikend...

---

1) Men kon soms niet eens een renbode naar Spanje bekostigen (*Correspond. de Philippe II*, Tome I, 193).

2) Dit geschiedde meer. In 1561 zendt Filips weder *f* 300,000 over (*Corresp. de Phil.* I, 193).

„En als men geen middel uitdenkt, om ons hier eenigen „tijd te ondersteunen, dan is de last niet meer te dragen, „en stort alles te gronde" (17 Maart 1560. *Pap.* VI, 25—28). Doch in Spanje verkeerde men in dezelfde ongelegenheid; Filips klaagt, dat hij bijna zijne huiselijke uitgaven, en bovendien een achterstal van twee jaar soldij met verschillende Staatsposten moet onbetaald laten (*Pap.* VI, 11). Hij was ondertusschen van goeden wil. Reeds 27 Dec. 1559 schreef hij aan Granvelle: Schoon „ik zeker vrees, dat zulks voor de Franschen eene „nieuwe aanleiding zal worden tot verstoring des vredes, „zal ik echter de Spaanschen laten vertrekken; ook „omdat ik thans door geen ander middel de gewesten „kan helpen of hun toonen, dat ik mij hunner aan„trek" [1]) (*Pap.* V, 674). Hij zocht dan ook 40 à 50,000 kroonen beschikbaar te krijgen (Brief van 12 Mei 1560. *Pap.* VI, 80), „en, gaat hij voort, het kwelt mij genoeg, „dat ik nu niet nog meer kan doen, en dat mij, niet „de wil, maar het vermogen ontbreekt" [2]).

Na deze verklaringen, waarvan Oranje moeijelijk onkundig kan zijn gebleven, volge de opmerking des heeren Groen: „Le nombre des Espagnols n'était certes „pas tel, qu'on pût fonder sur eux des projets de des„potisme" (*Arch.* I, 167*). Bedenken wij nu, dat die 3000 man in *verschillende* oorden verdeeld, nog onder

---

1) Me contento que vengan los Espanoles, aunque cierto temo que ha de ser una de las cosas que ha de dar ay algun socorro... sino tomándoles su consinacion [consternacion?] que les abia dejado.

2) Creed que me pesa harto de no poder agora hazer mas, y de que la possibilidad no sea conforme à la voluntad.

bevel stonden van Oranje en Egmond [1]), stadhouders der voornaamste gewesten, dan besluiten wij ligt met Bilderdijk: „Wie daar een zucht tot onderdrukking van „'t land in vinden kan, moet wel scherpzichtig wezen" (*Vad. Gesch.*, VI, 16).

Er bestond ook in het geheel geen besluit, om den bestaanden vorm van bestuur door een nieuw monarchaal te vervangen; allerminst was zulks nog in het regeringsstelsel van Filips opgenomen. „Alles schijnt daarentegen „vast te stellen, dat de klachten in dit opzicht tegen „hem ingebracht, slechts een der middelen waren door „hen aangewend, die het gezag zoeken te ondermijnen, „voor zij het openlijk aantasten" (Borgnet, geenszins autocraat- of Filipsgezind, *De Nederl. onder Filips II*, bl. 7). Noch de Landvoogdes noch de Kardinaal, op wiens drijven toch (volgens de *Apologie*, toegelicht door de *Justification* van 1568) al dit kwaad geschiedde, droegen van zulk een voornemen kennis. Beiden beklagen zich, bij den vorst nog in 1562, dat men onophoudelijk aan Granvelle plan en poging in dien geest toedicht, om hem hatelijk te maken, en bespreken het bijna als eene ongerijmdheid. (*Corresp. de Marg.* 4; - *Pap.* VI, 553, 555; 566. - *Corresp. de Phil.* I, 211.) De laatste verklaarde

---

1) Hooft zegt: „Deze heeren, behartighende de vryheit des „vaderlandts.. sloeghen 't bevel grootmoedelijk af, en voerden „hem te gemoet, dat vergeefs door de vroomheit en waapenen der „landtzaaten, vreede bevochten waar, indien zy inwendelyk met „het juk der vreemdelingen slaafscher wyze belast bleeven. Dit „antwoordt, smaakende naa de Hollandsche rondigheit, mondde „den Spaansen Koning niet, en bleef, zoo men meent, hem in „den krop steeken, al scheen hij 't te verzwelghen" (*N. Hist.*, I, p. 21). Beide is in die mate *waar*, als eene zóó gemotiveerde weigering *beleefd*, en de stijl van Hooft hier *deftig* is.

zelfs in 1565 den Koning: „de beste vorm van bestuur „voor de Nederlanden is de nu, van af de regering des „Bourgondischen huizes, bestaande" (*Corresp. de Phil.* I, 379). Wij houden hem derhalve niet voor den opsteller van zeker naamloos Memorial, onder zijne papieren verzeild, dat blijkbaar omtrent dien tijd is vervaardigd, en eene tegenovergestelde zienswijze uiteenzette [1]). Filips liet zich tegen beide hieromtrent niet uit, doch - inderdaad - het onderwerp *was* ten hove niet onbesproken. Nog tijdens het verblijf van Karel V te Brussel, in 1556 had d'Assonleville geadviseerd over de „érection de ces Pays- „Bas en un royaulme, *soubz une bonne concordance de „police et de plusieurs choses, avecq le temps*". Het plan werd uit vrees voor binnen- en buitenlandsche [2]) moeijelijkheden, vooreerst geheel opzij gelegd (*Corresp. de Ph.* II, 143). Eerst in 1570 zendt Filips ter beoordeeling aan Alva en diens Raad eene memorie van Hoppers in dien geest, meenende dat de veranderde omstandigheden het zouden veroorloven; hij rekende op de bewilliging der Nederlanders, en wenschte zelfs, dat *dezen* den eersten stap mogten doen; overigens moest het hoogste kerkelijk en wereldlijk gezag daarin toestemmen (*Corresp. de Phil.* II, XCVI); het regt van Paus noch Keizer wilde Filips voorbijgaan (Ibid. 143).

---

1) Dit stuk, met groote schranderheid en kennis van zaken geschreven, heeft de uitmuntende strekking, om onder koninklijk, maar geenszins despotiesch of veel minder drukkend bestuur, door het vormen eener beveiligende zeemagt, gelijke regten en lasten, eenheid van maat en gewigt, vrijheid van handel, enz. de *welvaart* der Nederlandsche gewesten ten hoogste te bevorderen (*Pap.* V, 676).

2) Men herinnere zich de geweldige protestatiën der voornaamste mogendheden tegen de verheffing van Cosmas de Medicis tot groothertog.

Doch ook *nu* kwam er niets van; uit de bekentenissen van den krijgsgevangenen Luis Delrio, Alva's raadsheer, blijkt zelfs dat de hertog nimmer de bedoelde memorie aan den Raad heeft voorgelegd (v. d. Bergh. *Gedenkstukken*, I, 320); vervolgens verdwijnt het gansche plan uit de geschiedenis tot in 1598, wanneer namelijk Filips aan Albert en Isabella de Nederlanden afstond, doch het verzoek afsloeg, om hun daarbij den koninklijken titel te bezorgen (*Corresp. de Phil.* II, XCV). De zaak is dus enkele malen, bij lange tusschenpoozen en uit de verte overdacht; de Koning denkt er niet meer over dan in 1570; door Alva verkeerd ingelicht, ontwaart hij onder diens bestuur in zooveel andere opzigten de gehechtheid der Nederlanders aan het oude, en laat daarop het gansche plan varen; geene geweldige usurpatie had men voor, maar erkenning der regten van wien zulks toekwam. De bedoelde vorm van bestuur zou, dunkt ons, weldadig zijn geweest; privilegiën, enz. waren daarbij niet uitgesloten; men ziet zulks uit de aangehaalde memorie (*Pap.* V, 676); ook het koningrijk Arragon had zijne Cortes en voorregten; in de voorgelegde memoriën is het meerdere welzijn der onderdanen een hoofd-considerans; en eindelijk beteekent monarchale regering, willekeurig gezag en tirannij - drie verschillende begrippen, die de Apologie onophoudelijk verwart, schoon de Prins zich zelven „Prince absoluyt" noemt.

Wat nu het punt der Inquisitie belangt, hier kon geen spraak wezen van dat *niet menschelijk maar goddelijk en onvervreemdbaar regt* tot zuiver-kerkelijk' onderzoek, dat iederen Bisschop in zijne diocese toekomt, wijl hij immers *verpligt is* te waken voor de handhaving van geloof, zeden en kerkelijke tucht. Dit was en bleef volkomen onafhankelijk van de bemoeijing der wereldlijke overheid.

Evenzoo weinig komen in aanmerking die buitengewone zendingen tot zulk een onderzoek, in gebrekkig bestuurde diocesen of wegens bijzonder dringende omstandigheden, tijdelijk vervuld door Pauselijk goedgekeurde Commissarissen, naar wier uitspraak over strafbaarheid de wereldlijke ambtenaren zich vervolgens regelden voor het al of niet toepassen der zoogenaamde Plakkaten tegen wangeloof en den aankleve van dien. Beide én die soort van Inquisitie én de Plakkaten bestonden hier in 1559 met al de vereischten eener volkomen wettigheid sinds bijna veertig jaar. Filips heeft daarin geene nieuwigheid ingevoerd. Zoodra men de Bisschoppen, in getal vermeerderd volgens de Pauselijke beschikking van 1559, geregeld hun bestuur had laten aanvaarden, zou ook deze form van geloofsonderzoek terstond zijn opgeheven. (Zie dit laatste als beginsel door Filips gehuldigd: de Reiffenberg, *Corresp. de Marg. d'Autr.*, p. 100 en 101, benevens *Mémorial de Hopperus*, p. 89, bij Hoynck, *Anal. Belg.*) Maar tot de invoering der Spaansche Inquisitie, eene *Staatsinstelling*, overigens geheel ongeschikt voor deze landen, heeft nimmer eenig voornemen bestaan.

Dit wordt tegenwoordig zóó eenparig toegegeven [1]), dat wij een verder betoog overtollig achten: alle aanhaling, uit eene reeks van authentieke stukken ware hier slechts verdrietig herhalen onzer stelling [2]). De woorden intusschen

---

1) De heer Borgnet maakt eene uitzondering: „Het valt moeijelijk, er aan te twijfelen, dat hij voorgenomen had, de spaansche „inkwizicy, of eene daarmeê gelijkstaande instelling, in te voeren „ (pag. 22). — Het afleggen van vooroordeelen valt moeijelijk, zelfs wanneer het verstand overtuigd moet zijn.

2) Des noods overtuige men zich in de *Corresp. de Phil.* CLXXII. 202 tot 239 passim. — *Corresp. de Marg.* 6. — *Papiers*, VI, 561 tot 614 passim.

willen wel eens veel doen onder het volk, en het schreeuwen tegen de *wreede Inquisitie van Spaegnien* (Groen bijna woordelijk, *Arch.* I, 170*) had eene verwonderlijke uitwerking [1]). Daarom zeker klinkt het ons nog zoo menigwerf te gemoet in de Apologie en zoekt de Prins er zijne eigenaardige kracht aan te behouden. Hoe dit gaat leere men bl. 193: „Het inleyden van de nieuwe bisschoppen „was tot geenen anderen eynde aengherecht, dan om de „wreede Inquisitie van Spaegnien te bevestighen, ende „opdat de voorschreven Bisschoppen in stede van Inqui„siteurs dienen souden, om niet alleene de ligchamen te „verbranden, maar oock om de conscientien te pijnigen „ende te tyranniseren. Het is wel waer dat se huydens„daechs gaerne wouden loochenen, datse dese vervloecte „Inquisitie hebben willen invoeren. Maer so wy hem „conden voortbrengen eenen geloofweerdigen persoon die „ter selve tijt Pensionaris vant Vrye in Vlaenderen was, „de welcke wert tot twee verscheyden reysen ter banc „geleyt om gepijnicht te werden, ten eynde dat hy soude „bekennen, wie dat de Heeren in 't voorschreven Vrye „waren die van sodanigen advyse hadden geweest, dat „men de Inquisitie behoorde goet rondt af te slaen ende „te weygeren: sullen sy seggen dat de selve een getuyge „is wt den hoecke gesocht?" — Welligt konden zij dit: doch wat bewijst deze getuige? *Welk een wonder*, zoo men de namen wilde weten van die stokebranden, die, ondanks de uitdrukkelijkste verklaringen van het gouver-

---

[1]) Om veel leden te winnen voor het befaamde Compromis, liet men allerwege een verbonds-akte teekenen, gerigt tegen het verwachte *invoeren der Spaansche Inquisitie;* toen het getal imposant genoeg was, diende Brederode zijn April-rekest in tegen de sinds 40 jaar *bestaande* inrigting. Vergel. *Arch.* II, 3 met 81.

nement, de misleide menigte bleven opruijen tot verzet tegen eene ingebeelde Spaansche Inquisitie? *Zij* wilden geene Inquisitie; *men* wilde hunne namen kennen, *dus* wilde *men* wel de Inquisitie? Deze wijze van redeneren heeft hare voordeelen maar ook hare gevaren. „Ende soo „'t noot ware, men soude noch andere wel soo clare ende „blijckelicke bewijsinghen ghenoech connen voortbrengen." Wij twijfelen er niet aan; ten minste de geleverde „bewijsinghe" heeft in *ons* oog in lang niet den hoogsten graad van „claerheit ende blijckelickheit" verkregen. Wij verwonderen ons alleen, dat de keus van den Prins zich tot het *voortbrengen* van een minder „claere bewijsinghe" bepaalt, en dat hij goed heeft kunnen vinden, met een rhetorischen zwaai zich van alle verder betoog af te maken.

De praeteritie is niet de eenige redekunstige figuur in de Apologie gebezigd; men vindt er van allerlei soort, doch geene is menigvuldiger en manhaftiger aangewend dan de zoogenaamde retorsie. Vermeldt het ban-edikt des Konings, hoe Oranje tegen zijn wettigen heer krijg voerde, dan worden tot antwoord de voorouders van Filips uit de Castiliaansche en Habsburgsche linie door het slijk gehaald, als hebbende zich twee en driehonderd jaar vroeger (altijd naar 's Prinsen oordeel) aan hetzelfde pligtig gemaakt; voorwaar eene bondige wederlegging! „Wij willen „se vraghen (zoo spreekt hij bladz. 145 over de linie van „Castilië) bij wat tittel dat de Coninck Philips 't Co„ninckrijcke van Castilien ende van Leon is besittende? „Want het is claer ende notoyr, dat Heyndric zijn voor„saet een bastaert was, de welcke rebelleerde tegen den „wettelicken erfghename, die zijn eyghen broeder ende

„Heer was, dien hy oock met eyghener handt heeft om „den hals ghebracht. Wat recht hadde dan dese bastaert, „oude grootvader [alweder eene figuur: hij stierf in 1369] „van den Coninck, om na de voorschreven Croone te „staen? Daer op antwoorden sy [?] dat Don Pedro een „tyran was.... Maer... can men Philips niet met deselfde „mate meten?" — Was Bilderdijk's oordeel ongegrond: „de schrijver bezat geen jus publicum"? Wij worden tot die vraag gedrongen door hetgeen even klimmend volgt: „ende soo noyt wreeder tyran ghevonden en wert dan „even dese Coninck Philips: is hy dan niet veel onweer- „digher de croone van Castilien te draghen dan Don „Pedro? Want Don Pedro en was ymmers met gheen „bloetschande noch met zijns soons ofte wijfs moort be- „vleckt" (*Apol.* 146). — Wie can ons met regten be- „schuldigen, dat wy niet en willen geregiert zijn van „eenen soo bloetschandigen Coninck, die zijnen eyghenen „sone ende wijf vermoort heeft [1])?" (*Ap.* 85.) — Hier ontmoeten wij eene andere retorsie, die nu niet meer het voorgeslacht van Filips moet raken, maar op hem zelven verpletterend nederkomen.

Het ban-edikt had namelijk gewezen op de door Oranje's toedoen voortgezette vervolging van geestelijken en kloosterlingen, met uitzondering van die hun geloof verzaakten of hunne geloften schonden, welke ergernis hij openbaar had gehuldigd door, nog bij het leven zijner tweede vrouw, een derde huwelijk aan te gaan met de voormalige Abdis Charlotte de Bourbon. De bedoeling

---

[1]) Sommige vaderlandsche mannen zijn *geschokt door den hoogen ernst dezer woorden*, bijv. Ab Utrecht Dresselhuis. *Gids*, 1846, bladz. 119.

was hier niet het ophalen van 's Prinsen *dedecora privata*, maar veeleer het feitelijk en onder de oogen der onderdanen openbaar aanranden van twee Katholieke beginsels: de heiligheid der kloostergeloften en de onverbreekbaarheid van den echtelijken band, aanranding waartoe dat huwelijk ten dubbele ergernis verstrekte. In antwoord hierop zegt Oranje op den toon van Prince absoluyt: „Sy en hebben niet gheweten dese lesse te practiseren, „die de kinders in der schole daghelicks zijn opseg- „ghende, dat de ghene die bereydt is van anderen „qualick te spreken, selve behoort van alle misdaet vry „te zijn..... wat een groote beestachticheyt ende bot- „ticheyt is het, niet te sien het ghene dat het t'elcker „uren voor hare oogen is verthoonende?" (*Apol.* 79). Dan opent zich eene chronique scandaleuse van het Madridsche hof, en wordt Filips in een wellustigen wreedaard herschapen. Vooreerst heeft hij „zijn eyghen wijf" (Isabella of Elisabeth van Frankrijk) „soo wreedelick vermoort", om tot het bloedschandig huwelijk te geraken met zijne nicht Anna van Oostenrijk. Daartoe was wel dispensatie verleend maar „van wien doch? Van den „Paus van Roome, die een Godt op eerden is. Die „heeft het voorwaer moeten doen: want de Godt des „Hemels en hadde hem noyt sulks verwillghet." De Prins weet zelfs den titel, het motief der dispensatie: „omdat men soo schoon een Coninckrijke niet en „behoorde sonder erfghename te laten." Doch ook dit voldoet hem niet, want om dien titel te kunnen aanvoeren, had de vader „zijnen eygenen sone (Don Carlos) „ende erfghename soo onmenschelic ende onghenadelic „vermoort."

Bloedschande dus, verkregen door den moord van

echtgenoot en zoon. — Op het eerste punt valt, dunkt ons, de gerustheid van 's Konings geweten ligtelijk aan te nemen, en wij begrijpen geenszins hoe althans de Prins hier kon spreken van eene „bloedschande, afgrijselick „so wel voor Godt als voor de menschen", daar hij het goddelijk verbod niet uit den Bijbel bewijzen 1) kon, en aan het menschelijk regt, geestelijk en wereldlijk, voldaan was.

Zie hier de uitspraak des heeren Groen over de tweede beschuldiging: „On doit repousser les calomnies.... Il est „resulté d'un examen approfondi qu'il n'y a aucun „motif de croire à l'empoisonnement de la Reine Isa„belle" (*Arch.* I, 151*).

Het huwelijk tusschen Filips en Isabelle was zeer gelukkig. Immers schrijft zij aan hare moeder, Catharina de Medicis: „Vous dirès-ge, madame, que sy se n'estoit de la „bonne compaignie où je suis en se lieu, et l'heur (bon„heur) que j'ai de voir tous les jours le roy mon seigneur, „je trouverois se lieu l'un des plus fâcheux du monde. Mais „je vous assure, madame: que j'ay un si bon mari et „suis si heureuse que, quant il le seroit cent fois davan„tage (quand le lieu serait cent fois plus fâcheux), je „ne m'y fâcherois point" (Prescott, *History of the reign of Philip the second*, 1855. Book IV, Chap. VIII). En vijf jaren later (in 1565) schreef St. Sulpice, de Fransche afgezant, aan dezelfde: „Ik kan u verzekeren „Mevrouw, dat de Koningin, uwe dochter, het grootste „genoegen smaakt, wegens de volmaakte genegenheid,

---

1) In Leviticus is de echt van oom en nicht *niet* verboden. In het boek der Regteren daarentegen huwt Othoniël, zonder berisping, met zijn nicht Axa. (Mich. ab Isselt, *Hist. sui temporis*, 216.)

„die haar steeds inniger aan haar echtgenoot verbindt;
„hij toont haar 't onbepaaldste vertrouwen, en is zoo
„hartelijk ten haren opzigte, als men ooit kan verlangen....
„De Koning zegt, dat het verlies van Isabella hem
„'t grootste ongeluk ware, dat hem zou overkomen"
(Ibid. 493). Prescott voegt er bij: „Dit was niet eene
„ijdele verklaring, als blijkt door zijne toegeeflijkheid
„voor Isabella's manieren, zelfs die nationaal-Fransche
„gewoonten, welke niet altoos in overeenstemming waren
„met de strengere regels der Spaansche etiquette... Geen
„wonder dat Isabelle de lust en het grootste sieraad was
„van den hoffelijken kring" (Ibid 494). Bij haar sterven eindelijk schreef de ambassadeur Fourquevaulx, die toen in 't paleis was: „De Koningin sprak tot haar man regt
„hartelijk en christelijk..... met nog andere woorden,
„die het hart van een *goed echtgenoot* moesten treffen,
„*zooals de Koning voor haar was*" [1]) (Ibid. 496). Verscheidene maanden later verklaarde Filips aan den Kardinaal de Guise: de grootste troost in zijn verlies was het herdenken van Isabella's eenvoudig en uitmuntend leven; geheel haar gevolg konde getuigen, hoe hij met haar had verkeerd, zooals genoegzaam was gebleken door zijne buitengewone droefheid bij haren dood (Ibid 498).

Echter welk een legioen schrijvers hebben Isabella met haar stiefzoon Don Carlos doen sneven, als beklagelijke helden eener liefde-épopée, schuldige maar zeer verschoonbare slagtoffers van den sombersten minne nijd! Het meest

---

1) Deze bijzonderheden zijn moeijelijk overeen te brengen met een ruchtbare verstandhouding van Filips met Dona Eufrasia, in dier voege als de *Apologie* hem verwijt (87). Noch Prescott in zijn speciaal hoofdstuk over Isabella en haar huwelijk, noch een der bij hem gebezigde citaten gewaagt er van.

naauwkeurig en onpartijdig onderzoek heeft nu zoowel het galante als het tragische gedeelte van dien roman verwezen waar het betaamt — het gebied der onhoudbare fabelen. Zoo deed reeds de vermaarde Heer von Raumer na het raadplegen veler onuitgegeven oorkonden in 1831 de uitspraak: „Er (Don Carlos) und die Königinn sind natürlichen „Todes gestorben und niemals hat auch nur das gering- „ste Liebensverhältnisz zwischen ihnen stattgefunden." *Hist. Br.* I, 175. En Groen, *Arch.* III, 188: „Même „sans les preuves multipliées sur lesquelles il (von Raumer) „fonde ce jugement, nous aurions peine à croire que la „reine Isabelle, si le roman de sa passion malheureuse „avoit un fondement historique, se fût empressée de mander „à sa mère la douleur profonde du père et du persécuteur „de son amant."

Niet minder uitdrukkelijk geeft Prescott als uitkomst van zijn onderzoek over Isabella: „Er is geen bewijs, dat „Filips ooit ontevreden is geweest over het gedrag der „Koningin, of zijn zoon als een mede-minnaar heeft be- „schouwd; dat hij haar niet aan zijn minne-nijd ten offer „bragt, blijkt stellig uit hare landgenooten, die tot haar „vrijen toegang hadden, sommige zelfs bij haar dood; „hunne vermoedens, zoo daar aanleiding toe bestond, „hadden zij anders voorzeker aan hare familie medege- „deeld" [1]) (Op. cit. 499).

---

1) There is no proof that Philip was, at any time, displeased with the conduct of his queen, or that he regarded his son in the light of a rival..... That he not sacrificed his wife to his jealousy is well established by those of her own countrymen who had free access to her during her lifetime — some of them in the hour of her death — whose correspondence would not have failed to intimate their suspicions, had there been any thing to suspect.

Wij besluiten onze aanhalingen met die van Théodore Juste (*Révolution des Pays-Bas*, 1855, II, 501): „L'in-„humanité de Philippe n'alla point, rendons lui cette „justice, jusqu'à faire périr par le fer ou le poison Eli-„sabeth (andere naam voor Isabella) de Valois, sa femme, „et Don Carlos, son fils". En inderdaad, was het leven van dien rampzaligen prins Don Carlos voor zijn vader niets dan eene bron van verdriet en bitterheid, zijn dood werd hem tot eene vreeselijke maar gansch onverdiende beschuldiging. Immers, indien men de nasporingen van von Raumer, Prescott en Juste vereenigt, verkrijgt men de volgende hoofd-uitkomst.

De onstuimige, schier ontembare gemoedsaard van Don Carlos sloeg tot vlagen van krankzinnigheid over, sinds een noodlottigen val en hersenbreuk in 1562; wangedrag, of uit waanzin of bedorvenheid of beide bij afwisseling, maakte hem ten laatste gevaarlijk voor al wat hem omringde, en vooral voor zijn vader; de opsluiting in zijne vertrekken is door den laatsten na lang dralen besloten, met schreijende aandoening den Staatsraden meêgedeeld, en bij al de strengheid der noodzakelijke voorzorg met eerbied voor den prinselijken rang volgehouden. Filips was besloten tot de *onterving*; tot het motiveren eener zoo gewigtige uitspraak in de Rijks vergadering ten opzigte van den als zoodanig reeds gehuldigden erfprins, moest een gegrond onderzoek voorafgaan; *niet* de Inquisitie, maar een bijzonder Comité werd daarmeê belast: de Kardinaal de Espinosa, president en eerste minister van Castilië [1]), de graaf van Eboli en de raadsheer Bribusca

---

[1]) Zijn ambt van Inquisiteur kwam hier niet in aanmerking; met de opsluiting van Carlos was de Inquisitie *niet* gemoeid. Het

de Munasones [1]); hangende dat geheim onderzoek, viel Carlos, door een zelfmoordende leefwijze, in een hevige ziekte, en overleed daaraan, nog stichtend, bevredigd met God en zijnen vader, die zich den lijder, op raad van deszelfs biechtvader, niet vertoonde, maar ongezien zijne hand over het hoofd des stervenden uitstrekte, en hem, diep bewogen, den vaderlijken zegen gaf (zie Falloux, *Histoire de Pie V*, Chap. XIV), en zich nog mogt gelukkig achten, dat de Voorzienigheid op die wijze eene oneer van het Oostenrijksche huis had afgewend.

Het zonden-register van den Koning is hiermede niet gesloten: „Wie weet, oft hy *daer* mogelicke conscientie „af maeckte [2]), dat hy soude *sulck eenen* tot erfghename „laten, dien hy hieldt als in onechten houwelicke ghe„boren: nademael dat hy wel wiste, doe ter tijdt als hy „hem geliet de Infante van Portugal, des voorschreven „Don Karels moeder, te trouwen, hoe dat hy ghehouwt „was met Donna Isabella Osorio, bij de welcke hy ooc „twee ofte dry kinders heeft ghehadt, daer van d' eerste „heet Don Petro, ende d' ander Don Bernardino: van „d' welcke houwelick Rigomes Prince van Yvoli, so hy

---

is bekend welk een vertrouwen Filips op zijne sekretarissen stelde (*Corresp. de Ph.* I, LXXXIII); een hunner, de Duitscher Pfintzing, schreef over het geval aan den Paltsgraaf Wolfgang: „Er „gaan, hoor ik, in Duitschland veel vreemde geruchten over de „opsluiting des prinsen, en inzonderheid, dat Z. Hoogheid wegens „geloofszaken is gevat; ik kan U op mijne eer en trouw verze„keren, dat dit gansch ongegrond is — maar dat die vaderlijke „straf uit gehcel andere oorzaken is beraamd; veel daarover „schrijven vermag ik niet" (*Arch.* III, 195).

1) Alzoo niet „dry ofte vier monicken" (*Ap.* 86).

2) Daar zijn oogen, voor wie zulk slag van sarcasme aan het gehcel *een levendiger tint bijzet. De Gids*, 1846, bl. 119.

„noch by leven ware, goede ghetuyghenisse soude connen „gheven: want hy selve dat houwelick ghemaeckt hadde, „waer door hy oock in Spaeguien in soo groot vermogen „ende aensien is gheraeckt" (*Apol.* 86).

Ziedaar dan Filips op zijn zestiende jaar bigamus, verrader eener wezenlijke, misleider eener gewaande echtgenoot, Carlos een bastaard! Stichtelijkheden, met gulheid aan de pen van den Apologist ontstroomd, maar even geloofwaardig als de vorige.

We wijzen vooreerst op de bedenkelijke waarde der getuigen, welke Oranje pleegt op te roepen.

Het plan, om door de geheele Christenheid de Protestanten uit te roeijen, heeft hij van den *overledenen* Hendrik II (*Ap.* 117).

Over de schade, welke Karel V Willem's huis veroorzaakte bij het verdrag van Passau, had de *overledene* Koningin van Hongarije zich tegen hem uitgelaten (bl. 69).

Dat de Prins van Ascoli door den Koning gedwongen werd, deszelfs minnares te huwen en „binnen corten tijdt dien armen Prince van onghenoechte te sterven quam, siende, dat hy niet en conde beletten, dat eens anderen bastaertkindt niet en soude zijn erfghenaem werden", dit vermelden: „*de dienaers* van de tyrannie" (bl. 87).

Dat Ascoli echter „een brocke creech veel lichter om nederwaert te swelgen danse was om te verteeren", weet hij van degenen: die „van den saecken veel ghewisselicker spreken" (bl. 87).

Willem heeft Filips door zijn vader hooren bekijven over Spaanschen hoogmoed, toekomstig bederf dezer landen, in het bijwezen van *wijlen* den Grave van Bossu „*ende veel ander Heeren van zijner camer*, van den welcken noch eenighe by leven zijn" (bl. 107).

Isabella is vermoord, want Oranje „*verstaet*, dat *men* soude in Vranckrijcke goede informatien daer van hebben" (bl. 81).

Op bladz. 66 heet het: de Kardinaal Granvelle heeft op Filip's bevel Keizer Maximiliaan willen vergiftigen [1]); Oranje weet het van zoo nabij mogelijk: *uit den overledenen Keizer zelven.*

Eindelijk *wijlen* Ruy (Rodrigo) Gomez zou kunnen getuigen van het gelijktijdig „houwelick" met Dona Osorio en de Infante van Portugal, en had zijn grootheid te danken aan de medepligtigheid in zulke wandaden. — Neen! daartoe bestonden geheele andere oorzaken De Venetiaansche gezant Badoardo meldt hierover het volgende in 1557: „Niemand schijnt ooit zóó „door eenig vorst begunstigd en bemind als Gomez „door dezen Koning. De oorsprong dier gehechtheid is, „dat zijne moeder 's Konings voedster was, en dat hij als „keizerlijk page met Z. M. is opgevoed. Eens sloeg hij „onbedachtzaam den jongen Filips op het hoofd, toen „deze zich tusschen hem en een ander page inwierp; de „Keizer had de doodstraf reeds uitgesproken, toen Filips „hem door zijne voorspraak redde..... Waarlijk, hij ver„dient zijne verheffing en die groote en opregte genegen„heid, want naast God beoogt hij niets anders dan het „geluk van zijnen Heer" (*Relations des amb.* Ven. 45). Geen hoveling begreep Filips beter, noch wist zijn verlangen spoediger, zekerder te raden, noch deed zijnen omgang zoo blijvend waarderen als Gomez. „Hij was de „gunsteling der gunstelingen, in dat slag van weten-

---

[1]) Over de vriendschappelijke verhouding dier vorsten zie: Gachard, *Relations des ambassadeurs Vénitiens*, etc. 1856. pag. 161.

„schappen een Aristoteles, een meester als men in vele „eeuwen niet had aangetroffen" 1). (Ant. Perez, *Obras y Relaciones*, bl. 663 en 539; ed. 1631.) En deze zou nog bij het leven des Keizers (hem bij lang niet genegen) zich in eene dubbele allergevaarlijkste intrigue hebben gewaagd, behalve de eer van verschillende vorstenhuizen, nog zijn eigen toekomst, ja zijn leven op het spel gezet; zijne bekende schrandere voorzigtigheid (*Relations*, bl. 48) zou hier hebben gefaald, en Oranje deelgenoot gemaakt vah zulk een staatsgeheim of hem de mogelijkheid gelaten, dat hij het eenmaal werd! Indien men overigens de voortdurende streving nagaat der Spaansch-Oostenrijksche vorsten om zich aan de *magtigste* en *aanzienlijkste* dynastiën te verzwageren, de streng-godsdienstige opvoeding en geaardheid van Filips, zoo onvereenigbaar met een onkerklijk leven, onvermijdelijk gevolg van zulk eene handelwijze, zijn Castiliaansche hooghartigheid, den eerbied voor zijn keizerlijken vader, zelfs bij een later huwelijks-ontwerp zoo overtuigend gebleken (in de onderhandelingen over Maria Tudor), zijn jeugdigen leeftijd, de ontzettende gevolgen eener openbaring, altijd mogelijk zonder een nieuwe reeks van misdaden, dan heeft men gronden in overvloed tot het verwerpen van ieder ongunstig getuigenis ten dezen, hetwelk niet de hoogste mate van duidelijkheid en gezag zoude vereenigen. Doch buiten de Apologie gewaagde geen enkel gezag over de bedoelde feiten; een hofgemompel, wie weet hoe ijdel, op zijn hoogst, een zwervend, verschietend gerucht schijnt hier in de vlugt opgegrepen, en echter als onbetwistbare waarheid nagesproken, zoo

---

1) Men noemde hem schertsend (in plaats van Ruy) *Rey* (koning) *Gomez. Relations*, pag. 45.

het namelijk naspreken moge heeten, en de eer der uitvinding dieper achterwaarts moet gezocht worden.

Kunnen *wij* nu zonder petitio principii het getuigenis der Apologie, waar zij alleen staat, niet *daarom* onvoldoende noemen, wij willen ten minste vermelden, wat haar in dit opzigt door anderen is wedervaren.

De Vereenigde Staten, wie het stuk was voorgelezen (1580), wilden niet treden in het verzoek Zijner Doorluchtigheid, om het geschrift hunnentwege te doen drukken (van Wijn op Wag. VII), wijl, zegt Hooft (*Ned. Hist.* XVII, 742), „zommighen zich *wreeven aan de schorheit* „eenigher zinleden, zeggende ook geen bezondre zeekerheit „te hebben van de schandtvlekken waarmeê 't huis van „Borgonje (= Oostenrijk) besprenkelt werd". Volgens de Groot zijn er ware en valsche verhalen in dooréén gemengd, „veris falsisque narrationibus permixtis" (*Ann.* III). En Prescott (Op. cit. 491) waarschuwt tegen het vertrouwen op de Apologie, „omdat Oranje de doodsvijand „was van Filips, wiens karakter hij met de zwaarste „beschuldigingen aanviel, als het beste middel om het „zijne te verdedigen" [1]).

Doch: wat dient er meer gezeid? de Prins heeft zich zelven niet geloofd. Immers roept hij uit (*Apol.* 83 en 85): „Aengaande Don Karel.... zijnen eygenen sone ende „erfghename..... en was hy niet onse toecomende Heere, „ende dien men mochte vermoeden, dat hy eens soude „onse meester werden? Ende soo de vader hadde eenige „bequame redenen by te brenghen, waerom dat zijn sone

---

[1]) The mortal enemy of Philip, whose character, as the best means of defending his own, he was assailing with the darkest imputations.

„ moeste ter doot verwesen werden, en behoorde niet ons „ lieden veel meer toe dat selve te richten, die so groote- „ licx daer in geinteresseert waren, dan dry ofte vier „ monicken ofte Inquisiteurs van Spaegnien?" Ziedaar denzelfden Don Carlos bastaard, en echter *toecomende Heere* der Nederlanden, onregt wanneer hij, schoon bastaard, in Spanje wordt geoordeeld, onregt wanneer hij in Nederland gerigt en dus als „ toecomende Heere" zou voorgesteld, ja bij mogelijke vrijspraak opgedrongen zijn!

„ Nopende 't houwelick daer *wy* teghenwoordelick mede „ bevonden zyn, hoe grooten yver dat se hen verme- „ ten hebben tot de leeringhe van de Roomsche Kercke „ soo en sullense nochtans niemant wijs maken dat se „ meer yveraers zijn van de voorschreven Kercke, dan „ mijn Heere van Montpensier onse schoonvader is", de „ welcke wel geen professie en doet van zijn religie, als „ de Cardinael van Granvelle ende zijns ghelijcke zijn „ doende: maer volghende 't ghene dat hy meynt dat hem „ zijn conscientie belast, ende nochtans wel overweghen „ hebbende 't ghene dat daer gheschiet is, ja daerop ghe- „ hadt 't advys van de voorneemste Raden van den Par- „ lemente van Parijs, doe ter tijdt binnen Poictiers ver- „ gadert wesende;... Oock ghehoort hebbende 't advys van „ de Bisschoppen ende Docteurs heeft bevonden niet alleene „ soo daer eenighe belofte van weghen onser gheselnede „ (gemalin) gheweest hadde, dat de selve van rechts weghe „ nul ende van gheener weerden behoorde te wesen, om „ datse in hare kindtsche jaren ghedaen was teghen de „ ordonnantien van Vranckrijcke, ende arresten van de „ hoochster raden, self teghen de Canons ende artijckelen „ van de Concilie van Trenten, daer de Coninck soo veele

„van houdt. maer oock dat daer selfs noyt gheen belofte „en is gheschiedt, jae veel ende verscheyden protestatien „daerenteghen" (*Apol.* 88 en 89).

Eene zonderlinge groep schaart zich bijeen tot dit huwelijksdrama hetwelk was „heylick, eerlick wettelick „ende goddelick volghende de ordonnantien der kercken Godes" (*Apol.* 80).

Het Sanhedrin, dat schriftelijk verlof gaf tot dat huwelijk (*Arch.* V, 226), bestond uit vijf predikant casuisten: Casper van der Heiden en Jan Taffin, de eerste op zijn twintigste jaar reeds evangelist, de tweede, geestelijke leidsman der Antwerpsche kerkstormers, beiden van tijd tot tijd op missie met den overbekenden voormaligen monnik Pieter Dathenus, wiens woede tegen de Katholieken zich op den Prins keerde, als deze in zijne dolzinnigheid niet deelde. Na Jacob Michael uit Dordrecht onderteekende de afvallige pastoor van Oudenbosch: Thomas van Thielt, verkozen kloostervoogd der abdij St. Bernard. Van dezen zegt de Heer Groen (*Arch* V, 224): „Autrefois abbé de „St. Bernard, il avoit joui d'une grande influence et „d'un revenu annuel de 60,000 florins." Invloed en inkomen waren voor hem reeds verloren door de incorporatie van de Abdij aan het bisdom Antwerpen. „Il avoit par „la grandeur de ses sacrifices montré la sincérité de sa „foi"; — veeleer met den besten kans zijn weinigen lust om martelaar te worden, want openlijk had hij Lutheranisme gepredikt; men kende reeds Joanna van Waveren, die in Kleef zijne vrouw zou worden en — de Hertog van Alva was reeds in Brussel aangekomen (*Corresp. de Phil.* II, 35). Ook gaf men hem na, dat hij 35,000 kroonen al vlugtend medevoerde (*Corresp. de Phil.* I, 575). Zeker is, dat de Staten hem later het

grootste deel der aangeslagen Abdijgoederen toewezen (*Foppens, Hist. Ep. Antv.* 45). *Quaerite primum regnum Dei et haec omnia adjicientur vobis.* Zijn blakende ijver verjoeg en verbrijzelde allerweeg den Antichrist, en zoo was het ook na een zijner peroratiën, dat de Satisfactie van Amsterdam in 1578 meineedig geschonden werd [1]). De laatste onderteekenaar Jan Miggrode, voormalig kanunnik te Vere, predikte de hervorming daar binnen, toen weder te Colchester in Engeland, dan weder te Vere [2]).

De Prinses Charlotte de Bourbon, dochter van den Hertog de Montpensier, was door hare moeder, Jacqueline de Longwy, reeds heimelijk tot het Protestantisme overgehaald, toen zij, noch minderjarig, hare kloostergeloften deed (*Groen. Arch.* V, 312), volgens haar zeggen gedwongen, en alleen om haar vader te gehoorzamen. Dit teeder gemoed vond zich bezwaard, die geloften „*zonder veel ende onderscheiden protestatien daerenteghen*" (*Apol.* 89) af te leggen; doch had de inschikkelijkheid, om bijna dertien jaren als abdisse van Jouarre Paapsche afgoderij en bijgeloovigheid te plegen tot ze heimelijk naar den Keurvorst van den Paltz vlugtte, alwaar zij openbaar als Protestante hare belijdenis deed (Kok, *Vad. Woord.* VII, 888). Om die reden wilde Montpensier zijne dochter niet wederzien, en de verwijdering nam toe, wanneer hij in 1575 haar huwelijk vernam met Oranje.

Men bekommerde zich daar minder om 's vaders toestemming, aangezien, heette het, deze dochter jaren achter-

---

1) Onjuist geeft derhalve Hoynck van Papendrecht: „Delphis „apostata obiit circa 1568" (*Anal. Belg.* I, 440).

2) Zijn devies: *Vivendo migro* — ware beter omgekeerd geweest.

een aan haar lot was overgelaten en de Koning van Frankrijk, wiens bewilliging verzocht was, zich er althans niet tegen had verklaard [1]) (Advies van Predikant Feugheran, *Arch.* V, 219). Ook had men niets dan eene weigering te wachten, niet zoo zeer van het huwelijk met den Prins *simpliciter*, maar alleen om der godsdienst wille (Advies van Predikant Capet. *Arch.* V, 222 en 223). Meerdere moeite had men tegenover de Duitsche familie der nog levende tweede Prinses van Oranje, de beruchte Anna van Saxen; zij waren wel van derzelver overspelig gedrag overtuigd, maar hielden zulks niet in forma legitima bewezen (*Arch.* V, 204). Zij wisten in September 1575, eenige maanden na het huwelijk, weinig of niets van eene wettige openbare scheiding (*Suppl. aux Arch.* 176*). Zij spaarden dan ook de nieuw-gehuwden geen van beiden. Over den Prins schreef de Landgraaf van Hessen, dat men *in regte* wel eens zou kunnen besluiten *ad mutuam parium delictorum compensationem* [2]) (*Arch.* V, 204), en Hertog Jan Casimir meldt hem de bedenking dier familie: „Le principal qu'on ha tousjours pressé, est que „vous auriez faict *le premier bresche* au mariage précédent" (*Suppl.* 176*). Over Charlotte liet zich de Landgraaf nog heviger uit: „*Nam si pietatem respicias*, is zu besorgen „das inn betrachtung das sie eine Frantzösin und ein „nonne, dar zu ein verlauffene nonne, darvonn auch „allerley gesagt wordenn, welchermassen sie ire castitet „in ihrem Closter verhalten, ehr der Printz, sich wohl „aus der pfutschen (slijk) ins meer setzen möchte. *Si* „*formam*, ist nicht zu gleuben das ihnen dieselbige darzu

---

1) Hij protesteerde tegen die opvatting. *Arch.* V, 222.
2) Ook Groen gelooft dit. *Arch.* I, 201*.

„gereitzt, sinthemall ehr sonder zweivell, wo ehr sie „ansehen, dero ehr erschreckenn als sich erfrewen wirdtt" [1]) (*Arch.* V, 227). Zekere gelijkvormigheid van karakter zal welligt niet zonder invloed op 's Prinsen keus gebleven zijn, en eene der oorzaken, waarom hij zich dien stap zoo weinig berouwde, schoon er van alle kanten aanmerkingen rezen, of over het ergerlijke, of over het onstaatkundige van dat huwelijk. Na vijf jaren eindelijk had, door bemiddeling der Bourbonsche bloedverwanten, eene verzoening plaats met den schoonvader Montpensier [2]). Deze stelde eerst het geval zijner dochter aan de *voorneemste Raden* van den Parlemente (niet aan het Parlement dus) en *eenige Bisschoppen ende Docteurs*, en deze hadden tot de nietigheid der bedoelde klooster-geloften geconcludeerd, als gedaan door eene minderjarige teghen de ordonnantien enz. (zie boven pag. 43) en als onvrijwillig onder protestatie afgelegd.

Wij merken met bevreemding op, dat deze Fransche Raden, Bisschoppen en Docteurs te dezer zake, het concilie van Trente in hunne uitspraak volgden, daar toch de kloosterprofessie van Charlotte verscheidene jaren vroeger was geschied dan de bepalingen van dat concilie, wat het jus positivum betreft, geldig waren (1564 Bulla Pii IV), en wij van den Prins vernemen dat het „concilie den Francoysen soo onredelick heeft ghedacht, dat het „noch (1581) in gantsch Vrankcrijcke nergens en heeft connen gepubliceert werden" (*Apol.* 192).

Vervolgens vinden wij in het *Advis* dier Regts- en

---

1) Hierin bedroog zich de Landgraaf: „praestanti forma et ingenio virginem duxit." Du Thou. III. 72.

2) Zijne andere dochter Francoise was toen ook al Protestant, en over Louise zie beneden.

Godgeleerden geen enkel woord gerept [1]) over het andere huwelijks-beletsel, wat er bestond, het leven van de tweede vrouw Anna tijdens het sluiten der derde echtverbindtenis; hetzelfde concilie had toch voor zulk een geval eene vrij duidelijke dogmatische beslissing, en wel zulk eene, waarbij een verschuilen achter non-promulgatie verder niet te pas kwam (Sessio XXIV, Canon VII). Nogtans moet de schoonvader, die met de uitspraak tevreden was, wel degelijk van dit impediment in zijne consultatie hebben gewaagd, aangezien hij zelfs genoegzaam *den aard* van het misdrijf opgaf, waarom Anna was verstooten (Kok, *Vad. Woord.* VII. 887). Hebben nu Oranje en Montpensier (die, zegt de *Apol.* bl. 88, in 1580, geen professie deed van zijn religie als „de Cardinael van Granvelle ende zijns ghelijcke") nog grooteren dunk gehad dan wij, over de bevoegdheid dier Bisschoppen ende Docteurs tot het beslissen in deze besoigne, dan zal de eerste toch zeker de beste geruststelling hebben gevonden in den „rade van *andere* diversche, wijse, ende voorsienighe „personnagien" (*Apol.* 88), en in zijn beginsel: „Wy „weten hoe dat alle dese banden der conscientien van den „menschen gedraeyt, gheensins en deughen om yemandt „daer mede voor Gode te verbinden ofte te verstricken" (90). Maar juist het openbaar huldigen van dit beginsel had de Koning hem verweten, als eene ergernis in deszelfs Staten, en geenszins persoonlijke buitensporigheden; anders had Filips tegenover Dona Eufrasia, zekere Eva Eliver kunnen noemen, wier zoon, Justinus van *Nassau*, in 1576 te Leiden studeerde, in 1581 tot het adelijk gevolg van Anjou behoorde, en nog meer bekend werd als Goeverneur

[1]) Arend doet zulks anders voorkomen, doch bezigt een vervalschten inhoud der *Apologie*.

van Breda en Admiraal van Zeeland (Siegenbeek, *Gesch. d. Leid. Hoogesch.* I, 32; Wagenaar, VII, 420; *Arch.* I, 59).

Ten overvloede moeten wij opmerken, dat de abnormaliteiten van Charlotte's kloostergeschiedenis *toen* in het geheel niet, en de ware reden van Anna's verstooting tot in onze dagen toe alleen bij waarschijnlijke gissing openlijk bekend waren; geen enkel afdoend stuk stelde minstens de gegrondheid van de aanklagt tegen haar buiten alle twijfel; dit is zoo wáár, dat Groen, om den Prins (en dat geldt dan nog maar alleen voor Protestanten) van alle blaam in dit opzigt te ontheffen, *daarom*, schoon om de kieschheid der zaak met weerzin, uit vele daartoe betrekkelijke oorkonden *eenige* heeft uitgegeven (Introduct. op Tom. III en V der *Arch.*).

De Prins achtte zich, spijt allen wederstand, tot het huwelijk door Gods bevel gehouden en verpligt (*Arch.* V, 246), en zijne nieuwe schoonzuster Louise de Bourbon, opvolgster van Charlotte, te Jouarre, dus insgelijks abdisse van buitengewonen stempel, had geen advis van Bisschoppen ende Docteurs afgewacht, om haar innige deelneming en vreugde over die heugelijke familie-gebeurtenis, twee maanden later, in een liefelijken brief te betuigen (*Suppl. Arch.* 174).

Filips' en der Katholieken ergernis behoefde nogtans, men ziet het, geen „beestachticheit ende botticheit" te heeten (*Apol.* 80); en van den anderen kant heeft men, dunkt ons, aan Oranje's tegenverwijten wat spoedig eene verpletterende kracht toegekend.

De beurt komt ook aan 's Konings broeder, den ridderlijken Don Juan, den held van Grenada, Tunis en Lepanto: „Daerop quam Don Jan in 't lant. Ende hoe

„wel dat onse vyant hier gheerne woude de saken met „een momaensichte bedecken: soo connen wy 't selve „doen blijcken by de brieven die wy hebben met 's Co- „nincks eyghen hant gheteekent ende by eenen van de „Secretarisen.. ghecontresigneert, ende met s' Conincks wa- „pen gheseghelt, die ghenoech betuygen wat hy Don Jan „belast ende bevolen hadde: de welcke brieven men „heeft laten printen ende publiceren, om van alle man „ghelesen te werden: ende daer en is tot noch toe geen „Spaegniaert soo onbeschaemt geweest, die de selven „heeft derven twijffelachtich maken" (201). Maar wij vinden ook niemand die buiten den Prins den zoogenaamden geheimen lastbrief van Don Juan anders heeft gezien dan *geprint ende gepubliceerd*; men heeft *beweerd*, zegt Groen (*Arch.* V, 477), dat Don Juan eene *toonbare* Instructie had ontvangen: „om den lande een goet ghenoegen te geven"; en eene *geheime* om 't verbond (de Gentsche Bevrediging N. B. bij zijne aankomst nog niet gesloten) te doen „breecken, en des Coninx vertredene authoriteyt weder op te richten."

Het is zonderling, dat de Landvoogd, die tot meerdere veiligheid onbekend en als een Moor verkleed, de reis maakte, niet beter zijne geheime instructiën zou bewaard hebben, nog vreemder, zoo de Prins daarvan een duplum had, en nog wel met „s'Conincks wapen ende signet „ghesegelt". Minder vreemd echter was toen het onderscheppen, vervalschen en verdichten van compromitterende brieven [1]). Oranje wist door W. Silvius schrift en

1) Zie over d'Alava's brieven Arend 2de St. 359; over Marnix' ontcijfering Bor, XI, 863—867; het klad van een aan Juan toe te dichten epistel ligt nog onder de papieren van B. Vulcanius (dé Smet). Van Vloten op Borgnet bl. 302.

handteekening van anderen kunstig te doen nabootsen, ja het zegel van eenen echten brief op een valschen over te brengen [1]). Het kon echter ook zijn, dat zijn spion aan het Spaansche hof, Joan van Kastille [2]), hem iets, hetzij echt of nagemaakt, in de handen had gespeeld [3]). Wat kon men echter nog uit de Instructie besluiten, indien zij al bestond? Dat Don Juan een gevaarlijk verbond moest verijdelen [4]), de Katholieke provinciën gunstig voor zich stemmen, en veel door de vingers zien, waar men de bewerkers later voor zou vinden. (Aldus Groen, *Arch.* V, 477.)

„Door de voorschreven brieven zijn wy gheleert wor-
„den, dat alle den onderscheydt die daer was tusschen
„Don Jan, ende tusschen den Hertoge van Alve ende
„Loys van Requesens was dese, namelick dat Don
„Jan... dit jonck quantken.. veel jongher ende onvoor-
„sigtigher was dan de andere, ende dat hy niet en conde
„zijn vergift soo langen tijdt bergen, noch zijnen last
„secreet houden ofte veynsen, daer toe zijne handen
„glinsterende ende brandende van begeerte om de selve
„in onsen bloede te baden, niet en wiste te bedwingen
„noch t' onthouden. Dies niet teghenstaende waren sommige

---

1) Zoo toch ging Breda, quasi op Don Juan's naam verloren. Bor, XVII, 321.

2) Deze klerk aan de Nederlandsche Sekretarie aldaar onderrigtte hem van alles, zond de geheime cijferschriften over, enz., voor 300 kroonen 'sjaars. Bor, XVII, 321.

3) De predikant Lozeleur, Schrijver der *Apologie*, verzocht tot listig gebruik aan Balthasar Gerard, zekere gezegelde blancopapieren des graven van Mansfeld (*Bulletins de l'Acad. de Brux.* Tome XX, 3 Part.).

4) *Niet* als het door Spanje zou geratifiëerd zijn; dit bewijst de gansche volgende handel, die, men heeft zulks nu openlijk erkend, goed gemeend was.

„*vredemakers*.. verraders hares vaderlants.. soo dienstbaer „aen de tyrannije, datse een accoort met hem maekten... „ende als wilde swijnen schuymende van quaetheyt, selve „quamen in den spriet van Don Jans bloetgierich herte „geloopen.... en dewelcke ook (*later*) begonnen haar „rocxkens om te keeren" (*Ap.* 201—208).

De heer Groen heeft hier onze taak ligt gemaakt; zijn oordeel over Don Juan combineren wij uit *Arch.* VI, pag. VIII—XI en *Handboek der Gesch.* § 176 en 171 en *Redevoering in het Kon. Instituut over Willem I, uit zijne briefwisseling nader bekend.* „Die Juan niet „verlieten, zijn zeer onregtmatig verraders genoemd; „Het is tot den hoogsten trap van historische zekerheid „gebragt, dat Juan met vredelievende oogmerken kwam, „en aan zijne beloften, beter althans dan zijne tegenstre- „vers, gestand gedaan heeft," (in het *Handboek*, zonder restrictie: „met opregtheid en ijver voldeed") „maar „Oranje maakte den argwaan gaande; door dezen geleid, „aangemoedigd heeft de tegenpartij den Landvoogd ver- „guisd, bespot, in schotschriften belasterd, met reques- „ten in de hevigste bewoordingen overladen; zijne die- „naars vervolgd, zijn lijfwacht straffeloos uit een ge- „jaagd, hem zelven door zamenspanning met lijfsgevaar „bedreigd, tot dat hij radeloos, niet tot een vredebreuk, „maar persoonlijke veiligheid, het kasteel van Namen „verraste, (tot welks bezetting hij als stadhouder en „gouverneur generaal bevoegd was) — onvoorzigtige „stap, door Willem berekend en verlangd als voorwendsel „tot den krijg. Tot herstel der eendragt liet Juan zich „toen weder de vernederendste voorwaarden gevallen: „reeds kon de vrede als op nieuw gesloten worden be- „schouwd, toen Oranje met behendig overleg, daags na

„het besluit der Staten-Generaal, daarin eene wijziging „bragt, waardoor de krijg onvermijdelijk werd; hoe „kunstig waren de draden gelegd, het weefsel gespon- „nen, de Landvoogd er ingewikkeld, en elke poging „om er zich uit los te rukken hem als hemeltergend „onregt aangerekend! Vraagt ge mij of ik het goedkeur? „ik keur het af, M. H.! doch, niet ter regtvaardiging, „ter verontschuldiging voeg ik er bij, dat, naar men- „schelijke berekening, vrede met D. Juan ons bederf, „tweedragt het eenige middel onzer uitredding was."

Deze rondborstige verklaring doet geene eer aan de zaak der zoogenaamde vrijheid en Evangelische godsdienst. De loyaliteit het eenige middel om beide te vestigen! opregtheid en trouw aan de zijde der bloedgierige tirannij!

Borgnet (Op. cit. 119) geeft toe: „die handelwijze was „daarbij niet altijd open en oprecht [1]), maar, vóór men „Oranje veroordeelt, moet men vragen, of het belang der „godsdienstvrijheid hem zulk een gedrag niet als op- „drong." — Het doel heilige alzoo de middelen!

De ongelukkige Don Juan stierf inmiddels in het bloeijendst van zijn leven (op 31-jarigen ouderdom) verzadigd van twee jaren hoon en verguizing, meer door kwellende zorg dan ziekte ondermijnd, naauwelijks herkend door zijn neef, Alexander van Parma, die vruchteloos zijn verbroken moed was komen opheuren; zóó had het zielsverdriet zijn schoon en vorstelijk gelaat misvormd! (Strada, D. I, L. IX.)

De Landvoogdes Margareta, wier vertrek als een ramp

1) Oranje aan Aerschot: „men kan in dezen tijd de zaken niet „te open en opregt behandelen." 29 Dec. 1576 (*Corresp. de Guill.* III, 173).

voor het land werd beschouwd, en wier nagedachtenis zóó in eere bleef, dat men voor haar wapen den hoed afnam, wordt afgeschilderd als een vertreedster der privilegiën, „een ghepassioneerde vrouw, ghewapent met een momaensichte van Coninclijcker macht, verraderijen, meyeedicheyt ende Cardinaelsche listen" (bl. 130).

Parma heet: „soons sone van Signor Pietro Aloysio „Farnese, wiens vrome feyten [alweder *familie*-bijzonder-„heden] metgaders zijn merckelick eynde de historien „ghenoech zijn wtwijsende.. een oprecht erfgename van „alle de deuchden zijner voorouderen... aen wiens hof „men een Atheist te wesen, ofte in *Godt niet te ghe-„looven*, *metgaders andere Roomsche deugden* slechts voor „spel houdt... die in dese lande niet en is gheboren, jae „niet eenen stuyver weert goets, noch eenighen tittel in „den selven heeft" (bl. 38, 91, 169, 267).

Wien kan het verwonderen, dat vooral Alva het misgelden moet?.... „Hij draegt eens Mahometisten herte „heymelick in den boesem; [dit ziet op zijne afkomst uit het Moorsche konings-geslacht [1])] „hij hadde hem „altijds gheerne in onsen ende ander Christenen bloede „ghebaedt (bl. 178)... als Hannibal is... hij van jonx op „in eenen onversoenelicken haet teghen dese landen op-„ghequeeckt, die noyt en heeft connen versadighet

---

1) „Het grootste deel van den Spaenschen adel gelooft men „van den bloede van de Marranen ende van de Joden te zijn, „die dese besondere deucht (doen moorden om geld) behouden „hebben van hare voorouderen, de welcke 't leven onses Salich-„makers met goeden gereeden penningen van Judas hebben afge-„cocht" (*Ap.* 263).

„werden door al dat bloet dat hy ghesopen heeft... „d' welck men in allen steden van dese landen met „geheele beken heeft ghesien lancx de straten lopen" (bl. 186), met nog eenige declamatiën over de „opghe- „blasene, eergierighe, goddelooze, heydensche, dwase „oprechtinge van syn beeldtnis ofte statue" (bl. 187).

Geenszins willen wij al de strengheden van Alva's forsch bewind onvoorwaardelijk verdedigen of ze vergoelijken; zelfs door Spanje is dit niet geschied; het ware, dunkt ons, even moeijelijk als het voor de eindbeoordeeling der groote geschilpunten van ondergeschikt belang is; nog minder zullen wij zijne zelfvereering en standbeeld toejuichen. Maar wij mogen onze goedkeuring niet hechten aan eene miskenning van zijn karakter en bedoeling, zóó als de Apologie die afmaalt; men behoeft zijn beeldtenis niet te versomberen, tot een onmensch u tegengrijnst, smachtende van moord- en bloeddorst. Neen! zijn hart was wel degelijk voor medelijden vatbaar jegens degenen, welke zijn droevig vonnis regtstreeks of zijdelings moest treffen. Een sprekend bewijs daarvan vinden we in de stemming, waarin hij verkeerde tijdens het ten einde loopen van het proces des graven van Egmond. Morillon, gewoonlijk goed onderrigt, en wiens getuigenis men gerust kan vertrouwen, (zegt Theod. Juste *Révol. des Pays-Bas*, II, 490) schrijft het aan Granvelle: „de „hertog had met alle magt op verzachting van het „vonnis aangehouden, maar hem was geantwoord, dat „het misdrijf van Egmond jegens den Koning ligt zou „kwijtgescholden zijn, doch dat eene zoo groote be- „leediging, Gode aangedaan, geen vergiffenis veroor- „loofde; de indruk van dit besluit had den hertog (naar „eigen verklaring) eene ziekte veroorzaakt, en niet de

„nederlaag in Friesland, schoon hij zeer gevoelig was „voor het sneuvelen van Aremberg aldaar; velen hadden „ook aan Morillon verzekerd dat *de hertog tranen stortte*, „*groot als erwten*, gedurende de teregtstelling" (*Suppl. aux Arch.* 81*).

Minder aanleiding heeft men, om zulks met den heer Prescott (Op. cit. 372) voor „krokodillen-tranen" te houden, als men den vertrouwelijken brief leest, door Alva aan Filips geschreven, vier dagen na de onthoofding van Egmond en Hoorn:

L'exécution d'Egmont et de Hornes a esté faitte en ceste ville, le samedy devant la Pentecouste, et des aultres moindres à divers jours auparavant. J'avois donné ordre de les pourveoir de bons confesseurs, pour leur souvenir de leur salut... Et quant aux seigneurs, j'avois mandé icy l'évecque d'Ipres, lequel a confessé et adsisté le comte d'Egmont jusques à la fin; et celluy de Hornes a eu le curé de la Chapelle, et m'a l'on dict et asseuré qu'ils sont morts tous deux fort catholicquement et modestement. *V. M. peult considérer le regret que ça m'a esté de voir ces pauvres seigneurs venus à tels termes, et qu'il ayt fallut que moy en fusse l'exécuteur;* mais enfin je n'ay peu ny voulu délaisser de faire ce que compète pour le service de V. M.; et à la vérité, eulx et leurs complices sont esté cause d'ung merveilleusement grand mal, et dont plusieurs se ressentiront encoires, comme je craings, beaucoup d'années, je dis au salut de leurs ames.

Madame d'Egmont me faict grand pitié et compassion, pour la voir chargée de unze enfans et nuls addressez [= niet tot een staat gekomen], et elle, dame sy principale, comme elle est, soeur du comte palatin, et de si bonne, vertueuse, catholicque et exemplaire vie, qu'il n'y a homme qui ne la regrette. *Sy pourtant ne puis délaisser de la recommander avec ses enfans*, comme je la recommande très humblement à la bonne grace de V. M., comme je luy escrips plus particulièrement de ma main; et *que V. M. se veult souvenir que sy bien son mari est tombé en ce malheur au boult de ses jours, aussy at-il faict auparavant de bien grands ser-*

vices,.... veu la démonstration qui s'est déja faicte, il me semble entièrement nécessaire que *V. M. ouvre d'icy en avant le chemin à miséricorde.* (Reiffenberg, *Corresp. de Marg.* 252.)

Denzelfden dag schreef hij den Koning andermaal ter aanbeveling van de beklagenswaardige weduwe en hare kinderen: „Men houdt de gravin hier voor een heilige „vrouw, en het is zeker, dat zij, sinds de hechtenis haars „gemaals, bijna iederen nacht met hare dochters barre-„voets alle gewijde plaatsen van Brussel bezocht. — Hij „wenscht, dat, door 's Konings tusschenkomst, zij met „hare dochters in Spanje den sluijer aannemen, en haar „zoons studeren konden. Hij acht hen nu de ongeluk-„kigste familie ter wereld," enz. (*Corresp. de Phil.* II, 28).

Het antwoord van Filips was:

Mon cousin, par vos aultres du 9 de juing, ay veu ce qu'est succedé es proces contre les comtes d'Egmont et de Hornes, et ces aultres sieurs adjournez...., et la considération que y avez tenue de faire faire ces exécutions, pour, avec moindre effusion de sang, les rendre plus exemplaires, en ung mesme tems et lieu; sur quoy ce que se me offre de vous respondre est, que je treuve ce debvoir de justice estre faict comme il convient et vostre consideration très-bonne; *combien que eusse fort désiré que ces choses se eussent de tout peu treuver en aultres termes, et que chascun se eust peu disculper et justifier comme luy convenoit, et que n'ay peu délaisser de bien fort sentir que ait esté force de faire ce que s'en est faict avec let dicts contes d'Egmont et de Hornes, et que cecy soit advenu en mon tems. Mais personne ne peult délaisser de se acquitter en ce en quoy il est obligé.* Et ay bien voluntiers entendu, qu'ils sont comme escripvez, morts si bien et catholicquement. Quant à la dame d'Egmont et sez unze enfans, et ce que me y représentez, en me les recommandant, je y auray tout bon regard. (*Corresp. de Marg.* 254.)

Men heeft de schrijvers dezer twee brieven Sejanus en

Tiberius genoemd; zij hadden welligt eene andere wijze van uitdrukking dan die van oud-Rome.

De weduwe ontving nu op 's Hertogs last als uitkeering in 1568 acht duizend Livres; in 1569 dezelfde som; in 1570 twaalf duizend, in 1571 elf duizend, in 1572 zeven duizend vijf honderd, in 1573 drie duizend Livres (Gachard, *Rapp. sur les Arch. de Lille*, 386—394), en hetzij te gelijk, of later, een vast jaargeld van *f* 2000 (v. d. Bergh, *Ged.* I, 281). Twee zoons werden later Gulden Vlies-Ridders, de oudste bovendien tot Stadhouder van Artois benoemd [1]).

Uit den milden hoorn van Oranje's (geleende) welsprekendheid rollen niet slechts verwijten, maar ook allerweeg lofspraken rond voor Frankrijk en de Staten, en eenige zeer opzigtelijke voor zijne familie en zich zelven. Een paar voorbeelden:

„Als se dan oock comen te spreken van wijlen mijn „Heere den Grave Lodewijck onsen broeder, sy hadden „wel beter soo vroom eenen Ridder met vreden ghelaten: „ghemerckt dat hy onghelijck beter eeren weerdt is ghe„weest, jae een vromer ende oprechter Christen dan sy „en zijn. Ende wy en maken niet te meer werck van dat se „hem eenen ketter schelden, dan onse Heere Jesus Christus „en dede, als hy van even so eerlicke luyden als dese zijn, „werdt voor eenen Samaritaen ghescholden" (*Ap.* 133).

Deze „vrome ende oprechte Christen" maakte van het fijne onderscheid gebruik tusschen *Katholiek gelooven*, en *op de wijze van een Katholiek leven.* Vooral in Duitschland, maar ook elders stond hij bekend als een vurig en bekwaam

[1]) Een kleinzoon en achter-kleinzoon Vliesridders en Grandes van Spanje (Kok, *Vad. Woord.* XIII, 197).

aanhanger der hervorming [1]), en echter aan het hof zijns broeders in Nederland gedroeg hij zich uiterlijk als Katholiek, woonde met hem de Mis bij, „faissant en icelle „toutte démonstration de catholicque"; „hij had (zegt „Willem) alleen nog eenig scrupuul over de Communie „onder ééne gedaante, en zoo hij soms verboden spijs ge„bruikte, het was met goedvinden van geneesheer en „pastoor" enz. (*Corresp. de Marguér.* 270).

„Onse Heer vader, achtervolgende de exempelen van „de vrome Coningen, als daer waren, David, Josias ende „andere, heeft de Kercken van zijne landen.... gerefor„meert, ende nae den woorde Godes van den abuysen „ghereynicht.... heeft bij voorsz. (Luthersche) Religie „willen leven ende sterven.... hebbende die abuysen der „Kercke wt zijnen heerlickheden wtgeroeyt" (*Ap.* 45—114). Welke die „abuysen" waren, leert Groen (*Arch.* I, 69*): „Il abolit la Messe et les autres cérémonies contraires à „la Parole de Dieu".

Hetgeen David, noch Josias ooit zouden gedaan hebben, deed Willem de Oude, ten onregte *de Rijke* genoemd. Hij vertrouwde zijn oudsten elfjarigen zoon („nog niet eens regt in de Religie onderwesen" *Ap.* 115) eener opvoeding toe in Keizer Karel's hofgezin, waar men voor Baäl en Astaroth de knieën boog, in een land waar Inquisitie en bloedplakkaten het geloof der ouders te keer gingen. Men zegge niet met Groen (*Arch.* III, LII) ter verontschuldiging: „het Pausdom „had nog niet door het Trentsche concilie zijne dwalin-

---

[1]) Groen noemt hem: in Gods hand het middel, waardoor de Prins tot de kennis der waarheid gebragt is (*Handb.* § 148).

„gen tot leerstellingen verheven. Men hoopte nog eene „minnelijke schikking tusschen de partijen, (*Arch.* I, 195*)... „de keizer en de landvoogdes waren der hervorming niet „zoo ongenegen" (Ibid. 195—198*). Immers eens veel toegegeven, dan leerden de *Roomschen* door het concilie wat zij als dwaling hadden te beschouwen, maar de *Protestanten* hadden de stellingen, later niet ingevoerd te Trente maar verkondigd, van den aanvang af *dwaling* genoemd, tegenstrijdig aan het woord Gods, en wel zóó tegenstrijdig, dat het „rheynighen ende wtroeyen dier abuysen" hun als pligt scheen voor te komen, en hen tot Davids en Josiassen maakte. Eene minnelijke schikking! maar mogt men, in afwachting, al vast iemand bepaald Roomsch laten opvoeden? en was de onzekere rigting van Keizer en Landvoogdes (indien wij die al aannemen) genoegzame waarborg bij een gevaar, waar het op de eeuwige belangen van een jeugdig, voor alle indrukken nog openstaand, gemoed aankwam? „Door in de Roomsche Kerk te blijven, nog vatbaar „voor hervorming, verloochende de Prins niet het geloof „zijner ouders" (*Arch.* III, LII). Hij deed zulks wél, zoolang die hervorming niet *werkelijk* geschied was, want volgens het geloof der ouders waren de te hervormen punten zoovele *dwalingen* tegen het woord Gods. Het geschiedde, gelijk het te voorzien was: de Prins nam deel aan het Pausdom, en moge de Vader al gezegd hebben: „der Printz sey woll inn der Religion ertzogen, aber „inn den Nidderlanden gar gewendet wordenn" (*Arch.* I, 197*), wij kunnen daar nog geene „douleur amère et un désappointement cruel" uit verstaan. Niets althans van zulk leedgevoel ontwaren wij uit een Latijnschen brief van den ouden Willem, geschreven aan Granvelle,

toen deszelfs broeder met de opvoeding van Oranje (reeds vijf jaren in Roomsche handen) belast werd. Geen woord van bezorgdheid over de Godsdienst; hij wenscht alleen, dat de jongeling worde gevormd „optimis moribus rebusque civilibus, tam pacis quam belli tempore necessariis, principeque viro dignis". En — dadelijk wordt het gansche onderwerp daargelaten, en Granvelle's invloed ingeroepen voor den gunstigen uitslag van zeker familie-geding over het graafschap Catzenellenbogen (*Pap.* III, 377), met welk proces hij zijne jaren en zijn goed had omgebragt (*Arch.* I, 12). Wij zien het: is, gelijk de Prins zegt (bl. 115), „het heylighe saet niet in hem verstickt, en de (Protestantsche) leeringhe in zijn herte inghegraveert ende diepe inghewortelt gebleven (bl. 114), dan heeft hij te regt groote oorsake om znlks *Godt* (alleen) te dancken" (bl. 115)!

Na en onder veel zedige verschooning voelt de Prins zich ook gedrongen tot eigen lof: „hij laet zijnen na-„comelinghen een patroon na van deuchden, om nae-„gevolcht te werden van allen denghenen die daar gheen „schande sullen willen aendoen der edele afcomste voor „onse voorouderen (bl. 25 en 26); het verjaghen van het „Spaensche gespuis is hem niet berouwen: jae ter con-„trarien hij is dies wel versekert dat hij ende zijne mede-„ghenooten hebben soodanich een daet volbracht, die in „eeuwicheyt niet ghenoech en sal connen ghelooft werden" (bl. 122). — Hoe weinig viel er dus aan een waardig standbeeld te denken!

Geene zijner deugden doet hij meerder gelden dan de belangelooze trouw, waarmee hij de vrijheid heeft gehandhaafd, eene trouw zoo standvastig, *dat hij nimmer in*

eenige onderhandeling met Spanje heeft willen treden, om zelfs op de aannemelijkste voorwaarden het land te verlaten. Zulk een verlaten acht hij een verraad, een „tot „roof ende buyt stellen des lands, een werpen tusschen „de tanden van bloetdorstighe wolven" (bl. 254). „Soo- „danige presentatien alsse [het ban-edikt] seggen, en zijn „ons noyt geschiet;... wel heeft *men* ons van te vooren „de wete gedaen, dat wy ter weerelt geen dingen hadden „connen eysschen, aengaende onse eygen ende particulier „saken, of men soude ons t' selve veraccoordeert heb- „ben". [Hier volgen eenige bijzondere beloften.] „Maer „so verre is het van daer dat men ons sodanige con- „ditien soude gepresenteert hebben, dat ter contrarien „men noyt en heeft so veele aen ons connen ghewinnen, „noch om brieven die de Keyserlicke Ghesante aen ons „schreef noch met heymelicke practijcken, daermede sy „ghedochten sommighe van onse dienaers aen te varen, ende „oock sommige van onse namaeschap te wercke te stellen, „noch om brieven van de Commissarissen selve, te weten, „dat wy souden eenighe besondere artijckelen ende in „onsen name overseynden. Maer wy hebben gestadichlick „geantwoort, soo verre alsse den vreden souden verac- „corderen op sulcke conditien, als ghy lieden, mijne „Heeren, doe ter tijt aan hen waert versoeckende, dat „wy ons daer mede hielden voor voldaen, niet begee- „rende ander conditie t' zy goede of quade te genieten „dan even deselve die ghy lieden soudt vercrijgen, ende „dat wy ons selven noch recht noch dweers en begeerden „van de gemeyne sake af te sonderen: aen de welcke „alleene wy achteden dat alle ons geluc ofte ongeluc was „hangende. Is het dan niet een seer wel wtgesochte „lasteringe, dat men yemant gaet beschuldigen, dat hy

„een man met eeren is, getrouwe ende stantvastich, „boven dien also wel versekert tegen de winden der „beloften, als hij door Godes genade is tegen de groote „vloet van dreygementen?" (bl. 257.)

Hij acht het dus de eigenschap van een man met eeren, zich niet in dusdanige bijzondere onderhandeling in te laten; regt noch dwars zich van de algemeene zaak af te zonderen; die afzondering zou hier een verraad en bederf des lands zijn geweest.

Drie beweringen, in deze regelen vervat, worden volkomen wedersproken door de echte oorkonden, onlangs uit het Staats-archief van Simancas in het licht gebragt. Daaruit blijkt: „herhaaldelijk zijn niet door *men*, maar door geaccrediteerde personen aan Oranje voordeelige voorslagen tot bovengemeld doel gedaan; hij heeft zich daarmede ingelaten, en van zijuen kant voorwaarden ter overweging gegeven.

In Maart 1577 zond Don Juan Elbertus Leoninus naar den Prins te Middelburg, om hem tot zijn vertrek naar Duitschland te bewegen; men zou hem zijne goederen en staten wedergeven, zijn zoon uit Spanje herwaarts zenden, en dien de ambten zijns vaders doen bekleeden; ook verzekerde Don Juan hem zijne persoonlijke vriendschap, de gunst des Konings, benevens alle eerverheffing, die hij zou kunnen verlangen, en voorwaar die aanbieding was welgemeend" (Gachard, *Corresp. de Guill.* III, LI—LIII).

Oranje antwoordde met veel beleefdheid mondelings, dat hij de goede gezindheid waardeerde van den Landvoogd, doch zich zonder der Staten voorkennis niet verder met hem of den Hertog van Aerschot op dit punt kon inlaten, zonder zich verdacht te maken vau verraad

en heimelijke verstandhouding (Ibid. LV). Er kwam dan vooreerst niets van.

Maar in 1579 geschiedde er meer. Zoowel Spanje als de Algemeene Staten der Nederlanden, aan weerszijde den oorlog moede, hadden toegestemd in de bemiddeling van Keizer Rudolf II, en alle oogen waren gerigt op Keulen, de plaats, aangewezen voor de handelingen van het vrede-congres. Van wege Filips verscheen daar als gevolmagtigd afgezant Don Carlos d'Aragon y Tagliavia, Hertog van Terranova. Nog waren de afgevaardigden der Staten-Generaal niet aangekomen, toen Terranova, overtuigd, hoe weinig men zonder een persoonlijk toetreden van Oranje, een goeden uitslag kon verwachten, bedacht was, om door eene bijzondere overeenkomst hem voor den vrede te winnen. Hij mogt, volgens geheime instructie, behalve de vroegere beloften van Don Juan, tot 100,000 dukaten toezeggen ter betaling van 's Prinsen schulden. Wijl diplomatische welvoegelijkheid hem niet toeliet, zich voorloopig regtstreeks tot den Prins te wenden, koos hij als tusschen-persoon een der keizerlijke congres-gezanten, den graaf Otto van Schwartzenberg. Deze was gezind voor de omwenteling, zooals die in het Zuiden (staatkundig), niet in het Noorden (ook godsdienstig) werd opgevat, en van oudsher zoo bevriend met Oranje, dat zij elkander vader en zoon noemden. Schwartzenberg, door Terranova gepolst, en door het toezeggen eener uitstekende erkentelijkheid gewonnen, beloofde zijne dienst, en zou met allen invloed en vermogen ook *op die wijze* het doel der plegtige *openbare* zamenkomst bevorderen, te meer, *wijl hij zeker wist, dat Oranje niet Calvinist was.*

Terwijl Schwartzenberg, nog sterk gevleid door het be-

toonde vertrouwen en het gewigt, aan zijne bemoeijing toegeschreven, zich ter uitvoering gereed maakte, liet Terranova nog van een anderen kant de gezindheid van Oranje verkennen. Daartoe stelde hij den staatsraad Johan Foncq in verband met Arnold van Dorp, raadsman van den Prins. Eerst gaf deze eenige hoop; in een tweede schrijven gewaagde hij van aarzelingen, om het groote gevaar, dat Oranje zou loopen bij het verlaten zijner partij; eindelijk bragt hij deszelfs kategoriesch antwoord over: „hij zou zich vergenoegen met hetgeen „God hem bij den *algemeenen* vrede zou toeschikken." (13 Junij.) Eigenlijk kon men van Dorp's tusschenkomst moeijelijk iets anders verwachten. Hij toch had met Aldegonde de vroegere negociatie onder Don Juan afgeraden, en daarbij de formeelste betuigingen van ongezindheid bevorderd, aangehoord, meêgedeeld; hoe veel bezwaren, om tegen dezen man thans eene andere taal te spreken!

Van Dorp wist niet, dat terzelfder tijd de heimelijke bemoeijing van Schwartzenberg reeds doel begon te treffen; Oranje had aan dezen geantwoord, „dat hij, zoo „spoedig en geheim mogelijk, een allervertrouwdst en „met zijn verlangens door en door bekend persoon „naar Keulen zou zenden, achtende, dat eene tusschen„komst van Schwartzenberg hem altoos zeer voordeelig „moest zijn" (29 April); Terranova *zag* den eigenhandigen brief, waarin de Prins zonder omweg verklaarde, „dat hij zich verheugde, over zijn bijzonder belang te „kunnen handelen". Werkelijk kwam daartoe volgens afspraak zijn sekretaris Nicolaas Bruning (in het laatst van Junij) te Keulen, met twee eigenhandige brieven (10 en 11 Junij) voor Schwartzenberg, die, zoo luidde

het, met Bruning zoo goed als met den Prins zelven mogt onderhandelen.

De sekretaris vond den nu weder voorgestelden eisch van het land te verlaten, op allezins voldoende voorwaarden, redelijk, ja in het belang van den Prins, en zeide te weten, dat deze gaarne daartoe wilde overgaan; hij gaf echter in bedenking, of het niet veiliger en eervoller voor denzelven zou wezen, als de zaak door de keizerlijke gezanten *op het congres* werd voortgezet, en of men hem derhalve niet schrijven zou om een van zijnentwege gevolmagtigd vertegenwoordiger op dat congres. De Spaansche en Duitsche gezanten vonden dit goed, en Terranova achtte deze schikking zelfs meer overeenkomstig met de waardigheid des Konings. Bruning openbaarde daarop de voorwaarden van Oranje's kant aan een der keizerlijke Commissarissen, den Keurvorst-Aartsbisschop van Keulen: „de vrijlating zijns zoons, de teruggaaf zijner Staten en „ambten (overgedragen en toevertrouwd aan zijn zoon, zooals uit den zamenhang blijkt, en reeds onder Juan was voorgesteld), het betalen zijner oorlogs-kosten in „Duitschland, het herstellen van alle geleden schade in „goederen en inkomsten, en de vrije uitoefening der „Hervormde godsdienst, daar waar zij reeds bestond."

De Keurvorst vond die eischen buitensporig hoog, en zóó gesteld, alsof Filips een overwonneling was, doch Bruning betuigde, dat zijn meester daarop niets dacht toe te geven. De bedoelde schulden in Duitschland beliepen naar de laagste raming twee millioen gulden. Terranova hield vierhonderd duizend kroonen reeds eene groote tegemoetkoming en wilde zulks als maximum stellen; ook rekende men, dat de Staten een gedeelte der schulden op zich zouden willen nemen.

Bruning vertrok onmiddellijk naar Antwerpen, en men wachtte naar de overkomst van den besproken vertegenwoordiger, toen het antwoord van den Zwijger de congres-gezanten met verontwaardiging vervulde. In dien brief (*Corresp. de Guill.* IV, 165) spreekt hij niets van de zending zijns geheimschrijvers, en geheel op den toon van iemand, die slechts *aangezocht* is. Zonder inlating van zijnen kant, verklaart hij den uitslag af te zullen wachten van het *openlijke* congres voor het algemeen. „Wat de generaliteit verlangt, verlangt hij ook." —

Men verbeelde zich vooral de spijt van Schwartzenberg. — „De tijd zal leeren, schreef hij, hoe men de „uitvlugt van den Prins zal moeten verstaan en uitleggen. „Had ik het geweten, ik zou mij uit goedheid er zóó „niet meê ingelaten hebben; ik wilde er wel liever ver„minkt om wezen! Bruninck zou met al zijn kunsten, „mij niet naar zijn pijpen hebben zien dansen, als hij „niet *zulke* brieven had medegebragt."

Van ijverigen voorstander der omwenteling werd hij van stonden af aan Koningsgezind, en verzocht zelfs aan Parma en Terranova, zijn zoon naar Spanje te mogen zenden. Strada, die evenmin als eenig geschiedschrijver tot heden toe, kennis droeg van deze Keulsche episode [1]), vermeldt nog verscheidene andere politieke bekeeringen op het eind van het openbare congres, dat welhaast insgelijks mislukte; vooral verwondert hem die van Schwartzenberg. De reden was voor allen dezelfde: men had op verschillende wijs elkander leeren kennen.

---

1) De heer Gachard ontdekte het eerst de daartoe betrekkelijke stukken. Zie zijne Notice in de *Bulletins de l'Acad. Royale de Brux.* Tome XX, Part. II, overgedrukt in de *Corresp. de Guill.* IV, XCIX—CXIII.

Hoe is hierbij de ommekeer van den Zwijger te verklaren? Was zijne handelbaarheid niet gemeend, en welligt een looze vond, om de openbare onderhandelingen gewigtiger en tevens langduriger te maken, en middelerwijl in een dringend verzochten wapenstilstand de uitgeputte krachten te herstellen? Wij durven zulks niet verzekeren, schoon het gedrag zijner partij op het openbare congres tot zulk een vermoeden leiden kan.

De heer Gachard houdt de stappen van Willem tot een bijzonder verdrag voor welgemeend, en schrijft zijn terugtred toe aan de zekerheid, die hij intusschen verkregen had uit de *openbare* negociatie, dat er geene vrijheid van godsdienst verleend zou worden (CXI).

Inderdaad, hierdoor moest het congres in duigen vallen, werd de voortzetting van den krijg onvermijdelijk en Oranje's persoon op nieuw noodzakelijk voor de omwentelingspartij. Bij den aanvang daarentegen van het congres haakte men naar vrede, en kon met veel grond groote concessiën van Spanje verwachten, en het is mogelijk, dat de Prins, wiens gewigt, bij zulk eene schikking, merkelijk zou afgenomen zijn, een voordeeligen aftogt zich wilde verzekeren.

We kunnen nog eene gissing wagen: heeft het voorstel der Keizerlijken, om zich te doen vertegenwoordigen, hem soms plotseling doen terugschrikken voor het gevaar eener nu zeer mogelijke openbaring van den reeds heimelijk aangevangen handel? Immers, tegenover Schwartzenberg alleen, treedt hij toe; maar naauwelijks moeijen zich de andere gezanten er mede, of hij wijst, als van het vorige onbewust, alle schikking van de hand?

Hoe dit zij, het drievoudige feit (bl. 62) achten we bewezen; de qualificatie van zijn gehouden gedrag heeft

hij zelf gemaakt, en naar ons inzien te streng; maar tevens is de Apologie van onwaarheid overtuigd, wijl zij diezelfde feiten vlakweg heeft ontkend [1]). En die tegenspraak met de waarheid kan men hier niet wijten aan verkeerde inlichting, welke den, op zich, meest geloofwaardigen getuige kan doen falen, naardien de spreker zoo volkomen mogelijk overtuigd kon en moest wezen van het tegendeel zijner bewering! Een zeer afwisselenden indruk ondervonden wij derhalve door zijne waarschuwing (bl. 37): „Wilt toch acht nemen, mijne Heeren, hoe slecht „(d. i. argeloos), hoe eenvoudich, ende sonder eenighen „ghesochten schijn ofte verwe dat onse verweeringh is". Wat bij uitersten pleegt te gebeuren, geschiedt ook hier: de uitdrukking loopt over naar de grenzen van het naïeve.

Wil men nu desniettegenstaande de Apologie eene onschatbare oorkonde blijven noemen voor de Vaderlandsche Geschiedenis, dan hebben wij er niet tegen, mits men door het meer algemeene woord: geschiedenis het beperktere begrip van karakterkunde bedoele; en daarbij zich tot het karakter van Oranje bepale; tot een ruimer uitstrekken van zulk eene hooge waardering, zouden we, zooals de aanvang van ons opstel uitwijst, bezwaarlijk kunnen toetreden, en meenen ieder, die onze overtuiging niet deelt, bij het raadplegen der Apo-

---

1) „Je m'imagine. zegt Gachard, qu'il eût été quelque peu „embarrassé, si le Roi eût rendu publiques ses lettres au comte „de Schwartzenberg, dont des copies existaient dans les archives „de Madrid. Mais Philippe II n'aimait pas la publicité, alors même „qu'elle pouvait servir ses intérêts; j'ai cité ailleurs un fait qui „en fournit la preuve (*Corresp. de Guill.* IV, CXII).

logie, dan toch eene nooit sluimerende behoedzaamheid te mogen aanbevelen.

Wij zouden hier kunnen eindigen; bij het nagaan van de geschiedkundige waarde der Apologie, heeft de lezer tevens meermalen kunnen oordeelen over de gehalte van haar betoog en inkleeding. Wij vragen dus alleen nog geduld voor weinige oogenblikken, waarin we ter meerdere volledigheid of, indien men 't zoo verlangt, als toevoegsel, nog enkele merkwaardige plaatsen, vooral als proeven harer zoo geroemde bondigheid en sierlijkheid, der aandacht wenschen voor te stellen.

Indien wij den Prins hooren, is hij aan Karel V niet de minste erkentelijkheid verschuldigd; maar integendeel alle gunst en onderscheiding, hem door den Keizer geworden, was deze hem verpligt: of krachtens noodzakelijke regtsoefening, of als ongenoegzame vergoeding voor de diensten, door de familiën van Oranje-Chalôns en Nassau aan het Oostenrijksche huis bewezen.

Indien wij dit alles laten gelden voor zooveel als het daar staat uitgedrukt, dan is toch, dunkt ons, een weinig voorbijgezien, dat er verpligting van de eene familie tot de andere kan bestaan, zonder dat nog een bepaald individu al het goede, wat hem van iemand der verpligte zijde wedervaart, zich zelven als verschuldigde dankvoldoening mag toeëigenen, die van iedere verdere erkenning zou ontheffen.

Om het verwijt van ondankbaarheid jegens Filips zelven te ontgaan maakt de Prins zooveel omslag niet:

„Aengaende dat hij ons soude ghegundt hebben te „wezen Raedt van Staten: wy hebben ghenoech *bethoont* „in onse voorgaende verantwoordinge in 't jaar 1567

„(1568) wtghegaen, dat sulcks de Cardinael ende „andere gepractiseert hadden dat wy daertoe souden be- „roepen werden, niet anders daermede meynende, dan „om slechts alle hare handelingen onder onzen name „ende aensien bij den volcke te bedecken. Derhalven „oock en zijn wy gheensins in hen lieden ghehouden, „dewijle dat sy niet ons voordeel, maar alleen hun eighen „nut ende profyt in dezen waren soeckende" (78).

In de bedoelde verantwoordinge van 1568 wordt hetzelfde geenszins *bethoont*, maar even als in de Apologie *beweerd*, en kan dus met een eenvoudig „Neenwoord „wtgevaeght werden".

Ook is het onverschillig, of de Kardinaal en anderen om bijzondere inzigten die benoeming practiseerden; van den Koning moest zij toch uitgaan, en *diens* geheime eigenzuchtige bedoeling met de verheffing van Willem tot Staatsraad wordt zoo min in de verantwoording van 1568 *vermeld*, als zij in de Apologie *bewezen* is.

Dat de Koning hem Ridder van het Gulden Vlies maakte, is geene reden tot dankbaarheid, beweert de Prins, en wel 1° omdat zulke benoeming bij stemming van het gansche Kapittel uitging en „soo en zijn wy in hem „*niet meer* ghehouden, dan in yemandt van de ander „Ridders: ghemerckt dat hy nootsakelick moeste goet- „vinden t'ghene dat de Collegie voor goet aensach" (bladz. 74). — Maar dan toch *evenzeer* als in iemand der andere Ridders; het mogt geschied zijn niet door den *Koning alleen*, echter *ook* door hem. — En indien hij zijn invloed eens buiten het Kapittel vóór de stemming had gebezigd, zou de benoeming er niet twijfelachtig door geworden, welligt uit- en afgesteld zijn?

2°. Omdat Filips de voorregten van de orde naderhand geschonden heeft: „In der voeghen dat hy selve „teghen de artijckelen van de collegie, ende teghen „zijnen eedt ghedaen hebbende, gheensins ontfanghelick „en is in soodanich verwijt" (bl. 76).

Moet dit nu redeneren, moet dit nu een bondig betoog heeten?

De waardigheid van Landvoogd en andere „dignitèyten", door Filips hem geschonken, is hij niet aan dezen, maar aan den Keizer verschuldigd, want „die had vóór „zijn vertreck wt dese landen 't selve alsoo gewilt ende „verordonneert, ghenoechsaem bekent hebbende onse „neersticheyt ende trouwe in 't gene dat ons van hem „belast was, ende namelick om de goede diensten hem „bewesen in 't aenvoeren ende beleyden van zijn armeye" (bl. 76).

De voordragt mag dus door den Keizer zijn geschied, wij moeten zulks op gezag der Apologie aannemen, maar de eigenlijke benoeming geschiedde toch door den Koning, bijna een jaar na Karel's dood; zonder kwetsing van zijn vader had Filips dus tot eene andere keus kunnen overgaan; volgens Oranje volgde Filips niet blindelings het verlangen zijns vaders (107); integendeel volgens denzelfden verbood hij voortgang en uitwijzing van een gewigtig regtsgeding, tot welks voering de Prins reeds van Karel V verlof had gekregen (bl. 57).

Zoo wordt dus bij suppositie de verpligting van dankbaarheid jegens den zoon eerst tegenover den vader gebragt, en daarop deze als wederkeerig dienstpligtig voorgesteld, ja als nog veel te kort geschoten zijnde jegens familie en persoon van Oranje. Wij twijfelen niet, of op die wijze zullen er vele rekeningen ligt te vereffenen zijn.

Het fraaiste echter volgt nog: „oft nu soo ware, dat „de Coninck ons soude eenige eere bewesen hebben, „nochtans wy en sien niet hoe dat hy daerom eenich „voordeel over ons can hebben, dewijle dat hy teghen „alle recht ende redene, ja teghen zijnen eygenen eedt „ons heeft onghetrouwelick de selve willen benemen" (bl. 73).

Alle erkentelijkheid zal dan mogen ophouden, zoodra *vroeger* betoonde weldaden, juist wegens gebleken ondankbaarheid, niet verder worden voortgezet! Datgene wat de Koning als ondankbaarheid verweet, was voorafgegaan aan het ontnemen der eere-bedieningen!

De benaming van geveinsde (hypocrijt), hem in het ban-edikt gegeven, noemt de Prins „lachens weerdt" (bl. 247). „*Want* als wy se (Filips c. s.) nog hielden „voor vrienden, wij hebben hen te voren geseyt ende „ghewaerschout, dat se de coorde omdraeyden van haer „eyghen verderffenisse, om datse den wegh van die wreede „ende barbarische vervolginge waren nemende... Daer „naer zijnde hare vyanden worden, noch en connen wy „niet weten noch verstaen wat hypocrisie dat se aen ons „gemerckt hebben, ten zy dat se hypocrisie willen heeten „dat wy openbare oorloge tegen hen voeren, dat wy „hare steden innemen, dat wy se wt den lande jagen, „ende sonder geveynstheyt doen alle t' ghene dat het „recht der oorloge is toelatende."

Behalve die twee verhoudingen, zijn er in deze redenering nog andere zeer denkbare overgeslagen, bij voorbeeld: toen *wij* ze nog hielden voor vrienden, maar *wij* reeds hunne vijanden waren, en *wij* „de coorde omdraeyden van hun verderffenisse"; of ook toen wij voorgaven, niet den Koning, maar alleen zijn kwaadgezinde land-

voogden te bestrijden; alleen het behoud van voorregten en de vrijheid van godsdienst, geen verandering van vorst óf geloof te bedoelen; den vrede te willen, terwijl we den oorlog onvermijdelijk maakten; toen we belijders van tegenstrijdige godsdiensten door even tegenstrijdige verklaringen zochten te winnen; Katholieke steden, als Amsterdam, Haarlem, Goes, enz., bij beëedigde satisfactiën onder onze bestiering trokken, en we echter ligtelijk wisten, dat ons of het verlangen, of de moed, of de magt zoude ontbreken, om hen bij die bezworene regten te handhaven, enz.

Het ban-edikt bepaalde niet tegen wien en in welk opzigt er geveinsd was; eene verdediging, die zich nu alleen bepaalt tot het gedrag tegenover de Regering, en nog daartoe een schijnbaar dilemma bezigt, waarbij andere rapporten buiten aanmerking zijn gelaten, is onbeholpen en onvolledig.

Bilderdijk noemde de Apologie *innemend* geschreven. Voor de Protestanten was zij dit ongetwijfeld; uit een en ander van het boven verhandelde valt zulks te begrijpen. Wij voegen er nog bij, dat de Prins (bl. 114 en 115) zijne bekeering uit een tamelijk wereldsch tot een meer geestelijk leven schijnt te verbinden aan zijn overgang tot het Protestantisme: „Want aenghesien dat wy van joncks „op in de voorss. Religie waren opgetrocken, wien can „het so vremdt beduncken, dat dese leeringhe soude in „ons herte in sulker voegen inghegraveert, ende soo „diepe inghewortelt zijn geweest datse t' *haren rechten* „*tijde* heeft begonnen hare vruchten voort te brenghen? „Want hoe wel dat wy doe ter tydt wt redenen dat wy „soo lange jaren in 's Keysers camer hadden opgetrocken „geweest, ende dat wy tot onsen jaren ghecomen zijnde

„om de wapenen te moghen draghen, ons oock alsoo saen „met grooten last ende bevel in den armeyen belemmert „vonden, metgaders *dewijle dat wy soo weynich middel* „hadden om in de Religie recht onderwesen te werden, „veel meer aen de wapenen, aen de jacht, ende ander „oeffeninghen van jonghe Heeren ghedochten ende die „naerder ter herten trocken dan t' ghene dat onse salich- „heyt was belanghende: Nochtans wy hebben groote oor- „sake om Godt te dancken, dat hy dit heylighe saet, „d'welcke hy selve in ons ghesaeyt hadde, niet en heeft „laten versticken."

Aangenaam moest hun ook klinken de volgende geestige wending. De Koning had met toenmaals koers hebbenden term, de Onkatholieken aangeduid als: „die van de Religie". „Hoewel, zegt nu de Apologie (bl. 116), dat hy „in allen anderen dinghen niet en doe dan vlaebacken, „lieghen ende missegghen, nochtans dit aengaende heeft „hy seer wel ghesproken als hy segt, dat deghene die „hy soo onghenadelick tot der dood verwesen ende ver- „oordeelt wil hebben, van de Religie zijn, alsoo oock „inder waerheyt even dese Religie alleene weerdich is „dien name te draghen, als die boven alle d' andere, „die oock met denselven name (doch t' onrechten) ghe- „meynelick pleghen genoemt te werden, verre is wtne- „mende: d' welck hen de waerheit selve (soo groot is „haar cracht ende sterckte) wt den mondt getrocken ende „also heeft doen belijden." — Insgelijks bl. 271: „Wy „en willen hier niet disputeren, mijne Heeren, welcke „de warachtige Religie is, daer in Godt warachtelic ende „na zijnen woorden gedient ende aengeroepen wert, la- „tende sulcx doen de gene die in desen beter geoffent zijn „dan wy: insonderheyt, nademael dat een yegelic aen

„de professie die wy van de selve doen, genoech be-
„kennen mach van wat meyninge ofte gesintheyt dat
„wy zijn. Maer wy willen ulieden wel vry waerschou-
„wen, dat den staet ende de gelegenheyt des lants sulcx
„is, dat sonder d'exercitie van de selve 't landt gheen
„dry daghen en can bestaen."

Voor de Katholieken was ze alles behalve „innemend", ja was zelfs geschikt om hun vertrouwen op de verdraagzaamheid des Prinsen, voor zoover zij dit nog bezaten, eenigermate te doen wankelen, wanneer zij bijvoorbeeld op eens de gewone behoedzaamheid van Oranje zich zien vergeten in dezen predikanten-uitval: „Ghy siet hoe
„wonderlick dat het getal (der Protestanten) is vermeer-
„dert, ende dat den haet tegen den Paus in de herten
„van de inwoonders des lants al te diepe ingewortelt
„is, door dien dat zijn schadelicke practijcken teghen
„den staet van dese landen soo claerlick ontdeckt zijn"
(271).... „Ende soo verre is het van daer, dat wij souden
„onse toevlucht willen nemen tot den ghenen (den Paus)
„die ons tot op deser uren alle t' quaet heeft berockt
„dat hy heeft .eenichsins connen doen, dat wy noch
„vastelick hopen, alsoo desen goeden herder ons ende
„allen vromen eerlicken luyden sulcks is aendoende, dat
„ons Godt oock sal de ghenade verleenen om dit soo
„wonderlick ende verholen Rijcke van hem in zijn
„speloncke van Rome opgherecht (met den welcken hy
„hier voortijdts over de gansche aertrijcke was heer-
„schende, den Coninghen ende Vorsten ghevende zijn
„pantoffel te kussen, jae eenen Keyser onder de voeten
„tredende) te helpen nae onsen vermoghen in den grondt
„verderven ende vernielen" (bl. 90; zie ook hierboven bl. 32).

Wat beteekende bladz. 135: „Wy hebben noyt wil-„len verwillighen, dat 't breken der beelden, autaren, „kercken, en de andere ongherеghеltheden *sonder voor-„gaende ordonnantie van de Magistraten ende overheeren* „souden gheschieden"?

„Hierop sullen se segghen, dat wy ons niet en heb-„ben als vyanden gestelt tegen de ghene die over onse „zijde buyten de mate gheschreden hadden: Voorwaer „wy en hebben de fauten ende mishandelinghen van „sommighe *niet voor goet ghehouden*" (215). — Maar echter niet *verbeterd*, wat door sommigen *mishandeld* was, integendeel er als fait accompli dadelijk en telkens gebruik van gemaakt, en derhalve bijkans uitgenoodigd tot nieuwe *fauten ende mishandelinghen.* (*De Katholiek*, November 1854, bl. 288—301.)

„Achten zy ons oock wel soo onvoorsichtich, dat wy „om hen een welghevallen te doen, souden de dore „gaen openen tot de gheheele verderffenisse des lants?" (bl. 215.) — Geen *welghevallen*, maar regt, onwedersprekelijk, heilig regt werd er verlangd, tegenover het geweld der schreeuwendste aanmatiging.

Wat hadden de Katholieken verder te hopen van overheid en medeburgers, na insinuatiën als deze: „Al „ist sake dat onder de gene die de Roomsche kercke „volgen ende aenhangen, veel luyden van eeren ende „liefhebbers des vaderlants zijn, metgaders die hen eer-„lick ende loffelick in haer devoyr gheqneten hebben. „Soo is men nochtans versekert van de ghene die de „Religie zijn toeghedaen (de Protestanten), dat men „onder hen niet eenen en sal vinden die met den vyant „eenich verstant ofte practijcke heeft" (272). En dan (166—169): „Soo de Staten, die in den beginne tot

„s'landts behoudt goet ende nuttelick ghevonden had-
„den, dat d'een ende d'ander Religie onderhouden soude
„werden ende naderhandt door de dertelheyt, slimme
„practijcken, ende verraderijen van de vyanden, die
„onder ons ghemenght waren, zijn gheleert ende ghe-
„waerschouwt worden, dat haren staet in ghevaer stondt
„van tot een wterste verderffenisse te comen, ten ware
„datse d'exercitie van de Roomsche religie schorsten
„ende verboden, om dat de ghene die professie van de
„selve deden, emmers ten minsten de Papen (ghelijckse
„alomme oock elders doen) eenen anderen eedt van den
„Paus hadden, den welcken sy hooger achteden dan
„dengenen dien sy aen haer vaderlandt hadden.... Hoe
„connen wy dan noch aen yemandt eenichsins verbonden
„blijven, als de ghene den welcken wy een belofte ghe-
„daen hebben, niet alleene ons van de selve quijtschel-
„den, maer sy selve die oncrachtich maken, wechnemen
„ende te niete doen?.. Maer soo men woude bybrengen,
„dat dies niet, tegenstaende, de ghene die verjaecht zijn
„(geestelijken) groot recht hebben van te clagen, ge-
„merckt dat hen de belofte niet en is gehouden wor-
„den, *hoe wel dat ons t'selve niet aen en gaet* noch-
„tans willen wy tot verantwoordinge van de Staten van
„Hollandt ende Zeelandt, so veel seggen, dat dese
„clachte seer qualick soude gefondeert zijn: dewijle dat
„het geen reden en is, dat sulcke luyden souden ge-
„nieten een privilegie ofte sonderlicke vryheyt, door
„'t middel van de welcke sy 't landt hebben in des
„vyands handen willen overleveren, jae der onderdanen
„lijf ende goet verraden."

Zie, dat noemen wij de premissen opzetten tot eene praktische conclusie, die en de Staten en een goed deel

der bevolking *van de Religie* reeds lang met kracht gevolgd waren, en waarvan Oranje nogtans geene verantwoordelijkheid op zich wilde nemen; er ontbreken alleen de noodige teksten uit Pentateuch en Apocalyps, om de handelwijze tegen de Katholieken niet alleen tot een regt- maar ook pligtmatig en Gode-verheerlijkend bedrijf te verheffen.

Over het verwijt van „verradersche" gezindheid, den miskenden Katholieken in de Apologie zoo menigmaal aangewreven, deelen we welligt niet ten ondienste den korten inhoud mede der beschouwingen des heeren Groen van Prinsterer (*Arch.* VI, 673 vlgg.):

„On accuse les Catholiques d'inconstance et trahison. „Examinons d'abord, si leurs engagements étoient encore „obligatoires; ensuite, s'ils les ont en effet violés.

„Les choses, en moins de trois années, avoient encore „plus changé que les hommes.

„En 1576 les Pays-Bas s'unirent pour chasser les Es- „pagnols et fonder un régime national. C'étoit, pour la „plupart des Catholiques le but véritable et le terme de „leurs efforts. L'existence politique et religieuse, selon „eux, devoit rester la même. Bien au contraire tout avoit „été bouleversé et les Provinces Catholiques dirigées aupa- „ravant par le Clergé et la Noblesse se trouvoient presque „sous la dépendance de la Hollande, du Peuple, et des „Protestants.

„A Gand l'on s'étoit allié avec la Holl. et la Zél. et le „Prince d'Orange leur chef. Cette alliance contractée non „sans scrupule, n'accordoit aux deux Provinces aucune „autorité quant aux intérêts propres du reste des „Pays-Bas.

„Et cependant cette autorité devint de plus en plus pré- „ponderante. A Gand l'on avoit, en second lieu, promis

„de respecter les droits de tous, spécialement du Roi et „de la Noblesse.

„Et cependant la résistance au Roi avoit pris chaque „jour un caractère plus direct et plus violent. Pour preuve „il n'y a qu'à se rappeler la manière dont on avoit traité „D. Juan... enfin, symptome plus inquiétant peut-être que „tous les autres, la nature des conditions qu'on tâchoit „d'imposer au Souverain. L'influence de la Noblesse étoit „considérablement diminuée. La véritable force du pays „avoit passé dans les Communes. Leur pouvoir s'était „accru des pertes de la Noblesse, du Clergé et du pouvoir „royal. Chose déplorable; on en étoit venu au point de „devoir le plus souvent déférer à la volonté du peuple, „de la bourgeoisie et même de la populace. Enfin à „Gand on avoit stipulé en faveur du Catholicisme.

„Le maintien de la Religion Catholique avoit été ga- „ranti par les assurances les plus positives et les plus „multipliées. Ces engagements les avoit- on tenus? Sus- „pension des Placards, impunité des réunions particu- „lières, liberté du culte public, égalité parfaite, et puis „enfin proscription du Papisme, telle étoit la marche „qu'avoient rapidement suivie, la force en main, les par- „tisans de la Réforme.

„De persécutés devenus persécuteurs, ils s'attiroient „l'indignation même des Théologiens de leur parti. Leur „conduite selon ceux-ci n'était pas exempte d'ingratitude „et de mauvaise foi:

„„Hoc a Pontificiis beneficii accepimus quod illi nos „„exules in patriam revocârunt, nosque suis armis adversus „„exteram vim atque tyrannidem tuendos ea conditione „„susceperunt, ut ne nos vicissim quicquam vi vel armis „„vel illegitima ratione contra eorum religionem tentaremus.

„Quae certe, nisi propulsata ab eorum capitibus ac for-
„tunis omni vi, caede, ac sicariorum audacia, nos illis
„diligenter et bona fide praestiterimus, non videmus
„quomode perfidiae ac violati nominis divini crimen simus
„a nobis derivaturi:" Gerdes, *Scrin. Ant.* I, 116. Si
„l'on ne peut plus se fier aux Catholiques, c'est disent-ils
„aux Réformés qu'en est-la faute: „Quod dubia Ponti-
„„ficiorum in foederibus conservandis hoc tempore facta sit
„„fides, nonnullorum certe insolentiae tribui potest, qui
„„vel immoderato zelo, vel forte animi impotentia, vel
„„denique cupiditate aut rerum novarum studio commoti,
„„omnem iis occasionem cur nobis fidem servandam duce-
„„rent, videntur praeripuisse. Quos enim, contra pacta
„„sacramento solemni toties firmata, suis sedibus et aris ac
„„foris ejecerunt; eos vix est ut non et ultionis cupidos et ad
„„fidem datam vicissim rescindendam promptos paratosque
„„reddiderint" *l. l.* p. 118.... On marchoit droit au ren-
„versement des institutions monarchiques, au changement
„de Souverain, à l'anéantissement de la Noblesse, à l'ex-
„termination du Catholicisme. Les Catholiques, puisqu'on
„ne tenoit aucun compte des obligations contractées à leur
„égard, ne pouvoient-ils se croire reciproquement libérés?
„ne devoient-ils pas reculer dans une carrière dont ils ne
„pouvoient sans horreur envisager le terme, et faut-il
„leur imputer à crime si, pour sauver leurs intérêts les
„plus sacrés, ils abandonnent la cause commune, tellement
„denaturée; si à l'anarchie populaire et aux violences des
„iconoclastes, ils préférent la tyrannie espagnole et le
„despotisme royal?

„Mais cette supposition n'est pas fondée.

„Ils n'abandonnèrent pas la cause commune. Ils se
„tinrent avec bien plus de fidélité que leurs antagonistes

„aux bases sur lesquelles on avoit traité; de sorte qu'ils „pouvoient dire: „la pacification de Gand, seul fondement „de l'Union Générale, a esté punctuellement observée par „nous mesmes, en ce que debvons sur tout maintenir la „Religion saincte Cath. R. et la deue obéissance de S. M., „qui sont les deulx principaulx poinctz, avec celluy qui „concerne les Privilèges des Pays de la dicte Union.... „et tous ceulx se voulans exempter de deux conditions si „peremptoires de la dicte Pacif. ne peuvent véritablement „estre appellés membres d'icelle" (v. d. Sp. II, 202).

„Ils ne se livrèrent point, comme plusieurs se l'ima- „ginent, pieds et mains liés, aux Espagnols. L'épithète de „*Spaanschgezind* chez nos historiens, celle *d'Espagnolizé* „dans les lettres et actes du temps et dans l'Apologie est „une désignation peu conforme à la vérité.

„Il n'étoit pas question de pouvoir absolu et illimité. „On représente les Catholiques prosternés devant le Sou- „verain. Ce tableau est peu conforme, soit à l'esprit „général de l'époque, soit au cas particulier qui nous „occupe.

„La paix étoit bonne; en outre elle était assurée... Ce „qui surprend, ce n'est pas l'entraînement de la plupart „des Catholiques vers la paix, c'est bien plutôt les hési- „tations de plusieurs, malgré une telle abondance de „motifs. Si pour les Réformés, il étoit imprudent d'ac- „cepter la paix, pour les Catholiques il étoit absurde de „la repousser. Après avoir atteint et même dépassé le but, „a quoi bon de nouveaux efforts? Falloit-il absolument „contraindre le Roi à accorder une liberté, qui leur „sembloit scandaleuse, et dont les Réformés faisoient le „plus déplorable abus?"

Waarop hervragen wij, konden de Katholieken nog staat maken, als in de Apologie over de bezworen Gendsche Pacificatie, den grondslag van de latere verdragen met hen gesloten, als beginsel werd verkondigd: „Ghy (de Staten, hier toegesproken, waren slechts een deel der contraherenden) hadt even soo groote auctoriteyt „ende macht van de selve te disponeren, als een Heere „recht heeft in zijnen erfgoeden te doen. Want de Pacificatie „was uwe, van de welcke ghy vermochtet te doen na „uwe beliefte" [1]) (210).

Een weinig verder redekavelt het aldus: „Ten onregte „beklaagt men zich dat de bepalingen der Gendsche Be„vrediging nopens het handhaven der Roomsche Godsdienst „in de zuidelijke gewesten zijn geschonden: want de Katho„lieke gedeputeerden hebben te veel gerekend op de „Roomsche gezindheid dier gewesten, alwaar men naar „de voorbarige meening gheen veranderinghe in den sake „van Religie sou begeeren. Soo se dan nu hen bedroghen „vinden, ofte dat se hare rekeninghe qualick ghemaekt „hadden, waerom comen se hen soo onsinnichlick aan „onsen persoon adresseren?" — Welke vraag hierop nederkomt: Waarom zijt gij zoo onbehendig, om een verdrag te sluiten met eene partij, die, terwijl ze het voordeel van *uw* bondgenootschap geniet, verder hetgeen *gij* bedingt, door haar drijven en woelen onmogelijk zal maken?

Losheid van redenering wordt niet genoegzaam vergoed

---

1) „Ende wy en zijn in den rechten niet sonderlinge ervaren" (52). — Wie niet liefdeloos wil zijn, haaste zich, deze bekentenis gaaf te aanvaarden.

door losheid van stijl, die we anders met den heer van Hasselt aan de Apologie gereedelijk toekennen; deze losheid voegt overigens zeer wel aan de hartstogtelijkheid der opvatting van het geheel, en wordt daardoor evenals de eerste eigenschap wederkeerig niet weinig bevorderd.

Geest en velerlei vindingskracht maakten den Apologeet tot zijne taak uitnemend geschikt; het schijnbaar kleine, onbeduidende, tot zelfs de menigte van Filips' titelen [1]), waarmede het ban-edikt als officiëel stuk aanving, het barre Spaansch van Alva, het barbaarsche Latijn van de Vargas, alles heeft er zijne plaats, zijne waarde, alles dient er tot spot of ernst, tot verdiepen en ophoogen [2]) van het gevulde tafereel. Alle sierlijkheid

---

1) Meermaal vinden wij eene spotachtige aanmerking over die menigte „ tittels ende qualiteyten ". — De drift maakt kleingeestig, en is met dit haar uitwerksel aanstekelijk; iets dergelijks ondervond mogelijk de verklaarder der Apologie, de heer van Hasselt. Zijne noot op bl. 106 erlange hier eene plaats:

„ Voor Filips hovaardye geven de geschiedschryvers op, dat hy „ altyd geknield moest aangesproken worden, en wel, omdat de „ Koning, die niet lang van gestalte was, echter in gezag de „ grootste zyner onderdanen, of van die hem genaakten, dus ook „ in alles boven zyne onderdanen uitsteken wilde. Indien wy met „ dit verhaal het grootzegel van dezen vorst vergelyken, hoe daarop „ een ryzig, uitgerekt Koning, met lange benen te pryk zit, dan „ hebben wy bewys genoeg, dat hy met deze toegepaste lengte „ verheugd werdt. " — Risum teneatis!

2) Veel gerucht is er steeds gemaakt over zeker vonnis der Spaansche Inquisitie, waarbij NB. „ al de Nederlanders, weinigen „ uitgezonderd, wier namen men had opgezonden, als schuldig aan „ hoog verraad tegen God en den Koning, leven en goed verbeur- „ den, hetgeen NB. volkomen en op het strengste ten uitvoer „ moest gelegd worden ". — Dag en datum wist men er van op te geven: 15 Februarij 1568. — Daargelaten hoe de Spaansche Inquisitie er bij te pas kwam, hoe de laatste clausule van de volkomene en strenge uitvoering - de ongerijmdheid van zulk een

aan de uitvoering te ontzeggen zou ons onbillijk maken jegens Cicero; te hoog achten we verscheidene zijner meest bekende redevoeringen, te getrouw is ons navolging en overname van woorden en wendingen daaruit in de Apologie voorgekomen, dan dat we een onverdeeld oordeel mogen uitbrengen over de aldus zamenstroomende welsprekendheid van den Romeinschen Consul, en die van Mr. Pieter Lozeleur; het dubbele element is niet volkomen in elkander opgelost, en in die gedeelten, welke niet aan Cicero behooren, wemelt het dan ook van vormen, die men welligt tot de eigenaardigheden der zestiende, maar nooit tot de sierlijkheden van eenige eeuw kan rekenen.

Zoo ontmoeten we er telkens beeldspraken, ontleend aan het: „ontdecken van leelicke ende stinckende sweeren (80), „van aposteumien ende etterachtige geswellen, die so seer doen" (243); en hooren we van „grypvoghels en harpeyen, die men de clauwen wat corten ende voor af snijden won" (110); een Kardinaal, die „de luyden by de neuse om voert ende leydt gelijck men de beesten doet" (234);

---

vonnis ten hoogsten top voert, en hoe noch eenig Spaansch gezaghebbend schrijver, noch Filips, Alva, Granvelle, noch Oranje er in hunne uitgestrekte briefwisseling een woord van reppen, terwijl de zaak wel niet voor geheimhouding bestemd of vatbaar was, wijzen we alleen op de omstandigheid, dat al de Verantwoordingen van Oranje, dat zelfs de Apologie er een diep stilzwijgen over bewaren. En zou de Apologie, waarin *niets* tot haar doel gespaard is, zulk eene ongehoorde, dwaze sententie zijn voorbijgegaan, waardoor zij immers krachtiger dan in honderd andere argumenten had kunnen klinken? — Verkrijgt zulk een stilzwijgen niet de waarde van een positief bewijs, dat, gelijk met andere dergelijke verzinsels en opraapsels uit dien tijd, men door een schrikpop de goê gemeente, ten koste van Koning en Inquisitie, heeft willen vervaren?

„ huylende, bytende ende crabbelende vrouwen, die eyn-
„ delick ende voor haer leste remedie tot de spijtighe ende
„ quade woorden plegen te comen (266); brocken, lichter
„ om nederwaert te swelgen dan te verteeren" (87); het overleg van de Staten voorgesteld als de „ maghe die „ de spijze verteert, ende also door de aderen aan alle de „ ander deelen voortseyndt" (273); dan weder over „ kancker „ van Spaegnien, waertegen brandt-ijser ofte cauterye, ofte „ ymmers het scheermes te gebruycken (100); Spaensche „ vuylicheyt en ghewormte, daer 't landt van moet ge-„ reynight werden (124; 229); een landt, door stercke „ ende crachtighe medecijne van schadelicke Spaensche „ humeuren te purgeeren" (99), enz. enz.

Een poging tot verbinding der beide schrijftranten heeft de Apologist mogelijk beproefd door het bezigen veler mythologische en oud-geschiedkundige analogiën; beurtelings hooren we ophalen van den „ wijsen capitein Ulisses", de Sirenen, de Furiën, de „ dry helsche rivieren", Jupiter, Helena, Demosthenes en Philippus, Hannibal, Mettus Suffecius en (niet te vergeten) Sylla, Nero, Tiberius, enz. Het smaakte ons droevig pedant; ja zulk eene schoolsche praal vonden we in dit stuk zooveel te ontijdiger, omdat de Prins geen geleerde was, en de Apologie-schrijver, om de waarschijnlijkheid in acht te nemen, hem bij dergelijke klassieke herinnering laat zeggen: „ sooals wy in onser jonckheyt van gheleerde luyden gehoort hebben", en dergelijke.

En aldus hebben wij dan gehoord, hoe de Prins „ den „ mond eens ten rechten heeft opgedaen (bl. 27), ten „ eynde, zegt hij, dat ons vaderlant door ons stilswijghen „ gheensins vercort ofte beschadighet werde".

Wat het vaderland bij zulk een „ mond opdoen " eigenlijk gewonnen heeft, kunnen we niet zóó goed begrijpen als het onbeantwoord blijven der Apologie van de zijde des Konings. Niet langer, hopen we, zal zulks aan volslagene onmagt worden toegeschreven; niet langer zal men met den Heer Arend volhouden: „ Oranje zal zich wel gewacht hebben zijner tegenpartij misdaden te verwijten, in welke men hem van logen en laster konde overtuigen. — Zeer wel kunnen wij met Campana de reden van dit stilzwijgen hierin vinden, dat de onwaarheden voor goedgezinden blijkbaar genoeg waren, en dat de Koning van zijn standpunt moeijelijk zich kon aflaten tot het beantwoorden van het schotschrift eens veroordeelden onderdaans.

Voor ons, wij leggen de pen hier neder, maar onderschrijven nog eerst het oordeel van De Tassis (*Comment.* 429): „ De zelfverdediging van Oranje was een boven- „ mate schandelijk stuk. " *Edidit Apologiam supra modum infamem !*

SIR ROBERT PEEL

BIJ DE

EMANCIPATIE DER KATHOLIEKEN.

Memoirs of the Right Honourable Sir Rob. Peel, etc. — Part I. The Roman Catholic Question. London: Murray. 1856.

Sir Robert Peel, die op den 8 Mei van 't jaar 1828 tegen het voorstel van Sir Francis Burdett om de wetten tegen de Katholieken in 't Vereenigd Koninkrijk in overweging te nemen — met zoo veel nadruk gesproken en gestemd had, bragt voordat een jaar was omgegaan, zelf de Bil in 't Parlement ter geheele afschaffing van diezelfde wetten.

Wat dien beroemden staatsman zoo eensklaps van zienswijze had doen veranderen, was tot heden toe duister gebleven. Wie had zulks verwacht van eenen zoo ijverigen voorvechter der Protestantsche Suprematie? In Ierland was hij bekend onder den welverdienden naam van *Orange-Peel* [1]). In 't Parlement was hij aanvoerder der bestrijders van de zoo regtmatige eischen ten behoeve

---

[1]) In 1813 werd hij Sekretaris van Ierland.

der Katholieken. De Protestantsche Universiteit te Oxford had hem tot haren vertegenwoordiger benoemd ter belooning van zijn ijver bij de zoo levendige beraadslagingen over de Katholieken in 1817. En nog in 1827 had hij op grond van deze zijne gezindheid geweigerd deel te nemen aan 't ministerie Canning. In 't kort, hij zelf erkent in zijne gedenkschriften, dat de stelling die hij als vertegenwoordiger van Oxford, en nog meer door zijn eigen ijver voor de Protestantsche zaak in 't Parlement had ingenomen, zekere aanspraak gaf op zijne trouwe dienst.

Wat was de reden zijner verandering? Zijne gedenkschriften zeggen het ons: het dwingend feit, de geschiedenis, waaraan geen staatsman vermag weerstand te bieden, en waarvoor zijne sympathiën, niet zijne beginselen zwichten, dewijl geene gezonde staatkunde tot beginsel kan hebben de feiten niet te erkennen.

Wij behoeven zijne gedenkschriften niet in te zien, en ons slechts den gang der gebeurtenissen te herinneren, om overtuigd te worden dat hij alle regt en reden had eene hopeloos geworden zaak te verlaten, en het geene standvastigheid maar dwaze stijfhoofdigheid zoude hebben moeten heeten, indien hij daaraan de belangen zijns vaderlands had opgeofferd.

In 1819 was te Dublin eene Vereeniging gesticht ter vernietiging der zoo verfoeijelijke Engelsche dwingelandij. En hoe had die Vereeniging zich uitgebreid en in krachten toegenomen, bijzonder sinds O'Connell aan haar hoofd was gekomen! Zoo zij zich meer dan eens had moeten oplossen, strekte zulks alleen om haar nog krachtiger te doen herrijzen. Zoo had gebrek aan geld ter voering van de menigvuldige processen tegen hunne onregtvaardige aan-

randers en verdrukkers, de Vereeniging voor een tijd onmogelijk gemaakt. Maar George IV bezocht Ierland, werd met geestdrift van de Ieren ontvangen, en hunne hoop op verandering in hunnen ongelukkigen toestand was niet zonder reden ten hoogste verlevendigd. Dan de Engelsche Paus was naauwelijks te Londen teruggekeerd, of hij liet door de nieuwspapieren weten, dat hij zeer te vreden was omdat de Ieren hem met geene klagten waren lastig gevallen! Zoo had George IV hun edelmoedig gedrag begrepen! Billijke verontwaardiging maakte zich van de gemoederen meester, en nu stichtte O'Connell de groote Katholieke Associatie, welke met zooveel enthousiasme en nogtans met zooveel orde en wettelijkheid aan de regtvaardigste zaak ten dienst stond, dat zij zelfs in Engeland de openbare opinie meer en meer voor zich innam, en zeer zeker als éénig voorbeeld in de geschiedenis daar staat van 'tgeen ook de zwaksten vermogen om het regt over het onregt te doen zegepralen. Intusschen had men in 1825 in 't Parlement een besluit weten te verkrijgen, waarbij de Associatie ontbonden werd. En inderdaad, zeggen wij het ter eere der Ieren, zij werd ontbonden; maar voegen wij er nog ter hunner eere bij: zij herleefde in eenen anderen wettelijken vorm, oefende nu slechts te grooteren invloed uit, zoodat in 1826 alle keuzen voor 't Parlement in Ierland afhingen van de Katholieke pachters in weerwil dat deze niet dan Protestanten tot landheeren hadden.

In 't Parlement zelf nam de aan de Katholieken gunstige partij onophoudelijk in krachten toe. In ieder der Parlementen benoemd in 1807, 1812, 1820 en 1826, had zich eene meerderheid vertoond ten behoeve der Katholieken. In 1818 had hunne zaak eene minderheid

van slechts twee stemmen. Het Parlement van 1820 had tot tweemalen naar 't Hoogerhuis eene Bil opgezonden, ter vernietiging der bepalingen die den Katholieken den toegang sloten. En zelfs in 't Parlement van 1825 werd eene beslissende motie door eene meerderheid van slechts vier stemmen verworpen. De ontbinding der Katholieke Associatie in datzelfde jaar had, 't is reeds gezegd, haar zooveel te meer kracht en invloed geschonken.

Het gemengd ministerie van Wellington, waaronder de Emancipatie zou plaats hebben, trad op toen het besluit tegen die Associatie, zoo krachteloos als het was, zou ophouden geldig te zijn, dewijl het slechts voor een bepaalden tijd was genomen. In dat vooruitzigt deed Lord Russell de motie om de *Test- en Corporatie-akten* op te heffen, en ondanks alle pogingen van het goevernement verkreeg zij eene meerderheid van 44 stemmen. Spoedig daarop volgde de motie van Sir Francis Burdett, waarvan wij vroeger gemeld hebben, en bekwam eene meerderheid van *zes* stemmen, namelijk 272 tegen 266.

Robert Peel, die de Protestantsche partij, aan wier hoofd hij zoo lang gestaan had, tot nog toe niet had verlaten, merkt op, dat de aankomende of nieuwe sprekers van eenige bekwaamheid steeds voor de Katholieken partij trokken, en een aantal van jonge sprekers die vroeger tegen de Katholieken hadden geijverd, thans in tegenovergestelden zin werkzaam waren. De Katholieken konden dus met zekerheid op de toekomst rekenen, en hunne hevigste tegenstanders niet meer in de overtuiging zijn, dat de zaak zou stilstaan en blijven daar zij was. Ook de grootste talenten waren op de zijde der Katholieken. Onder hunne verdedigers telde men Brougham, Mackintosh, Lord Egerton, Burdett, Brownlow, Lamb, Grant,

North en Huskisson, terwijl in de tegenovergestelde partij, behalve Peel zelf, zich geene sprekers dan van weinig beteekenis vertoonden.

De verandering die er plaats greep in het Hoogerhuis was niet minder opmerkelijk. Men kan het genoegzaam hieruit opmaken, dat daar eindelijk de Emancipatie-bil doorging met eene meerderheid van 105 stemmen. De stroom was niet meer te keeren, en dezelfde Lord Anglesey, die in 1826 als lid van 't Hoogerhuis tegen de Katholieken zijne stem gevend, geëischt had, dat met kanongebulder een eind zou gemaakt worden aan 't geschreeuw der Associatie, ja zich bereid had verklaard aan 't hoofd van zijn huzaren-regiment de oproerlingen uiteen te jagen — moest in 1828 zijnen post van Lord Luitenant van Ierland verlaten, omdat hij eenen Katholieken Aartsbisschop aldaar had aangemoedigd ter volharding in zijn ijver voor de bevrijding der Katholieken.

Het is prikkelend en belangwekkend in de gedenkschriften van Peel, die zijn verhaal met het jaar 1828 begint, te zien op wat wijze het ministerie van Wellington gevormd werd, en wie de laatste groote tegenstanders waren der Katholieke Emancipatie.

De Koning was wel de voornaamste. Wellington met de vorming van een ministerie belast, schreef aan Peel, dat de Koning een goevernement wenschte uit beide partijen (een geheel anti-Katholiek ministerie was eene onmogelijkheid) en noodigde hem uit er deel aan te nemen, maar voegde er bij: „De Koning zeide het echter zóó „te willen verstaan hebben, dat van de Roomsch Katho„lieke kwestie geen kabinets-kwestie te maken was, en „er een Protestant Lord Kanselier, een Protestant Lord „Luitenant, enz. in Ierland moest zijn."

Wie behalve een zeker getal van hevige Protestanten de overige tegenstanders waren, laat zich denken: de geestelijke Lords.

Intusschen hebben de gedenkschriften van Peel betrekkelijk de Emancipatie minder ten doel een en ander geheime intrigue bekend te maken, dan hem zelven van de blaam te zuiveren als hadde hij zijne vrienden en de Protestantsche zaak verraden. Hij slaagt daarin volkomen, en wij hebben reeds op de gebeurtenissen gewezen die zijn beweren bevestigen, dat hij redelijker wijze niet anders handelen kon dan hij gedaan heeft.

Zeer bekommerd en onder 't voorgevoel dat de Emancipatie niet te keeren was, nam hij 't ministerie van Binnenlandsche Zaken op zich en de weldra plaats hebbende stemming op de motie van Sir Francis Burdett, scheen hem reeds zoo beslissend, dat hij voornemens was het ministerie te verlaten, „dewijl hij in de belangrijkste „binnenlandsche kwestie tot de minderheid behoorde" Hij werd slechts teruggehouden door de moeijelijkheid waarin zich 't ministerie gewikkeld zag, 'twelk op 't onvoorzienst door Mr. Huskisson, en de Lords Dudley en Palmerston verlaten werd. Hij besloot dus te blijven. Dan nu viel de gebeurtenis voor die eindelijk eene beslissende uitkomst aanvoerde: de benoeming van O'Connell te Clare.

Daar Mr. Huskisson zijn afscheid van 't ministerie genomen had, werd in zijne plaats Mr. Vesey Fitzgerald tot president van de *Board of trade* (hof van handelszaken) benoemd, welke door dit ambt te aanvaarden zijne plaats in 't Parlement als vertegenwoordiger van 't Iersche graafschap Clare verloor en haar niet konde behouden zonder zich in dat graafschap op nieuw te laten kiezen.

Dan al spoedig na het optreden van het ministerie Wellington, was in eene Katholieke meeting besloten, niemand te kiezen die zijn woord niet gaf als tegenstander van Wellington's bestuur. Te vergeefs had men gepoogd deze aan 't ministerie zoo vijandige gezindheid te matigen en zelf John Russell, die door zijn voorstel ter herroeping van de Test- en Corporatie-akten veel invloed bij de Associatie hebben moest, schreef aan O'Connell, dat toch de welwillendheid van Wellington in aanmerking zou genomen worden. Werkelijk deed O'Connell een voorstel in dien zin; maar het vond eene zoo geweldige tegenspraak, en werd van zoo stormachtige beraadslagingen gevolgd, dat hij zich genoodzaakt zag met een amendement op te treden, waarbij de Associatie verklaarde in hare bestrijding van 't ministerie te zullen volharden.

Toen derhalve Fitzgerald zich weder verkiesbaar stelde, was het aanstonds duidelijk, dat de groote meerderheid hem zou verwerpen. Maar waar niemand aan gedacht had, en wat Engeland als een donderslag tegenklonk, was de benoeming van den gevreesden O'Connell zelven. De indruk dien dit maakte is nog zigtbaar in den brief van Fitzgerald daarover aan Peel geschreven, en in de zeer gegronde bemerkingen, welke deze laatste er bij voegt. Hij gaf aan Fitzgerald toe, dat daarachter een geheel andere, onbekende en wel zeer dreigende toekomst zich vertoonde. Teregt zegt hij, dat het groot gevaar niet lag in daden van geweld, maar daarin, dat de Katholieken gebruik hadden gemaakt van hun regt; dat weldra door geheel Ierland hetzelfde zou plaats grijpen, en met dit voorval, 'twelk een volkomen omkeer in de Iersche verkiezingen bragt, de politieke magt van de eene partij tot de andere was overgegaan.

Van dat oogenblik hield hij de Emancipatie der Katholieken voor beslist en meende dat het beste was er goedwillig toe over te gaan; geweldige of onderdrukkende maatregelen zouden de zaak verergeren, niet verbeteren. Hij wist niettemin, dat op velen zijner partij zijne opmerkingen geenen indruk zouden maken, en men het antwoord zoude gereed hebben: „*De Protestantsche constitutie van Kerk en Staat moet, wat er ook gebeure en door welke middelen ook, in stand worden gehouden; die instandhouding is een zaak van beginsel, en iedere toegevendheid of schikking is de opoffering van een beginsel aan een lage en alledaagsche politiek van hulpmiddelen.*" — „Maar hoe zal Ierland geregeerd worden?" — is daarop zijn afdoende vraag, en op nieuw toont hij aan wat het inhield, dat de kracht der Katholieken niet lag in onwettelijke maar integendeel in zeer wettelijke daden. en hun eisch naar burgerlijke gelijkheid onwederstaanbaar was.

De berigten van Lord Anglesey uit Ierland, waardoor het ministerie dag aan dag van het steeds toenemend gevaar verwittigd werd, dienden niet weinig om Peel in zijne meening te bevestigen.

Zijn gedrag in deze omstandigheden is edel en een grooten staatsman waardig. Hij besloot het ministerie te verlaten, niet uit spijt, niet om zoo min mogelijk aan de Emancipatie deel te hebben, als gold het zijn eer in plaats van het heil des lands; verre van daar stelde hij alle persoonlijke bedenkingen ter zijde, en zoo hij wilde aftreden was dit slechts opdat de nu eenmaal *noodzakelijk* geworden maatregel des te beter uitkomst zou hebben, en van zijne zijde des te meer zou kunnen bevorderd en ondersteund worden.

Met dat inzigt ging hij in 't begin van Augustus 1828 aan 't onderhandelen met den Hertog van Wellington, waarbij zij tot het besluit kwamen, dat de Hertog een Memorandum over den toestand van Ierland aan den Koning zou voorleggen, en een ander Memorandum opmaken betreffende de Katholieke kwestie.

Wellington schijnt in tegenoverstelling van Peel's meer besloten en regt voor zich uitgaande politiek nog allerlei kleingeestige en hatelijke bedingen te hebben willen maken. Men ziet ten minste dat hij voorstelde, den maatregel slechts tijdelijk, en ieder jaar herroepelijk te maken en de ambten of zetels in 't Parlement, welke voor de Katholieken toegankelijk zouden zijn, tot zeker getal te beperken. Voorts wilde hij, uit vrees voor den invloed der Katholieke geestelijken, dat deze niet dan met vergunning des Konings in bediening zouden kunnen treden. Lord Lyndhurst meende, dat de aldus beperkte Emancipatie slechts voor den tijd van zeven jaar beproefd, en daarna weder in overweging zou genomen worden.

Peel dacht er ruimer en beter over. Hij wilde dat men de zaak zou behandelen gelijk ieder andere, maar niet voortslepen, niet ten halve, maar geheel en voor altijd afmaken. Tevens drong hij op zijn aftreding uit het ministerie aan als voor het welslagen van het te nemen besluit gevorderd. „Ik stel", dus schreef hij, „alle persoonlijke „gevoelens buiten de kwestie. Zij zijn of behooren ten „minste te zijn van ondergeschikten aard in zaken van zoo „groot gewigt, en ik geef het beste bewijs dat ik ze geheel „over 't hoofd zie, door te betuigen, dat ik volkomen „bereid ben, mij aan de ondersteuning eens maatregels „van ruime toegevendheid en ontheffing uit allen druk „geheel toe te wijden, en alle pogingen in het werk te

„stellen om de eindelijke regeling daarvan te bevorderen.

„Maar mijne ondersteuning zal meer afdoen, indien ik „haar geef (en wel met die opregtheid waarmede ik ze „zal geven) buiten alle regeringsbetrekking.

„Indien ik eenig gezag heb om de Protestanten met „den maatregel te verzoenen, zal dit door mijne ver- „wijdering vermeerderd worden.

„Ik ben te diep in de kwestie gewikkeld, heb mij te „streng uitgelaten, heb te veel naijver en wantrouwen „jegens de Katholieken doen blijken, te veel vrees te „kennen gegeven voor de onmiddellijke en latere gevolgen „die het toegeven aan hunne eischen zoude hebben — „om het voordeelig te doen zijn voor de dienst des „Konings, dat de maatregel van mijn persoon uitga.

„Het moge goed zijn, onderhandelingen of raadplegin- „gen met de Katholieken te ontwijken, maar hoe meer „gij hen kunt verzoenen door de wijze waarop gij den „maatregel voorstelt, des te beter; hoe meer goeden wil „en genoegdoening gij er uit halen kunt, des te grooter „is het vooruitzigt dat deze schikking eene blijvende zal „zijn."

— — — — — — — — — — —

„Iedere overweging van private gevoelens of persoon- „lijke belangen moet worden daargelaten. Omdat ik eene „zoo vaste meening heb van 'tgeen meest dienstig is voor „de goede uitkomst des maatregels, ontsla ik u van alle „moeite, die gij uit aanmerking van mij hebben mogt.

„Niet alleen zal ik mij vrijwillig op het meest geschikt „oogenblik verwijderen; niet alleen doe ik u de belofte „dat ik (welke ook de openbare en private offers mogen „zijn die ik voor mij voorzie) ook buiten bediening met „opregtheid u zal helpen om deze kwestie ten eind te

„brengen, en uw goevernement ondersteunen, maar ik „voeg er bij als mijn besliste en wel overwogen meening, „dat het tot de voldoende regeling der kwestie zal strek- „ken, indien de opzetting daarvan in het Lagerhuis en „het algemeen toezigt over haren verderen gang aan „andere handen dan de mijne wordt toevertrouwd."

Deze zelfverzaking ten behoeve van 's Lands algemeen belang vordert zooveel te meer onzen eerbied, omdat inderdaad de offers die hij voorzag van hem moesten gebragt worden: de universiteit van Oxford onttrok hem haar mandaat, en niet alleen werd hij van de ultraprotestantsche torry's en wigh's met hoon en spot vervolgd, maar zijne eigen broeders werden hem vijandig en zijn vader liet tegen hem stemmen.

Welligt ware deze vijandschap jegens hem minder hoog gerezen, hadde hij niet zijne edelmoedigheid zoo ver gedreven, van ondanks deze en andere door hem gemaakte bezwaren, aan den wensch van Lord Wellington toe te geven, en zich met de voordragt en uitvoering van het zoo antiprotestantsch besluit te belasten.

Zij waren het overigens daarin eens, dat de Emancipatie gebeuren moest, slechts bleven hare uitgestrektheid en voorwaarden punten van beraad. 't Is uit de gedenkschriften duidelijk, dat zoo Peel bij zijne voordragt nog zekere bepalingen voegde, zulks alleen was om aan de tegenstanders een nietig aas toe te werpen.

Eer het echter tot die voordragt kwam, bleven de moeijelijkheden aanhoudend klimmen en was de geestkracht van Wellington niet minder noodig, dan het beleid en de edelmoedigheid van Peel.

In 't begin van Januarij 1829 werd de eerste stap gedaan, en wendde zich Lord Wellington tot den Aarts-

bisschop van Cantorbury en den Bisschop van Durham, om hunne goedkeuring te verkrijgen, en daardoor tevens den Koning van zijne vijandige gezindheid af te brengen. Maar de beide prelaten verklaarden het als hun onherroepelijk besluit, een stelligen tegenstand te zullen bieden aan de Emancipatie der Roomsch Katholieken.

Peel was bijzonder bevreesd, dat de Koning van deze onderhandelingen met de Bisschoppen hoorende, eene of andere openbare verklaring zoude doen van gewetenshalve en uit godsdienstpligt de wetten tegen de Katholieken te zullen in stand houden, en zich daardoor eenen terugkeer onmogelijk zoude maken. Dan hoe ook gezind, de Koning, dus was Peel's vaste overtuiging, kon geen anderen weg inslaan; de zaak moest aan een eind. Met dat doel schreef Peel een langen brief aan Wellington, welken deze aan den Koning voorleide en met zijne aanmerkingen toelichtte. Ook op den 17 Januarij 1829 gaf Peel zijne bepaalde toestemming in 't ministerie te blijven en zich met de moeijelijke taak te belasten; en eindelijk bragt men het bij den Koning zoo ver, dat hij, ofschoon tegen zijnen zin, aan zijn Kabinet toeliet den toestand van Ierland in overweging te nemen en hem na bevind van zaken advies te geven. Het gevolg was, dat in de troonrede bij de opening van 't Parlement in 1829, de vrijheid welke aan de Katholieken verleend zou worden, werd aangekondigd.

Om de zaak op een vrijer terrein te brengen en vele bezwaren te gemoet te gaan, droeg Peel een Bil voor, waarbij de Katholieke Associatie ontbonden werd. Zij ging zonder zwarigheid door en werd den 17 Februarij voor de derde maal gelezen. Men wist namelijk wat er gebeuren zou, en reeds uit eigen beweging hadden de Katholieken hunne Associatie opgeheven.

Op het laatst derzelfde maand werd Peel, die voor Oxford niet weder werd ingekozen, als vertegenwoordiger van Wisbury benoemd. Weinig scheelde het of ook hier ware zijne benoeming mislukt. Een Protestantsche kandidaat kwam in een koets met vier paarden aansnellen, juist toen van den afloop verslag werd gedaan, en Peel zegt niet te betwijfelen, dat deze kandidaat, ware hij vroeger aangekomen, het van hem zou gewonnen hebben.

Op den 3den Maart nam hij zijne plaats weder in en gaf aan de leden berigt, dat hij op den 5den hunne oplettendheid zou vragen voor dat deel der troonrede, 'twelk betrekking had op de Katholieke kwestie.

Maar nog den dag te voren raakte het ministerie in de grootste moeijelijkheid, en scheen eensklaps de zaak weder geheel op spel gezet te zullen worden. Het verhaal dat Peel er van geeft is zoo belangwekkend en betreft bovendien de bevrijding der Katholieken zoo van nabij, dat wij het in zijn geheel zullen mededeelen.

„Op Dingsdag-avond den 3 Maart gebood de Koning aan den Hertog van Wellington, den Lord Kanselier en aan mij, dat wij ons op den volgenden dag te Windsor vroegtijdig bij Zijne Majesteit zouden vervoegen. Dien overeenkomstig begaven wij er ons heen, en werden aanstonds bij onze komst tot den Koning geleid, welke ons met zijne gewone minzaamheid en hartelijkheid ontving.

„Hij was ernstig en ging zigtbaar gedrukt onder zekere angst en zwarigheid.

„Zijne Majesteit zeide, dat wij wel hadden moeten opmerken, dat het hem de grootste moeite had gekost zijne toestemming te geven aan het voorstel van zijn Kabinet, om hem vrijelijk hun gezamenlijk advies over de Katholieke kwestie te mogen aanbieden, en het hem nog meer

hinderde te gevoelen, dat hem niet overschoot dan naar dat advies te handelen.

„Zijne Majesteit zeide vervolgens, dat, nu de kwestie op 't punt was voor 't Parlement gebragt te worden, hij vooraf eene persoonlijke onderhandeling met die zijner ministers wenschte te hebben, welke hij te dezer gelegenheid bij zich had ontboden en die hij inzonderheid verantwoordelijk moest achten voor het advies bij hem ingediend. Hij zeide, dat zijn verlangen was eene meer volledige en in bijzonderheden gaande uitlegging te ontvangen van de wijze waarop wij ons voorstelden de bezaak te zullen bewerkstelligen.

„Op deze vraag van Zijne Majesteit, begon ik de bijzonderheden aan hem uit te leggen, dewijl ik, die den volgenden dag den maatregel voor het Lagerhuis moest blootleggen, er wel de meest gemeenzame kennis van hebben moest. „Ik merkte Zijne Majesteit op, dat de „voornaamste hinderpaal, die zijne Roomsch Katholieke „onderdanen 't genot van alle burgerlijke voorregten be„lette, gelegen was in de verpligting van onder de be„voegd makende voorwaarden tot die voorregten te „rekenen het afleggen der verklaring tegen de Trans„substantiatie, en van den eed betreffende de Suprematie. — „Ik zeide verder, dat we voornemens waren die geheele ver„klaring tegen de Transsubstantiatie niet meer verplig„tend te maken en ten aanzien van Roomsch Katholieken „dat gedeelte van den eed te wijzigen, 'twelk betrekking „heeft op de geestelijke en kerkelijke jurisdictie en opper„hoofdigheid van den Paus.

„Op dat spreken van den eed der suprematie scheen „de Koning zeer verwonderd, en zeide zeer snel en „ernstig: Wat is dat? Gij zijt toch zeker niet voornemens

„den ouden eed op de suprematie te veranderen? Hij „beriep zich dienaangaande op ieder zijner ministers. — Wij „gaven Zijne Majesteit te kennen, dat we voorhadden, den „eed in den bestaanden vorm te laten zweren door alle „Zijner Majesteits onderdanen behalve de Roomsch Katho„lieken, terwijl van dezen zou gevorderd worden bij eede „hun geloof te bevestigen, dat geen vreemde vorst of „prelaat direct of indirect eenige *tijdelijke of civiele* juris„dictie, magt, of opperhoofdigheid of voorrang had in „dit rijk. We voegden er bij, dat indien de Roomsch „Katholieken, vóór zij tot een ambt of tot het Parlement „werden toegelaten, nog verklaren moesten te gelooven, „dat geen vreemd Prelaat eenige *geestelijke of kerkelijke* „jurisdictie, magt of voorrang in dit rijk had of behoorde „te hebben, de maatregel ter opheffing hunner bezwaren „vruchteloos zoude zijn; en een werkelijk beletsel tot „het genot van burgerlijke voorregten voor hen zou „blijven bestaan.

„De Koning hernam, dat, wat daar ook van wezen „mogt, hij met geene mogelijkheid kon toestemmen in „eenige verandering van den ouden eed der suprematie — „dat het hem uitermate speet dat een misverstand nopens „een zoo wezenlijk punt had plaats gegrepen — dat hij „ons om dat misverstand niet misprees — dat hij niet „ingewikkeld wilde te kennen geven dat in de uitleg„ging, welke wij hem schriftelijk gegeven hadden, eenige „achterhoudendheid of voorbehoud op dat punt was ge„weest: maar het een ontwijfelbaar feit was, dat hij zijne „sanctie had gegeven aan onze handelingen bij misver„stand van een bijzonder punt, en wel van een hoogst „gewigtig punt, namelijk de verandering van den eed der „suprematie; en hij zich verzekerd hield, dat onze ge-

„voelens met de zijne zouden overeenstemmen — dat een „aldus verleende sanctie voor den soeverein niet verbin- „dend kon zijn, en er voor Zijne Majesteit geene andere „keuze bleef dan zijne toestemming terug te nemen, „indien de maatregel aan welken zij gegeven was onder „den indruk eener dwaling, later ter goeder trouw door „hem werd afgekeurd volgens beraden en in geweten „opgemaakt oordeel.

„Ten antwoord op dit beroep betuigden wij, hoezeer het „ons aanging dat er, opzigtens eene zoo gewigtige zaak „misverstand had plaats gehad, maar dat we volmaakt „berustten in des Konings gevoelen, dat Zijne Majesteit „niet behoorde gehouden te zijn aan eene toestemming „die hij bij vergissing en misverstand van hunnen wer- „kelijken aard eu inhoud aan gewigtige openbare maat- „regelen gegeven had. Na verloop van eenige oogen- „blikken, zeide Zijne Majesteit: „maar welken weg denkt „„gij als mijn ministers te volgen, nu ik u deze ver- „„klaring mijner gevoelens gegeven heb?" Hij bemerkte „dat in het huis der gemeenten kennis was gegeven van „'tgeen op den volgenden dag zou behandeld worden, en „zich tot mij wendend als met de behandeling der zaak „belast: „Nu, Mr. Peel, zeg mij welken weg gij morgen „denkt in te slaan!" Ik hernam dat bij al mijn opzigten „eerbied jegens Zijne Majesteit ik geen oogenblik kon aar- „zelen welken weg ik had te volgen — dat de troonrede „de algemeene verwachting geregtigd had, dat het goever- „nement voornemens was, maatregelen voor te stellen ten „einde de Roomsch Katholieken volkomen te ontheffen van „'tgeen hen onbevoegd maakte ter verkrijging van burger- „lijke voorregten. — Dat ik de parlementsplaats voor „Oxford had opgegeven in de veronderstelling dat zoo-

„danige maatregelen zouden worden voorgesteld — dat „de toestemming van het Huis der gemeenten aan de Bil „ter ontbinding van de Roomsch Katholieke Associatie ge„geven was, zoo al niet met uitdrukkelijke verzekering, „dan toch met dien klaren verstande dat de maatregel van „bedwang onmiddellijk zou gevolgd worden door den maat„regel van bevrijding — dat ik derhalve Zijne Majesteit „moest verzoeken zoowel om mijn ontslag uit het minis„terie aan te nemen, als om mij toe te staan op den „volgenden dag aan het Huis der gemeenten bekend te „maken, dat onvoorziene beletselen, waarvan later uit„legging zou gegeven worden, Zijner Majesteits dienaren „terughielden van de voorstelling der reeds aangekondigde „maatregelen aan het Parlement — dat ik de zegels van „'t ministerie van Binnenlandsche Zaken niet langer be„hield, en het mijn pijnlijke pligt was de kennisgeving „terug te nemen welke op mijnen naam was geschied.

„De Koning deed eene dergelijke vraag aan den Hertog „van Wellington, welke antwoordde, dat hij van Zijne „Majesteit de vergunning wenschte zich uit het ministerie „te verwijderen, en aan het Huis der Lords eene aan„kondiging te doen tot hetzelfde einde als ik er eene wilde „doen aan het Huis der gemeenten.

„De Lord Kanselier gaf te kennen volkomen te be„rusten in de handelwijze door den Hertog van Wellington „en mij voorgenomen.

„Het behaagde Zijne Majesteit ons zijn diep leedwezen „uit te drukken dat wij overeenkomstig onze meening „van 'tgeen eer en staatspligt vorderde, niet in zijne dienst „konden blijven. Zijne Majesteit zeide nog daarenboven, „dat hij zich over ons besluit niet verwonderde en ons niet „kon misprijzen dat wij tot dit gevolg gekomen waren.

„Ons onderhoud met Zijne Majesteit duurde den langen „tijd van vijf uren; en daarbij ging het gesprek onafge- „broken voort, ofschoon er niets anders van eenig belang „gesproken werd, dan waarvan ik den inhoud getrouw heb „medegedeeld. Op het eind van onze zamenkomst nam „de Koning met veel kalmte en vriendelijkheid afscheid „van ons, omhelsde ieder op beide wangen, en nam ons „ontslag aan, herhaaldelijk zijne opregte spijt betuigend „over de noodzakelijkheid waarin wij waren ons ambt te „verlaten."

Hierop keerden de Hertog en Sir Peel naar de stad terug om het middagmaal te nemen bij Lord Bathurst, waar zij hunne ambtgenooten deden versteld staan van het plotselinge berigt dat zij geen leden van het ministerie meer waren. Laat in den nacht echter liet hun de Koning weten dat hij zich bezonnen had en hun ontslag niet aannam; en na ten volle gemagtigd te zijn geworden om zelfs, zoo 't noodig was, van den koninklijken naam gebruik te maken, traden zij den volgenden dag weder in hun ambt.

De afloop is bekend: op den 13 April 1829 werd bij een akte van het Parlement eene zoodanige verandering gemaakt in den eed ter zittingneming aldaar gevorderd, dat de Katholieken dien konden zweren, en 't genot verkrijgen hunner staatsburgerlijke regten.

We laten hier het beroep op de nakomelingschap volgen, waarmede Peel zijn verhaal eindigt.

„Van mijne eigen bedoelingen en redenen, die mij „bewogen hebben, zal het mij wel vrijstaan te spreken.

„Vreesachtigheid — het gebrek aan zedelijken moed — „zou tot een gedrag geleid hebben geheel verschillend „van 'tgeen ik gehouden heb. Ware ik beheerscht ge-

„worden door eene of andere onwaardige vrees — de „vrees voor onteerende naspraak — de vrees voor verant- „woordelijkheid — de vrees voor Parlementairen strijd — „ik zou mijn wezenlijk gevoelen hebben kunnen verber- „gen — zou mij hebben kunnen verschuilen achter het „oneerlijk spel eener gewaande standvastigheid, en de „ijdele toejuiching verkregen hebben, die in overmaat „gespild wordt aan degenen die onverzettelijk aan een „eenmaal uitgesproken meening vasthouden, niettegen- „staande de veranderde omstandigheden eene wijziging „of algeheele verbetering daarvan billijken en vorderen.

„Hadde persoonlijke eerzucht mij aangezet — die soort „van eerzucht, bedoel ik, die tevreden is met aan 't hoofd „van een partij te staan, en de magt te bezitten van een „staatsdienaar — ik zou dan de gemoedsbezwaren van „den Soeverein versterkt en mij er aan onderworpen heb- „ben, en een beroep hebben kunnen doen op de gods- „dienstige gevoelens van het land om zich rondom den „troon te scharen ter handhaving van de Protestantsche „godsdienst en bescherming van het koninklijk geweten.

„Voor de beschuldiging van andere nog onwaardiger „redenen gehad te hebben, zullen, vertrouw ik, de hier „gegeven bewijzen mij behoeden. Ik kan met waarheid „verzekeren, gelijk ik verzeker in de tegenwoordigheid „van den almagtigen God, voor wien alle harten bloot „liggen, aan wien alle begeerten bekend en geene ge- „heimen verborgen zijn, dat ik bij 't aanraden en be- „vorderen van de maatregelen van 1829, door geene „vrees beheerscht was dan die voor openbaren ramp, en „ik voortdurend gehandeld heb uit eene diepe overtui- „ging, dat deze maatregelen niet alleen strekten tot het „algemeene welzijn, maar dat zij gebiedend noodzakelijk wa-

„ren geworden, ten einde een dreigend en steeds toenemend „gevaar af te wenden van die belangen, die eene bijzondere „aanspraak hadden op mijne ondersteuning: de belangen „der Kerk en der met de Kerk zamenhangende instellingen.

„Het kan zijn dat ik onbewust den invloed onderging „van redenen die juist niet volmaakt zuiver en belang- „loos waren — van de heimelijke zelfvoldoening te zijn:

„ — when the waves went high,
A daring pilot in extremity „ [1]).

„Maar hoe dan ook, het was geen onedele eerzucht die „mij aanzette om het verlies te dragen van een hopeloos „geworden strijd, en mij zelven de opoffering te ge- „troosten van alles wat dierbaar is aan een man van „openbaren stand, behalve de goedkeuring des gewetens „en de hoop op eene eindelijke regtvaardiging."

Wie zou aan de opregtheid eener zoo plegtige verzekering kunnen twijfelen? En wie gevoelt geen eerbied voor den man, zoo getrouw aan zijne overtuiging, zoo meester van zich zelven en in staat zulke offers te brengen aan 't heil van zijn vaderland?

Echter zouden wij Katholieken méér wenschen, en het gedrag van Peel wekt eerbied, wekt bewondering zelfs, maar geene hartelijke genegenheid bij ons op. Hij zwicht voor de noodzakelijkheid; hij heeft de wijsheid te zien, dat die noodzakelijkheid bestaat, dat van dien nood eene deugd moet gemaakt worden; heeft het hoog gebied over zich zelven om met voorbijzage van 'tgeen zijn eigen partij hem zou doen verduren, zich aan die wet die zich

---

1) „ — bij 't hooger gaan der golven
Een stout stuurman in den uitersten nood. „

in de gebeurtenissen voor hem uitspreekt te onderwerpen, en, om het grootste te zeggen: is tot opoffering aan 't algemeen welzijn in staat. 't Is veel, maar 't is niet genoeg.

Was het dan regtvaardig dat de Katholieken zoo onderdrukt werden? Had dan de Protestantsche partij, die hij zoo lang diende en nu nog door toegeven voor grooter gevaar wilde behoeden, geene wraakroepende gruwelen in Ierland gepleegd? Verdiende die wettelijke onderdrukking, sinds Willem III met zoo diep berekenenden, ijskouden en daarom des te afschuwelijker haat volgehouden, niet geheel, niet openlijk, niet met de verontwaardiging waartoe een menschenhart in staat is te worden afgekeurd? En was het genoeg aan die Ieren, die hem dat alles zooveel te meer moesten herinneren en doen gevoelen, omdat zij geen wraak van 't verleden, maar regt voor de toekomst vroegen — te antwoorden: omdat gij mij in de *noodzakelijkheid* stelt en de Protestantsche Kerk van Engeland niet nog grooter schade lijde, zal ik toegeven aan uwe eischen!

Peel vraagt het oordeel der nakomelingschap. Welnu, wij behooren tot die nakomelingschap, en we zeggen dat Peel niet in de schaduw kan staan van O'Connell. Indien het reeds groot is voor een staatsman, de noodzakelijkheid zich toe te eigenen, en met haar te regeren zonder nog het zedelijk regt te erkennen, hoeveel grooter is het dat zedelijke maar gehoonde en vertrapte regt als eene noodzakelijkheid tegen diegenen te doen gelden, die voor niets anders zwichten. Het eerste heeft Peel gedaan, het laatste O'Connell. Peel had O'Connell ter zijde gestreefd, indien hij niet de overwinning van dezen maar van het regt erkend had. Nu verhief hij zich inderdaad niet boven zijne partij; droeg wel hare ketenen niet en deed tegenover haar wat hij wilde, maar trok haar onteerend livrei

niet uit. Hij heeft gehoorzaamd aan het noodlot. Men zegt welligt: hij was Protestant en kon de gevoelens niet afleggen eener partij in welker dienst hij tot die hoogte geklommen was. Als dat zoo is, als dat hem belet hulde te doen aan het regt, hem niet vergunt zelfs een enkel woord daarvoor te spreken, hem slechts toelaat te zwichten voor een veel hooger beleid dan het zijne — dan is dat zeer ongelukkig. En met dat te zeggen, men gevoelt het, geven wij meer toe dan wij behoeven. Wij doen het, omdat in zulk eene verdediging van Peel de erkenning ligt van het *feit*, dat hoe dan ook zijn politiek een politiek was van middelen, niet van doel, een gevoelloos nuttigheids-systeem, een dienst van omstandigheden. Dat is staatkunde van den tweeden rang, die de zaken gaande houdt, ze somtijds slechts langzamer maar te gewisser ten verderve voert, en zeer zeker, zoo het element, dat Peel hielp vrijmaken, niet *toevallig* het Katholieke, dat is, het zeer behoudende ware geweest, zou men over hem een geheel ander oordeel geveld hebben.

Waar geen enthousiasme is, erkennen wij geene waarachtige grootheid. Zonder dat, zonder die hoogere aandrift kan men trappen klimmen, syllogismen maken, en uitkomsten berekenen; maar vinden, maar *stichten?* neen dat nimmer, en men is en blijft een zeer knappe, wakkere, brave — *knecht.*

Peel heeft gediend en nooit geboden. Niet alleen in de Katholieke kwestie, maar in alle andere kwestiën die gevolgd zijn, heeft hij steeds eene politique d'expédient gevolgd, en oud-Engeland ongemerkt tot nieuw-Engeland helpen maken. Zoo was de stroom der dingen en op dien stroom ging hij als een schrander stuurman voort.

FABIOLA

OF

DE KERK DER KATAKOMBEN.

DOOR

DEN KARDINAAL WISEMAN.

„Ik wil geene schilderijen hebben!„ hoorden we eens iemand zeggen; en op onze bemerking dat er toch vele in zijne vertrekken hingen, ontvingen we dit vrolijk antwoord: „Nu ja, dat zijn meubelen; maar ik meen kunststukken. Die deze bezit beklaag ik. De een heeft er dit op te zeggen, de ander dat; 't is nooit goed, en ik heb nog van mijn leven niet bijgewoond, dat die heeren kenners tevreden waren. — Neen, ik wil dat verdriet niet hebben.„

Dat zoo wat half gemeend zeggen, meer kunstgevoel aanduidend dan het scheen, was zeker niet zonder grond, en stelt de gedachte, waarvan wij hier willen uitgaan, mogelijk op te luchtige wijze maar des te levendiger voor. Het is waar: het wezenlijk schoone en goede wordt het strengst beoordeeld, men kan daarin geene onvolkomenheid dulden, en het zijn de groote kunstenaars zelven die ons verfijnen, ons keurig en lastig maken, en ons door de schoonheid hunner voortbrengselen, hunne eigen gebreken leeren zien.

Zoo ook is het gelegen met de *Fabiola* van den Kardinaal Wiseman: de deugdelijkheid en goedheid van het werk doet ons gebreken zien, en men zou kunnen zeggen al te veel eischen.

Welk is het doel van 't geschrift? Wilde de beroemde Kardinaal een kunststuk leveren? O neen, hij wilde „den lezer gemeenzaam maken met de gewoonten, gebruiken, toestand, denkbeelden, gevoelens en geest der eerste eeuwen van het Christendom." Hij zelf zegt ons dat in zijne voorrede, en getuigt, dat „hier zooveel stellige kennis over de praktijken en het geloof „van dat vroege tijdperk is medegedeeld, als gewoonlijk geschiedt „in meer eigenlijk onderwijzenden vorm."

Wij voegen er bij dat de hier gevolgde wijze, het namelijk in een historiesch verhaal te doen, niet alleen aangenamer is, maar ook ter mededeeling van dergelijke kennis, voordeelen aanbiedt die anders niet te verkrijgen zijn.

Opsommingen, verdeelingen en beschrijvingen bereiken de concrete waarheid niet, en zijn weinig geschikt om haar te doen vatten en voelen. Men kan — om het door een zeer prozaïesch voorbeeld duidelijk te maken — het menigvuldig en verscheiden huisraad, gelijk voor openbare verkoopingen geschiedt, zeer ordelijk soort bij soort rangschikken, van nommers voorzien, zoodat men met behulp van den kataloog zich overal kan te regt vinden, en de geheele rijke nalatenschap nagaan; en toch verkrijgt men op die wijze slechts eene schijnbaar naauwkeurige en geene ware kennis. Die afgetrokken verdeelingen bestaan zóó niet. Maar zet alles eens op zijne bestemde plaats, in die betrekkingen waarin het hoort, en zie den eigenaar het aanwenden en er dat gebruik van maken waarvoor het dient: eerst dan zult gij ieder voorwerp begrijpen en waarderen, en te weten komen wat gij niet hadt vermoed.

De toepasselijkheid van dat voorbeeld gaat ver. Zij houdt niet daarbij op, dat men van antieke voorwerpen of instrumenten veel spoediger en meer kennis verkrijgt, als zij niet bloot beschreven, maar ter plaatse, en gelegenheid waar het hoort, in gebruik en aanwending getoond worden; het is zoo in het geheel met de wetenschap gelegen en wel inzonderheid met de Christelijke wetenschap, die haren grond heeft in de historie, en zonder historie, zonder aanschouwelijk leven en daad, niet te begrijpen is.

Ook op die wijze is het mogelijk dat gevoel op te wekken, 'twelk gevorderd wordt om zekere zaken of waarheden te vatten.

Wat doet Barthélemy om de zeden, gewoonten en geest der Grieken naar behooren te beschrijven? Hij laat een jongen wijsgeer, Anacharsis, reizen. Of hoe toont Mevrouw Stael het schoone Italië? Zij geleidt ons om dus te spreken voort aan de hand eener dichteres of improvisatrice. Hier derhalve, waar het te doen is om het leven der eerste Christenen, waar een zooveel hooger licht heerscht dan de Grieksche Logos, zooveel hooger geest dan schoonheidsgevoel, hier is geleerdheid alleen volstrekt onvoldoende, zijn het geen kunstgalerijen die men met een Anacharsis of Corinne doorwandelen kan, maar de Katakomben, de kerkers en het martelveld, waar ons dat heilige, dat ware heldenleven der Christenen moet getoond worden, dat met geen dichterlijke vindingen te bereiken is.

Indien men nu zich het doel van den beroemden Wiseman voorstelt: als slechts wetenschappelijk, als slechts bestaande in het verspreiden van kennissen welke op gemakkelijker, aangenamer, grondiger wijze worden medegedeeld in den vorm van een geschiedverhaal, dan in drooge beschrijvingen — is het den hooggeplaatsten auteur volkomen gelukt. Men ziet dat hij de Christelijke oudheid niet bloot uit boeken kent, maar te midden van die eerbiedwaardige en heilige overblijfselen geleefd, en de akten der martelaren zich zoo eigen gemaakt, zoo diep gevoeld en begrepen heeft, dat hij in staat is, dat ver verledene weder als tegenwoordig voor te stellen, en te verhalen als had hij het zien gebeuren. Wat Chateaubriand *Genie des Christendoms* noemde en ook in zijne *Martelaren* voorstelde, was zulks niet dan in zeer oppervlakkigen zin. Genie beteekende voor hem de kunst van versieren, of de vatbaarheid van 't Christendom om sierlijk en bevallig-schoon te kunnen worden voorgesteld, zoowel als het heidendom; niet die geest, dat ideaal 'twelk 't Christendom alleen eigen is, 'twelk dit niet zoozeer poëtiesch maakt als wel onuitputtelijke bron en onbereikbaar model van poëzij. Schoon nu Wiseman het Christendom niet in zijn geheel, maar meer bepaald het persoonlijk, het bijzondere leven der Christenen, *la société Chrétienne*, voorstelt, heeft hij toch in dat gedeelte wat hij tot onderwerp nam, ons waarlijk dien hoogen geest des Christendoms getoond.

Maar ziehier nu de lastige, de nooit tevreden kritiek. Hij heeft

meer gedaan dan hij beloofde, hij heeft met die zeldzaam vereenigde gaven die hij bezit, zijn onderwerp zoo levendig aangegrepen, ons zóó geroerd en getroffen, dat wij het eigenlijke doel er bij vergetend, niet naar onderrigting vragen maar naar genot, en naar nog meer genot, zoodat wij in een boek, geschreven om ons met de antiquiteit bekend te maken, ontevreden zijn, plaatsen te vinden die een wat te geleerd antiquarische kleur hebben. Ongemerkt gaan wij het als een kunststuk beschouwen, 'twelk onmiddellijk niet praktijk of kennis, maar schoonheid zoekt, en als wij het op die wijze vatten, dan zeker is er stof voor kritiek.

Hoewel ook als eigenlijk kunstwerk genomen, *Fabiola* schitterende verdiensten heeft, vreezen wij onedelmoedig te zijn, met het op die wijze op te vatten of het naar een dergelijken maatstaf te beoordeelen. Wij zullen daarom slechts kort ons gevoelen zeggen.

Eene algemeene doorgaande verdeeling der kunst is, dat zij of meer beschouwend of meer dramatiesch is, en derhalve òf meer karakters en toestanden schildert, òf in de fabel, de intrigue, de zich verwikkelende en ontwikkelende geschiedenis haar doel zoekt. Beider volkomen vereeniging zou een valsch kunstideaal zijn, waarbij het eindige zou verloren gaan en het genot ophouden. Echter zoo het ééne overheerschen moet, het andere mag niet verwaarloosd worden, en in dat opzigt laat de *Fabiola* te wenschen over.

Beschrijving van karakters en toestanden was de hoofdzaak: „Het is", zegt de auteur zelf, eer eene reeks van schilderijen dan een verhaal van gebeurtenissen." Maar daarom mogt, om naar den eisch der kunst te spreken, het *verhaal* niet worden verwaarloosd. De gang daarvan, de middelen waardoor het wordt voortgezet en tot zekere ontknooping geleid, schijnt ons te min, te zeer beneden het onderwerp en te veel te herinneren aan een gewonen roman. Integendeel de hoofdzaak: de beschrijving der karakters en toestanden is in 't algemeen — want in bijzonderheden willen wij niet treden — meesterlijk en bewonderingswaardig. Waarlijk dat is heldenleven, is gevoel als van heiligen, zonder overspanning, vooral zonder dat weeke, zwaarmoedige, droefgeestige, dat gevolg is van bederf en bederf voortbrengt. De ware Christen, de heilige, is diep van gemoed, is hoog ernstig, is in smartelijke vervoering,

maar altijd blijft een beginsel van opgeruimdheid in hem leven en verspreidt zekeren dauw van vrede in hem uit en om hem heen. Men zou kunnen vragen of het mogelijk is — niet de natuur te idealiseren, maar als die natuur zelve waarlijk ideaal is, daar iets bij te voegen; of men bijvoorbeeld het leven van een heilige slechts gedeeltelijk bekend, tot een geheel kan uitwerken. Wiseman heeft getoond, dat het mogelijk is, en er komen plaatsen voor zoo onovertreffelijk schoon, van zoo waarachtige Christelijke poëzij, en vermeesterende scheppingskracht, dat zij alleen meer dan wagens vol boeken waard zijn.

Wij kunnen om die reden de lezing van *Fabiola* niet genoeg aanbevelen, dat is, niet alleen omdat daarin voor die oplet een schat van kennissen te vinden is, maar omdat het boek heilzaam en verbeterend werkt op het gemoed. Het wekt tot godsvrucht op, en doet ons genoegen vinden in den druk, waarin de Katholieke Kerk zich dan op deze, dan op gene wijze, maar ten allen tijde bevindt.

Wat de vertaling betreft, zie hier wat de heer Laarman aan 't einde daarvan vermeldt: „Het strekt den Uitgever tot genoegen „te kunnen berigten, dat de Hooge Schrijver hem onder dag„teekening van 10 Junij 1856 op de minzaamste wijze, eigenhandig „zijne hooge tevredenheid over de uitvoering dezer Hollandsche „uitgave heeft willen te kennen geven."

Ten slotte willen we den wensch uiten, die onder 't schrijven meermaal bij ons is opgekomen, dat we namelijk van een dergelijk oorspronkelijk Nederlandsch werk mogten hooren, en de schrijver van den blinden *Organist van den Dom* eens zulk eene schildering van een of ander Christelijk tijdvak wilde ondernemen.

VERSCHEIDENHEDEN.

AUTHENTIEKE VERZAMELING VAN VERLEENDE AFLATEN.

Er is onlangs eene Fransche vertaling verschenen van het zeer nuttige Italiaansche werkje, getiteld: *Raccolta di Orazioni e pie opere per le quali sono state concedute dai Sommi-Pontefici le sante indulgenze.* Die verzameling der gebeden en goede werken welke door de Pausen met aflaten begunstigd zijn, eerst door een kanunnik van Rome, Telesforo Galli begonnen, later door een uitstekend prelaat, Mgr. Prinzivalli, substituut van de H. Vergadering der Aflaten, voortgezet en voltooid, en te Rome voor de dertiende maal herdrukt, is door den Eerw. Pallard ten dienste van geestelijken en leeken in het Fransch overgebragt. Reeds zouden de naam en betrekking des schrijvers genoegzame waarborg zijn voor de naauwkeurigheid en geloofwaardigheid van hetgeen die verzameling bevat; doch de Eerw. vertaler heeft daarenboven voor zijn werk de goedkeuring van de H. Vergadering der Aflaten verzocht, welke bij een schrijven van 28 Maart dezes jaars goedgunstig heeft geantwoord: dat zij, na een zorgvuldig onderzoek, door een harer raadsleden ingesteld, heeft gemeend, niet alleen die vertaling te moeten goedkeuren en als echt erkennen, maar ook te veroorloven, dat ze gedrukt en uitgegeven werd.

De *Ami de la Religion*, welke dit meêdeelt, voegt er een verzoek aan den Eerw. Pallard bij, dat hij namelijk bij eene nieuwe uitgave zijner vertaling er nog die enkele gebeden in opneme waaraan door onzen Heiligen Vader Pius IX in den laatsten tijd aflaten verbonden zijn.

Met de aanschaffing van dit werkje (*Recueil de Prières* etc.) zamen zich, in den geest van het Dekreet van den 14 April jl. dierzelfde vergadering [1]), te gemakkelijker over de echtheid, of de valschheid, verdachtheid en ongeregtigdheid van verleende (of niet verleende) aflaten kunnen vergewissen.

EEN TIJDING VERWEERSCHRIFT.

Dr. W. J. F. Nuijens zal bij den boekhandelaar C. L. van Langenhuysen een werk uitgeven [2]) dat ten titel zal voeren: *Het Katholicisme beschouwd in betrekking tot de beschaving van Europa: tot verdraagzaamheid en vrijheid: tot welvaren, verlichting en zedelijkheid.* Om aard en omvang van dezen hoogst belangrijken arbeid te doen kennen, zullen we best een gedeelte van den Prospectus laten volgen welken de schrijver daaromtrent heeft rondgezonden:

De groote wijsgeer Graaf J. de Maistre — zoo lezen we — schreef voor ruim twintig jaren: „De geschiedenis is sinds drie eeuwen eene zamenzwering tegen de waarheid." Wij Katholieken ondervinden iederen dag de gegrondheid van deze aanmerking. Van alle zijden wordt de Kerk die ons als hare kinderen heeft gevoed, voorgesteld als eene zaamgezworene van het despotisme, als eene bevorderaarster van duisternis en bijgeloof. De geschiedenis wordt ingeroepen als getuigenis voor deze aantijgingen. De feiten, of het verband waarin de feiten staan tot volk, eeuw en toestanden, worden verkeerd voorgesteld; alles wat men meent dat aan het Katholicisme tot oneer kan strekken wordt met duizendvoudige echos weêrkaatst; alles wat het Protestantisme als vlek kan aankleven wordt zorgvuldig bedekt.

Hiermede nog niet tevreden wagen het sommigen, een zamenraapsel

---

[1]) Zie onze Aflevering van Junij ll.

[2]) Het zal binnen den tijd van een jaar verschijnen in vier afleveringen, te zamen ongeveer 50 vel druks, in gr. 8°, tegen 12½ cents het vel.

van lasteringen, verkeerde oordeelvellingen en veroordeelen tegen de Katholieke volken bijeen te zamelen: van den anderen kant alles wat de protestantsche natien schoons en voortreffelijks bezitten of meenen te bezitten, met zorgvuldige bedekking der aanklevende vlekken te vergaderen: dit bijeen te voegen en er een boek van te maken, en dan te roepen: «Zie ter eene zijde *domheid, zedeloosheid en pauperisme*, anderzijds *verlichting, zedelijkheid, welvaren. Oordeelt zelve!*» Dergelijk werk, gevloeid uit de pen van een Franschman, met zeer oppervlakkige kennis begaafd, wordt in onze taal overgezet, en door een Groningsch hoogleeraar, niet alleen het lezende publiek, maar vóóral staathuishoudkundigen, als behartigingswaardig aanbevolen!

De aanval, die door middel van de geschiedenis op het Katholicisme wordt gedaan, moet door dezelfde wapenen afgeweerd worden.

Uitstekende geleerden, wijsgeeren, geschiedvorschers, schrijvers der periodieke pers in alle landen van Europa, een de Maistre, een Bonald, een Nicolas, een Montalembert, een Ozanam in Frankrijk: een Lingard in Engeland: een Görres, een Philips, een Riffel, een Döllinger in Duitschland: een Balmès in Spanje: om zoo vele anderen niet te noemen, hebben op geschiedkundig terrein zegevierend voor de Katholieke zaak gestreden. Uitstekende Duitsche geleerden, Protestanten, maar onpartijdige onderzoekers, een J. von Muller, een Voigt, een Hurter (die later Katholiek geworden is), een Fr. von Raumer, een L. Ranke, een C. A. Menzel, hebben eveneens de geschiedenis bevrijd van de windselen waarmede sektegeest en sofisterij haar hadden omwonden.

Het is helaas! te bejammeren dat in ons vaderland, waar ieder welopgevoed man, in vreemde talen leest; waar de kinderachtige en zedelooze romans van onze naburen zoo gretig worden ontvangen, men zoo weinig bekend is met deze voortreffelijke geschiedschrijvers van het buitenland. Zij, die het Katholicisme aanvallen, worden hier met open armen ontvangen: zij, die het verdedigen met een voorbedachtelijk stilzwijgen voorbij gegaan...

Dit alles deed mij besluiten, om... gebruik makende van de voortreffelijke bouwstoffen, door buitenlandsche geleerden aangebragt, voor mijne Katholieke landgenooten eene geschiedenis te schrijven van de ontwikkeling der Europesche beschaving. Mijn voornemen was om voornamelijk die vooroordeelen, welke tegen de Katholieke Kerk der middeneeuwen gekoesterd worden, weg te nemen, en mijne lezers opmerkzaam te maken op de onwaardeerbare weldaden, door Haar aan de Europesche beschaving bewezen.

Deze mijne arbeid was bijna voleindigd, toen er eene Nederduitsche vertaling verscheen van het boosaardige werk van N. Roussel, getiteld: *de Katholieke en Protestantsche natien vergeleken uit het drievoudig oogpunt van welvaren, verlichting en zedelijkheid,* met eene voorrede van Prof. Hofstede de Groot uit Groningen. Iemand, voor wiens verhevene waardigheid en persoonlijke hoedanigheden ik de meeste achting moest koesteren, was van oordeel, dat dit werk niet *geheel en al* onbeantwoord kon blijven. Met mijne werkzaamheden bekend, moedigde hij mij aan, om bij de behandeling van mijne stoffe, het werk van Roussel niet onbesproken te laten. Dit gaf mij aanleiding om mijn werk te vergrooten, en er niet alleen het Katholicisme in te bespreken *in betrekking tot de beschaving van Europa*, maar ook in *betrekking tot verdraagzaamheid en vrijheid; tot welvaren, verlichting en zedelijkheid.*

We wenschen dat deze arbeid des heeren Nuijens met gretigheid moge ontvangen en de uitgave er van spoedig bewerkstelligd worde. Wat toch hebben vele Protestantsche maand- en weekschriften, inzonderheid die van lageren rang, zich om strijd beijverd, het hierboven genoemd werk van Napoleon Roussel uit te bazuinen, voor onwederlegbaar te verklaren, zijne onpartijdigheid en historische trouw op te hemelen, terwijl zij, zoowel als Roussel zelf, zich, gelijk men het noemt, een achterdeur hebben opengehouden om er door te ontsnappen, wanneer soms onnaauwkeurigheden in berekeningen en statistieken mogten nagewezen worden. Een werk van dien aard kon, begrijpelijker wijze, zeggen zij, niet boven alle feil en leemte verheven zijn! Dáárvan dan ook heeft de heer Nuijens voor maanden reeds een paar proefjes gegeven in *De Tijd*, N.-H. Courant, waarin hij Roussel van blijkbare waarheid overtuigt. Doch naar bekende Protestantsche taktiek, wat er van Katholieke zijde tegen zoodanige geschriften 'tzij uitvoeriger 'tzij bondiger ingelegd zij en worde — men houdt er zich, even onregtvaardig als onwetenschappelijk, als geheel onkundig van, om slechts weêr te luider te roepen: Zulke aanvallen kan Rome niet afweren, zwijgen zal voor Rome het beste zijn!

Vernemen we als één proefje uit vele, op wat schreeuwerigen toon Ds. Alb. van Toorenenbergen zich in den *Recensent* dezer maand (Augustus) over 't boek van N. Roussel laat hooren. Bij veel meer zegt hij: „Allerbelangrijkst moet dit werk genoemd

worden, ook afgescheiden van de godsdienstige hoofdstrekking" (waarin Rome met zooveel nadeel tegenover het Protestantisme geplaatst, en uit de in deze zaak meest bevoegde bronnen het drievoudig bewijs geleverd wordt, dat Rome's godsdienst de volken en menschen niet gelukkig, niet verstandig, niet zedelijk maakt)!! "Wil men een overzigt hebben van den staat van handel en nijverheid, kennis en wetenschap, opvoeding en onderwijs, zedelijkheid en ondeugden, men vindt hier alles meesterlijk in een betrekkelijk kleinen omvang, meer dan voldoende, op steeds levendigen toon bij elkander. En zeker — als wij letten op den omvang van het gebied, dat hier besproken moet worden, en op den rijkdom der vele bronnen, hier te gebruiken, dan bewonderen wij den moedigen, geleerden echt Christelijken Schrijver, die de gansche Protestantsche Kerk zoo zeer aan zich heeft verpligt."

Ds. Alb. van Toorenenbergen stemt het Prof. de Groot, die, getuigt hij, in zijne voorrede niets te veel van dit geschrift gezegd heeft, volkomen toe: "dat ook staathuishoudkundigen... van dit werk notitie moeten nemen, opdat zij toch eindelijk eens regt laten wedervaren in hunne beschouwingen en regeringsdaden aan die kerk, die, na onpartijdig onderzoek, als hier hun geleverd wordt, volgens hunne overtuiging, in hare werking in plaats van belemmerd, bevorderd worden moet. Geen enkel vraagstuk der staathuishoudkundige wetenschap is er, waaromtrent zij niet hier belangrijke wenken vinden zullen, en vooral ook in onderwerpen, als dat van het onderwijs des volks... Roussel doet het onwederlegbaar zien, hoe Roomsche Schrijvers erkennen, dat Rome's godsdienst alleen de oorzaak is, dat hare volken en leeken zóó ver van alle waarachtig volksgeluk verwijderd zijn. Wij durven dan ook vrijmoedig vrijklaren — gaat Ds. Alb. van Toorenenbergen voort — dat alleen verblindheid en partijschap het kunnen inblazen, om Roussels geleide te durven weigeren." — De aanbeveling is den predikant nog niet emphatiesch genoeg: hij doet er nog deze blaaskakerige periode aan toe, waar hij van alles, tot "een pater Frentrop" zelfs, weet bij te slepen:

"Nu toch — vooral in den strijd tusschen de Hervorming en Rome, is dit werk van onberekenbaar gewigt. Juist de daadzaak, dat de schrijver doorgaans zijne bronnen laat spreken, die bijna

altijd Roomsch zijn, maakt het tot een verpletterenden aanval, dien Rome niet kan afweren, en waarop zwijgen best zal zijn, zoo men althans niet met de magtspreuken van Balmès en de verminkingen van Nicolas wil verraden, hoe zwak eene zóó verdedigde zaak is. Hier is geen redenering over leerstukken of vragen, welke door een pater Frentrop, met drogredenen en een alleen tegenover ons en Jezuitisch opgestelden vorm [?], kunnen beantwoord worden. Het is hier de vraag: wat was en deed, wat is en doet Rome voor de volken die *zich* voor haar nederknielen: maar tevens wat is de Hervorming voor de wereld? Al de beschuldigingen der Roomsche pers tegen ons, zinken hier geheel in het niet en keeren op de beschuldigers met dubbele kracht terug. Het blijkt hier, dat òf het Heidendom voor de volken weldadiger is dan de Christelijke godsdienst, òf de godsdienst van Rome met deze in de beginselen strijdt; en dat alleen daarom de Protestantsche Kerk blijkt de waarheid in Christus te hebben, omdat zij niet alleen menschen maar ook volken herschept op eene wijze, welke alleen door naijver en partijschap kan ontkend worden. — Wij eindigen! God bane voor dit boek een ruimen weg."

Zoo boud en onbeschaamd durft de predikant Alb. van Toorenenbergen spreken en dien toon heeft meer of min het grooterdeel der Protestantsche periodieke pers aangeslagen. — Het verheugt ons daarom te meer dat de heer Nuijens zijne aandacht ook bijzonder aan Roussel's "boosaardig werk" gewijd en het Katholicisme tegenover het Protestantisme mede in betrekking tot *welvaren, verlichting en zedelijkheid* beschouwd heeft. — We bevelen diensvolgens zijnen arbeid met allen nadruk aan, 'twelk wij nog daarom te geruster doen, wijl de auteur, naar zijne verklaring, "geen letter schrift door den druk algemeen zal maken, die niet alvorens aan kerkelijke goedkeuring onderworpen is geweest." —

Reeds hebben, naar de Prospectus vermeldt, de Aartsbisschop van Utrecht, en de Bisschoppen van Haarlem en van Breda dit werk met hunne inteekening vereerd.

VAN NOUHUYS' „LEVENS VAN GODS LIEVE HEILIGEN" VOORTGEZET DOOR P. J. HESSEVELD, Pr. [1]).

We denken later op dit allerheilzaamst werk, als het geheel voltooid zal zijn, meer uitvoerig terug te komen, en bepalen ons voorloopig bij de eenvoudige aanbeveling der reeds verschenen drie deelen, waarvan er twee door den met roem bekenden heer H. J. C. van Nouhuys voltooid zijn, terwijl het derde, bij diens verscheiden, door den Zeer Eerw. Heer P. J. Hesseveld bewerkt is, van wien we vroeger reeds menig godvruchtig geschrift hebben aanbevolen. Dat de vrome overledene zoo vele bewijzen van aanmoediging op zijnen arbeid ontvangen mogt, was eene reden te meer waarom de Eerw. Hesseveld, herhaaldelijk tot de voortzetting er van aangezocht, eindelijk aan dat verlangen voldeed. Ééne dier aanmoedigingen maken we al vast gaarne tot de onze: een hooggeplaatst hooggeleerd geestelijke namelijk schreef den heere Nouhuys in der tijd:

„Dat uwe *Levens der Heiligen* zulk een grooten aftrek hebben, „verwondert mij niet, maar het verheugt mij. Er is dus lust om „de Levens der Heiligen te lezen; daaruit besluit ik, dat er niet „alleen veel geloof onder ons is, maar ook lust en wensch om „heilig te worden, dat is, heilig te leven. Daaruit kan UWE. be„sluiten, wat hoog noodige geestelijke aalmoes met uw werk ge„geven wordt. Gij zult aldus dubbel de vriend der Heiligen zijn, „namelijk van die in den hemel, welke gij doet vereeren, en van „die op de aarde, aan wier geestelijke behoeften gij te hulp komt."

Die woorden beschouwen we als ook aan den tegenwoordigen voortzetter dier *Levens* gerigt, die zich in alle opzigten met het beste gevolg van zijne moeijelijke taak heeft gekweten. Gaarne geven we tevens openbaarheid aan den vromen wensch zijns

---

[1]) *De Levens van Gods lieve Heiligen voor elken dag van 't jaar*, benevens Oefeningen, Gebeden en enkele Hymnen, begonnen door (nu zaliger) H. J. C. van Nouhuys; voortgezet door P. J. Hesseveld, Pr. — Met vier platen van Ed. Dujardin. Deel III. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1856. — *Met Bisschoppelijke goedkeuring.*

harten met de volgende regelen uit zijn woord aan „den godvruchtigen lezer" over te nemen:

„Niet enkel spoorde mij (tot het voortzetten dier *Levens*) het „heilige doel aan, hetwelk mijn overledene vriend zich bij dezen „arbeid voorstelde: eene zoo heilzame lektuur als de Levens der „Heiligen zijn, door billijkheid van prijs schier voor alle huisgezinnen bereikbaar te maken; maar ook — ik mag het niet verbergen — de opgerezen hoop, dat ik, bij de algemeene verspreiding van dit werk, welligt eenige liefdegaven van meergegoeden vergaderen mogt voor de arme ouderlooze en verlaten „kinderen in het Aloysius-gesticht, te dezer stede (Amsterdam), „aan mijne zorgen toevertrouwd, welke kinderen ik de vrijheid „neem aan de Christelijke liefdadigheid aan te bevelen."

Wij ondersteunen zijnen vaderlijken wensch en bevelen met zijn werk ook 't hem toevertrouwde godsgesticht aller vrome liefdadigheid aan.

DE KRUISWEG DOOR DEN EERW. J. J. PUTMAN [1]).

Het *Gebedenboekje ten dienste der Katholieke jeugd*, waarvan in 1849 een tweede hoogst aanzienlijke oplage geschiedde, is weder uitverkocht. De Eerw. Schrijver denkt aan eene derde uitgave, doch liet voorloopig den *Kruisweg*, met eenige verandering, afdrukken, en voegde nu achter elke Statie een tweetal strofen van het *Stabat Mater*, vroeger voor hem reeds door Prof. van der Ploeg getrouw naar den (besten) Latijnschen tekst overgebragt, en sedert ook door den Eerw. heer Kok, thans Pastoor te Amsterdam, in zijn *Kruisweg-boekje* overgenomen.

---

[1]) Oud R. K. Missionaris en Pastoor te Kabauw; met het *Stabat Mater* van P. van der Ploeg. R. K. Pr. en Professor in het Seminarie te Warmond. Tweede druk. Te Utrecht, bij de Wed. J. R. van Rossum. 1856. — 24 bl. kl. 8°. — Met kerkelijke goedkeuring.

Men vindt er verder, na een kort onderrigt over die vrome oefening, bij elke Statie de korte *Geschiedenis* van het voorgestelde lijdenstafereel; met eene even zaakrijke als gevoelvolle *Overweging*, die den vromen kruisweg-ganger ook zelven denken laat, en een hiermeê overeenstemmend *Gebed*. — Mogen vurige dank en wederliefde tot den Heer er in vele harten door opgewekt worden.

We paren met deze aanbeveling ook die van een vroeger verschenen *Kruisweg* welke ten titel heeft:

'S HEEREN KRUISWEG. GEDICHTJES VOOR IEDERE STATIE. DOOR J. POELHEKKE [1]).

De titel zegt wat dit lieve boeksken bevat. Met veel gevoel is het feit van iedere statie kort bezongen, en met eene daaraan beantwoordende en er uit voorschietende smeekbede besloten. Men kent de poëzij van den heer Poelhekke: zij vloeit uit het hart; ter proeve en aanbeveling eerst het innemend woord, waarmeê hij deze gedichtjes in 't licht zendt:

Kleen boekske, dat van lijden spreekt,
Van 't Lijden van den Heer;
En tevens om een penning smeekt,
Een penning, Hem ter eer;
Zeg, durft ge 't wagen, zoo alleen,
De wijde wereld in te treên?

— Ik zoek de gunst der wereld niet
Maar slechts 't ootmoedig hart,
Dat Jesus mint, de zonde vliedt
En heil zoekt in zijn smart.
Och vond ik vele! daar alleen
Vraag ik een plaatsje, stil en kleen. —

en nog deze hartelijke regelen, waarmeê de dichter zijn kruisweggang besluit:

---

[1]) Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1854. Verkrijgbaar met en zonder de Kruisweg-plaatjes. — Ten voordeele der armen. — *Met bisschoppelijke goedkeuring.*

Kruisweg, vol verborgenheden,
'k Heb met Jesus u betreden;
'k Zink aan 't eind voor 't autaar neêr
En vind, God, U-zelf er weêr.
Heer, wat dank vervult mij 't harte;
Och wat troost geurt uit Uw smarte
Waar de palm der zege uit schiet,
Die Ge ook ons te winnen biedt.
Zie ons struik'len, zie ons streven
Op den kruisweg van dit leven,
Sta, Verwinnaar, sta ons bij
Doe ons lijden zoo als Gij.
'k Wil vaak tot Uw kruisweg vlieden
En me U gansch ten offer bieden,
Dan zal leed en zorg en pijn
Door Uw bloed, mij vruchtbaar zijn.
Heiland, zie, ik strek mijn armen
Tot U heen en smeek erbarmen,
O reik, aan het eind der baan,
D' overwinningspalm mij aan.

Zie, ginds staat zij nog, de droeve
Moeder, weenend bij Uw groeve
En straks zal een hemelstraal
Tuigen van Uw zegepraal.
Staan ook wij een wijl te weenen
Als 't zoo zwart is om ons henen:
Jesus, doe Uw weg ons gaan;
Weldra breekt het Paschen aan.

God, mijn God, wat zaligheden
Na het lijden hier beneden,
Als de ziel Uw aanschijn ziet
En U-zelf, o Heer, geniet,
Waar onwelkbre palmen ruischen,
Waar der heilgen zangen bruischen
En, in gouden lichtkleedij,
De englen zweven, rij aan rij;

Waar de zaalgen zich verheugen
Om de wrange bittre teugen
Uit den lijdenskelk gesmaakt,
Die hen zalig heeft gemaakt!

Hoor, mijn ziel, daar klinken zangen.
God, 'k verhef, met zoet verlangen,
't Heilig kruis, Uw zegevaan,
— Laat me er meê ten hemel gaan.

HERLEVING DER OUDE DRUIDEN.

Een Duitsch blad geeft uit de *Gazette de Savoie* het volgende te lezen: »De heeren Jean Reynaud, Dumesnil, Henri Martin, de geschiedschrijver, Carnot, gewezen minister van het openbaar onderwijs uit den tijd van Cavaignac, en Louis Jourdan, een der geachtste medearbeiders van de *Siècle*, bemoeijen zich eene nieuwe godsdienst te stichten en in onze zeden in te voeren. Het door die heeren ingestelde dogma grondt zich op de Oude Druïdengodsdienst der Galliërs en op de beginselen der revolutie van 1792, welke aan de overweldiging der Franken, dat is, aan de onderdrukking des volks door den adel en de geestelijkheid, een einde maakte. [Een geliefkoosd denkbeeld ook, gelijk men weet, van Eugène Sue.] Deze godsdienst zou dan steunen op de bestaande wet en de leeringen van Velleda, de beroemde heldin der Bructeren. Intusschen komt het genootschap van tijd tot tijd in het bosch van Sénar bijeen, alwaar de heer Henri Martin een schoon landhuis bezit. Ook de heer Michelet zal welhaast onder het getal der leerlingen opgenomen worden. Men noemt voor hoogepriesteres eene vrouw, die reeds voorlang als eene der beroemdste schrijfsters bekend is.« (Georges Sand?)

Hoe avontuurlijk deze berigten ook luiden, kunnen we hier toch bezwaarlijk met eene mystificatie te doen hebben, wijl de *Gazette de Savoie*, voor Savoje zelf half-officiëel orgaan, met

de *Siècle* en zijne geloofsgenooten in vriendschappelijke betrekkingen staat. Wat er van die Druïdische strevingen mogen zijn, blijkbaar is het dat er hier en ginds onder de Franschen een soort van staatkundig-godsdienstig sektewezen voortdurend werkzaam is, en zijne beginselen in verschillende politiesch-socialistische scholen en genootschappen, welke tevens een zekeren leerstelligen grondslag hebben, pogen te verbreiden. De aanhangers zijn met fanatisme aan hunne leer verknocht en schromen het martelaarschap niet, hetwelk veeleer iets aantrekkelijks voor hen heeft. Men weet schier niet, of zoodanige godsdienstig-gekleurde democratiesch-socialistische genootschappen tot de godsdienstige sekten of tot de staatkundige partijen te rekenen zijn, of slechts dien religieusen schijn ter verheeling hunner politieke bedoelingen aannemen. Maar zij hebben hunne leer en symboliek, hunne ordelijke organisatie en feestelijke bijeenkomsten, en blijken het kerkelijk niet minder dan het wereldlijk gezag vijandig te zijn.

HET PROTESTANTSCH TRAKTAATGENOOTSCHAP EN HET GENOOTSCHAP DER ZONDAGSSCHOLEN TE PARIJS.

Aangaande de werkzaamheden van eerstgenoemd genootschap, werd ter 34e Algemeene Vergadering, den 15 April jl. gehouden, o. a. het volgende berigt. Zijn werk is overvloedig gezegend, en heeft zich zelfs buiten Frankrijk uitgebreid, onder de muren van Sebastopol, waar zijne traktaten de Fransche zieken en gekwetsten vertroost, bemoedigd, opgebeurd hebben. De uitdeelingen zijn overvloediger geweest dan ooit; de verkoop is vermeerderd en de giften zijn op dezelfde hoogte gebleven. Twee groote feiten hebben de aandacht van 't Genootschap ingeroepen: de *Groote Tentoonstelling* en de *Oorlog;* het Comité heeft in al de behoeften kunnen voorzien; ook Algerije is niet vergeten; en er zijn bezendingen gedaan naar

Corsica, Malta, Spanje, het eiland Mauritius, en zelfs naar Canada. Het Genootschap had dat jaar 14 nieuwe Traktaten uitgegeven, waarvan *acht* voor de kinderen en *vier* voor de soldaten. Van de *Almanach des Bons-Conseils* zijn dat jaar 230,000 exemplaren opgelegd; *L'ami de la Jeunesse* ziet den kring zijner inteekenaren meer en meer vergrooten; hun aantal beloopt 2,500. Het cijfer der Traktaten, gedurende het laatste Genootschapsjaar verspreid, heeft alles te boven gegaan wat tot daartoe in Frankrijk gezien was. Het is tot 1,157,000 exemplaren gestegen, hetgeen 't gezamenlijke getal der uitdeelingen sedert de stichting van 't Genootschap tot 19 millioen opvoert. De ontvangsten waren 80,740 franken; de uitgaven 74,531 franken; doch er bleef nog een oude schuld aan te zuiveren, en de nieuwe jaarkring opent zich met een te kort van 8,000 franken.

Over het Genootschap der Zondagsscholen werden op de 4e Algemeene Vergadering, den 17 April jl. gehouden, deze bijzonderheden medegedeeld:

De zaak der Zondagsscholen maakte dagelijks vorderingen. Tegenwoordig telt men 25 zulke scholen te Parijs en omstreken. Van de geschriften des genootschaps zijn 500,000 exemplaren gedrukt, en men is bezig met eene nieuwe uitgave der Liederen-verzameling. Te Parijs zal een agentschap gevestigd worden uitsluitend voor den verkoop der geschriften door het Genootschap uit te geven. Eene met de Departementen ondernomen correspondentie heeft het Comité tot op heden bekend gemaakt met het bestaan van 380 Zondagsscholen, welke verdeeld zijn als volgt: Hervormde 300; Luthersche 25; Methodistische 25; Independenten 27; diverse 3. — „Wat niet minder verblijdend is dan de getalstoename der scholen — voegt het Verslag in *de Vereeniging* er bij — is de belangstelling welke zij wekken. Indien iets te verwonderen is, dan is het *dit*; dat de Kerk zoo langen tijd onverschillig gebleven is omtrent dit middel van onderwijs en Evangelisatie." — En zeker is dit nog te meer te verwonderen, mogen we er bijvoegen, wijl de Katholieke Kerk er voorlang het voorbeeld van gegeven had, gelijk zij altoos in alles vóór is wat tot 's menschen hooger geluk en heiliging behoort.

De ontvangsten van 't Genootschap bedroegen: fr. 2,152,52 cts., de uitgaven fr. 1,886,68 cts. Die ontvangsten, ofschoon gering, zijn — zegt het berigt — de aanmerkelijkste waarin het Genootschap zich heeft mogen verheugen.

SPROKKELINGEN.

DE HERVORMDE KERK-ORGANISATIEN GEVONNISD. — De kerkorganisatie van 1816 „was zeker eene kunstmatig samengestelde inrichting, behoudens benamingen geheel van de oude kerkorde verschillende, niet dan op last en naar de inzichten der Regering kunnende handelen, maar met vaste orde en regelmaat werkende. Indien men dus slechts op orde en regelmaat te letten hebbe, hoedanig die orde en regelmaat ook zijn mogen, dan was zij niet zonder waarde: maar toch op verre na niet te vergelijken bij de orde en regelmaat der Roomsche Kerk, die reeds eeuwen verduurt en nog wel duren zal, terwijl onze organisatie nog geen 40 jaren bestaan heeft. Doch indien het voornaamste eener kerkorde bestaat in de bevordering en handhaving eener zuivere Evangeliebediening, dan heeft de ervaring het zegel gedrukt op de slechtheid der organisatie van 1816, dewijl er juist onder hare werking eene grenzenlooze verwarring in leer en leven ontstaan, en door de kerkbestuurders gehandhaafd en bevorderd is.

(C. M. van der Kemp, in de *Boekzaal* van Mei 1856.)

OPWEKKING TER ZONDAG-VIERING IN ENGELAND. — 't Is thans van algemeene bekendheid, hoe jammerlijk het onder de Protestanten in Engeland met het vieren van den Zondag gesteld is. Ook wij hebben er onloochenbare bewijzen van geleverd. Dat schrikkelijke pligtverzuim heeft den ijver van eenige Protestanten, althans in ééne plaats, gaande gemaakt. *De Vereeniging* meldt er, onder het opschrift: „*Een Evangelisch werk*" deze niet onbelangrijke bijzonderheden van:

„Een navolgenswaardig voorbeeld werd dezer dagen gegeven door eenige vrome mannen der stad Leeds. Getroffen door de daadzaak, dat er duizenden zijn, die des Zondags geen deel nemen aan de openbare eeredienst, hetzij omdat zij geen leden zijn eener gemeente, of geene eigen plaatsen hebben in de kerken, of om welke reden dan ook, hebben die vrienden van het rijk van God tot verschillende gezindten behoorende, zich vereenigd om middelen te beramen ter wegneming dezer hinderpalen. Na een zeer belangrijk onderhoud hebben zij besloten, om eene uitnoodiging tot het bijwonen der openlijke godsdienstoefening op te stellen, om die in eigen persoon aan al de huizen rond te brengen, tot welk doel zij zich in sectiën verdeeld hebben, en om elkeen, die tot daartoe in de huizen des gebeds vreemdeling was, eene kaart ter hand te stellen, welke den toonder een goed onthaal en eene geschikte plaats verzekert, in iedere kerk of kapel, waarheen hij zich wenscht te begeven. Deze maatregel is genomen volgens de beginselen van het Evangelisch Verbond, niet met het oog op de belangen eener enkele gezindte, maar uit de zucht om een grooter aantal lieden in de voorregten van de openbare eeredienst te doen deelen.„

't Is te verwachten, dat de dieper liggende oorzaak van het algemeene kerkverzuim in Engeland: de verregaande ongodsdienstigheid die er heerscht, door zulk een middel, al vindt het ook navolging, niet zal weg te nemen zijn.

BESPIEGELING,

GEZAG EN ERVARING.

EENE WIJSGEERIGE GESCHIEDKUNDIGE PROEVE.

DOOR

DR. A. PIERSON [1]).

(DE INVLOED DER KATHOLIEKE KERK OP DE KUNST.)

De zaak met vriend Pierson is nog geenszins afgehandeld, en slechts uit afkeer en ongeduld hebben we ze eenigen tijd laten rusten. Het polemiseren tegen het Protestantisme is een alleronplaisierigst werk. Men mag het vergelijken met een der grootste werken van Hercules: met zijn gevecht tegen de vogelen! Deze op de vlugt te drijven schijnt gemakkelijk, en 't is ook gemakkelijk, zeer gemakkelijk; een knods is er niet voor noodig. Maar die vogelen zijn ontelbaar, fladderen zonder orde in het wild, zijn diefachtig van aard, komen van voren, van achteren en op zij, en wat het ergst is: honderdmaal verjaagd keeren ze honderdmaal terug.

Ziedaar wat afmat en niet is uit te houden. Het geduld, het nimmer moê wordend geduld was daarbij de

---

1) Zie *de Katholiek*, D. XXIX, bl. 40 en D. XXVIII, bl. 65.

eigenlijke kracht, de *divina virtus* van den grooten Alcides, en dat is, we willen het niet ontveinzen, hetgeen ons ontbreekt.

Ex falso sequitur quodlibet, uit het valsche volgt van alles, zeggen de logici, en in het Protestantisme vindt men zoo bovenmate van alles, dat men wel iets zeer valsch, iets wonderbaar averegts en onredelijks als eigenlijken grond en oorsprong dezer zoo menigvuldige dwalingen moet veronderstellen. En wilden we ook tot dien oorsprong, tot het eigenlijk beginsel opklimmen: wij zouden zien, dat de geest der Grieken veel te ligt en te vrolijk is om het af te beelden, en we onder het Stymphalische balsturige water, waaruit dat vliegend ontuig opkwam, den duister daarin herinnerden zondvloed hadden te verstaan om er eene meer passende gelijkenis in te vinden.

Genoeg, het Protestantisme is het groote *Vacuum*, waarin, als zoo vele vogelen — van ouds zinnebeeld van geest en gedachte — de vlugtigste, strijdigste, voor de honderdste maal wederlegde ideën door elkander zwerven, en de heel de wereld omvattende proeve van Dr. Pierson stelt ons die zwermzwarmeling in de ijdelheid op uitnemende wijze voor. Wat hebben we daar niet reeds gezien?

Men zal het ons dus ten goede houden, dat we, het *herculeum opus* hervattend, niet alles zeggen, niet op alle vogelen en vogeltjes jagt maken, en eene menigte van eenden, dikke vette ganzen en kleine maar brutale musschen in 's hemels naam maar door het *vacuum* van Dr. Pierson laten vliegen. Zij zullen aan Arcadië toch geen schâ doen.

Wij zijn in onze beoordeeling nog aan het tweede deel der „Proeve", waarin tegen „het gezag" en diens „veilig-

heidsmaatregelen", alzoo bijzonder tegen de Katholieke Kerk, geijverd wordt. Bepaaldelijk zijn we gekomen aan 't hoofdstuk handelend over den invloed van 't gezag op:

„HET GEBIED DER KUNST."

„De leer van het uitwendig gezag" brengt hier voort: 1. „slaafsche navolging van een bepaald genie"; 2. „slaafsche navolging van de antiquen"; „3. slaafsche navolging der natuur".

Er is wel niemand die slaafsche navolging wil of zal goedkeuren en we laten die flaauwigheden daar.

Maar uitwendig gezag komt hier inderdaad niet te pas. Indien de heer Pierson niet de zwakheid had van alles *absoluut* te denken en daarom het gezag zich voor te stellen als geestdoodende dwingelandij, zou hij niet alleen de *genera* niet verwarren, en velerlei gezag onderscheiden, maar ook gegeven *voorbeeld* of *model* niet met den naam van uitwendig gezag bestempelen.

Om voor Aristarch te gelden dient men althans te weten, dat de kunst zoozeer vrij menschenwerk is en genot tot haar *naaste* doel heeft, dat daarin geen sprake kan zijn van eigenlijk gezag, maar van een ideaal en een voorbeeld of model, 'twelk naar het ideaal den weg wijst. Men kan dat voorbeeld te slaafs navolgen, maar daarmede is nog dat *voorbeeld* niet geworden tot hetgeen men, met juistheid sprekend, *gezag* noemt.

Overigens is er nog eene andere veel grootere slavernij in de kunst: die van het menschelijk *ik*, en die zoo weinig slaafsche navolging der natuur is, dat zij deze voorbijziet en vernietigt; slavernij, die, gelijk in de wetenschap, ook dan in de kunst ontstaat, als men den

diepsten grond der zedelijke orde, *het gezag* op eene zoo drieste wijze ontkent en aanvalt als Dr. Pierson.

Om dat gezag, om de Katholieke Kerk is het ook hier weder te doen. Dat gezag is naar den „zelfstandigen" onderzoeker Dr. Pierson willekeurige geweldenarij, en wij Katholieken zijn er door geworden tot domme, tot bewustelooze objecten, tot ronde ballen vatbaar naar alle zijden heen te worden voortgestooten.

De invloed der Katholieke Kerk op het gebied der kunst acht hij hoogst verderfelijk: zij onderdrukt, zij vervolgt het genie met haar uitwendig gezag, zij is „die „onvermoeide Delila die de kracht van iederen Simson „weet te fnuiken."

Dat is wel Simsonachtig, wel over en over krachtig gesproken; een van die stellingen waarbij de hoorders, in plaats van er op te antwoorden, onwillekeurig den mond openen van verbazing, maar daarna — uitschateren. De Katholieke Kerk vijandig aan de kunst! Hoe hebben we 't beste Pierson? Is uw onkatholiek hoofd dan zoo volmaakt rond, dat wij, die niet eens het Katholiek gezag zijn, er mede kunnen spelen?

Zeer zigtbaar maakt hij hier van de Protestantsche vrijheid van denken gebruik, acht de hervorming, die de vrijheid van 's menschen wil ontkende, voor de eerste vrijmaking der bij uitstek *menschelijke* werkzaamheid, en begroet den veelkleurigen dageraad der kunst in de beeldstormerij!

Vandaar dat hij geheel in de war, het doodend, verpletterend, van brandstapels omgeven gezag der Kerk vergelijkt bij Delila, slechts door gestreel en verleiding vermogend en wier naam zelfs „de zwakke" beteekent!

Vergeefs zoeken we, niet de oorzaak, maar de aan-

leiding voor deze beschuldiging. Waar toch heeft de Katholieke Kerk zich gezag aangematigd over de vrije kunst? Welke Paus, of welk concilie heeft haar wetten voorgeschreven? Slechts herinneren wij ons, dat juist om door het disparate en de ongerijmdheid te doen lagchen, Voltaire aan Benedictus XIV ook in de kunst gezag toekent, en ligtzinnig schertsend aan dien Paus schrijft, dat hij hem ook in de prosodie voor onfeilbaar houdt.

Maar Dr. Pierson zegt geen ongerijmdheden ten einde ons te doen lagchen. Hij meent het waarlijk, en zie hier het bewijs:

„Een blik op dat bloeijend tijdvak van Bojardo, Ariosto, „Raphaël [het tijdvak dus van Leo X] is weder belang- „rijk om ook met betrekking tot de kunst den invloed „der Roomsche Kerk te kennen."

Een blik is weder belangrijk! Dat is niet met kunst gesproken. Maar wat ziet die belangrijke blik?

„Dit tijdvak — vond een Paus op den Stoel van Petrus „[Leo X] die door veel heeft uitgemunt, maar zeker „geen ideaal van een kerkvoogd als zoodanig was; de „kunst ontwikkelde zich onder hem niet alleen vrij van, „maar veelal in verzet tegen de voorstellingen des ge- „loofs. Zelfs Raphael en Michael Angelo leeren het ons [!]. „Het was een tijdvak waarin men zich niet naar het „vatikaan begaf om zijne godsdienstige behoeften te be- „vredigen, maar om den Apollo van Belvedere, den „Laokoön te bewonderen. Het was een tijdvak waarin „men zelfs bij een kruistogt tegen de ongeloovigen, het „als zijn hoofdoogmerk niet kon verhelen, dat het den „Paus gelukken mogt, schriften der Grieken en der Ro- „meinen weder te vinden. Het was een tijdvak waarin „Pomponazzo de ziel voor sterfelijk verklaarde, en eene

vrijheid genoot, waarvan later Campanella, Vanini en „anderen reden zouden hebben om afgunstig te zijn, waarin „de priester zelfs het altaar ontwijdde door zijne laster- „lijke woorden, een tijdvak waarin naauwelijks één fat- „soenlijk man te Rome aan de waarheden des Christen- „doms geloofde."

Daarmede wil Dr. Pierson zeggen: de kunst en wetenschap die zich van Italië door Europa verspreidden, hadden haren bloei volstrekt niet aan 't Katholicisme te danken.

„En later, toen het Roomsch-Catholicisme herleefde — „daar levert Berni eene ziellooze omwerking van Bojardo's „bezielden Orlando, daar wordt, gelijk wij reeds opmerk- „ten, Giordano Bruno ten brandstapel gedoemd, en zoo „deze tijd roem draagt op Torquato Tasso, zijn Gerusa- „lemme conquisita is daar als een onbehagelijk getuige, „hoezeer de invloed van de heerschappij der Roomsche „Kerk zijn dichtervuur verdoofd had; en wat had Tasso niet „kunnen leveren, zoo hij niet zulk een leven van angst „en lijden had moeten doorbrengen, een lijden dat niet „geweten mag worden aan Leonora van Ferara, maar „wel aan de R. C. Kerk, die onvermoeide Delila, die de „kracht, de vrijheid van iederen Simson weet te fnuiken."

Wat troepen van ganzen! we hebben reeds gezegd dat men het ons moet ten goede houden, indien we ze niet allen verjagen. We zullen slechts antwoorden op het ergste wat van Doctor Pierson, bukkend voor de Protestantsche traditie, ten nadeele der Kerk gezegd wordt.

Pomponazzo verklaarde de ziel voor sterfelijk! Een bijzonder uitwendig gezag heeft u misleid Dominé. Neen Pomponazzo verklaarde de ziel niet voor sterfelijk, maar beweerde dat men hare onsterfelijkheid niet met de philo-

sophie kon bewijzen, en daarvan slechts zeker was door de openbaring. — 't Is bijna orthodox Protestantsch; we zeggen bijna: want hij ging zoo ver niet, van als Luther de rede voor strijdig met de Openbaring te verklaren, maar leerde, dat alleen de Christelijke openbaring de onsterfelijkheid der ziel vaststelt op *eene met de rede overeenkomstige wijze* [1]). Niettemin werd nog bij zijn leven op het onder Julius III en Leo X gehouden vijfde concilie van Lateranen zijne leer veroordeeld en vervolgens zijn boek op de lijst der verboden boeken geplaatst.

„'t Was een tijdvak — waarin de priester zelf het „altaar ontwijdde door lasterlijke woorden"

Luther (die den wensch uitte zijne handen in 't bloed van Paus en Kardinalen te wasschen en hem met de tong aan de galg te spijkeren), verhaalde dat van eenen priester; en op zulk een uitwendig gezag wordt dat niet alleen aangenomen, maar van eenen priester *de* priester gemaakt. Dan wat meer is:

„Het was een tijdvak waarin naauwelijks één fatsoenlijk „man te Rome aan de waarheden des Christendoms „geloofde."

Wat dikke domme gans is dat! — Doctor Pierson is een fatsoenlijk man die aan de waarheden des Christendoms niet gelooft en zelfs de *eenige kenbron* bezoedeld vindt; nogtans beschuldigt hij al de fatsoenlijke lieden van 't toenmalig Rome van aan de waarheden des Christendoms niet te hebben geloofd; waaruit niet alleen volgt dat wij hier aan een allervreeselijkst ongeloof te denken hebben, maar hij dezen zoo grooten van hem zelven erkenden

---

1) *Quare et sola religio Christiana rationabiliter habet ponere animorum immortalitatem.* Apol. III, 3 fol. 73 Col. I.

bloei der kunst bestaanbaar acht met eene verdierlijking als zulk een afval van het Christendom noodzakelijk veronderstelt.

In zulk een ongeloof zou geheel die stad met hare vrome stichtingen, zouden Paus en Kardinalen, scharen van geleerden en wereldberoemde mannen daar toen aanwezig, ja nagenoeg alle fatsoenlijke lieden verkeerd hebben! En dat duurt een tijdvak! „Het was *een tijdvak* waarin „naauwelijks *één* fatsoenlijk man te Rome aan de waar„heden des Christendoms geloofde."

We zien hier welke onbeschaamdheid wordt nagebootst van de colporteurs en straat-evangelisten der sekte. Een predikant zegt zoo iets zonder blikken of blozen. Het was een tijdvak, een geheel tijdvak waarin geheel Rome met wie daarin slechts fatsoenlijk was, aan het Christendom niet geloofde! Het is zoodanig dat hier een andere vraag ontstaat: hoe komt er iemand toe zulke handtastelijke onwaarheden te zeggen, die, zoo 't gezond verstand ze niet verwierp, nog van het eerlijk gemoed zouden worden teruggestooten? Er is daarvan een reden. De predikant mijdt zorgvuldig er van te spreken; en geen wonder; wij hebben er slechts aan te herinneren om alles begrijpelijk te maken.

Het tijdvak naar Leo X genoemd wordt zoo zwart mogelijk voorgesteld Hoe dikwerf zegt Dr. Pierson: „het was een tijdvak, waarin" enz. Maar wat zegt hij niet? Het was het tijdvak waarin het Protestantisme door Leo X veroordeeld werd! „Exsurge Petre!" „Sta op o Petrus!" sprak Leo, en daar vloog de niet te ontwijken straal, ging het in eeuwigheid niet te herroepen vonnis uit van den troon der eeuwen, stortte de dwaling de Kerk uit en tuimelde van den hoogen bergweg af der ten hemel gaande geschiedenis.

Ja dat gezag was doodend, en het Protestantisme was niet meer dan de geschiedenis der ontbinding, we kunnen zeggen des doods. 't Is waar de dood heeft geene geschiedenis; hij is een oogenblik of een eeuwigheid. Maar zoo iets de naam van geschiedenis des doods verdient, dan is het steeds toenemende ontkenning der waarheid, en zich ontwikkelende tegenstrijdigheid.

Dat is dat geestdoodend gezag 'twelk den armen Doctor Pierson doet duizelen en draaijen, 'twelk hem verblindt, hem overstelpt, hem verplettert als een berg! Vandaar zijne grimmigheid; en ware het een Simson of een Encelades, beven zou de berg, vuur er boven uitkomen; maar Pierson zit er onder!

Gij zit er onder - vriend Pierson! Het geestdoodend gezag heeft u zoo duchtig geraakt, dat het ons buitengemeen gemakkelijk valt op uwe betigting te antwoorden. Daartoe hebben we met voorbijgang van zoo vele groote mannen die met Leo verkeerden, slechts een Catarina, een Bessarion of een Sadoletus te noemen. We zeggen: te noemen, want hunne uitstekende wetenschap gevoegd bij hunne uitstekende godsvrucht heeft hunnen naam tot een lofspraak gemaakt, en wie zou niet wenschen een andere Sadoletus te zijn?

Dan we kunnen nog beter vele geleerde en van geloof bezielde mannen bijeen noemen en een veel zinrijker antwoord geven, met namelijk nog eens aan het vijfde concilie van Lateranen te herinneren, 'twelk gedurende dat tijdvak te Rome gehouden werd.

Zelfs de steeds kwaad vermoedende en den Pausen lang niet gunstige Guicciardini getuigt, dat bij de opening van dat concilie onder Leo's voorganger „blijken van gods-„vrucht werden gegeven in staat om steenen te vermur-

„wen, ware men slechts minder ingenomen geweest tegen „den Paus" [1]).

De akten van dat concilie, 'twelk ook door Leo nog gepresideerd werd, beantwoorden daaraan. Zij zijn vol wijze verordeningen ter hervorming der geestelijkheid. Sommige dwalingen door de toen zich verwarrende wijsbegeerte verkondigd, worden veroordeeld, en om die zooveel mogelijk te voorkomen, maatregelen genomen ter bevordering der theologische studiën.

Doctor Pierson heeft van 's Pausen zucht om oude manuscripten meester te worden gesproken alsof de vreeselijke Selim daaraan denken liet. Welnu, die Paus, Leo X, zegt in het derde dekreet der tiende Zitting, dat, 't is waar, de wetenschap slechts verkregen wordt door het lezen van geschriften, en de drukkunst het aan de geleerden gemakkelijk maakt nieuwe kennissen op te doen, ter beschaving des geestes, ter onderrigting der Christenen, en ter vermenigvuldiging van de kinderen der Kerk door het onderwijs; maar dat hem ter oore is gekomen, dat sommige boekdrukkers *vertalingen* uitgegeven hebben van Grieksche, Hebreeuwsche, Arabische, Chaldeeuwsche schriften, die verderfelijke leeringen en dwalingen tegen het geloof bevatten, en den goeden naam kwetsen van met ambtswaardigheid bekleede personen; dat hij alzoo dit kwaad willende tegengaan met goedkeuring van het concilie gebiedt, dat in 't vervolg te Rome en in andere steden en bisdommen geen boek zal gedrukt worden, alvorens zij onderzocht zijn door personen van hem aangesteld, door den bisschop in ieder diocees enz. [2]).

---

[1]) *Istoria d'Italia*, L. 10.
[2]) Ex actis Conc.

Van dien Paus zegt ook Dr. Pierson, dat hij geen ideaal van een kerkvoogd, als zoodanig, was. Wat dat beteekent is niet met juistheid op te maken. Immers het Protestantisme acht in den altijd boozen mensch geen ideaal mogelijk, en Dr. Pierson zelf slechts dan de deugd volmaakt, wanneer men zich zelven niet meer te overwinnen heeft. Zulk een ideaal was zeker Leo niet. Maar hij was een braaf, een edel, zeer beminnelijk mensch van ongeschonden zeden. Wij wijzen ter bevestiging van ons zeggen op zijn levensbeschrijver den Protestant Roscoe, die den belasterden Leo zoo roemrijk gewroken heeft, en als voornaamste oorzaak van dien laster opgeeft: niets ontziende godsdienst-ijver en sektehaat [1]).

Overigens zal ieder verstandig Katholiek toegeven, dat in die tijden veel laauwheid heerschte in het geloof, en de zeden bedorven waren. Juist uit bederf is het Protestantisme geboren. Vandaar dat sinds diens ontstaan de onzekerheid aangaande de hoogste waarheden, en het bederf steeds hebben toegenomen. Ontallijk zijn daaromtrent reeds de getuigenissen der hervormers en hunner aanhangers.

Wat betuigt Alboda, zelf een Nederlander, van Nederland in 1584? In de sterkste uitdrukkingen schildert hij de ook daar toenemende allerantichristelijkste (*antichristianissimo*) losbandigheid [2]). „Degenen", zoo schrijft hij elders, „die, volgens goedvinden der ver„eenigde provinciën, in Deventer en omliggende streken

---

[1]) *But the most fruitful cause of animosity against Leo X is to be found in the violence of religious zeal and sectarian hatred.* Roscoe, *Life of Leo X.* III, p. 317.

[2]) Gabbema 776, bij Döllinger, *Die Reform*, 1 B. S. 276.

„aan 't bestuur zijn, staan bij het volk in slechten naam „om hun leven en zeden." — Hij voorziet, dat, zoo er geene verandering komt, „het volk tot razernij gedre„ven, al die in bediening zijn of eenige magt hebben „zal vermoorden. Ook is de bedriegerij, de ligtzinnig„heid, de wreedheid, de gierigheid der menschen in „deze dagen tot eene hoogte geklommen, dat de beste „verordeningen allerzeldzaamst van gevolg zijn. — Wie „is de vrome die in dezen allerrampzaligsten tijd een „lang leven wenscht [1])?"

Dan zoo wij het zedelijk verval dier dagen erkennen, wij zijn er ver af toe te stemmen in de overdrijvingen der Protestantsche schrijvers. Deze hebben niet alleen alles voor waar aangenomen wat slechts van de bedorvenste menschen, hoedanige er altijd gevonden worden, tegen den Paus, de geestelijken en met eenig ambt bekleede personen, gelasterd en gespot werd, maar er van hartstogtelijke verbeelding misleid, ja dikwijls op zeer oneerlijke wijze, het hunne bijgevoegd. Luther moge niet te overtreffen zijn in schelden en vervloeken: hij is overtroffen in meer bepaalde beschuldigingen, en aan den Paus en de Katholieke Kerk zijn ook verwijtingen gedaan, welke men te vergeefs bij hem en zijne tijdgenooten zoude zoeken.

Wat daarbij bijzonder in aanmerking dient genomen te worden, is de ijver onophoudelijk in de Kerk aan den dag gelegd om den toestand te verbeteren. Ook om die reden hebben we op 't vijfde concilie van Lateranen gewezen. Met het concilie van Trente is de hervorming in de Kerk niet eerst begonnen. Schoon de afval der zes-

---

1) *Illustr. Viror. Epist.* Ed. Heinsius. p. 803—5.

tiende eeuw naar waarheid door Möhler met een fontenel wordt vergeleken, en grootelijks tot verlevendiging van geloof en ijver strekte, is het een feit, dat men reeds vóór dien tijd met vrucht ter hervorming bezig was, en zelfs het geroep daarom en de zucht daarnaar van de Kerk zelve uitgegaan, de zoogenaamde hervorming heeft begunstigd en velen misleid.

Ook dat geven wij toe, dat onder Leo X de wetenschappen en kunsten met te veel hartstogt beoefend en gevierd werden. Noch wetenschap, noch kunst is deugd. Zij mogen derhalve niet in de eerste plaats gezocht worden, en zekere onmatige beoefening daarvan is steeds een onheilspellend teeken, niet alleen voor godsdienst en zeden, maar voor wetenschap en kunst zelven. Echter geeft die beoefening eenen oorspronkelijk goeden grond te kennen, en als eens de maatschappij tot zekere diepte van ongeloof en zedeloosheid gezonken is, kunnen wetenschappen en kunsten niet opbloeijen. Indien Doctor Pierson niet een fatsoenlijk man was, die aan de waarheden des Christendoms niet meer gelooft, zou hij welligt van een stad, waarin toen wetenschap en kunst zekeren triumf vierden, niet gezegd hebben dat daarin bijna geen fatsoenlijk man aan de waarheden van het Christendom geloofde.

Wij gaan verder; wij beweren, dat een zeer Katholiek gevoel aan de beoefening der kunst van die dagen deel had, en zo bij de rigting die zij toen verkreeg een middel is geweest in de handen der Voorzienigheid, om den Protestantschen geest tegen te werken. Wat we bedoelen zullen we zoo kort mogelijk zeggen.

De bovennatuurlijke godsdienst en de hemel waarin zij zich voltrekt, is geene *vereindiging*, geene *vermensche-*

lijking van het goddelijke, geene *vereenzelviging* van eindig en oneindig; zij is *vereeniging* van het goddelijke en het menschelijke zonder eenige verwarring of overgang van het een in het ander.

De kunst daarentegen die het oneindige wil *genieten*, en in den hemel zijn, is tot het verrigten of bewerken van het *wonder* der vereeniging zoo min in staat als tot *scheppen*. Slechts om hare nabootsing schrijft men haar *non re sed favore quodam* wonder- en scheppingskracht toe. Dan daar zij, boven eindige kracht en voorstelling zich niet kunnende verheffen, toch het wonder verrigten, toch het oneindige, het levend één voorstellen en smaken wil, kan hare poging om het oneindige in 't eindige uit te drukken wel op niet anders uitloopen dan op vereindiging en vermenschelijking van het oneindige.

Maar in de voorstellingen van eindig en oneindig boven welke zij zich niet verheffen kan, is weder tweederlei rigting mogelijk: zij kan, gelijk dit eigen is aan den beschouwenden Oosterschen of ook Noordschen geest, het eindige meer in het oneindige doen vergaan, of anders-om het oneindige meer in 't eindige, gelijk dit de praktische geest van het Westen en Zuiden verlangt. Eerstgenoemde rigting nu heerscht in de zoogenaamde Romantiek. Zeer zigtbaar is dit in de Gothische bouworde, welke niet enkel met hare torens, maar door de fijnste combinatie der mathematische hoofdfiguren, den hemel zoekt We kunnen daar hier niet in treden, en vergenoegen ons op een der eigenaardigheden der Gothiek te wijzen: dat namelijk het beeld, de *menschelijke* gedaante, er dient aan 't gebouw, er meer in de abstract gedacht oneindige of algemeene orde vergaat, en dikwerf slechts ornament is. In de Klassiek integendeel vergaat het oneindige meer in 't eindige,

zweeft niet als in de Romantiek de mensch naar boven maar daalt de godheid neder, en ook daarvan is het bewijs te vinden in de combinatie der hoofdfiguren der Klassieke bouwkunst, waarin tevens het beeld des menschen meer op den voorgrond treedt, meer gediend wordt van het gebouw en minder als ornament voorkomt.

Ieder dezer kunstvormen heeft zijne eigenaardige schoonheden, kan onder den invloed van het Christendom zijne hoogste volkomenheid bereiken en is op een *kruis*kerk toepasselijk. Geen van beiden is absoluut schoon, geen de hemel zelf, maar wordt meer geliefd naar den geest des tijds of der volken De zoo fijn voelende Fenelon vond de Gothische gebouwen zeer leelijk, en fijnvoelende beoefenaars der kunst van onzen tijd vinden hetzelfde van de Klassieke. 't Is zeer natuurlijk; de kunst is enthousiast, en de ware kunstenaars *meenen het zoo goed* dat men hunne overdrijvingen lief heeft; van de kunst namelijk geldt wat eene godverloochenende wijsbegeerte van de godsdienst (die zij gelijk alles tot kunst maakte) gezegd heeft: ieder heeft op *zijn* standpunt gelijk. Het genoten schoon der kunst is zoo objectief niet als de waarheid.

Ieder der genoemde kunstvormen *kan* daarom de dwaling bevorderen, en is werkelijk daaraan gunstig geweest. Naast en na de Romantische kunst ontwikkelde zich de dwaling die het eindige in 't oneindige doet vergaan; Oostersch heidendom, Manicheïsme, valsch mysticisme, Protestantisme. Naast en na de Klassiek ontwikkelde zich Westersch heidendom, ongeloovige wijsbegeerte en Deïsme.

Wij zeggen niet dat de kunst die dwaling heeft voortgebragt, daarvan waren veel magtiger oorzaken. Wij zeggen slechts dat zij in dezen of genen vorm aan de eene

waarheid en bijgevolg aan de eene dwaling meer gunstig is dan aan de andere.

Maar men zal nu begrijpen, hoe die Klassiek die den mensch verheerlijkte en zich in een neêrgedaalden God verblijdt, diende tegen het Protestantisme, 'twelk als pantheïstiesch mysticisme de rede voor strijdig met de openbaring verklaarde, en den mensch in de godheid deed vergaan. Men dient de kracht van den stroom der ideën wel te overdenken, om het gewigt dier kunstrigting te gevoelen. Helaas de beoefening der Klassiek bragt niet enkel de thans weinig begrepen St. Pieter, de Transfiguratie en de Madonna's van Raphaël, het verlost Jerusalem en de Athalie van Racine voort. Maar wat zou het geweest zijn, indien de van het Duitsch Pantheïsme zoo begunstigde Romantiek hadde geheerscht?

Dewijl de staat en de wetenschap ophielden de Kerk te erkennen, viel de beoefening der Klassiek in veel ongunstiger tijd, en onderging ze minder den invloed des Christendoms dan de Romantiek. Maar ofschoon Apollo evenmin noodig is voor de Klassieke kunstrigting als de veelarmige Brama voor de Romantische, was het, in de gegeven omstandigheden, nog een geluk, dat de scheppingsgeest der dichters en kunstenaars zich met de goden van den Olymp bezig hield, als met een poppenspel.

Eindelijk moeten we er nog bijvoegen, dat de rigting der kunst beantwoordde aan die der wetenschappen, evenzeer door Leo vereerd en aangemoedigd.

't Was eene behoefte voor dien tijd, dat de *menschelijke* wetenschap bearbeid en de theologie meer van hare positieve historische en minder van hare diepere speculatieve zijde, beoefend wierden; dewijl om van niets anders te spreken, het Protestantisme de speculatieve zijde over-

dreef, en ten laatste eene kwestie van methode worden moet[1]). De H. Ignatius — en in wien is de behoefte des tijds beter te zien dan in eenen Heilige? — verlangt daarom de wijsbegeerte zooveel mogelijk van de theologie af te scheiden. Meer dan ooit moest rede en openbaring onderscheiden, moest de waarde van den mensch en der eindige natuur geldend gemaakt worden tegen de valsche Protestantsche mystiek, die in plaats van als de ware in het geloof een *huwelijk*, eene vereeniging van 't goddelijk licht met dat der rede te zien, de rede in een zoogenaamd geloof deed vergaan.

Een andere vraag is, hoe kunst en letteren heden dienen beoefend te worden: we hebben er niet meê te maken en keeren tot Doctor Pierson terug.

Is het waar, dat later toen het Katholicisme *herleefde* de kunst er door onderdrukt werd en achteruitging?

Op een goed appeljaar volgt gewoonlijk een minder gunstig: zou de Katholieke Kerk daar ook al de schuld van hebben?

Het Katholicisme heeft altijd geleefd, en of het leefde onder Leo, die de Protestanten uit de Kerk dreef, behoeft niet meer aangetoond; maar ook in de veronderstelling dat het in den zin van Dr. Pierson herleefde, zouden wij nog het bewijs vorderen, dat de kunst achteruitging niet *toen* die herleving plaats had maar *door* die herleving.

Naar zijn zeggen zou Tasso's *Gerusalemme conquisita*

---

1) Zeer wijs heeft daarom de schrijver van de *Brieven over de Roomsch Katholijke Kerk en de Hervorming* gedaan met niet van het objectief beginsel uit te gaan, maar van het subjectief, van *de methode*. Dit is voor het meerendeel der Protestanten van ons land het beste.

een gevolg zijn geweest van den Katholieken herlevenden geest. Maar geheel Katholiek Italië was in vervoering over zijn *Gerusalemme liberata*, niet over zijn *Gerusalemme conquisita*.

Daar laat Doctor Pierson het niet bij: Tasso zou zijn lijden aan de Katholieke Kerk te wijten gehad, en zij zich ten zijnen opzigte getoond hebben als die „onvermoeide Delila, die de kracht van iederen Simson weet te fnuiken". 't Is vreemd. Bewijzen worden niet aangevoerd, en men zal op 't uitwendig gezag van Doctor Pierson, wiens bepaalde beschuldigingen valsch zijn bevonden, aan deze onbepaalde beschuldiging moeten gelooven? Zie hier wat beters:

Paus Clemens VIII liet Tasso bij zich komen en zeide hem: „mijn verlangen is, dat de lauwerkroon die zoo vele anderen vereerd heeft door u zal vereerd worden". Gewis dat was zoet, dat streelend voor een dichter om aan te hooren, en wie kan dat eenen Paus nadoen? Maar terwijl alles voor de plegtigheid gereed was, en op den dag voordat hij in triumf naar 't kapitool gevoerd en van 's Pausen hand gekroond zoude worden, stierf Tasso, minder een Simson dan een geniaal en ongelukkig kind.

Luther is door Paus Leo X veroordeeld, dat is even zinrijke als ontegensprekelijke geschiedenis, en daarvan willen wij eens uitgaan om te zien, wie beider, of het Protestantisme of de Katholieke Kerk gunstiger is voor de kunst.

In het begin drukt zich de natuur der dingen het krachtigst uit; dat geldt overal.

Het Protestantisme is openbaar begonnen en gevestigd door den beeldenstorm. Dat is een groot historiesch feit, 'twelk als alle dergelijke feiten de zinnelijke uitdrukking

en verligchamelijking is eener gedachte. Wie nu waren de beeldenstormers? Een onwetend tot fanatisme opgewonden gepeupel, 'twelk daar tevens gelegenheid vond andere dan godsdienstige gevoelens te voldoen. En wat werd er stuk geslagen en vernield? Al het kunstige, al hetgeen 's menschen geest verkondigde, op hem geleek, dus bijzonder zijne beeldtenis; zelfs werd de voorstelling van Christus' menschheid en het kruishout vernietigd.

Daarmede was het eigenlijk Protestantsch beginsel uitgesproken, 'twelk de menschelijke natuur voor volstrekt boos, voor geen heiliging vatbaar achtte, en derhalve minst van al de kunst, het *ipsum humanum* kon dulden.

De hervormers zelven doen nader zien dat wij ons hierin niet bedriegen. 't Is immers bekend, dat de klassiek gevormde Melanchthon het ten hoogste afkeurde dat Plato aan de universiteiten gelezen werd, dewijl daardoor slechts de hoogmoed der wetenschap, 's menschen inbeelding en zelfvertrouwen bevorderd werden; en dat Karlstadt om den eigenlijken zin der Schriftuur te weten de onbeschaafde ambachtslieden raadpleegde, welke door het menschelijk onderwijs niet bedorven waren, en de jonge theologanten aanspoorde om in plaats van op de zoo verderfelijke studie zich op een ambacht toe te leggen. Hij zelf ging uit ploegen, en haalde Melanchthon over leerling te worden bij een bakker, waar hij, naar Möhler's geestige opmerking, bij den heeten oven wel naar 't letterlijk voorschrift des bijbels, in het zweet zijns aanzigts zijn brood kon verkrijgen. Het verst werd welligt het abstract-verstandig Protestansch beginsel gedreven door Zwingel, die zelfs de muziek, welke van alle kunsten voor die geestesrigting het dragelijkst is, niet in de kerken duldde en er de orgels deed afbreken. Het gevolg was, dat de onbeschaafdste

predikanten het meeste toeloop hadden, en vele geringe werklieden om aan brood te komen eensklaps predikanten werden van het nieuw evangelie [1]).

Klimmen wij eindelijk op tot Luther, en het beginsel der hervormingsleer, dan wordt ons de beeldenstorm, en de afkeer der hervormers tegen wetenschap en kunst volkomen begrijpelijk. We zien hoe ten gevolge van dat beginsel 's menschen rede voor strijdig met de openbaring wordt verklaard, zijn wil voor onvrij en bijzonder de zinnen worden veroordeeld. Luther noemde, in de taal zijner inspiratie, de rede „de Hoer van Satan", en de universiteiten „de hoerhuizen van Satan".

God kan zich dus met dien boozen, altijd zondigen mensch niet vereenigen. De zonde werd slechts niet toegerekend, de mensch niet geheiligd, en zoozeer bleef Christus altijd aan gene zijde en vreemd aan den mensch, dat, gelijk ook de Synode van Dordrecht leerde, een boos wicht onder 't bedrijven van zijne misdaad, nog in de genade en kind der aanneming konde zijn.

Het spreekt van zelf dat daarmede geene Kerk meer bestaanbaar was. Men zegt, en het is waar, dat Luther eerst toen het kerkelijk gezag verwierp, toen zijne leer er niet van erkend werd. Maar zulks belet niet dat hij 't kerkelijk gezag reeds in principe verworpen had, en de gebeurtenissen, als altijd, slechts dienden om de dwaling te ontwikkelen [2]). Want om het kort te maken en andere redenen ter zijde te laten: wat van den mensch als individu

---

1) *Multos novi, qui quum fuerint sordidi opifices urgenti fame concionatores mox facti sunt.* Wizel bij Döllinger, *Die Reform.* I, S. 108.

2) Zoo beriep zich Lamennais op een gezag, dat hij inderdaad reeds ontkend had.

gold, dat moest zelfs nog meer gelden van de ontwikkeling, de volheid des menschen, dat is, van de maatschappij of Kerk. Eene menschheid als er verondersteld werd, kon nooit eene Kerk uitmaken, en aan orde of bemiddeling, aan geschiedenis, aan tusschenkomst van gezag op aarde of voorbede in den hemel, viel niet meer te denken.

Daarmede was ook de kunst veroordeeld. Het oneindige was met het eindige als steeds zondigend, strijdig en in strijd. Met Christus en gelijk Christus bleef de hemel aan gene zijde, en diens gelukkige bewoners wisten niet van ons, of deze aarde. Hoe kon het ideaal derhalve nog den kunstenaar ontvonken, als het op die wijze uit den geest, uit den wil, uit de zinnen, uit de geschiedenis en de geheele eindige natuur werd weggezet? Hoe zou men het oneindig schoon in de boosheid, want dat was nu het eindige, willen of kunnen nabootsen? Hoe zou bij de verloochening der vrijheid de spontaneïteit der kunst erkend worden? Hoe 't den Christen geoorloofd zijn, zich zelven op wat wijze dan ook, tot naaste doel te nemen, en wanneer, gelijk weldra zeer consequent geleerd werd, het spel ongeoorloofd was, nog de kunst mogen beoefend worden? Vooral werden de zinnen en het stof veroordeeld; want door de zinnen ontwikkelt zich de mensch, voltrekt hij zijn (steeds booze) daad, en neemt hij de *eindige werkelijkheid* waar. Maar juist vereenigt de kunst het stof met den geest, om de werkelijkheid en realiteit van het oneindige zich voor te stellen en te genieten. Kortom, de mensch was volstrekt boos, en dus de kunst die God vermenschelijkt boos bij uitnemendheid.

Dat alles werd zeer zeker niet beredeneerd; het was als eene overheerschende kwaal. Maar wat dit bij 't ontstaan

van 't Protestantisme werkte, zou men ook zonder de aangevoerde voorbeelden kunnen opmaken uit hetgeen nog heden de thans zoo magtelooze Protestantsche beginselen ten gevolg hebben. Welke predikers zijn van de afgescheidenen het meest geliefd? Welk soort van menschen zijn die zwervende evangelisten, uitgezonden van diegenen die schoon zelven geenszins orthodox, aan het beginsel niet geheel kunnen ontgaan? Wat ergernis verwekken bij vele Protestanten in ons vaderland die standbeelden van de Ruyter, van Willem I, van Rembrandt, Koster, enz. Wij herinneren ons, dat, toen de geestdrift voor onze groote mannen zich het eerst op die wijze begon te uiten, de *Tijdgenoot*, een zeer gematigd Protestantsch weekblad, zich beijverde om de vrome Protestanten dienaangaande gerust te stellen. 't Heeft niet veel gebaat, en nog bij 't oprigten van 't standbeeld der Eendragt, is de veel beteekenende kreet van „menschenvergoding" gehoord.

Gewis het voegde dat die aan wetenschap en kunst zoo vijandige leer veroordeeld werd door Leo X, wiens levensbeschrijving Roscoe aldus besluit:

„Dat er onder het Pausschap van Leo X een verba-
„zende vooruitgang heerschte in de ontwikkeling van den
„menschelijken geest wordt algemeen erkend. Dat deze
„zoo groote vooruitgang voornamelijk moet toegeschre-
„ven worden aan de bemoeijingen van dien kerkvoogd,
„zal nu welligt [na Roscoe's werk] voor even onbetwist-
„baar gehouden worden. De geschiedenis des menschdoms
„geeft ons ontallijke voorbeelden van den overheerschen-
„den invloed welke door een magtig, een gelukkig, of
„een met groote volkomenheden begaafd individu wordt
„uitgeoefend op het karakter en het algemeene leven van
„den tijd; en gelukkig is het voor de wereld, wanneer

„de pogingen van zulk een individu, in plaats van door „blinde eerzucht gewijd te zijn aan de onderdrukking „of vernieling van het menschelijk geslacht, gerigt worden „naar die weldadige en edele doeleinden, welke, onder „al zijne andere bezigheden, LEO DE TIENDE blijkt onop- „houdelijk te hebben voor oogen gehad" [1]).

Maar Leo vertegenwoordigde slechts op bijzondere wijze de Katholieke Kerk tegenover het Protestantisme. De Pausen zijn de beschavers van Europa geweest, de stichters der universiteiten, de beschermers der wetenschappen en kunsten, en zij zijn dat, omdat zij Pausen zijn, en stellen ons den aard der Katholieke Kerk ook in dat opzigt voor.

Hoezeer die Kerk gunstig is aan de kunst, zullen we ten slotte eens kort maar grondig aantoonen.

De groote oorzaken of voorwaarden van den bloei der kunst kunnen tot vier worden teruggebragt, en laten zich uit den aard der kunst opmaken.

1. De kunst is bij uitstek *menschenwerk*, is geen deugd, maar schenkt het hoogst *menschelijk* genot 'twelk buiten de eigenlijk zedelijke orde bestaat; hare belooning is

---

1) That an astonishing proficiency in the improvement of the human intellect was made during the pontificate of Leo X, is universally allowed. That such proficiency is principally to be attributed to the exertions of that pontiff, will now perhaps be thought equally indisputable. Of the predominating influence of a powerful, an accomplished or a fortunate individual on the character and manners of the age, the history of mankind furnishes innumerable instances; and happy is it for the world, when the pursuits of such individuals instead of being devoted, through blind ambition, to the subjugation or destruction of the human race, are directed towards those beneficient and generous ends, which, amidst all his avocations, LEO THE TENTH appears to have kept continually in view. Roscoe, *Life of Leo the tenth*, III, p. 358.

daarom geen eigenlijke belooning, maar het hoogste wat de mensch (als zoodanig) aan den mensch kan schenken: vereering. *Honos alit artes.*

2. De kunst wil het oneindige genieten, het daarom nabootsen en uitdrukken, en streeft naar het wonder der wonderen. - Alzoo is de tweede voorwaarde ter ontwikkeling der kunst, dat dat oneindige zooveel mogelijk nabij gebragt worde, aan geest, hart en zinnen.

3. De derde voorwaarde is, dat de kunst worde vrij gelaten. Zij maakt deel uit van dat gebied, waarover aan den mensch eene heerschappij die hij over zijn medemensch niet mag uitoefenen, in den beginne is vrijgelaten, ten einde hij Gods vrije oppermagt over het eindige zou afschaduwen. De kunst is daarom bijzonder spontané of vrij in haar beginsel. — Zij is daarom ook vrij in hare vormen; want niet slechts kan het oneindig ideaal op verschillende wijzen worden nagebootst, maar het is door geene zedenwet verboden, geen misdaad als iemand een slecht vers of schilderij maakt. Tegen God kan men zondigen, niet tegen den mensch, en de mensch is opperheer, is meester op het gebied der kunst.

4. De vierde voorwaarde is dat de kunst uit deugd beoefend worde. Zij heeft haar doel in zich zelve; maar dit is niet absoluut, en kan van niets eindigs absoluut zijn. Wij hebben daarom gezegd: haar *naaste* doel. Ook de wetenschap is geen deugd, heeft *weten* tot naaste doel, en die meer weet kan beter, kan deugdzamer zijn dan een ander, maar is het daarom nog niet. En gelijk de wetenschap verdoolt als zij zich absoluut en niet haar doel aan hooger doel ondergeschikt maakt, zoo moet de kunst bederven, indien het doel aller doeleinden ook haar niet bezielt, niet matigt, niet geleidt.

Hoe nu zou de Katholieke Kerk, zij de maatschappij, de geschiedenis, het zich ontwikkelend ligchaam van den Godmensch aan die eischen der kunst niet voldoen?

De eigenlijke aard eener Kerk of godsdienst [1]) is in hare eeredienst, daar is haar eigenlijk wezen, en *cultus* of eeredienst wordt daarom voor de geheele godsdienst genomen.

Welaan:

1. Het is niet mogelijk, dat de kunst meer vereerd worde dan door de Katholieke Kerk geschiedt; want de Kerk roept alle kunsten op om tegenwoordig te zijn, en te dienen bij de daad der daden, het offer van Christus! Die eer gaat boven alles En de Kerk volgt daarin haar innigste natuur. Zij eert en schat den mensch onbegrijpelijk hoog, want zij aanschouwt in hem het beeld van den Godmensch, haren Verlosser en Bruidegom, en den prijs van zijn dierbaar bloed. Hoe zou zij dan de kunst het *ipsum humanum* niet eeren, niet dan bijzonder vereeren, dan erkennen, dan willen aangewend hebben, als zij de groote bruiloft viert, en zich met dien verrezen Verlosser vereenigt?

2. Het is niet mogelijk, dat aan de kunst de oneindigheid en het ideaal naderbij wordt gebragt, dan bij die eerdienst geschiedt. Daar is alle waarheid, en alle goed, daar de knoop der dingen, vol onbegrijpelijke smart en onbegrijpelijke vreugd, het eeuwig offer, de hemel zelf; want *de hemel is niet anders dan diezelfde eerdienst van haren sluijer ontdaan.*

3. Het is niet mogelijk de kunst nadrukkelijker vrij te

---

[1]) Godsdienst en Kerk is voor den Katholicke dezelfde zaak van twee zijden beschouwd.

verklaren en in hare vrijheid meer te handhaven dan de Katholieke Kerk doet. Want terwijl ze de kunst zoo onbegrijpelijk eert, zoo haar oproept tot de oneindige waarheid der eerdienst, laat ze haar volkomen vrij. Dezelfde Kerk, die gebiedt te sterven voor de waarheid, gelijk deze door haar bepaald is, die met aanbiddend ontzag, met angstige zorg, met op alles prijs stellende liefde iedere verrigting tot hare eerdienst gevorderd, op het naauwkeurigst heeft omschreven, stelt nogtans aan de haar daarbij dienende kunst geene wetten, maar laat iedere bouworde, iedere zangwijs, iederen kunstvorm toe, en stoort zich zelfs daaraan niet dat de wetten der kunst worden overtreden. Wat gaat het haar aan, haar die niet dan het *goede* zoekt, zoo dit of dat meer aan hare kinderen behaagt en tot opwekking dient [1]). Want alweder is die vrijheid aan de kunst verleend, een gevolg van hare leer en haar geheele wezen. De volkomen eerdienst waarin de maatschappij van God zelven met de menschen zich voltrekt, kan, als voltooijing der *bovennatuurlijke* godsdienst, niet anders zijn dan wat zij inderdaad is: het *wonder der wonderen*; en zeer zeker zoekt de kunst, als gezegd is, het wonder der wonderen. Maar wonder veronderstelt evenzeer verschil en onderscheid van oneindig en eindig als beider vereeniging. Dat ook is het grondidee der op het wonder der wonderen gevestigde Katholieke Kerk. Daar zij dus bij die vereeniging steeds het verschil vasthoudt, onderscheidt zij al voortgaande, het geloof van de bloot menschelijke rede of wetenschap, de Kerk van de bloot menschelijke maatschappij of staat, en

1) Zeer waar is de opmerking van Hegel, dat de meest gevierde en 's volks godsvrucht opwekkende beelden dikwijls leelijke beelden zijn.

even zoo de eerdienst of het waarachtige wonder, van het menschenwerk, het wonder der kunst, 'twelk niet God-menschelijk, maar God vermenschelijkend is, en juist daarom de menigvuldigste vormen heeft en hebben moet.

Om denzelfden aangevoerden grond, omdat zij steeds het eindige van het oneindige onderscheidt, erkent zij 's menschen eindigen *vrijen* wil, en acht het voor zich ongeoorloofd op een gebied te treden waar die wil *soeverein* is.

4. Eindelijk het is niet mogelijk de kunst meer uit deugd te doen beoefenen, dan door de Kerk geschiedt. De kunst kan op verschillende wijze uit deugd beoefend worden en haar doel om hooger doel vervullen; bij voorbeeld als zij wordt aangewend om zekere waarheden te prediken, zekere deugden ter navolging voor te stellen, enz. Maar dat is slechts *zedelijke* deugd, niet werk van eerdienst, en eerst in eerdienst vindt de menschelijke daad en deugd hare volmaking. Wat nu wordt de kunst bij de eerdienst? Vorm van het gebed, en de kunstenaar, zelf biddend en bidden blijvend in zijn werk, wekt allen tot bidden op. Daarin, wat behoeft het gezegd, ligt voor de kunst, ook als zoodanig, de hoogste volkomenheid. Maar daarin blijkt alweder de aard der Katholieke Kerk; zij heiligt waarlijk den mensch, den geheelen mensch, want ook de kunst, ook dat eigenlijk menschelijke, dat vrije spel der kinderen Gods, maakt zij tot deugd, tot hoogste dengd, tot werk van eerdienst!

De ware godsdienst, Gods eer ten doel hebbend door volmaking des menschen, kan niet anders dan gunstig zijn aan al wat waarlijk menschelijk is, aan wetenschap, aan kunst, aan waarachtig levensgeluk.

Zullen we nog van het Protestantisme spreken? Het

is geen godsdienst: want het heeft geene eerdienst, het is slechts zekere leer, het moet dus aan de kunst vijandig zijn.

Het verafschuwde de menschelijke natuur, hoe zou het dan de kunst vereeren?

Het verwijderde Christus. Hoe zou het dan het ideaal nabij brengen en den kunstenaar ontvonken?

Het verwierp de vrijheid van den wil, hoe zou het dan niet de kunst veroordeelen, als vrij menschenwerk bij uitnemendheid?

Het verklaarde den mensch voor essentiëel boos; hoe zou het dan de kunst, het humane kunnen heiligen?

Maar Luther mogt verlangen dat men „het beest vermoorde", de rede, want zij was dat beest, werd niet vermoord. Evenmin kon het kunstgevoel worden uitgedoofd. Bovendien de groote waarheden des Christendoms werden nog in het Protestantisme beleden, en kunstenaars stonden op die Protestant waren, en in hunne voortbrengselen het Protestantisme verloochenden. De invloed der straks genoemde beginselen was ongetwijfeld zigtbaar, maar konden toch de groote kunstenaars niet beletten te zijn wat zij waren. En daar gingen dan de dichters katholiseren. Het hoofdbeginsel van het Protestantisme aangaande de menschelijke natuur werd verloochend. Menschen werden ingevoerd met waarachtige, met heldhaftige deugd, *heiligen!* God was dus waarlijk met den eindigen mensch verzoend en deze met God hereenigd. Het stof had weêr 't beginsel der verrijzenis ontvangen, de zinnen werden weder als middel gebruikt en verheerlijkt. De hemel was weder open, weder met de aarde vereend; want wonderen gebeurden, geesten verschenen, de bewoners der andere wereld wisten van ons, en onze bede ging tot hen op.

De orthodoxe Bilderdijk zelf is vol Katholicisme en vraagt aan zijne afgestorvene kinderen:

„En telgen ziet ge nooit naar uwen vader om?"

Het was wel niet anders mogelijk, en het kunstschoon moest eene nabootsing der waarheid zijn.

Dan het Protestantisme kon niet stilstaan. Een van beiden moest geschieden: óf de groote Christelijke waarheden moesten behouden blijven, doen inzien, dat de Katholieke Kerk daarvan de toepassing, en de door het Protestantisme verworpen leerstukken, daarvan als zoo vele gevolgen waren en men dus tot de Kerk had terug te keeren, óf de nieuwe valsche beginselen welke slechts menschelijke gedachten waren voor Goddelijke verordening en openbaring in de plaatsgesteld, moesten terugwerken op de hoofdwaarheden des Christendoms en deze meer en meer verduisteren en doen verwerpen. Zoo gebeurde het. En wel het meest consequent in Duitschland, waar het Protestantsch geloof (*sola fides*) door Kant zeer goed vertaald werd in het zich tegensprekend woord: *praktisch Vernunft*. Daarmede was de weg geopend, de van Luther ten onderstboven gekeerde orde, waarnaar de *noodzakelijkheid* was in den *wil*, en het spel der *vrijheid* in het verstand of de *rede*, verscheen naakt bij Fichte, die het *praktiesch ik* (den wil) voor eigenlijken noodzakelijken God verklaarde en het *speculative ik* (de rede) voor de groote bedriegeres, de Maja, welke ons de wereld vertoont die niet bestaat, *spel* van het goddelijk ik! Zoo ging het voort en de valsche Romantiek ontstond.

We haasten ons van dit onderwerp af te stappen, 'twelk ons te verre zoude medeslepen en het onze niet is.

PROTESTANTSCHE KLAGT

OVER

PROTESTANTSCHE SCHRIFTVERKLARING.

Zoo we onder de vele jammerklagten welke ook van Protestantsche zijde over het verderfelijke der tegenwoordige, geheel rationalistische schriftverklaring alom vernomen worden, aan de volgende eene plaats inruimen — 't heeft daarin zijnen grond, dat de schrijver wiens getuigenis we aanvoeren van meer dan gewone bevoegdheid is om over dat gewigtig onderwerp uitspraak te doen. De „Consistorialrath" Aug. Frdr. Chrn. Vilmar, Doctor in de Wijsbegeerte, gewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid te Marburg, is een man van geweten, die nog hecht aan de groote waarheden des geloofs en met hand en tand zich vastklemt aan de Augsburgsche Belijdenis. Tot de jaren eener eerbiedwaardige grijsheid gekomen, kan hij, én om zijne voormalige hoedanigheid van „Superintendentur-verweser" én om zijne vermelde tegenwoordige betrekkingen, over een ruim tijdsverloop met naauwkeurige kennis van zaken oordeelen; terwijl hij zich onafhankelijk genoeg betoont, om zijne overtuiging niet voor menschen, hoe zij hem ook deswegens hebben aangevallen, te verzwijgen of te verbloemen. Dat hij hoog staat in de openbare meening, mag ook blijken uit de ridder-eere der Willemsorde, hem door het keurvorstelijk Hessen geschonken. —

In zijn jongst geschrift, door hem als eene *belijdenis en verwering* in 't licht gezonden, stelt hij, overeenkomstig den titel: *Die Theologie der Thatsachen wider die Theologie der Rhetorik* [1]), in eenige hoofdonderwerpen de ware godgeleerdheid der feiten tegenover de valsche godgeleerdheid der woordenpraal. Wat de schrijver met het laatste bedoelt, zal hij ons zelf verklaren; we kunnen er tevens het eerste uit opmaken. „Die theologie — zegt hij — welke.... „geen verantwoordelijkheid (over de toebetrouwde zielen), „of slechts figuurlijk, of slechts onder veel beperkingen „aanneemt;.... die theologie, welke van een Jesus Christus „weet die er geweest is, maar niet van een Jesus Christus „die ook nu nog persoonlijk tegenwoordig en nabij is; „die theologie, welke de verrijzenis des Heeren leert, „zonder daarbij het voortwerken van dat feit te begrijpen „en begrijpelijk te maken; die theologie, welke eene leer „van den heiligen Geest, maar niet den H. Geest kent en „belijdt — die theologie is *de theologie der rhetorica*, de „godgeleerdheid der woordenpraal of redekunstenarij. Voor „eigen gebruik en niet voor 't volk berekend; theoretiesch „en van geen toepassing voor de praktijk noch hiervoor „bestemd; eigen ondervindingen en bevindingen vermijdend „en schuwend en welligt geen van beiden erkennend; „vreemd derhalve aan de werkelijke wereld en slechts te „huis in de discussie; het werkelijke leven ontwijkend en „slechts met de boekenwereld vertrouwd — is zij op alle „punten der theologie in lijnregten strijd met de theologie „der feiten", met hetgeen niet in ijdelen woordenklank, maar in werkelijkheid en waarheid bestaat.

Dat toont nu de schrijver, soms scherp genoeg, Katholiek

---

[1]) Marburg. Elwert'sche Universitäts-Buchhandlung. 1856.

noch onkatholiek ontziende, in eenige punten aan, als: de godgeleerdheid in 't algemeen met hare meesters en leerlingen; de wetenschap; literatuur en exegese der H. Schrift; systematische theologie; Kerk: sakramenten; belijdenis; kerkelijke tucht; geestelijk ambt; homiletiek en pastoraal-theologie. We deelen hier slechts mede wat hij hoofdzakelijk over de tegenwoordige wijze van schriftverklaring schrijft, doch moeten, ten beteren verstande van zijn afkeurend oordeel, den hoofdinhoud van de inleiding zijns werks laten voorafgaan.

Toen ik eens — dus begint hij zijn geschrift — vóór acht en dertig jaren aan den voet van de akademische katheder zat, met het doel om „in de theologie te studeren", maakte geen der vele woorden, welke ik van die katheder vernam, een zoo sterken — eerst afschrikkenden, weldra verlokkenden — indruk op mij, als de herinnering, waarmeê een leeraar der dogmatiek zeer vele afdeelingen van dat onderwerp plagt te sluiten: „*In futuram oblivionem*, mijne heeren!" *Om het later te vergeten!* Dat woord gold vooral de hoofdstukken over het geloof; over de regtvaardiging door het geloof; over den persoon van Christus; over de sakramenten en de genade-gaven van den H. Geest. Dáármeê had men niets te maken; hoogstens waren 't woorden, formulen, schemata, die men voor 't examen had van buiten te leeren om ze vervolgens weêr te vergeten. Doch met de andere zaken welke die dogmatiek bevatte, was het niet beter gesteld, al kwam er ook de vermaning „*In futuram oblivionem!*" niet bij. Dat er een God is, werd ons in deze dogmatiek niet duidelijk, maar duister en altoos duisterder: de „onsterfelijkheid" werd ons meer dan twijfelachtig gemaakt; de vergeving der zonden werd als vergeefs, als een manier

van spreken, een *modus loquendi* voor het „zedelijk streven", voorgesteld en het offer op Golgotha gansch te niet gedaan. Waren de eerste punten slechts woorden en formulen, waarom ook dan deze niet? Van de zielen, welke eerlang op onze zielen zouden gelegd worden, om bij den aanvoerder onzes heils voor hare zaligheid te verantwoorden, was geen sprake hoegenaamd. Niettemin — vervolgt de schrijver — hij leerde een en ander, doch om het *niet* te vergeten. Hij zocht naar zekerheid, sloeg geduldig jaren lang blad voor blad in zijn geschreven en ook in menige gedrukte dogmatiek om en weder om, vooruit en weêr terug en andermaal vooruit, om tusschen die bladeren de spijze des levens te vinden, gelijk Uilenspiegel's ezel — zegt hij — onvermoeid blad voor blad in zijn foliant omsloeg, om daartusschen de gehoopte haverkorrels te ontdekken. Doch de spijze des levens vond hij niet. Hij wendde zich dus van die theologie der woorden af; God trof hem nu herhaaldelijk met zijn tweesnijdend woord, en heden — gaat hij voort — na bijkans veertig jaren, sta ik zelf op de theologische katheder en zie van mijn katheder en van mijn schrijftafel in 'tzelfde vertrek uit, waarin mij eens de theologie der *futura oblivio* verkondigd werd: ik herken de plaats waar de leeraar stond, en de plaats waar ik zelf gezeten was. Niet zonder diepe aandoening zie ik door de vensters van dat vertrek: Zijt gij, vragen mij die ruimten, zijt gij in staat eene theologie te leeren welke niet *in futuram oblivionem* is, gelijk *die* het wezen moest en voor velen ook was? eene theologie die niet in bloote woorden, formulen en schematismen bestaat? eene theologie waarvan men zich later niet met verachting zal afwenden? Zijt gij, op den avond uws levens zonder uw toedoen en tegen uwen wil op dit leer-

gestoelte geplaatst, in staat eene theologie te leeren welke gij te vergeefs gezocht en eindelijk ja gevonden, maar niet in of door de akademische theologie gevonden hebt?

Overbodig — verklaart hij — zijn voor wie les geven in de theologie deze vragen nog niet, noodiger veeleer dan vóór veertig jaren. Wat er ook verbeterd zij, de theologie der woorden van destijds bestaat niet enkel nog, maar zij heeft zich sedert grootelijks ontwikkeld en bestaat met veel grooter kunst van verleiding. Uit de nog half kindsche theologie der letters en woorden van vóór veertig en vijftig jaren, nit de elementaire theologie der abecémannen, vocabulisten en grammatisten van dien tijd is eene theologie der redekunstenarij voortgegroeid, die zich zelve en anderen, evenals de vorige, maar met veel meer kunst, bedriegt. De vorige maakte er menigwerf geen geheim van, dat zij niets wist en niets vermogt te geven: deze weet alles en vermag alles te geven, want zij is *wetenschap!* en geeft wetenschap! — een woord, dat destijds nog geene zonderlinge aanspraken bevatte, maar thans...., vooral op het gebied der theologie, een vloekwoord geworden is. (Bl. 1—4.)

Hooren we nu, na deze noodzakelijke inlichting over Dr. Vilmar's wijze van zien, wat hij meer bepaald tegen de hedendaagsche Protestantsche schriftverklaring heeft; moge zijne afkeuring soms wat sterk voorkomen: dat hij harde waarheden vermeldt, zal wel niemand durven ontkennen.

Het gaat tegenwoordig met de H. Schrift, zegt hij, als met de ongewijde literatuur. Onder de philologen verneemt men de welgegronde klagt, dat er geen belangstelling meer is voor de philologie, zelfs niet onder

de eigen leerlingen van het vak, zooals de toekomstige leeraars der gymnasiën, en zij wijten die niet te loochenen onverschilligheid aan de hand over hand toenemende materialistische en realistische rigting der hedendaagsche wereld. Dat streven mag nevenoorzaak, of liever aanleiding zijn van 't verwaarloozen der letteren - de eigenlijke oorzaak ligt in de philologen zelven en in de wijze waarop zij sinds lang hunne studie behandeld hebben. 't Is waar, de philologie ligt, zoo zij nog niet werkelijk dood is, zeker op haar uiterste: doch haar moordenaar is niemand anders dan het *Alexandrinisme* [1]) *der phililogen.* Sinds meer dan dertig jaren worden de schrijvers niet meer zelven gelezen, maar er wordt *over* de schrijvers gelezen, en die verdelgingskrijg tegen de kennis der ouden heerscht niet enkel in de philologische collegiën der universiteiten, maar ook in de philologische seminariën, tot zelfs op de gymnasiën toe. Waar men nog den tekst der auteurs leest, maakt dit toch slechts het bijwerk der voorlezing of van het lesuur uit: de hoofdzaak bestaat in kritische verhandelingen, in archaeologische en vooral literair-historische uitweidingen en in eene dikwerf alleruiterst minutieuse grammatiek. De ziel der auteurs raakt de ziel des leeraars niet meer - - en zoo komt de ziel van hoorder of leerling niet meer met de ziel der oudheid in kontakt. De inhoud der antieken is der tegenwoordige philologenwereld schier geheel vreemd geworden, maar volstrekt vreemd het leven dat in dien inhoud verborgen ligt en er meê zaâmgegroeid is. Ook anderen zal het niet ontgaan

---

1) De schrijver bedoelt hiermeê die dorre schoolgeleerdheid, welke zich enkel met kritische, grammatische vragen, enz. onledig houdt *ten koste* van den inhoud der auteurs.

zijn wat ik sedert bijkans twintig jaren dat ik tot de hoofdcommissie voor de praktische examina der kandidaten tot het leeraarschap der gymnasiën behoor, en als directeur dier gymnasiën dikwerf ondervond: over Platonische wijsbegeerte hadden de kandidaten collegiën gehoord en wisten er vaardig rekenschap van te geven; maar van Plato zelven gelezen hadden zij niets of ter naauwer nood een van de ligtste gesprekken; over Homerus wisten zij wat in de geschiedenis der Grieksche literatuur was voorgekomen; maar van Homerus gelezen hadden zij na den schooltijd niets, en in dien tijd naauwelijks eenige rhapsodiën; van het rijke poëtische leven des ouden zangers en van de kunst om het vruchtbaar te maken voor de zielen der jeugd, verstonden zij niets hoegenaamd; maar fragmenten van verloren schriften wisten ze bijeen te zamelen. Dat niet alle philologen Alexandrijners geworden zijn, spreekt van zelf: ik noem als twee der eerwaardigste en bekendste uitzonderingen Eduard Wunder en Nägelsbach; doch die uitzonderingen doen tegen den gestelden regel niets af.

Mutato nomine de te fabula narratur. De redekunstenarij, het Alexandrinisme is ook in de theologie ingebroken en voert in de literatuur en exegese thans een schier onbeperkt gebied. Ook de beteren, ja de besten geven in die vakken aan de Alexandrijnsche rhetorica inwilliging op onwilliging. Het eind van deze tak der theologie zal geen ander zijn dan het bovengezegde der philologie.

De geschiedenis der bijbelsche literatuur, de inleidingswetenschap, gelijk men haar thans noemt, en over welker begrip en omvang men nog altoos zonder resultaat voorttwist, heeft in de laatste tientallen jaren eene uitbreiding en beteekenis gekregen, welke alle overige theologische

leervakken dreigt te overvleugelen, en aan de eigenlijke bijbelkennis, gelijk de theoloog die behoeft, welke uit de H. Schrift de spijze des levens voor zijne gemeente moet putten, nog den laatsten beschikbaren tijd zal ontrooven. „Wie de Inleiding behoorlijk heeft doorgewerkt, kan de exegese genoegzaam ontbereu", is een gewoon axioom der jonge theologen geworden, en niet geheel ten onregte; want een groot deel der in de inleiding behandelde stof keert in de exegetische lessen, slechts in uitgewerkter vorm, en tot in de allernietigste bijzonderheden, terug. Niet zelden neemt de inleiding in het boek der H. Schrift dat verklaard moet worden, nagenoeg de helft van den ganschen lestijd weg; ja ik heb, reeds vóór een aantal jaren, een handschrift gezien over den brief aan de Romeinen, dat vau een voornaam hoogleeraar eener universiteit herkomstig was, waarin de inleiding volle drievierden der gansche verklaring uitmaakte.

Een groot deel van de geschiedenis der bijbelsche literatuur, thans zelfs verreweg het grootste, is aan de aanvallen op de authentie der bijbelboeken en dier verdediging gewijd. De ongodistenleer (atheologie) wordt door hare innigste natuur, welke regstreeks met het woord Gods in strijd is, tot die aanvallen gedrongen; en dat de theologie de wapens er tegen opneemt en zich verschanst, is zeer natuurlijk en noodzakelijk; maar de schade welke de theologie door die bestrijding van de vijanden des woords lijdt, is niettemin zeer groot, en niet zelden grooter dan het voordeel. Want aldus wordt het woord Gods tot ons al meer en meer op den achtergrond geschoven, en het spreken der menschen onder elkaâr, en dikwerf hun twisten over Gods woord vooropgezet. Waar er nu niet eens een hart is voor Gods woord,

is die literatuur-wetenschap een welkom voertuig om er van af te komen, en zich uitsluitend in menschelijke woorden, gedachten en kunsten te vermeiden. Over grammatica van het taaleigen des Nieuwen Verbonds, over spraakgebruik, verhouding der schriften en schrijvers tot elkaâr, *begrips*-verklaringen, chronologie, historische betrekkingen, bewijzen en tegenbewijzen uit de literatuur der oude Kerk - over dat alles wordt de inhoud der goddelijke schriften dikwijls gansch vergeten, en voor de leerlingen niet zelden geheel verdonkerd; wanneer zij diensvolgens de H. Schrift ook werkelijk lezen (hetwelk bij de theologen ten minste wat het Nieuwe Testament betreft nog niet geheel, en althans niet overal in onbruik geraakt, maar, naar mijne ondervindingen, toch sterk aan 't afnemen is), doen zij dat enkel en alleen uit het gezigtspunt van de wetenschap der bijbelsche literatuur, met het oog op de algemeene en bijzondere kritiek, het spraakgebruik van elk der schrijvers, enz., waarmeê het ook den besten eerst na jaren gelukt, de H. Schrift *zelve* en *alleen* tot hen te laten spreken. Dat is redekunstenarij, dat is Alexandrinisme in de theologie, en wel van zeer gevaarlijken aard, want die soort van geleerdheid is ook den besten maar al te eigen geworden. Op die wijze wordt de theologische jeugd door ons eigen toedoen, tegen onze bedoeling en onzen wil, doch niettemin noodwendig er toe gebragt, de H. Schrift allereerst als een menschelijk, en slechts op de tweede plaats als een goddelijk boek te beschouwen, en daarmeê hebben de redekunstenaars van professie met ons dan gewonnen spel. (Bl. 22—25.)

Er moet — zegt Dr. Vilmar verder — tegen al die aanvallen op de H. Schrift van den kant der rhetorica,

meer nog der dialectica en der theologie van de *Physica* - een banwoord gevonden worden van dien aard en zoo duchtig, dat de geleerdheid, aan de inleidings-wetenschap besteed, wel niet overbodig, maar tot de haar toekomende tweede plaats teruggebragt worde, terwijl zij thans de eerste inneemt. - Dan gaat de auteur tot deze andere bezwaren tegen de hedendaagsche schriftverklaring over.

De exegese lijdt — klaagt hij — doorgaans aan het groot gebrek van verbrokkeling en versnippering, zoowel in 't geheel als in afzonderlijke gedeelten. *In het geheel:* immers de leerlingen hooren zelden meer dan drie of vier exegetische voorlezingen over het Oude en niet meer ook over het Nieuwe Testament; hoe dikwerf is het voorgekomen, dat er slechts twee zulke collegiën over het O. T. gehoord zijn, en in niet weinig gevallen is het bij één enkel collegie gebleven. Voor het O. T. wordt dat gebrek uiterst zelden door eigen lezing aangevuld, en de gansche kennis van menig theoloog strekt zich, wat het O. T. betreft, niet verder uit dan tot eenige hoofdstukken van Isaias en omstreeks veertig psalmen. Vanwaar moet bij zulk eene bekrompen kennis ook maar een dragelijk begrip van het O. T. komen? vanwaar een volledig indringen in den zin der goddelijke orde van 't O. V. in zijn geheel? vanwaar liefde, en eerbied voor het O. V.?... Doch zulk een oppervlakkig tewerkgaan is juist in den geest der redekunstenaars: slechts exempelsgewijze moet een en ander stuk van 't O. V. gelezen worden, als „proeven waaraan men genoeg heeft"; voor 't overige is eene encyclopaedische kennis voldoende, „of het moest zijn dat de een of ander bijzondere studiën van de Oostersche letteren wilde maken."

Dat dit misbruik, *uit afkeer tegen de zaak* en 't voor-

trekken der rubrieken ontstaan, - dat die Alexandrijnsche wanorde niet van hunnentwege tekeer gegaan wordt die beter inzigt in de zaak hebben, is een zwaar verwijt tegen onze hedendaagsche theologie, welke zich met de theologie der redekunstenarij zoo al niet geheel verstaat dan toch genoegzaam verdraagt. Naar evenredigheid is het met de kennis van het Nieuwe Testament niet beter gesteld; wat men van exegese in de collegiën niet hoort, wordt wel deels, vroeger grootstendeels, door eigen lezing aangevuld, maar deze is in den hoogsten graad cursoriesch en bepaalt zich enkel bij het vlugtig nalezen van eenige commentairen. En die kennis wint niet door „wetenschappelijke" exegetische werken van groote uitvoerigheid, waarop men de studenten in theologische instituten en sociëteiten verwijst. Want de leerlingen verdiepen zich niet in 't leeren, maar ontijdig in 't onderwijzen; zij gewennen zich, de schrift met bedenkelijke vroegrijpheid op „wetenschappelijke" wijze te ontleden, zich er boven te plaatsen, en in 't eind misschien hunne voortbrengselen, als laatste uitkomst van al hun arbeid, voor geschikte rustkussens te houden. Eene aanwijzing om de H. Schrift geheel te lezen, niet wat men redekunstig zoo noemt, maar de *werkelijke heilige* Schrift als 't woord Gods - wordt niet gegeven en ook niet verlangd. Vandaar komen er reeds bij 't onderzoek der theologische kandidaten staaltjes van schriftkennis aan 't licht, welke volkomen met die der bovengemelde philologische kandidaten overeenstemmen. De geschiedenis der literatuur moet in beide gevallen alle tekort dekken, alle leemten aanvullen. Maar geen zoodanige geschiedenis maakt ooit de schade welke de theologen bij zulk eene behandeling der H. Schrift aan de ziel lijden, weder goed; en heeft men, gelijk ik herhaalde malen, ondervonden,

dat kandidaten en predikanten zich niet schamen — overigens niet uit bewuste, laatstaan verklaarde vijandschap tegen God, maar uit pure redekunstenarij — op den kansel in minachtende bewoordingen van het Oude Verbond, met regtstreeksche versmading van de wet Gods, en met ondubbelzinnige lastering van den God en Heer des Ouden Testaments te spreken, dan is men volkomen geregtigd, een vloek uit te spreken tegen een onderwijs in den bijbel als zulke dienaars der Kerk aan de universiteiten ontvangen hebben, doch niet minder tegen de nalatigheid der kerkoversten, die zulk een onderwijs dulden, voorbijzien en er niet aan denken, dit gebrek in de voorbereidings-dienst of ambtsbekleeding der predikanten aan te vullen en te verbeteren. Te meer is die vloek geregtigd, als die wanorde juist (gelijk geschied is) door hen zelven die geroepen zijn haar te voorkomen of te bestraffen, verschoond wordt met de woorden: „'t Is wel is waar eene niet zeer gepaste, maar toch gebruikelijke wijze om de verhouding van het O. tot het N. V. te kennen te geven, en de „vermeende lastering" was toch „*slechts*" tegen het Oude Verbond gerigt; ook moest men aan de redekunstige inkleeding wat toegeven." Dat mag wel twee en driewerf de Kerk schandvlekken heeten! Daar komt een toorn als van Moses bij te pas, welke de tafels der wet verbrijzelt en den Levieten toeroept: Schaart u bij mij! Ja, driedubbele vloek over die godslasterende redekunstige zielenverkoopers! driedubbele vloek: van den verleiden en ten koste van zijne ziel bedrogen leerling, van de door hem geërgerde gemeente, en van de gansche door zulk een dienaar geschandvlekte Kerk!

Ook de exegese *in 't meer bijzondere* is voor verre het

grootste gedeelte volkomen Alexandrijnsch: zij is in den grond vaneen scheidend, niet verbindend, eene bijeenpassing als van mozaïek, niet uit het geheel eener goddelijke openbaring het bijzondere ontwikkelend, maar vóor alles op de woorden en zoogenaamde „begrippen" gerigt, gelijk dan ook de beteren en besten zich zoozeer van deze Alexandrijnsche redekunstenarij hebben laten innemen, dat zij de woorden Gods: geloof, licht, leven, en dergelijke eenvoudig weg als „begrippen" aangeven, en wat erger is, als zoodanig ontleden, in plaats van daarin allereerst *goddelijke toestanden* en *feiten* te doen waarderen.

De exegese der redekunstenaars is uitsluitend philologiesch en literariesch, geheel in den trant van die philologie, welke we hierboven schetsten als haren eigen dood te hebben aangebragt. Woorden en begrippen staan niet enkel meer op den voorgrond, maar hebben het rijk gansch en al in, en van goddelijke feiten is geen spraak. Men geeft zich alle moeite, om een Pauliniesch, een Johanneïesch *leer*begrip of in zijn geheel of over dit of dat onderwerp bij elkaâr te brengen, zoozeer dat eens een later godgeleerde, die in zijnen tijd schier niets dan Alexandrijnsche exegese gehoord had, mij als zijne eigen wijze van zien het oude spreukje verkocht: dat Paulus, Johannes en Petrus hem zooveel als professoren in de theologie toeschenen. En inderdaad: dikwerf worden de opvattingen der exegeten volkomen gelijkgesteld met de „opvattingen" der Apostelen; en deze moeten zich niet zelden nog door de eersten laten te regt wijzen. Dat Gods woord vóor hen ligt en uit te leggen is, dat bewustzijn is in de hoorders reeds volslagen uitgewischt. Van de goddelijke logica weten de redekunstenaars volstrekt niets; de uit-

drukking zelve „goddelijke logica" is hun niet alleen vreemd, maar ten eenen male bespottelijk: hiervoor dan in de plaats moeten zich de heilige Apostelen den zamenhang van hunne eigene Godsgedachten door de menschelijke logica, of juister gesproken, naar het schematisme der Alexandrijnsche gedachten des tijds laten voorbetoogen — een nog veel wonderbaarlijker begin, dan dat men, gelijk de moderne Alexandrijnsche philologen doen, onder de redevoeringen van Demosthenes nieuwerwetsche verdeelingen wilde schuiven, gansch naar de gepopulariseerde wijsbegeerte van Kant of liever van Wolf (welke in deze dingen veel meer heerscht dan men gewoonlijk aanneemt) knaphandig gefabriceerd. Kon Demosthenes wederkomen, wat zou hij er om lagchen! Doch de meester der Apostelen en aanvoerder onzes heils kan en zal wederkeeren: „dan zal het lagchen duur worden!"

't Is een „*wetenschappelijke*" *discussie*, welke gewoonlijk door een exegetiesch collegie der theologische redekunstenaars wordt geopend, waarin immers gronden en tegengronden gewogen, meeningen gehoord en verworpen, zienswijzen opgezet en wederlegd, en alle, althans de voornaamste, „wetenschappelijke autoriteiten" gehoord worden. Slechts ééne autoriteit komt daarbij in den regel niet aan het woord: het woord Gods zelf; *over* dat woord wordt genoeg en meer dan genoeg gesproken, maar *met* dat woord niet. En toch moest een exegeet het zich vóór alles ten taak stellen, en 't zich ten pligt rekenen, dat ook zijne toehoorders zoo deden: van eerst de gedeelten der H. Schrift met inkeering en stilte der ziel te lezen, zonder aan eenig menschelijk woord, zelfs niet aan zijn eigen, eene rede daartusschen te veroorloven; van lieverlede krijgt het goddelijk woord leven en spraak, ter-

wijl het aanvankelijk dood scheen, en begint — in zeer onfiguurlijken zin — met ons, tot ons, in ons te spreken, en toont ons, dat het niet eene *rede* is, uit losse woorden zamengesteld, maar eene goddelijke *daad*, dat het *het* woord is, licht en leven tevens, uit hetwelk heldere en altoos helderder stralen op al het bijzondere dan nedervallen. Niet anders immers is 't reeds op het wereldsch gebied der philologie (en ik beroep mij op alle, voorwaar thans niet meer talrijke, philologen welke in de Oudheid nog smaak vinden): wie de produkten der oude literatuur, inzonderheid der poëzij, en zelfs van de moeijelijkste schrijvers, Pindarus, Aeschylus, Aristophanes, genieten wil, die neme ze zonder eenige toelichtingen, zonder commentairen en scholiën, en leze ze drie- of viermaal ernstig door, ondanks alle moeijelijkheden der taal en der stof, deze laatste zelfs, als 't niet anders kan, voorëerst overspringend: van lieverlede krijgt het geheel van 't voortbrengsel een verrassend leven en licht, en schenkt een genot, dat door 't later benuttigen der commentairen wel verminderd, maar nooit verhoogd kan worden. Deze wijze van doen is voorzeker ook in de philologie gansch anti-alexandrijnsch, en diensvolgens volstrekt niet meer van den tijd, zij is verouderd en dat is men „te boven"! Zij behoort namelijk tot de XV en XVI eeuw, en was de reden van de groote vreugde, welke de philologen destijds in de klassieke oudheid, en Luther in de H. Schrift vonden. (Bl. 25—29.)

We laten de Protestantsche overdrijving, welke in het gedrukte afgetrokken bijbelwoord *het* woord, het *Levende* Woord, de Godheid als zelve meent te bezitten, aan hare plaats - we strijden hier niet tegen zoodanige bijbelvergoding, die overigens zich zelve veroordeelt, gelijk ons

de nu volgende bladzijden genoegzaam bewijzen. Wat toch geeft de schrijver als middelen op, om door eene beter geregelde studie der H. Schrift tot beter resultaten voor leer en leven te komen? Hij zal 't ons zeggen, maar daarmeê zelf betoogen, hoe weinig de bijbel-alléén voor leer en leven vermag.

Zijn nu — zegt hij — vele nadeelen, door die Alexandrijnsche bijbelbehandeling, door de theologie der redekunstenarij ons opgedrongen, niet dadelijk te herstellen, en is 't nog minder mogelijk ons oogenblikkelijk van heel dat Alexandrinisme te ontslaan - er zijn toch middelen, om eene leerwijze die verstrooit, van de goddelijke feiten afvoert, en uit de dienst des woords in de woordendienst overtreedt, met goed gevolg tegen te werken.

Tot die middelen kan ik de *bijbelsche theologie* niet of slechts onder veel beperking rekenen. Men moet haar de eer geven, dat zij, sedert zij vóór eenigen tijd eene geregelde plaats onder de akademische lessen heeft ingenomen, het vervlugtigen der theologische kennis tot philosophische abstractiën heilzaam heeft tegengewerkt; maar zij rust toch weder zelve, altoos meer of minder, op abstractiën, welke uit het goddelijk woord genomen zijn, draagt derhalve den stempel der heerschende exegese, en, wijl de bijbelsche theologie niet gelijk de dogmatiek en ethiek, gelijk leer en leven, aan de gezamentlijke bevinding der Christelijke Kerk gebonden is, draagt zij zelfs noodzakelijkerwijs den stempel der subjectiviteit van iederen leeraar als onuitwischbaar karakter, als een deel van haar wezen. Zij *kan* zeer goed, maar zij *kan* ook even zoowel zeer slecht zijn. In de meeste gevallen, en sedert Sebastiaan Frank, die wel de eerste bijbelsche theologie heeft te voorschijn gebragt (Güldin Arch. 1538),

heeft zij het kenmerk van onbeslistheid. Immers de voor dit leervak alzins in aanmerking te nemen objectiviteit voert — wijl men zelf er niet „tusschenkomen" wil, om niet subjectief te schijnen, en wijl men er de bevinding der Kerk niet kan laten, „tusschenkomen", om geen „wetenschappelijke" of kerkelijke theologie te leeren — ligtelijk daartoe, dat men de stellingen der H. Schrift zonder „overeenbrengende tusschenkomst", dat is, als volle tegenstrijdigheden, naast elkaâr laat staan. En dat is dan weder niet anders dan de slechtste subjectiviteit. Mogt men eene veronderstelling als zeker aannemen: dat de bijbelsche theologie op een klaar, scherp en zeker begrip van den historischen gang der goddelijke heilsorde berustte, dan liet zich hiervan altoos veel heilzaams tot herstel der schade van onze tegenwoordige bijbelkennis verwachten. Doch daaraan juist ontbreekt het in onzen tijd, die zich wel historiesch noemt, maar inderdaad rhetoriesch is, nog al te zeer, om die veronderstelling mede onder den inhoud der bijbelsche theologie (als grondslag van haar stelsel) te durven opnemen. (Bl. 29—31.)

Met dit alles is dus door Dr. Vilmar gezegd: aan den bijbel alléén hebben we niets; wat er eigenlijk in staat, wat hij leert, weten we nooit; de exegeet mag ons niet komen zeggen: dát en dát maakt de objectieve gezamentlijke leer des bijbels uit, want dan maakt hij haar immers door zijne tusschenkomst subjectief en krijgt zij den „stempel" zijner persoonlijke exegese. Geen kerk, welke ook, mag met haar bewustzijn tusschenbeide treden: want dan hebt gij eene *kerkelijke*, geen bijbelsche, theologie; - zet dan gansch objectief naast elkaâr wat de bijbel bevat!... maar dat is de allerslechtste subjectiviteit! *gij* brengt met uw doen de schrift in tegen-

spraak met zich zelve! wat een gruwel! — Had men nu slechts een scherpen blik voor den *historischen* gang van 't Godsplan - maar helaas! van historie wil men thans in 't minst niet weten: 't is alles woordenkramerij, *rhetorica*! en niets meer. Derhalve de bijbel is en blijft een gesloten boek - men kan er volgens Dr. Vilmar nooit zuiver achterkomen wat *leer* hij eigenlijk bevat.

Hij stelt dan een tweede middel tot vruchtbaarder bijbelkennis voor, doch ook dit blijkt voor 't *leven* van geen beter gehalte te zijn.

Dáárop moet aangehouden, ja aangedrongen worden, zegt hij, dat weêr op de universiteit de oude, voorwaar sedert lang verloren gegane bijzondere kennis van den inhoud der gansche H. Schrift verkregen worde. Wel is waar werd de grond voor die zekere en tot in alle bijzonderheden vaste bijbelkennis in de huisgezinnen en scholen gelegd, doch ook ook niets meer dan de grond; werkelijk deed men de hoofdzaak aan de universiteit op. Ik herinner mij nu, en zoover reikt mijn eigen ondervinding, dat alle bewijsplaatsen (*dicta probantia*) in den Hebreeuwschen en Griekschen grondtekst, bovendien ten minste twintig tot dertig psalmen, acht tot tien kapittels uit Isaias, de eerste drie kapittels van Genesis en talrijke gedeelten van 't Nieuwe Testament (de bergrede, de hoofdstukken XIV—XVII uit het evangelie van den H. Joannes, Romeinen V—VIII en meer) in de grondtalen werden *van buiten* geleerd. Men achte dit „mechanisme" niet al te gering, en zoeke er geen nieuwe soort van redekunstenarij in, waartoe deze oefening door beklagelijk misbruik ligt zou kunnen ontaarden: het woord Gods is levend en krachtig, zoolang het maar 't zuivere woord Gods, zonder toevoegsel, is. — En dat wil Dr. Vilmar

nu met een voorbeeld gestaafd hebben, waaruit, dunkt ons, veeleer blijkt, hoe nutteloos voor 't leven de ook aldus van buiten geleerde bijbel zich toont. „Ik heb — verhaalt hij — een geestelijke gekend, voor eenigen tijd in hoogen ouderdom gestorven, die dat alles en nog iets meer geleerd had en wist: op veel meer dan 80-jarigen leeftijd wist hij *elken* psalm, welken men hem in 't Hebreeuwsch begon, dadelijk door een gansche reeks van verzen voort te zetten. Die man was een ruwe rationalist, ieder oogenblik tot de ergste uitvallen van onverstandige Christus-versmading geneigd en bereid; doch zoodra het gelukte, hem een Hebreeuwschen of Griekschen tekst, bijv. de eerste woorden van een psalm tegen te werpen, dan stond hij voor dat godswoord oogenblikkelijk, en dikwerf eerbiedig, stil, zeide den psalm op en liet van alle vijandigheden tegen Gods woord en 't verheffen der „rede" voor dat oogenblik geheel af." — 't Is inderdaad verwonderlijk, dat de heer Vilmar hier (bl. 31) in allen ernst durft vragen: „Was dat mechanisme of Gods geest die in Gods woord is?" Een veel meer dan 80-jarige grijsaard, die met zóóveel van den Bijbel in het hoofd, de ruwste rationalist is en Christus loochenaar — 't is een vreemd bewijs voor de kracht van 't uit het hoofd geleerde bijbelwoord!... Niettemin draaft Dr. Vilmar er op door en zegt: „Ware het nu mogelijk, dat jongere docenten, aangegrepen door de magt van het woord Gods, en doordrongen van de groote behoefte, zich dat woord om wille van hunne eigene zaligheid tot een vast, hun elk oogenblik tegenwoordig eigendom te maken - die soort van bijbelkennis door hun getuigenis en uit eigen beweging ingestelde oefeningen weder opwekten en verbreidden: die dienst aan de leerlingen der theologie

en aan de Kerk bewezen, zoude ongetwijfeld van zeer hooge waarde zijn. Dit vaststaan in 't woord Gods, al ware het vooreerst slechts uiterlijk, verleent een schild, zooals niets anders het vermag, tegen de aanvallen der oplossende bijbel-kritiek; want het woord Gods, dat wij tot ons geheele en volle eigendom maken, beschut zich zelf, zonder ons toedoen, voorts ook ons eigen hart, en — men houde het volgende voor geen paradox — *scherpt het verstand.*" Langs dien weg zou, meent hij verder, het banwoord tegen de ongeloovige bijbel-kritiek en eene hernieuwing van het tegenwoordige geslacht, van Gods woord dan doorstroomd - gevonden worden. Helaas! wij ouderen van dagen — roept hij uit — zullen dat beloofde land niet meer ingaan, maar toch van verre aanschouwen! (Bl. 32.)

Daarbij - gaat hij voort - moet er beproefd worden, of het niet mogelijk is, geregeld de gansche H. Schrift, geen enkel gedeelte uitgenomen, door onze theologische jeugd gedurende haren studietijd te doen lezen. Natuurlijk is dat niet te doen — thans ten minste niet — met heel den geleerden apparaat der „wetenschappelijke" exegese er bij. Dat ook beoogt die lezing niet. Haar taak is veeleer, den stroom der goddelijke daden eenmaal in een en denzelfden gang, ongestoord en onverdeeld, zóó de zielen der toekomstige herders door te voeren, dat zij tot het herderlijk ambt en diens verpligtingen worden opgewekt; dat zij de feiten der goddelijke openbaring in hun verband zoowel onderling als met den tegenwoordigen tijd en de toekomst der Kerk, en alzoo tot beter begrip van hun eigen betrekking als herders, klaar leeren inzien, en op die wijze vreugde leeren vinden in de heerlijkheid Gods, in de kracht van zijn woord en den vrede zijns

Geestes, zoodanig dat zij zich gedrongen en sterk genoeg voelen, om die vreugde, met dien vrede, die kracht en heerlijkheid onzes Heeren Jesus Christus, weder in de gemeente over te brengen. Hiertoe wordt een slechts zeer geringe apparaat van geleerdheid gevorderd, en voor 't O. T. bijv. is de bijbelsche archaeologie, gelijk zij gewoonlijk gelezen en door de meesten ook tijdig in den theologischen koers gehoord wordt, vrij wel voldoende. — Gelukt die poging, dan zal zij van niet veel geringer, misschien van belangrijker gevolg dan het zoo even gemaakte voorstel zijn. Doch een en ander te zamen zou een feit wezen tegenover de redekunstenarij; een daad des woords, tegenover de woorden over de woorden. --- (Bl. 33.)

Den redekunstenaars - besluit Dr. Vilmar - zullen deze voorstellen niet veel anders voorkomen dan of het woud van Birnam zich bewoog, en zij zullen niet aarzelen, deze gansch onregelmatige beweging der dingen als een wild woud, als een ὕλη ἄτακτος, in 't hoofd van den schrijver dezer bladeren te verplaatsen. Dat zou mij dan het zekerste teeken zijn, dat het woud van Birnam zich werkelijk in niet al te verren tijd tegen den Macbeth der redekunstenarij in beweging zal zetten. (Bl. 34.)

Hoe verre men echter van een meer geloovig bijbellezen verwijderd, en hoe weinig men over 't algemeen voor des schrijvers voorstellen gestemd is, moge men besluiten uit hetgeen hij, bij meer, van de resultaten der Protestantsche exegese aanvoert.

De theologie der redekunstenarij - dus beklaagt hij zich - heeft zich het gebied der bijbelsche literatuur ten veld gekozen, om daar hare „ontdekkingen" te doen; maar 't is bij vocabulisten-wijsheid en grammatisten-kunsten ge-

bleven: bij de onderscheiding van Pauliniesch en Petriniesch spraakgebruik; bij den strijd der Jehovisten en Elohisten; bij het omzetten van den rang, den tijd, enz. der bijbelboeken: heden Matthaeus voorop, en het Evangelie der Hebreërs; morgen Lucas, den derden dag een eerst-evangelie, den vierden - Marcus; heden Deuteronomium geheel vooraan, morgen geheel achteraan, heden het boek der Rigteren voorop, morgen achteruit te plaatsen, de Psalmen heen en weêr te laten trekken van David naar de Machabeën, en van de Machabeën naar David, naar Debora, naar Moses, enz., enz. — dát zijn de resultaten van die wetenschap der rhetorische theologie, dát de resultaten harer „ontdekkingen"! — De schrijver is er verre af, verklaart hij, van soortgelijke werkzaamheden volstrekt te verwerpen: tot eene zekere hoogte zijn ze noodig tegen eenige vijanden Gods — maar zooals men thans met de bijbelboeken omspringt, houdt hij vol, gelijkt men volkomen op die onrustige vrouwen, welke om de vier weken het gansche ameublement harer woning omzetten, om altoos iets „nieuws" te hebben, en als zij in dit huis alle mogelijke combinatiën hebben uitgeput, zoeken ze een ander om 'tzelfde genoegen nog eens te smaken. (Bl. 15.)

Gaat men — vervolgt hij — op die wijze als thans geschiedt, „aan de hand der wetenschap", aan de H. Schrift, dat is, met de veronderstelling, dat het goddelijk leven der wereld eerst uit de afzonderlijke gedeelten der Schrift gevonden moet worden, en wel enkel en alleen naar de regels der lexicologie, grammatica en kritiek, dan kunnen wij eerlijker en gevolgelijker wijze slechts daartoe komen, dat wij het goddelijke leven geheel wegloochenen. Uit de menschelijke zamenstelling dier boeken, waartoe

dan weder spraakgebruik, beteekenis der woorden, syntaxis, vormleer behooren, breng ik nooit of nimmer het goddelijk leven zamen, indien ik niet vooruit het volle, magtige ademen van den Geest Gods in de H. Schriften en wel in haar geheel ondervonden heb — even zoo min als de ontleedkundige op zijn snij-theater het kadaver weêr tot een levend mensch kan zamenbouwen, schoon hij er alle deelen naauwkeuriger van ziet en beter aantoonen kan dan het hem in 't leven mogelijk was. De physische mensch verneemt niets van den geest Gods. Wat men thans wetenschap noemt, is ten naauwste verwant met de ongodistenleer (atheologie). Wat zal zij den ongodisten leerknaap antwoorden, als hij onbeschaamd genoeg is, om de voorzeggingen van den profeet Isaias over de eeuwige verlossing en zaligheid met de voorspellingen uit het koffijdik te vergelijken, wanneer zij zelve tevens leert, dat de profetische beteekenis en waardij van het tweede deel van Isaias afhangt van de vraag aangaande den tijd van deszelfs oorsprong, maar dat deze in den hoogsten graad twijfelachtig en onzeker is? Op zijn meest zal ze kunnen antwoorden, dat die knaap ongepaste uitdrukkingen heeft gebezigd, want op de „uitdrnkking" te zien, dat is de eigenlijke taak der redekunstenarij: voor de zaak is zij het, zoo ze 't al niet bekent, toch inderdaad eens met den lasteraar. (Bl. 16.)

„Al wie — klaagt de schrijver verder — de H. Schrift voor en in zich, maar tevens aan de wereld, inzonderheid aan de inwendige en uitwendige gebeurtenissen en toestanden der wereld, sedert de laatste 60—70 jaren beleefd en ondervonden heeft - staat met reden verbaasd, nog altoos in zoo menige dogmatische voorlezing, ja in menig dogmatiesch leerboek de armelijke behandeling te

vinden, welke aan de leer van de schepping, van het evenbeeld Gods, van de erfzonde, van den oorsprong van 't kwaad, van den duivel, van de werkingen der genade, van de Kerk, van de sakramenten, van de laatste dingen — in den bloeitijd van 't rationalisme, in de glorieperiode der vocabulisten en grammatisten ten deele viel." Hij staaft met voorbeelden, hoe „giftig" daarbij de houding der docenten is. Wij nemen er tot eene proeve een van over. „Wanneer bijv. over de schepping de leerstellingen des geloofs al meêgedeeld worden, worden ze ook slechts meêgedeeld, niet beleden, en aan de onzekere, onder veel pligtplegingen verlegen mienen en woorden van den docent, ziet en hoort men duidelijk genoeg: „'t Staat toch nog te bezien, of alles wel zoo is als ik het voordraag"; indien al niet, wat nog altoos dikwijls genoeg het geval is, de twijfelingen bij menigten achter het alleen staand, vreesachtig zoo neêrgestelde geloofsstuk worden uitgestort. Duidelijk genoeg toont of verbergt zich, of toont zich in 't verbergen zelf de herinnering, welke men gaarne wenschte in te fluisteren: „Gelooft het alles intusschen niet te vast; in 't eind is toch de gansche vertelling van Genesis een — Mythe!" (Bl. 35—36.)

Daar zijn meer voorbeelden van dat soort, doch hooren we nog ééne klagt, en omtrent een onderwerp van bijzonder gewigt: over den invloed der tegenwoordige bijbelstudie op den Protestantschen kansel, het middenpunt der Protestantsche godsvereering.

Het gevolg — zegt Dr. Vilmar — was, dat er noch voor 't „hart" noch voor 't „hoofd", maar wel de harten voorbij en over de hoofden heen, bij wijlen voor de neusdoeken, maar dat zeker en altijd het publiek ter kerk uit gepreekt werd. — De redekunstenarij, welke er weder

alzins op aanhoudt, dat er „bijbelsch" moet gepredikt worden, stelt nog altoos het oude, ofschoon reeds gaande weg eenigzins gewijzigde vereischte: dat de preek een kunstprodukt moet wezen, en geeft voor de rangschikking nog altoos regelen, welke uit de formulen-philosophie niet slechts van Kant, maar ook van Wolf herkomstig zijn — als er niet zelfs bij wijlen Hegelsche kategoriën in de Homiletiek omspoken. Vandaar dat toegeknoopte, stijve, drooge, houterige, gedraaide, dat onze kandidaten van de universiteiten op de kansels meêbrengen; vandaar dat hun en dikwerf in allen ernst, helaas met maar al te goed gevolg! ingeprente vermijden van alle bepaaldheid of beslissing, 'twelk, gelijk ik mij meer dan eens er van overtuigd heb, tot een zeer openlijk ja en neen, in één en dezelfde preek leiden *kan*, tot een verholen ja en neen, en diensvolgens tot volslagen magteloosheid en leegte in de prediking leiden *moet*; vandaar dat flaauwe en waterige der uitvoering, wijl er voor de beelden van 't O. T., voor de „punten en hoeken" gewaarschuwd is; vandaar eindelijk die taal, welke sedert lang voor 't volk gansch onverstaanbaar geworden is, zoodat men voegzaam beweren kan, dat het zich even goed, indien niet beter nog, aan eene Latijnsche liturgie zou stichten als aan vele onzer moderne, de taal der katheders, boeken en salons sprekende Duitsche predikatiën. Hierbij ontbreekt het dan aan alle bijbelkennis; gebruikelijke citaten komen wel is waar in de preken voor, doch maar al te vaak zijn die citaten de algemeenste plaatsen, terwijl de meer bepaalde, regtstreeks afdoende, soms opzettelijk vermeden, soms in 't geheel niet gekend worden, en de geschiedenis der H. Schrift als onbekend of als „al te bekend" wordt weggelaten, gelijk mij eens een kandidaat op mijne

aanmerking, dat het zijner preek aan alle geschiedenis ontbrak, heel goedhartig ten antwoord gaf. Van zulke preken, ook van die welke met de beste meening gehouden worden, kan men ter naauwernood nog zeggen, dat zij Gods woord zijn, ja naauwelijks dat zij Gods woord bevatten. In allen geval zijn deze preken als opzettelijk daartoe opgerigt, dat het volk er Gods woord *niet* uit moet leeren kennen. Wordt er al over de tekstafdeelingen gepreekt, dan loopt de uitlegging toch zoo geheel buiten de wijze van beschouwing en uitdrukking der H. Schrifft, dat men puur menschenwoord, en niet meer het woord der openbaring te hooren krijgt: de Schrift met de Schrift uit te leggen - die kunst is buitengemeen zeldzaam en wordt bijkans nooit van de universiteiten meêgebragt. Daarentegen wordt in de preken een lastige vlijt aan de exegese, dat is, aan de bijbelsche literatuur besteed. In preken over teksten uit de Brieven aan de Corinthers heb ik heele kwartieren over de toestanden der gemeente van Corinthe, - in een preek over een tekst uit de eerste helft van den Brief aan de Romeinen eene nog langere verhandeling over de rangschikking dier eerste helft, - in een preek over Joannes XIV, 6 eene uitlegging over de „door Joannes gebruikte algemeene begrippen" *waarheid* en *leven* aangehoord, welke geen einde scheen te kunnen vinden. Daarbij komt dan het betreurenswaardig streven, 'twelk overigens niet enkel van de redekunstenarij, maar van 't „beschaafd publiek" uitgelokt, ja geëischt en begunstigd wordt, van altijd iets „nieuws" te zeggen: een terugkeeren van de afdoende plaatsen der H. Schrift van preek tot preek, waaruit het Christelijke volk een groot deel zijner bijbelkennis putte, dat alleen de preek voor 't volk verstaanbaar maakte, en waarin het ook van zwakke herders

nog Gods woord gepreekt ontving — zulk een terugkeeren en herhalen wordt door de redekunstenarij als triviaal en smakeloos verboden, en door het „publiek", zelfs het „geloovig publiek", voor onuitstaanbaar vervelend verklaard. (Bl. 94—96.)

Deze aanhalingen zullen wel voldoende zijn, om ons eenige nadere inlichting over de tegenwoordige Protestantsche schriftverklaring en hare gevolgen in Duitschland te geven. Al beamen wij het niet, dat in het abstracte bijbelwoord het licht, het leven zelf, God als zelf tegenwoordig is, gelijk nog onlangs ook de heer Guizot ons predikte, al vergoden wij den bijbel niet - instemmen moeten wij zeker, dat met bloote dorre philologie zelfs geen ongewijd dichter of redenaar begrepen, gevoeld, toegeëigend kan worden: de levens-adem, de in zijn werk uitgestorte ziel des schrijvers kan er niet door opgevangen, en doortrekt aldus ónze ziel niet. Maar als er spraak is van een goddelijk boek, door Gods ingeving geschreven, dat bovennatuurlijke, de rede te bovengaande waarheden, dat openbaringen, dat geheimen bevat, kan ongetwijfeld de philologie met al haren aankleve nog veel minder voldoende zijn om 't geheimvol schrift te verstaan en uit te leggen. Allerklaarst ziet Dr. Vilmar dat in; maar hij wil den goddelijken levens-adem die er in zweeft, op eens, onmiddellijk, als door een wonder indrinken, zonder 't begrip schier van woord of taal! Dat dit de weg niet is, om zich den inhoud der heilige boeken eigen te maken, leert hem de treurige ondervinding — zooveel hoofden, zooveel zinnen! — gansche geslachten hebben het niet vermogt en zullen het aldus niet vermogen, dat ziet hij: zelfs van de middelen die hij voorstelt, verwacht hij vooreerst geen heil. Niettemin blikt

hij niet verlangend uit naar dat ééne, hoogst redelijke, middel: naar 't geëvenredigde, dus goddelijke gezag, dat hem een goddelijk boek verklare! — Welk eene treurige magt der Protestantsche vooroordeelen, die ook een zoo gemoedelijk, zoo regtschapen man als de heer Vilmar verblindt! Waarlijk zijn geest is niet enkel „een wild, ordeloos woud", maar daarbij van de digtste nevelen omhangen: moge voor hem, en voor zoovelen hem gelijk, die zwarte wanorde en duisternis door een vriendelijken straal der genade in orde en licht verkeeren, en zij, in plaats van langer nog een dood woord en hun eigen rede te vergoden, aan 't Levend Woord, aan den onder ons waarachtig tegenwoordigen God, met een nederig geloof de hulde brengen die ook van hen Hem toebehoort.

VERSCHEIDENHEDEN.

RITUS SACRI.

Quum in multis Ecclesiis Ordinis Praedicatorum Sacrosanctum Missae Sacrificium celebrent Sacerdotes Saeculares, vel Regulares etiam aliorum ordinum, saepe sacpius conformare se nequeunt Kalendario Ordinis Praedicatorum, praesertim quando in Kalendario ipso occurrunt Festa Beatorum. Cui quidem incommodo pro viribus occurrere desiderans Rmus P. Vincentius Jandel Magister Generalis Ordinis Praedicatorum, Sanctissimo Domino Nostro Pio Papae IX. supplicia vota porrexit, ut privilegium jam concessum aliquibus Ecclesiis Ordinis sui, vi cujus Sacerdotes vel Saeculares, vel aliorum Ordinum in iis celebrantes possunt se conformare Kalendario, et Missali Ordinis Praedicatorum etiam in Festis Beatorum, extendere dignaretur ad omnes Ecclesias Ordinis Praedicatorum, Sanctitas Sua, referente me subscripto Sacrorum Rituum Congregationis Secretario, benigne annuit juxta preces; dummodo tamen iidem Sacerdotes quoad extrinsecas caeremonias, eas servent, quae Cleri Saecularis sunt propriae. Contrariis quibuscumque non obstantibus. Die 28 Februarii 1856.

C. Episc. Alban. Card. Patrizi S. R. C. Praef.

L. † S.

H. Capalti S. R. C. Secretarius.

AANSLAGEN DER KNOWNOTHINGS TEGEN DE KATHOLIEKEN IN DE VEREENIGDE STATEN.

Over den toestand der Katholieken in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en bepaaldelijk in Louisiana, zijn van daar aan de *Civiltà Cattolica* de volgende bijzonderheden gemeld:

Met het sluiten van het eerste Provinciale Concilie te Nieuw-Orleans hebben de Katholicken openlijk hunne deelneming betuigd, en een blijk der opleving van den geest des geloofs gegeven: Zij deden zich anders in Nieuw-Orleans en verder in den Staat Louisiana en 't gansche zuidwesten, waarvan Nieuw-Orleans de hoofd-handelplaats is, op een geheel bijzondere, gansch niet gunstige wijze voor. De Franko-Kreolen noemden zich Katholiek, doch waren het slechts in naam, en wilden noch hun geloof verlaten noch het beoefenen. Een zekere Gayarre, afgevaardigde van Louisiana bij de nationale vergadering der Knownothings, verklaarde openlijk in eene zitting, dat de Katholieke mannen van Louisiana nooit digt bij den biechtstoel kwamen: maar zeker toch liever zouden willen sterven dan hun geloof verlaten. Bij de debatten of Gayarre zou toegelaten worden of niet, vroeg men hem of hij ook te biecht ging of iets anders van dien aard deed; neen! was zijn antwoord; maar wilt gij 't mij verbieden, jaagt me dan uit uw midden.

In den laatsten tijd echter heeft er eenige verandering in de omstandigheden plaats gehad. De Katholieken van Louisiana beginnen in te zien, dat het toch zeer ongerijmd is, zich leden eener Kerk te noemen en voortdurend hare wetten te overtreden. De aanslag, om hen van hunne politieke regten te berooven, zal er wel toe bijgedragen hebben. Ook de Knownothings schijnen die verandering niet voorbij te zien; want we vernemen, dat hunne nationale vergadering te Philadelphia het voorstel om de Katholieken, als zoodanig, uit te sluiten, verworpen heeft.

De hoofd-beschuldiging, welke de Katholieken in het oog der Knownothings het langer genot der voorregten van Amerikaansch burger onwaardig maakt, is, dat wij in gevolge onze godsdienst aan de magt van een vreemde, van den Paus namelijk, onder-

worpen zijn. Het eerste artikel van 't zoogenaamde (lang geheim gebleven) *Ritueel* dier sekte zegt Niemand die ergens anders burgerlijk of kerkelijk aan eene vreemde magt onderworpen is, kan in de Republiek eenig ambt bekleeden. Daar wij nu niet kunnen loochenen, dat wij *kerkelijke* onderdanen van den Paus zijn, zoo verwijst dit artikel alle Katholieken der Vereenigde Staten klaarblijkelijk tot den rang van *vreemden*, om niet te zeggen van *Heloten*. Dat is de zoogenaamde *Catholic test*, de bewijsakt van Katholiek, welke het *State council* van Louisiana en vervolgens de nationale vergadering van Philadelphia verworpen heeft. En had het *Ritueel* niet vooral ook de uitsluiting van alle geboren vreemdelingen op het oog: men zou schier zeggen, dat de sekte met het opzetten van dat beginsel het slechts op Louisiana verzien had, waar de Katholieken verre de groote meerderheid uitmaken.

Doch die anti-Katholieke partij heeft daarenboven verschillende andere politieke bedoelingen, die een ruim spel geven aan hunne bedrijvige en gevaarlijke beroeringen. Zoo hebben zij reeds in eenige Staten (waar zij zich, als in New-York en Massachusetts, door hunne meerderheid meester maakten van de regering) nieuwe wetten voor het beheer der goederen van de Katholieke Kerk ingevoerd, die goederen aan de handen der Bisschoppen ontroofd, de gelden verminderd en zelfs geheel ingetrokken, wanneer zij die ze tot nu toe beheerden de verordeningen eener wetgeving niet wilden nakomen welke noch met de kerkelijke regtstucht noch met de wenschen der Katholieken bekend is. Daarbij is men bezig, met in de staatsscholen een gansch Protestantsch en atheïstiesch leerstelsel in te voeren en ook de Katholieke kinderen tot het bezoeken dier scholen te verpligten. De Protestantsche bijbel moet er de grondslag zijn van 't onderwijs. — Zoo die wetten al in eenige Staten van 't Noorden van kracht worden, naar mijne meening zullen de Knownothings nooit in 't nationale Kongres de overhand krijgen; de groote slaven-kwestie verdeelt hen in twee partijen, het Noorden en het Zuiden, en met de eenparige zamenwerking is 't gedaan. Dit is dan ook de groote hoofdvraag der gansche Amerikaansche politiek; en in Kansar (een nieuw grondgebied in 't Westen) heeft zij reeds de gedaante van een dreigen-

den burgerkrijg aangenomen, die wellig nog de gansche Unie van oceaan tot oceaan in vuur en vlam zal zetten.

De hevigste vervolging der Knownothings hebben onder onze medeburgers de Katholicke Ieren te verduren. Vreemdelingen van geboorte, en van godsdienst Katholick, paren zij twee eigenschappen die bij hen boven alles gehaat zijn. Bij de onlusten te St. Louis en Louisville, waar de orde der geboren Amerikanen (gelijk de Knownothings zich noemen) hare verwinningen met bloed heeft besmeurd, leden vooral de Ieren schade aan have en goed, aan lijf en leven. Ook de beoogde politieke uitsluiting der Katholieken drukt het hardst op de Ieren, welke altoos hunne stemmen aan de demokraten gaven en daarvoor kleine ambten ontvingen. Die uitsluiting en de treurige ondervinding van 't wegslepend bederf, hetwelk de Iersche werklieden van beider kunne, temidden van de vreeselijkste verleiding en de afgrijselijkste verdorvenheid der steden van Amerika, tegemoet snelden, hebben op de gedachte gebragt, om in eenig onbebouwd gedeelte der Vereenigde Staten of van Canada, eene Katholiek-Iersche volkplanting te stichten en alzoo in 't hart der Amerikaansche wouden een Nieuw-Ierland van Iersche landverhuizers te vormen. Op die wijze kon ook de Iersche jeugd voor de aanstekende pest der Protestantsche scholen, waarvan ik zooeven sprak, en welke de H. Stoel in haar ongodsdienstig beginsel reeds herhaaldelijk veroordeelde, behoed blijven. Ook daar waar Katholieke parochie-scholen zijn, laten zich vele Katholieken verleiden, om aan de milder begiftigde staatsscholen voor hunne kinderen de voorkeur te geven, terwijl elders het Katholicke kind tot de keuze veroordeeld is tusschen die scholen of de opvoeding op de straat, waar de jonge Amerikanen zoodanig met alle ondeugden bekend worden, dat zelfs de snoodste straatjongen der bedorvenste hoofdsteden van Europa er zich aan ergeren zou. Daar nu bij de Amerikaansche regering alle municipale aangelegenheden van de plaatselijke overheden afhankelijk zijn, hoopt men zich door 't stichten van geheel Katholieke en dezelfde taal sprekende land-koloniën het voordeel van Katholicke scholen te verzekeren en 't opkomend geslacht voor zulk een verderfelijken invloed te behoeden. Reeds heeft er eene vergadering van Iersche Katholieken te Buffalo plaats gehad, om

over aard en wijze der vestiging van zoodanige koloniën, één in Canada, en één in 't Westen der Vereenigde Staten, waar onbebouwd land tegen zeer lagen prijs verkrijgbaar is, te beraadslagen, Dat plan heeft de aandacht van 't publiek bijzonder getrokken, en niet slechts bij Protestanten, maar ook bij vele Indifferentisten, die in de politiek van geen verschil van godsdienst moesten weten, den hevigsten naijver gewekt.

KERKELIJKE GESCHIEDENIS VOOR KATHOLIEKEN [1]).

Met de meeste belangstelling hebben we het voornemen van den Zeer Eerw. Heer Sonjee vernomen, eene kerkelijke geschiedenis te schrijven, beknopt genoeg, om vele schade doende boeken te kunnen vervangen, en, wat nog meer zegt, om aan het meerendeel der Katholieken nuttig te zijn, ter opwekking van hun geloof, ter vermeerdering van hunne godsdienstige kennis en ter vorming van hun kerkelijken, dat is, waarlijk Katholieken zin. De geschiedenis is het eigenlijk Katholieke terrein. De godsdienst is niet eene abstractie maar een feit, en de inhoud des bijbels eene geschiedenis, welke in de Kerk wordt voortgezet.

De Zeer Eerw. schrijver is door vroeger schriften te wel bekend, om niet de beste verwachtingen van dit zijn voorgenomen werk in te boezemen, en we wenschen niets zoozeer als dit door eene talrijke deelneming te zien aanmoedigen en bevorderen.

---

[1]) Uit te geven door den boekhandelaar C. L. van Langenhuysen te Amsterdam. — «Met voorkennis en onder de goedkeuring van Zijne Doorl. Hoogw. den Heere Bisschop van Haarlem».

EEN BOEKJE VAN DEN GOEDEN HERDER [1]).

Reeds vóór een geruimen tijd (Mei 1854) schreven we over dit werkje: „Het minnelijk *Büchlein Vom Guten Hirten* van de beroemde bekeerlinge, Gravinne Hahn-Hahn, is, naar men ons meldt, reeds kort na de verschijning in 't Nederlandsch overgebragt, en zal ter bevordering van een godvruchtig werk in 't licht worden gegeven. De bekwame vertaler heeft het I• Hoofdstuk, dat hier onder volgt, ter plaatsing aangeboden als een proeve van zijnen arbeid. We twijfelen niet, of deze treffende bladzijden zullen er toe bijdragen, om aan dit werkje bij de verschijning een wijden aftrek te verzekeren."

De toen aangekondigde vertaling is sedert het verschijnen onzer laatste aflevering in 't licht gekomen. In het woord dat het boekje voorafgaat, worden we over de reden van het vertoef, en aangaande het bedoelde godvruchtig werk ingelicht.

„Het werkje, — zoo vernemen we — dat, reeds vóór twee twee jaren in 't Nederlandsch overgebragt, voor de pers gereed lag en thans het licht ziet, is op onzen vaderlandschen bodem geen vreemdeling meer. Zij althans die *de Katholiek* lezen, hebben er kennis mede gemaakt in het Nommer van Mei 1854, waar het I• Hoofdstuk: *De Goede Herder van Olive-Mount, in Ierland*, als een proeve van bewerking, wordt medegedeeld.

„Dat het Liefdewerk, tot welks bevordering de vertaler het werkje bestemd had, nog niet tot stand kon komen, vertraagde de uitgaaf. Dat Liefdewerk is: het stichten van een toevlugtsoord voor eene soort van gevallen zondaressen, die, door de Maatschappij verstooten en verafschuwd, meer dan menschelijke kracht behoeven, om zich op te rigten, terwijl eene liefderijke hand ze aan God en de deugd kan wedergeven. Wat elders, met name in Frankrijk en Duitschland, met den besten uitslag beproefd werd, zal ook hier,

---

[1]) Door Ida Gravin Hahn-Hahn. (Uit het Hoogduitsch.) — Uitgegeven ten voordeele van het Liefdewerk van den Goeden Herder, gevestigd te Leiderdorp. — 's Gravenhage, ter Boekdrukkerij van T. C. B. Ten Hagen, 1856. — Prijs 50 cents.

onder Gods zegen gesticht worden. Door de vaderlijke bezorgdheid van den Hoogwaardigen Heer Bisschop van Haarlem, wien al zijne schapen, maar vooral de meest afgedwaalde ter harte gaan, is eene, reeds vroeger gevormde, Commissie [1]) benoemd, die te Leiderdorp in een door haar aangekocht gebouw het *Liefdewerk van den Goeden Herder* zal vestigen. De vertaler, lid dier commissie, wenscht eenige steenen tot den opbouw van dat Gesticht bij te dragen, en biedt daarom zijn arbeid den geloovigen aan, als een geschenk van de hand der beroemde bekeerling, die zelve te Mentz een huis voor de vrouwen van den Goeden Herder gesticht heeft. „„In dat huis", zegt *de Katholiek*, in zijn Nommer van Maart des vorigen jaars, „naast de Sint-Stephanuskerk gelegen, zijn reeds 30 vrijwillige boetelingen. Zij houden zich met verschillende vrouwelijke handwerken, met gebed en geestelijke lezing enz. bezig; wonen dagelijks op de omtraliede gaanderij van hare schoone kapel de H. Mis bij, en zijn van alle verkeer met de wereld afgesloten.""

Deze regelen zullen genoeg zijn om tot deelneming in dat verheven liefdewerk, ook door aankoop van bovengenoemd schoon boekje, op te wekken, opdat men alzoo, naar de woorden der wereldberoemde schrijfster, moge deelen „in 't werk waarvoor de Zoon Gods eigenlijk in de wereld gekomen is: *de zondaars zalig te maken en te redden wat verloren was.*"

---

[1]) De Commissie bestaat uit de volgende Heeren Geestelijken. De Hoog Eerw. Heer E. S. van der Haagen, president; de Zeer Eerw. Heeren G. Elsen, vice-president; A. C. Quant, penningmeester; J. J. Siegfried, P. G. Schagt, I. Sarot, leden; en H. Opdenkamp, secretaris.

DE EENIGE MIDDELAAR.

(TER BEANTWOORDING DER TWEE BRIEVEN VAN DR. J. C. ZAALBERG [1].)

In twee brieven, gerigt aan de R. K. Christenen, heeft Dr. J. C. Zaalberg geantwoord op de dubbele bestrijding zijner in het vorige jaar gehoudene feestrede; de eerste dier brieven zag het licht niet lang na het uitkomen van mijn vroeger opstel, de tweede, vijf maanden later.

Wij gelooven dat die brieven waren, wat men verwachten kon dat ze zouden zijn.

Behalve de *personaliteiten*, welke stof gaven voor een groot gedeelte van den eersten brief vooral, die zich, volgens de eigene bekentenis des schrijvers, meer persoonlijk tegen zijne beide bestrijders rigtte (bl. 66), hoorden wij al de *algemeen bekende verwijten*, die door de vijanden der Katholieke Kerk altijd en overal worden herhaald, ook door den heer Zaalberg weder nagezegd;

---

[1]) Ingezonden door Prof. J. C. H. Muré.

de bekende Mensinga is vrij dikwijls geciteerd, meermalen ongenoemd nageschreven.

Onder de twee gezegde rubrieken kan bijna de geheele eerste brief en veel uit den tweeden gerangschikt worden, en voor wie het niet beneden zich achtte, zou het gemakkelijk zijn twee lange §§ te schrijven, waarvan de eene „personaliteiten", de andere „lage polemiek" ten titel kon voeren. Maar wat zou de zaak daarbij winnen? En ook zou dan te veel moeten worden opgenomen, wat geene wederlegging verdient, wat zelfs wederlegging verbiedt; want men mag, zelfs ter bestrijding, niet aanhalen, òf wat den eerbied kwetst, dien wij God en onzen Zaligmaker verschuldigd zijn, òf wat onbestaanbaar is met de strenge eischen der Christelijke zedelijkheid; er komen in de brieven woorden voor, waarvan wij liefst hopen dat ze niet oorspronkelijk van den heer Zaalberg zijn, maar onbedachtzaam uit een of ander boek werden overgenomen; woorden, die de schrijver zelf bij rijper nadenken zeker verfoeid heeft.

Voor mij in 't bijzonder, bestaat nog eene andere reden om zoowel de personaliteiten als de lage aanvallen van den heer Z. met diep stilzwijgen voorbij te gaan. Ik zou, indien ik er van wilde spreken, mij te veel tegen den schrijver zelven moeten rigten, en mijn antwoord op zijne brieven zou den schijn hebben van een strijd van persoon tegen persoon; en zulke schijn ware immers reeds te veel [1]).

---

[1]) Op éénen enkelen persoonlijken aanval ben ik, naar ik meen, verpligt te antwoorden.

De heer Z. heeft mij, bl. 18 van zijnen eersten brief, uitgedaagd een bewijs te leveren, en indien ik het niet deed, verklaarde hij

Wel is het waar dat ik in mijn eerste schrijven mijne verontwaardiging soms onverborgen heb uitgesproken, en harde namen gegeven aan hetgeen naar mijn gevoelen harde namen verdiende; maar het was niet omdat mijn persoon was aangerand; het was juist omdat ik *niet per-*

---

mij „voor God en voor menschen, voor eenen schaamteloozen leugenaar en lasteraar, wiens giftige tong zelfs eenen edelen doode bezwadderen durft!!!„

Toen ik vroeger over de vereering der Heiligen sprak, stelde ik tegenover de Katholieke leer de dwaling van Luther, die de eigenlijke heiliging, en bijgevolg de ware heiligheid des menschen loochende. „Zondigen is 's menschen *natuur*„, zeide Luther; „'s menschen *wezen* is zonde, de mensch zelf is zonde„, of: de mensch is de zonde zelve, „hominem esse ipsum peccatum.„ Dit nu gold bij Luther ook van den zoogenaamden geregtvaardigde en geheiligde, die in alles, wat hij doet, zondigt; „omne opus justi damnabile est et peccatum mortale, si judicio Dei judicetur.„

Kunnen wij dan niet waarlijk heilig worden, dan is het dwaasheid, zich op dat onmogelijke toe te leggen; dat Luther zoo dacht en leerde, kunnen alleen zijne goddelooze en overbekende woorden aan Melanchthon bewijzen: „Wees zondaar en zondig sterk; — zondigen moeten wij, zoolang wij hier zijn; — geene zonde zal ons van Hem (Christus) scheiden, al maakten wij ons op éénen dag duizend en duizendmaal aan ontucht of moord schuldig.„

Ten gevolge van deze en dergelijke uitdrukkingen van Luther, schreef ik op bl. 29: „Waarlijk heilig kan de mensch niet worden, leerde hij; dwaasheid dus is het zich op dat onmogelijke toe te leggen, en zich moede te maken met het najagen eener hersenschim„ enz. Op deze woorden, waarin ik *eene gevolgtrekking uit Luther's leer* aangaf, valt de heer Z. mij aan. En op welke wijze? Hij laat mijnen volzin: *dwaasheid dus is het....* cursief drukken, om het den schijn te geven, als hadde ik die woorden, die toch duidelijk de *mijne* waren, als de *eigen woorden van Luther* aangehaald, en eischt dan, dat ik ze in Luther's eigene schriften aantoone, of anders.... en dan volgt de bovenvermelde, met bijzondere letter gedrukte, hartstogtelijke ontboezeming.

Zou zulke *oneerlijke woordverdraaijing* van den heer Z. in zijne taal ook „het bezwadderen eener giftige tong„ moeten geheeten worden??

soonlijk in den strijd betrokken was; — de Katholieke Kerk was op eene oneerlijke wijze aangevallen, en dat nog wel in eene rede, waarin te gelijk de grondwaarheid des Christendoms, CHRISTUS' GODHEID, werd geloochend.

Mijne taal was daarom die van het gekwetst godsdienstig gevoel, dat mij ook belette pogingen aan te wenden, ten einde mij achter zoetklinkende woorden te verschuilen; niet was zij de taal van den hartstogt, die de even treurige als lage behoefte gevoelt, zijne hevige en kwetsende uitvallen door betuigingen van vriendschap, gemoedelijkheid en broederlijke liefde te verbloemen.

Verder is het werk van den heer Zaalberg eene „vertooning van eruditie" genoemd, en te regt oordeelde de Eerw. heer Frentrop al de geleerdheid, waarmede de schrijver der brieven welligt dacht te schitteren, zoo oppervlakkig en zoo weinig doordacht, dat zij geen ernstig onderzoek waardig scheen. Dr. Zaalberg „haalde ijsselijk veel citaten aan; het regende citaten. Al die citaten nu opeengestapeld leverden een vrij bespottelijk schouwspel op" [1]); en daarenboven een droevig schouwspel van woordverdraaijingen, van valsche aanhalingen, van diepe onkunde en van met goede trouw bijna niet overeen te brengen ligtzinnigheid.

Deze beschuldigingen wil ik, vóór ik tot mijn eigenlijk onderwerp overga, met enkele bewijzen staven. Met *enkele bewijzen*, zeg ik; en wil Dr. Z., gelijk hij ten opzigte *zijner feestrede*, meermalen de niet besprokene gedeelten zijner feestrede voor verheven verklaarde boven de mogelijkheid van wederlegd te worden, ook nu weder uitroepen, dat zijne bestrijders niets konden zeggen op datgene, waarover

---

1) A. Frentrop, *Handhaving mijner Leerrede*, enz., bl. 58, 59.

zij goedvondeu te zwijgen, — welaan, hij geniete de vreugde van zulke zegepraal!

In de noot op bl. 108 wordt gezegd:

„Rome belijdt ook de vreeselijke leer, welke wij b. v. „door eenen Bellarmino, (De Poenit. l. IV, c. 13.), „openlijk hooren verkondigen: „*Pauselijke vrijspraak ont-* „*slaat ons van de gehoorzaamheid aan Gods gebod*" *!!!*"

Deze aanhaling nu is geheel *valsch.*

Bellarminus spreekt ter aangewezen plaats over de aflaten, en beantwoordt eene opwerping, dat namelijk de aflaat, zooals die door de Katholieke Kerk wordt toegepast, ons ontslaan zou van de gehoorzaamheid aan Gods geboden. Deze even ongerijmde als hatelijke beschuldiging wederlegt Bellarminus. „De aflaten, zegt hij, ontslaan ons niet van [de gehoorzaamheid aan] Gods geboden. *Indulgentiae* [dat de heer Z. vertaalt door „Pauselijke vrijspraak"] *non solvunt nos divinis praeceptis.* Maar toch, gaat Bellarminus voort, maken zij dat wij *ten opzigte van die straffen*, welke ons door den aflaat worden kwijtgescholden, niet vallen onder het gebod van waardige vruchten van boetvaardigheid te doen. Hoe hij dit bedoelt, verklaart hij door een voorbeeld: de Apostel Paulus gebiedt dat wij aan een ieder zullen geven wat wij hem schuldig zijn; als nu een schuldeischer de schuld kwijtscheldt, dan wordt de schuldenaar *niet ontslagen van de gehoorzaamheid aan het Apostoliesch gebod*, maar hij heeft in dat geval geene schuld te betalen [1]).

Ziedaar dan die „vreeselijke" leer van Bellarminus, die volgens den heer Z. openlijk zou verkondigd hebben:

---

[1]) Bellarminus, de Controv. Christ. fidei, T. III, fol. 1126.

„Pauselijke vrijspraak ontslaat ons van de gehoorzaamheid aan Gods gebod".

Een ander bewijs tot staving mijner tegen den heer Zaalberg ingebragte beschuldiging, ontleen ik aan hetgeen hij bl. 101 zegt betrekkelijk de Katholieke leer over de H. Sakramenten. Dat hij de kerkelijke uitdrukking *ex opere operato* volstrekt niet verstaat, willen wij daarlaten, ofschoon het anders van eene niet betamende vermetelheid kan getuigen, dat hij over de beteekenis dier uitdrukking durft oordeelen, zonder ze te verstaan. Maar ik wil op *valsche citaten* wijzen. Hij beroept zich dan op de *Theol. mor. et dogm.* van P. Dens, wiens woorden zouden zijn: „het *uitwendig* gebruik der Sakramenten zal *op zich zelf* de genade mededeelen." En eene bladzijde verder wordt de aan Dens toegedichte meening veralgemeend: aan de Katholieke leeken wordt eene „*werktuigelijke kracht* der Sakramenten" geleerd (bl. 102).

Als Dens over de Sakramenten in 't algemeen spreekt en de vraag beantwoordt, of de Sakramenten des Nieuwen Verbonds de genade mededeelen *ex opere operato*, dan zegt hij o. a. van het doopsel: dat het ons *niet eigenlijk heiligt door de uiterlijke wassching*, maar door inwendig de ziel te reinigen van zonden, *door de vereischte gesteldheid van het geweten in ons*, per debitam dispositionem interioris conscientiae. Zeker is het, gaat hij voort, dat tot het met vrucht ontvangen van een Sakrament, in volwassenen *eene inwendige gesteldheid* (dispositio) *wordt gevorderd*, en dat, naar mate deze gesteldheid beter of minder goed is, naar die mate het Sakrament meer of minder genade schenkt [1]). — 't Is waarlijk moeijelijk, *goede trouw* te

---

1) Dens, de Sacr. in genere, n°. 18.

veronderstellen in iemand, die als woorden van Dens aanhaalt, wat met zijne woorden in lijnregten strijd is. En als de heer Z. (valschelijk) beweert, dat den Katholieken leeken eene *werktuigelijke kracht* der Sakramenten geleerd wordt, dan beschuldigt hij zulke leeraars van de grootste zonde tegen hun geloof, zooals blijken kan uit het Conc. Trid. Sess. VI, cap. 5, 7.

Nog vlakker tegen de waarheid is eene bewering betreffende de kerkelijke straf, *het interdict.* Bij de wederlegging van Z.'s feestrede noemde ik de daarin voorkomende stelling, dat tijdens een interdict „aan kinderen de doop wordt geweigerd, aan bedroefden de vertroosting der godsdienst", *onwaar*, en ik bewees dit met een enkel woord.

De heer Zaalberg wilde echter zijne stelling volhouden, bl. 105 vv.; maar gelijk iemand, die niet bekennen wil dat hij gelogen heeft, in de droevige noodzakelijkheid geraakt van op nieuw te liegen, zoo zijn de nieuwe beweringen van den heer Z. nieuwe onwaarheden. Hij zegt bl. 110, dat als eene *vergunning* door Paus Alexander III is toegestaan, tijdens het interdict, de doop der kinderen en de Sakramenten der stervenden; en dan citeert hij Decret. Greg. L. IV, Tit. I, cap. 11. Deze Paus nu schreef aan de bisschoppen van Engeland, dat zij, in een bepaald geval, de viering der kerkelijke plegtigheden zouden verbieden, met uitzondering van het doopen der kinderen en de boetedoening der stervenden. Was nu deze uitzondering eene *vergunning* van Paus Alexander? Daarop komt het aan; dit zegt de heer Zaalberg, en dit is eene *onwaarheid.* Want vóór Alexander III vergunningen *kon* geven, bestond reeds de algemeene wet: „aan niemand, van het pas geboren kiud af, tot aan den af-

geleefden grijsaard toe, mag het doopsel ontzegd worden" [1]); welke wet te vinden is in de eerste verzameling van het kerkelijke regt, die door Gratianus in 1151 werd voltooid, terwijl Alexander III eerst in 1159 den pauselijken zetel beklom, en gemeld schrijven in 1170 aan de bisschoppen van Engeland rigtte.

Ook deelt de beroemde Lucius Ferraris een voorstel mede van den monnik Oldericus betrekkelijk het interdict, om daardoor te toonen met welke uiterste gestrengheid deze straf in den beginne werd toegepast; maar ook daar is geen spraak van het verbieden des doopsels, of van biecht en communie aan stervenden [2]).

Zelfs de Heilige Schrift werd door den heer Zaalberg misbruikt, evenals wij hem de geschriften van Bellarminus en Dens zagen misbruiken. Bl. 121 beweert hij, dat Christus de magt van zonden te vergeven en die van wonderen te doen *onafscheidelijk* verbond; daardoor dan tracht hij te betoogen (?), dat de priesters geene zonde kunnen vergeven omdat zij geene wonderen doen. Op dat *onafscheidelijk verband* kwam nu alles aan, en om dat te bewijzen, wordt stoutweg Mark. XVI: 15 vv. geciteerd. Wie nu die plaats naslaat, vindt dat de Evangelist geen enkel woord spreekt van de magt tot vergeving van zonden.

Even *onwaar*, ofschoon van weinig beteekenis, is de bewering op bl. 122, dat ik mij, om te bewijzen, dat

---

[1]) Can. 134 de Consecr. Dist. IV. A parvulo recens nato usque ad decrepitum senem, sicut nullus prohibendus est a baptismo, ita nullus est, qui non peccato moriatur in baptismo. Aug. in Enchir. c. 43.

[2]) F. Lucii Ferraris, *Prompta Bibl.*, voce: *Interdictum*, art. VI.

Christus zijnen Apostelen die magt gaf, zou beroepen hebben op Matth. XVI, 18 of Matth. XVIII, 18.

Eindelijk — want het verdriet mij langer valschheden te vermelden — eindelijk nog ééne proeve van ligtzinnig aanvoeren der H. Schrift.

Men heeft opgemerkt, dat de heer Z. zijne hevigste aanvallen rigtte tegen de vereering der Moeder van Jesus en tegen die heilige Maagd zelve. Op bl. 173 ging hij zoo ver, dat hij haar van eene zonde trachtte te overtuigen [1]). Met beroep op Marc. III, 21, wil de heer Z., dat Maria van haren Goddelijken Zoon zou gezegd hebben: „*Hij is waanzinnig*"; en dit was haar dan eene zonde van ongeloof of van leugentaal. Wat nu lezen wij Marc. III, 21. Niets wat verpligt om het woord: Hij is waanzinnig, ook in Maria's mond te leggen. De Evangelist spreekt daar van Jesus' verwanten of betrekkingen, οἱ παρ' αὐτοῦ; onder hen waren er die niet in Jesus geloofden (Joan. VII, 5); deze nu konden in Jesus' heiligen ijver eene onredelijke overspanning zien. Maar volgt daaruit, dat zulke meening ook aan de eerst later (vs. 31) genoemde Moeder des Heeren *moet* worden toegeschreven? dat ook zij *moet* begrepen worden onder de nabestaanden, van welke Marcus vroeger zegt: ἔλεγον γάρ· ὅτι ἐξέστη? Indien men al Marc. III, 21 met 31 (waar gezegd wordt, dat de Moeder en de broeders des Heeren [2]) tot Hem komen) te vergelijken, en ἔλεγον (vs. 21) voor *zij* zeiden te nemen heeft, is, in dit meervoudige, 'twelk immers

---

[1]) Eenigen tijd geleden kondigden sommige dagbladen een pamfletje aan: „De maagd Maria van eene zonde overtuigd." Prijs, meen ik, *vijf cents*.

[2]) Zooals te denken is, zegt Z. in plaats van: broeders des Heeren, liever „de andere kinderen van Maria".

niet noodzakelijk tot volstrekt allen en een iegelijk hunner *moet* uitgestrekt worden, Maria noch in- noch uitgesloten. Doch haar onder de nabestaanden, die dat van den Heer zeiden, te begrijpen, komt, gelijk zelfs de Protestantsche uitlegger Meyer verklaart, in tegenspraak met hetgeen Matthaeus en Lucas van Maria vermelden. Waar nu, gelijk hier, eene andere opvatting, die geen strijdigheid aanbiedt, vrijstaat, is men, naar de eerste regelen der uitlegkunde, reeds dáárom alleen gehouden, die te volgen; en 't blijft dus eene ergerlijke ligtzinnigheid, dat de heer Z. zoo maar op stelligen toon durft zeggen: „ééns zien wij haar [Maria] in een ongunstig licht. Het is Mark. III, 21 vgl. met 31 vv."

Met opzet, heb ik in deze twee laatste bewijzen van de oneerlijkheid, waarmeê de heer Z. te werk gaat, zijn misbruik maken *van de H. Schrift* aangetoond; als hij immers ten opzigte van Gods woord zoo weinig waarheidsliefde toont, dan is het geen vermetel oordeel, als men veronderstelt, dat hij zich misschien nog meer veroorlooft, waar de valsche citaten slechts woorden van menschen betreffen.

Overigens zal ik verpligt zijn in het vervolg van mijn schrijven nog dikwijls en zeer dikwijls op aanhalingen en beweringen te wijzen, die òf diepe onkunde òf verregaande kwade trouw verraden; nu evenwel ga ik tot de hoofdzaak over, waartoe ik mij bij het antwoorden op de twee brieven bepalen zal.

De heer Zaalberg had beweerd, dat de Katholieke Kerk de groote waarheid van Christus' eenig Middelaarschap verduistert; dat meerdere punten der Katholieke leer in strijd zijn met het woord van den H. Paulus:

„er is één Middelaar Gods en der Menschen, de mensch „Christus Jesus."

Gelooft de Kerk deze Evangeliewaarheid?

In zijne brieven heeft de heer Z. zijn vroeger ontkennend antwoord trachten vol te houden. Zijne bestrijders echter beantwoordden de gestelde vraag bevestigend, en, ofschoon de heer Z. mij gedurig verwijt, dat ik in mijn vroeger schrijven van het onderwerp des strijds afweek, meen ik toch, dat mijn geheele betoog van bl. 15 af tot bl. 49 toe, wel niet anders was dan een bewijsvoering, waarvan telkens de slotsom was: de Katholieke Kerk verduistert de waarheid van Christus' eenig Middelaarschap niet; wij gelooven in Christus den eenigen Middelaar [1]).

Dit geloof nu en deze leer der Kerk kon ik onmogelijk naar waarheid voorstellen, en de aanvallen tegen die leer onmogelijk afweren, zonder tevens te spreken van de door den heer Z. geloochende waarheid, welke ik meermalen de grondwaarheid des Christendoms noemde, *Christus' Godheid*, die immers, volgens de Katholieke opvatting, niet slechts in het naauwste verband staat met Christus' Middelaarschap, maar daarmede geheel één is.

De heer Z. heeft aan ons spreken over dat punt de namen van *onedele krijgslist*, *uitvlugt der verlegenheid* en meer dergelijke gegeven, en het voorgesteld als een buiten den strijd liggend onderzoek naar *zijn* geloof; dit echter was het niet, en op *zijn* geloof, in zoover het zijn

---

1) Dit getuigde ik meermalen. De heer Z. zeide, dat uit zulke getuigenissen, ook door den Eerw. heer Frentrop afgelegd, alleen blijken zou, „dat deze beide heeren *òf* onregtzinnig waren, *òf* hunne kerk niet kenden, *òf* ons maar wat wijs wilden maken" (bl. 81). En op eene andere plaats, bl. 75, zegt hij vlakweg, dat wij zelf niet gelooven in hetgeen wij als ons geloof belijden. Dat heet waardige polemiek!

individueel geloof geldt, komt het — hij zeide het te regt — in dezen strijd, en in welken strijd ook, weinig of in 't geheel niet aan.

Maar waar hij als beschuldiger optrad tegen de Kerk, waar hij de Katholieken wilde doen „blozen van schaamte" om hunne miskenning van den Christus, dáár mogt zijn ongeloof niet worden voorbijgezien, maar moest het op den voorgrond staan.

„*Verduistering van den Christus, miskenning des eenigen Middelaars*", deze aanklagt heeft toch waarlijk een geheel bijzonderen zin, als zij gedaan wordt door iemand, die Christus niet als God erkent. Voor zoo iemand staat immers de Christus veel te laag en is Hij bijgevolg al te spoedig *miskenbaar;* en terwijl het geloof aan Christus' Godheid den Middelaar omschenen ziet van eene heerlijkheid, oneindig ver boven *alle* mededinging verheven, staart de loochenaar dier Godheid angstvallig rond, of niet aan schepselen een hulde wordt bewezen, boven welke hij aan zijnen van glorie beroofden Christus er geene heeft te geven; en hij zal van verduistering en miskenning spreken, waar nog geen schijn van miskenning of verduistering bestaat.

Om deze reden dan mogt ik bij de wederlegging der feestrede niet zwijgen van het ongeloof van den heer Zaalberg; vooral niet, daar het in die feestrede zoo duidelijk uitkwam, dat niemand, die zich ten minste niet door woorden liet verblinden, een oogenblik daaraan kon twijfelen. Waren er echter sommigen, die het niet voorzigtig oordeelden, als ik in stellige bewoordingen den heer Z. beschuldigde van *in zijne feestrede* de Godheid van Christus te hebben geloochend, — ook voor dezulken heeft hij nu ten minste klaar genoeg gesproken, zoodat

zijne brieven het afdoende bewijs leveren, dat mijn oordeel over de feestrede niet bezijden de waarheid was. Eenige weinige aanhalingen uit de brieven laat ik hier volgen; weinige slechts, omdat het niet noodig is vele bewijzen te leveren, dat de heer Zaalberg een loochenaar van Christus' Godheid is; onder dezen naam is hij reeds vrij algemeen bekend. Dat met de loochening der Godheid van Christus ook de loochening der Allerheiligste Drieëenheid gepaard gaat, behoeft wel niet gezegd.

Onder anderen dan verklaart hij bl. 50: „Ik geloof niet dat de tweede persoon der Allerheiligste Drieëenheid de menschelijke natuur aannam"; — herhaalde malen wordt het geloof dat Christus God is, als „eene verwarring van den Zoon met de Godheid" uitgekreten; — op afkeurenden en eenigzins medelijdenden toon zegt hij bl. 220 tot de Katholieken, dat zij Christus begroeten als hunnen God; — en, wat het ergst van alles is, de meening, dat *Christus onvatbaar was voor besmetting der zonde*, wordt bl. 169 als *onevangeliesch* veroordeeld.

Het leerstuk van Christus' Godheid te bewijzen, is hier mijne taak niet; daarenboven — en dit zeggen wij onder innig dankgebed tot God — in ons vaderland zijn, behalve de Katholieken, nog vele en zeer vele Christenen, die Jesus Christus als hunnen God belijden en aanbidden, en Hem danken, dat het verwijt, door den heer Zaalberg aan ons, Katholieken, gedaan, ook op hen van toepassing is: *Gij begroet Christus als uwen God.* Wel moet het voor die Christenen, meer nog dan voor de Katholieken, eene pijnigende en ergernisvolle gedachte zijn, dat iemand, die in eene der voornaamste steden onzes vaderlands als leeraar optreedt, openlijk en ten aanhoore van al zijne mede-Protestanten, CHRISTUS' GODHEID, en daarmede

de gansche H. Drieëenheid, loochenen durft, en, *wat nog erger is*, als predikant der Hervormde Kerk, ook loochenen *mag*.

Met diepe verontwaardiging werd die droefheid en die ergernis in de laatstverloopene dagen uitgesproken in eene brochure, waarvan de titel alléén genoeg te kennen geeft: *De leer van Dr. J. C. Zaalberg Pz.* IN LIJNRECHTE TEGENSPRAAK *met de leer der Hervorming*. In het voorwoord spreekt de predikant te Oud-Alblas, A. P. A. du Cloux, van de Protestantsche lezers, die Zaalberg's geschriften met diep smartgevoel, met medelijden en met diepe verontwaardiging gelezen hebben, en zegt dan:

„Met smartgevoel, dat Gods woord wordt aangetast, verdraaid en verworpen, en dat door iemand, die openlijk betuigt, zich alleen aan dat woord te willen houden; met medelijden, omdat zij daaruit zien, hoe een mensch zich Christen noemt, (men denke aan het antwoord: Waarom heet gij een Christen? in onzen katechismus,) hoe die herder en leeraar, die zich voordoet, als op zuiver Hervormd gebied te staan, van God is losgelaten en een werktuig in de hand des duivels geworden is, om de ware Kerk van JEZUS CHRISTUS te bestrijden, ware het mogelijk ook de uitverkorenen te verleiden, en wat zijn lot en deel zal zijn, indien hij volharden zal om het bloed des Nieuwen Testaments onrein te achten, en bevonden zal worden tegen de waarheid te strijden; met diepe verontwaardiging, daar het onzedelijk is, het brood der Kerk te eten en hare leer te bestrijden, en boven alles zoo stoutweg en dan op zulk eene wijze God Drie-eenig, den Heere JEZUS, in zijn wezen en zijn werk, aan te tasten en die dierbaarste waarheid onzer belijdenis te verloochenen."

En een weinig verder:

„Dr. Zaalberg heeft in deze brieven de gansche Nederlandsche Hervormde Kerk in het aangezigt geslagen" [1]).

Het is dus eene besliste zaak: de heer Zaalberg loochent de Godheid van Christus.

Wat wij hier echter meer op den voorgrond plaatsen, en wat vooral gebiedend vordert, dat wij den gevoerden strijd, als den strijd van een loochenaar der Godheid van Christus beschouwen, is het uit die loochening noodzakelijk voortkomende *gevolg*.

De vraag immers over het al of niet gelooven aan Christus' Godheid is niet de vraag over eene op zich zelve staande waarheid, die men zonder verdere gevolgen aannemen of loochenen kan; neen, van *beslissenden* invloed is zij bij de opvatting en waardering van *alle* andere waarheden des geloofs, en in 't bijzonder bij de opvatting en waardering van Christus' eenig Middelaarschap.

Dat er een onafscheidelijk verband bestaat tusschen elke waarheid des Katholieken geloofs en de hoofdwaarheid, waarop dat rust, volgt reeds uit het zuivere begrip van *waarheid* in 't algemeen. De waarheid immers is één, gelijk God zelf één is; dat beteekent niet slechts, dat zij geene scheiding duldt en niemand het wagen mag, met onheilige hand eenige bijzondere waarheden uit het groote geheel uit te werpen; — niet slechts, dat de waarheid zich aan alle zijden afsluit en daardoor *éénig* is; — maar ook dat zij zich zelve op alle punten gelijkt en een ontzaggelijk *Systeem* uitmaakt, waarvan wij zeggen, wat de groote Bossuet op de eenheid der Kerk

---

[1]) l. c. voorwoord, bl. IV en VI.

toepaste: elk deel wordt gezien in het geheel met al de overeenkomst en al de betrekking, die dat deel met het geheel verbindt [1]).

Dáár dan veronderstelt elke bijzondere waarheid eene andere, om op hare beurt de grond te zijn van anderen; dáár is elke bijzondere waarheid een levende straal uit één levend en levengevend middenpunt. Gelijk het eene even vruchtelooze als dwaze poging wezen zou, eenen cirkel te willen schrijven zonder middenpunt, daar wij immers zonder dat zelfs geen cirkel kunnen *denken*; — evenals het onmogelijk is, over eenig punt van den cirkelomtrek te oordeelen, vóórdat het middenpunt vast staat, — zoo vruchteloos en zoo onmogelijk is het ook, de waarheden des geloofs te beoordeelen en te bespreken zonder *die* waarheid, waarmede al de andere staan of vallen, in aanmerking te nemen. Want wat de Apostel Paulus zeide van de verrijzenis des Heeren: „indien Christus niet is verrezen, dan is onze prediking ijdel, ijdel is dan ook uw geloof [2]), dat zeggen wij ook van de waarheid, waarvan hier sprake is: als Christus geen God is, dan is de leer der Katholieke Kerk ijdel, ijdel ook ons geloof. En anderen begrijpen dit als wij. Luther zelf verklaarde eens, dat zij, die de Godheid van Christus loochenen, eindelijk *het gansche* Christendom verliezen, en geheel en al Heidenen en Turken worden" [3]).

Dan eene geheel bijzondere betrekking bestaat er tus-

---

1) Sur l'unité de l'Église.

2) I Cor. XV, 14.

3) *Opera Lutheri*, Witt. T. V., fol. 350. Zou Luther bij het schrijven van die woorden hebben kunnen denken, dat een zoo door hem veroordeelde eens eene feestrede zou houden op den gedenkdag der aanplakking zijner theses?

schen die Godheid van Christus en zijn Middelaarschap; deze twee waarheden zijn zoo naauw vereenigd, dat zij eigenlijk slechts de twee kanten zijn van ééne en dezelfde waarheid; en, al had de Apostel Paulus die zinvolle woorden niet geschreven: „er is één Middelaar Gods en der menschen, de mensch Christus Jesus", toch zouden allen, die gelooven aan eene verlossing, tot stand gebragt door een Persoon, die niet slechts mensch maar ook waarachtig God is, nooit eenen tweeden Middelaar tusschen God en menschen naast dien Eenige kunnen erkennen. Maar dan is het tevens een onvermijdelijk gevolg, dat de loochening van Christus' Godheid ook eene loochening moet zijn van zijn verheven Middelaarschap, dat Christus, *ook als Middelaar*, voor den loochenaar zijner Godheid niet is, wat Hij alleen wezen kan voor wie Hem als God aanbidt.

Want beschouwen wij Christus' Middelaarschap, voor zoover het in zijnen Persoon bestaat en de bemiddeling beteekent, die tusschen God en mensch tot stand kwam, toen de Goddelijke en de menschelijke natuur in éénen Persoon werden vereenigd, dan is het zonneklaar, dat de loochenaar van Christus' Godheid *deze* bemiddeling niet begrijpt, en Christus in dezen eersten zin niet als den Middelaar begroet, daar hij de Goddelijke natuur aan Christus ontzegt [1]), en Hem dus niet als waarlijk God

---

1) De Groninger school *spreekt* wel van eene goddelijke natuur in Christus; maar dat woord is slechts een ijdele klank, daar, volgens die school, door *goddelijke natuur* niets anders te verstaan is dan eene *geestelijke natuur*, ook aan ons, menschen, eigen. Vgl. P. Hofstede de Groot. *De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid.* Toespraak van P. Hofstede de Groot, 1855, bl. 45.

en tegelijk waarlijk mensch, niet als Middenpersoon in den volsten zin, erkennen kan.

Letten wij in de tweede plaats op Christus' Middelaarschap, voor zoover daardoor zijn werk op aarde wordt aangeduid, dan is de tweeheid der naturen in de eenheid des Persoons weder even onmisbaar tot het begrijpen en waarderen van dat werk; want, is Christus niet mensch, dan kan Hij niet lijden noch sterven, en is Hij niet God, dan is zijn lijden en dood niet het lijden en de dood des Middelaars; maar vereenigt Hij de beide naturen in één Persoon, dan is Hij Offeraar en Offer, dan is Hij het Lam Gods dat geslagt wordt op het altaar des kruises, maar ook de Hoogepriester, die zich zelven ten Offer geeft [1]): dan lijdt en sterft Hij volgens zijne menschelijke natuur; maar de persoons-eenheid, waarin die natuur met de Goddelijke was opgenomen, geeft aan zijn lijden en sterven eene oneindige waarde.

En zien wij eindelijk ten hemel op, waar onze Middelaar gezeten is aan de regterhand des Vaders, dan zien wij in zijne eeuwige bemiddeling het werk van den Godmensch, dat is, van den Goddelijken Persoon, die God en mensch is; ook in den hemel is Hij Priester en Offer in eeuwigheid; Hij is Offer, want zijn verheerlijkt ligchaam draagt de teekenen des volbragten arbeids en Hij is altoos het Lam, dat geslagt is [2]); — Hij is Priester, want in eeuwigheid biedt Hij zijne verdiensten, wier waarde oneindig is en altijd oneindig blijft, den Vader aan, en altoos stroomt uit zijne wonden genade over de wereld af; want Hij past in eeuwigheid de verdiensten

---

1) Hebr. VII, 27.
2) Apoc. V, 12.

zijns Offers op de door Hem verloste menschheid toe.

In één woord: Christus, die zelf God en mensch is, die als Godmensch ons door zijn sterven verloste in den tijd, en als Godmensch in eeuwigheid leeft: — zietdaar onze eenige Middelaar! Christus, het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt [1]); opgeofferd op het bloedige kruis; Christus, het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt, levend in den hemel, waar de H. Joannes het Lam zag staan, *als geslagt* [2]); — die Christus is onze eenige Midelaar, én in zijn Persoon, én in zijn werk op de aarde, én in de toepassing daarvan in den hemel [3]).

En waar nu zou in den hemel of op de aarde plaats zijn voor eenen anderen Middelaar, die naast dien Eenige zou kunnen staan. Zinken priesters en Heiligen niet weg voor die ongenaakbare verhevenheid. O ja, waar Christus als God wordt aanbeden, daar kan zijn eenig Middelaarschap niet miskend worden, daar staat Hij onder *alle* opzigten op eene voor niemand bereikbare hoogte.

In deze laatste woorden gaf ik tevens het hoofdonderwerp van mijn volgend schrijven; Christus' Middelaarschap wil ik achtereenvolgens in zijne drie groote beteekenissen beschouwen; en altijd van den eenen kant aantoonen, hoe Hij door de Katholieke Kerk, *naar waarheid* beoordeeld, in elken zin als de eenige Middelaar wordt erkend, juist

---

1) Joan. 1, 29.

2) Apoc. V, 6.

3) Niet *alles* behoeft hier gezegd: de Katholiek denkt er echter onwillekeurig aan, hoe Christus ook de Middelaar is in het offer des altaars: daar aanbidden wij ook het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt, en ons geloof ziet het ook dáár staan *« als geslagt »*.

omdat die Kerk Hem als God en mensch aanbidt; terwijl ik van den anderen kant zal trachten te doen zien, hoe de loochening van Christus' Godheid, die tevens de loochening is van zijn Middelaarschap, de bron is waaruit de *valsche* beoordeelingen der Katholieke leer voortvloeijen.

Onder nederig gebed tot den eenigen Middelaar, wiens glorie ik waag te verdedigen tegen de aanvallen van eenen loochenaar zijner Godheid, wijd ik dan deze eerste afdeeling aan de beschouwing van Christus' Middelaarschap in zijnen Persoon.

I.

DE PERSOON VAN CHRISTUS, DEN EENIGEN MIDDELAAR.

Erkent de Katholieke Kerk Christus als waarachtig God, dan stelt zij Hem door haar geloof op eene voor geen eindig wezen bereikbare hoogte, daar de oneindigheid der Godheid altijd *oneindig* ver verheven is boven elke denkbare, of misschien voor onze beperkte gedachte niet meer denkbare volmaaktheid of volmaakbaarheid eener eindige natuur. Voor hem echter, die Christus niet als God erkent, is de Christus niet oneindig in den eigenlijken zin, en dus *bereikbaar* voor eindige wezens.

Voor welke volmaking de menschelijke natuur vatbaar is en hoe hoog de Almagtige het meesterstuk zijner schepping kan verheffen, weten wij niet; de heerlijkheid derhalve waarmede God in het eeuwige rijk der volmaaktheid zijne vrienden kroont, en de stroomen van glorie, die van den Verlosser uitgaan den ganschen hemel door in de reijen zijner zalige uitverkorenen, kent hij alleen,

die waardig bevonden werd binnen te treden in de vreugde zijns Heeren, terwijl wij op aarde slechts met den Apostel Paulus kunnen zeggen, dat geen oog het gezien en geen oor het gehoord heeft, en dat het nooit in 's menschen hart is opgekomen wat God bereid heeft voor die Hem liefhebben [1]); — de verhevenheid van de natuur der reine geesten, die voor Gods troon staan en zijnen lof zingen, is voor ons achter den sluijer des geheims verborgen; — nog minder eindelijk begrijpen wij de grootheid dier hoogstverhevene vrouwe, die de Moeder Gods is en daarom opgevoerd werd boven alle overige schepselen; en met den Kardinaal Bona zeggen wij haar: „U wordt het stilzwijgen tot lof" [2]).

Maar ééne zaak begrijpen wij: dat Christus *oneindig* ver boven al die grootheid verheven is, dat de afstand tusschen Hem en den heerlijkste zijner Heiligen, tusschen Hem en den schoonste zijner engelen, tusschen Hem en zijne hoogverhevene Moeder, in den meest eigenlijken zin *onmeetbaar* is.

Zoo hoog nu kan de loochenaar van Christus' Godheid Hem niet verheffen. Al zegt men ook, dat uit de loochening dier Godheid nog niet volgt, dat Christus slechts een mensch blijft [3]), zeker is Hij niet *oneindig* in den waren zin, waarom dan ook de Groninger school

---

1) I Cor. II, 9.

2) Geciteerd door Z. bl. 161, met meer dergelijke uitdrukkingen, waarin hij dan meent grond te vinden tot de aanmerking: „De menschelijke taal kan wel den lof en de deugden [?] van *God* vermelden", [ei ?] „kon wel *die* hoogten bereiken, dat zij het leven en de heerlijkheid van den Christus beschreef;" [zou 't waar zijn?] „maar den lof van Maria uit te spreken, neen, dat vermogt zij niet!"

3) Z.'s brieven, bl. 50.

ronduit verklaart: „een voorbestaan van eene onbegonnen *eeuwigheid* durven wij den Heer niet toeschrijven" [1]); is nu „de Heer" eens begonnen te bestaan, dan is Hij een *eindig* wezen.

Wat moet hieruit aanstonds volgen?

Dat Christus niet *volstrekt* maar slechts *betrekkelijk* verheven is boven de andere eindige wezens; dat er dus zeer gemakkelijk sprake kan zijn van gelijkstelling met Hem, terwijl, volgens het Katholieke geloof, zulke gelijkstelling eene zelfs niet denkbare mogelijkheid is.

Een ander gevolg van het lage denkbeeld over den Christus is, dat de loochenaar zijner Godheid in de eer, die wij Katholieken aan Heiligen en in 't bijzonder aan Maria geven, al spoedig een vergrijpen moet zien aan de eer van Christus, omdat namelijk hij, die den Verlosser niet als God erkent, Hem geen eer heeft te schenken, hooger dan de Katholieken aan de Heiligen brengen; de beschuldiging: *Gij verduistert den Christus; gij miskent zijne éénige heerlijkheid*, zal aan den loochenaar van 's Heeren Godheid zeer spoedig als gegrond voorkomen.

Maar eer hij zulke beschuldiging uitsprak, moest hij eerst leeren inzien, dat hij zich op een geheel valsch terrein bevindt, dat zijne beschuldiging in geenen deele tot Katholieken mag gerigt worden. De vraag is immers in het geheel niet, of door de Katholieke heiligenvereering een hulde aan die Heiligen wordt geschonken, die gelijk staat met - of zelfs verheven is boven de hulde, welke de loochenaar van Christus' Godheid aan Christus zelven kan geven; maar eer men *ons* verduistering van den

---

1) Hofstede de Groot, t. a. p. bl. 163.

Christus verwijt, moet men nagaan, of wij eenen Heilige of wie ook, gelijkstellen met *dien* Christus, welken *wij* erkennen en aanbidden. Gaarne immers stemt ieder Katholiek in met de woorden, die wij onlangs lazen:

„Wanneer men, na den Christus tot den kring der menschelijkheid te hebben vernederd, den Katholijk beschuldigt, van de Heiligen naast, nevens, ja boven Christus te vereeren en te verheffen, mag de Katholijk gerustelijk den beschuldiger antwoorden: Ja, *wij* Katholijken vereeren en verheffen de Heiligen hooger, dan *gij* Christus [1])!"

Het hier gezegde in een voorbeeld meer bepaald na te wijzen, zal misschien niet overbodig zijn.

De heer Z. heeft in zijne feestrede zoowel als in zijne brieven beweerd, dat de Katholieke Kerk den Christus het meest verduistert en zijne heerlijkheid het meest miskent door haar geloof aan Maria's Onbevlekte Ontvangenis.

Volgens de leer nu der Katholieke Kerk is er tusschen de onbevlektheid van Christus en die zijner heilige Moeder een *oneindig* verschil, dat wij in een enkel woord aanduiden door te zeggen: Christus is onbevlekt *van natuur*, Maria is onbevlekt *door genade*. Christus is God; dus strijdt de minste besmetting met zijne noodzakelijke heiligheid, en zou de geringste vlek *vernietiging* voor Hem geweest zijn; Maria echter is een eindig wezen; zonde is daarom niet in tegenspraak met hare besmetbare natuur; het zou dus geene volstrekte onmogelijkheid zijn geweest, dat zij in staat van zonde was ontvangen geworden; zij

---

[1]) *De Roomsch-Katholijke Kerk en de Hervorming* in brieven door eenen Roomsch-Katholijken Leek, zesde brief, bl. 129.

zou zelfs, zonder bijzondere tusschenkomst van Gods genadekracht, in zonde zijn ontvangen geweest.

Het onderscheid tusschen Christus en Maria is derhalve zoo groot mogelijk; de van natuur onzondige Christus staat *oneindig* ver boven de door genade zondelooze Maria.

Hooren wij nu den loochenaar van Christus' Godheid.

De heer Z. beweert bl. 178, dat „door de leer der volstrekte [1]) heiligheid van Maria aan haar een bijna gelijken rang in de menschheid als aan haren Zoon wordt toegekend, ja dat zij, als reeds vóór Christus de zonde overwonnen hebbende [2]), dus in dát opzigt boven Christus staat."

Even ongerijmd nu als zulke bewering is op het standpunt der Katholieken, even natuurlijk is zij op het standpunt van den loochenaar van Christus' Godheid. Voor hem immers is de Christus niet boven de mogelijkheid van zondebesmetting verheven, en de heer Z. durft zonder omweg de meening (?), „*dat Christus onvatbaar was voor besmetting der zonde*", eene *onevangelische* meening noemen (bl. 169). Zoodra nu door deze afschuwelijke lastering van Christus' heiligheid de zonde in Hem als mogelijk wordt gedacht, staat Hij gelijk met Maria; evenals zij, is ook Hij dan *door een wonder der Almagt* op onbevlekte wijze ontvangen (bl. 168); zijne ontvangenis

---

1) *Volstrekte heiligheid* is zeer dubbelzinnig. Beteekent het: *noodzakelijke heiligheid*, in den zin dat zij tot Christus' heiligheid was gevorderd, gelijk Z. het bl. 179, tegen eene vroeger in *de Katholiek* D. XXVII, bl. 111 gegevene verklaring in, wil doen voorkomen, — dan is het laster, zulke leer als Katholieke leer voor te stellen; daar Maria *volstrekt heilig* mag heeten, alléén in dien zin, dat zij feitelijk voor *alle* zondebesmetting is bewaard gebleven.

2) Wie de Katholieke leer kent, weet, dat volgens haar, Christus alléén, in dezen zin, de zonde overwonnen heeft.

is dan, wat hare onbevlektheid betreft, niet meer verschillend van Maria's ontvangenis.

Wat nu moet hier besloten worden?

Dat de Katholieken Maria gelijk stellen met den Christus van den heer Z. en diens geestverwanten: wij ontkennen het onder geen opzigt, als men dan slechts ook bekent, dat die Maria toch nog *oneindig* beneden *onzen* Christus staat.

Ik kan niet nalaten hier de bezielde taal te doen hooren van den grooten Bisschop van Meaux, die hetzelfde onderwerp, waarover ik hier schrijf, behandelde in zijne eerste rede op het feest van Maria's Ontvangenis.

„Misschien zegt ge mij, dat deze zoo vlekkelooze onschuld het voorregt is van Gods Zoon; dat wij, door haar ook aan zijne heilige Moeder toe te schrijven, aan den Zaligmaker het voorregt, zijner verhevenheid verschuldigd, ontzeggen. Dit is de laatste poging der geleerden, wier opwerpingen wij heden wederleggen.

Maar, o mijn Meester! God verhoede dat ooit zulke vermetele gedachte in mijnen geest binnendringe! laat al mijne redeneringen vergaan, laat al mijne woorden tot mijne schande worden uitgedelgd, indien zij uwe grootheid in eenigen zin verkleinen! Gij zijt onschuldig door natuur, Maria is het slechts door genade; Gij zijt het door uwe alovertreffende grootheid; zij is het slechts door begunstiging; Gij zijt het als Verlosser, zij is het als de eerste der door uw dierbaar bloed gereinigden.

O gij allen, die hier den voorrang wenscht te laten aan onzen Heer, ziet, gij zijt voldaan, meen ik. Hoe! indien wij allen niet schuldig waren door onze afstamming, zoudt gij dan niets weten te zeggen om den voorrang te geven aan den Zaligmaker? Zoo gij meent veel gedaan

te hebben, als gij Hem hebt geplaatst boven eene tallooze menigte van schuldigen, duidt het mij niet ten kwade, als ik ten minste beproef één onschuldig schepsel te vinden, boven hetwelk ik Hem verheffe, om te doen zien dat niet enkel onze misdadigheid Hem den voorrang schenkt [1])."

Dewijl dus door het geloof aan Maria's Onbevlekte Ontvangenis de Christus, ook wat zijne persoonlijke grootheid betreft, zoo hoog mogelijk wordt verheven, omdat wij Hem nu oneindig ver boven een geheel schuldeloos mensch zien staan, noemt de loochenaar der Godheid van Christus die Onbevlekte Ontvangenis de grootst mogelijke verlaging van den Verlosser, en zegt hij bl. 179, dat „het wonder [2]) van Christus' smettelooze heiligheid zelfs *verkleind* wordt door de dwaalleer omtrent de vlekkelooze volmaaktheid zijner moeder".

In het gegevene voorbeeld zagen wij reeds eene beoordeeling der Katholieke leer, die met die leer in volstrekten strijd is, en die — wat vooral niet worde voorbijgezien — het gevolg is der loochening van Christus' Godheid; maar ook zagen wij in dat voorbeeld en in die beoordeeling eenen aanval op de Katholieke Kerk, die den naam van eerlijke bestrijding moeijelijk dragen kan.

Want, ofschoon de heer Z. zelf de waarheid van Christus' Godheid niet gelooft, ofschoon hij den Persoon

---

1) Bossuet, premier sermon pour la fête de la Conception de la Sainte Vierge, Premier point.

2) Vroeger toonde ik bl. 44, hoe het godslastering is, de *onbevlektheid* van Christus een *wonder* te noemen. In den mond van Z. is deze lastering van Christus' heiligheid dezelfde als die hij bl. 169 uitsprak: Christus was niet onvatbaar voor besmetting der zonde.

des Middelaars verlaagt, moest hij toch, als eerlijk strijder, nooit uit het oog verliezen, dat de Katholieke Kerk die waarheid wél gelooft, die verlaging van den Persoon des Middelaars eene godslastering noemt; nooit moest hij dus bij zijne beoordeelingen der Katholieke geloofswaarheden tot maatstaf nemen de eer en de voorregten, die *hij* den Christus toekent, want in die eer en in die voorregten kunnen wij Katholieken slechts heiligschennis zien; maar de eeuwige grootheid, de goddelijke glorie, de oneindige verhevenheid, waarin de Katholieken hunnen Christus aanbidden, moest hij op den voorgrond stellen en dan vragen of aan *die* grootheid, aan *die* glorie, aan *die* verhevenheid van onzen God en Zaligmaker door diezelfde Katholieken wordt te kort gedaan.

En wat zou hij dan vinden, en, wilde hij eerlijk zijn, moeten erkennen. Dat wij — ik herhaal het — aan de Heiligen eene vereering brengen, boven welke *hij* voor den Christus geene vereering heeft; dat wij misschien aan Maria eene hulde bewijzen, grooter dan *hij* haren Goddelijken Zoon schenkt; — maar tevens, dat die vereering der Heiligen en van Maria oneindig beneden *onze* vereering van Christus blijft. En misschien zou hij dan eene stem van waarheid vernemen, die hem verwijtend toeriep: wat wordt de Christus hoog verheven door de Katholieke Kerk, die schepselen zoo onuitsprekelijk hoog verheffen, en toch onder geen opzigt gelijkstelling van hen met den Christus dulden kan.

Op nieuw willen wij dit in een voorbeeld bewaarheid zien; opzettelijk kies ik het wederom uit de bestrijding der vereering van Maria, omdat de loochenaar van Christus' Godheid in deze vereering de ergste verduistering van den Christus waant te ontdekken.

Op bl. 156 dan, waar de heer Z. over de vereering van Maria begint te spreken, rigt hij zijnen eersten aanval tegen het Kerkelijke en aan elken Katholiek dierbare gebed: *Wees gegroet, Maria, vol van genade!* In de woorden „*vol van genade*" wil hij eene gelijkstelling zien van Maria met Christus, want hij roept verontwaardigd uit: „vol van genade, neen! dat was zij niet, dat is God, dat is Christus, haar Goddelijke Zoon alleen" [1]).

---

1) Nog een andere aanval wordt op de eerste woorden van het „Wees gegroet" gedaan; hij heeft zijn oorsprong niet in het ongeloof van den heer Z., maar in zijne te weinige kennis van het Grieksch. Hij zegt dan: „*onwaar* is het, als uwe kerk den Engel tot haar laat zeggen: „*Ave Maria, vol van gratie!*" daar de Engel tot haar gezegd heeft: „*Wees gegroet, gij begenadigde*" (κεχαριτωμένη). En dat was zij, eene *begenadigde*, maar „vol van gratie", vol van genade, neen!..."

Daar het woord *onwaar* wel niet zal gezegd zijn met betrekking tot den tusschengevoegden naam der aangesprokene, moet het slaan op de vertaling der Vulgata van κεχαριτωμένη door *gratia plena*, vol van genade. Wist de heer Z. nu iets meer van de taal, waarin Lucas schreef, hij zou met zijn *onwaar* voorzigtiger geweest zijn. κεχαριτωμένη behoort tot χαριτόειν, niet te verwarren met χαρίζεσθαι. Had Lucas nu κεχαρισμένη geschreven, dan was de vertaling *gratia plena* verkeerd, omdat χαρίζεσθαι beteekent: *iemand eene gunst of genade bewijzen*, en dus κεχαρισμένη zou moeten verstaan worden van *een begunstigde*, „*begenadigde*" *vrouw*. Maar χαριτόειν beteekent meer. Ik laat eenvoudig Valckenaar spreken, die Protestant was en als een der meest beroemde Nederlandsche philologen bekend staat. Hij zegt dan:

„χαριτόω van χάρις, χάριτος is: *ik overstelp iemand met genade* (gratia aliquem cumulo); van daar is κεχαριτωμένη *overstelpt* of *vol van genade*. En dit zegt veel meer dan als Lucas zou geschreven hebben χαρίεσσα, of εὔχαρις, of ἐπίχαρις — χαριτῶσαι beteekent met genade *vervullen*, *overstelpen;* krachtens die beteekenis schreef Paulus Eph. I, 6: *God heeft ons met genade overladen* (ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς) *in zijnen beminden Zoon.*"

Vervolgens zegt Valckenaar, dat de Gricksche werkwoorden op όω over 't algemeen een *overstelpen* of *vol maken* beteekenen.

Aldus deze geleerde taalkenner bij Passaglio. *De immaculato Dei-*

Indien wij hier voor een oogenblik de woorden, waarmede de heer Z. ons denkt te slaan, tegen hem zelven keeren, dan vragen wij of hij zich niet schuldig maakt aan hetgeen hij ons ten onregte verwijt. Als wij misdoen, door Maria „vol van genade" te heeten, omdat namelijk deze volheid het voorregt van Christus is, mag dan de heer Z. eene zelfde volmaaktheid, *het vol van genade zijn*, in éénen adem aan God en aan Christus toeschrijven, aan Christus, die voor hem geen God is, aan Christus, *die niet onvatbaar was voor besmetting der zonde?* Hij meent toch zeker niet, dat ook God niet onvatbaar is voor zondebesmetting!

De Katholieke Kerk groet Maria vol van genade, maar niet in den zin, waarin Christus vol van genade is. Hij is vol van genade en waarheid, gelijk de Evangelist Joannes zegt [1]); omdat zijne menschelijke natuur in één Goddelijken Persoon met zijne Goddelijke natuur bestond, omdat Hij het vleeschgeworden Woord is; — Maria is vol van genade, omdat de genadebrengende verdiensten des Verlossers op haar in volheid waren toegepast, omdat zij, naar de uitlegging der heilige Vaders, meer dan alle overige regtvaardigen met de heiligmakende genade uitgerust en door God tot de Moeder des Heilands verkoren was.

Zoo is de afstand tusschen Christus en zijne Moeder, tusschen den Mensch, die tegelijk God is, en een hoog bevoorregt schepsel, ook hier weder mateloos.

---

parae semper virginis conceptu, P. II, pag. 1093; waar bovendien de Protestanten Boizius, Beausobrius, als met Valckenaar overeenstemmend, worden geciteerd.

Ook de zeer oude Syrische vertaling geeft κεχαριτωμένη door *vol van genade* terug.

1) Joan. I, 14.

De heer Z. begrijpt dit niet; — ach! hij loochent immers ook die Godheid van Christus; en voor hem kan in waarheid de Verlosser zelf de genade in geene hoogere volheid bezitten dan die, waarin *wij* haar aan zijne door Hem verloste Moeder toeschrijven. Zoo diep verlaagt hij den Christus!

Voor ons, Katholieken, is echter de eenige heerlijkheid van dien Christus, als ik het zoo zeggen mag, gewaarborgd en gevrijwaard tegen alle mededinging van wie ook en onder welk opzigt ook; geen wonder dan ook dat ons eene groote ruimte en vrijheid gelaten wordt in de uitdrukking onzer vereering aan anderen gebragt.

Hooge titels geven wij den Heiligen en wij denken niet eens aan gelijkstelling met Christus, voor wiens Goddelijken troon zij immers in den hemel liggen neêrgeknield; — Koningin des hemels, groeten wij Maria; maar niet in den zin van eenen Zaalberg, „als eene *gemalin* [1]), die met, ja *over* haren Goddelijden Echt-

---

[1]) Het is een bijzonder kenmerk van Z.'s aanvallen op Maria, dat hij haar, zoo dikwijls er gelegenheid toe was, de *gemalin van God* noemt en zelfs de namen; *echtgenoote* en plat weg *vrouw* meermalen nederschreef in de plaats van den geheimnisvollen titel: *Bruid*, door de Katholieken aan Maria gegeven. (Zie o. a. bl. 50. 192, 193.) Den indruk, dien zulke in de plaatsstelling maakt op het godsdienstig en kiesch gemoed, wil ik niet nader karakteriseren. Maar onvergefelijk is het, dien naam *gemalin* ook aan Heiligen in den mond te leggen, en den H. Germanus (bl. 184) te laten zeggen: „Wij zegenen u, o Goddelijke *Gemalin!* En dit *gemalin* is niet onopzettelijk, want het staat cursijf gedrukt.

De tekst nu van den heiligen Patriarch van Constantinopel in zijne door Z. aangehaalde rede op het feest der Aanbieding van Maria in den tempel, luidt aldus: ἡμεῖς δέ σε, θεόνυμφε, πίστει εὐλογοῦμεν. Wij zegenen u in het geloof, o Bruid Gods! of: Goddelijke Bruid! De Labigne, *Magna Bibliotheca veterum patrum*, T. XII, fol. 693.

genoot weet te heerschen" (bl. 184); — wat onzin!! een mensch heerschen over God! — maar als de door God boven alle schepselen verhevene, wier heerlijkheid echter en wier magt altoos het *genadegeschenk* is van haren God en Zoon, zonder wiens almagt Maria zelve in het niet wegzonk.

Vrij mogt daarom de H. Petrus Damianus van Maria's verhevenheid zeggen: „Dat alle schepsel zwijge en beve en het naauwelijks wage de oogen op te heffen naar de onmetelijkheid van zulk eene grootheid [1])!" Deze heilige Kardinaal wist en geloofde, gelijk ieder Katholiek het gelooft en weet, dat die grootheid, hoe onmetelijk ook voor onze gedachten en verbeelding, niet de *oneindige* grootheid van Christus is. Alleen een loochenaar van Christus' Godheid kan meenen, uit deze en meer hooge lofspraken op Maria regt te hebben om den Katholieken spottend te vragen, „of de tijd ook komen zou, dat de Zoon aan de voeten zijner Moeder zal moeten gaan knielen?" (184); zoo iemand alleen kan in ernst het ligtzinnige woord nazeggen: „men zou hun (den Katholieken namelijk) God ontstelen, zonder dat zij het bemerkten!" (ibid); zoo iemand alleen kan eindelijk eene veronderstelling maken, waaraan de ware naam moeijelijk te geven is: „Gesteld eens, dat uwe geestelijkheid besloot dat er geen God meer was, dan Maria alleen," (ibid.)..... Ach, mijnheer Zaalberg, *als er geen God meer was*, dan waren wij niet, dan waart gij niet, dan was er *bovenal* geene Maria.

Moet ik nog meer dergelijke dwaasheden aanhalen?

---

1) Serm. de Nativ. V., geciteerd door Z. (bl. 183) ten bewijze dat Maria niets meer aan God toegeeft.

nog zeggen, dat de heer Z. de eer van God en van Christus meende verduisterd te zien door den titel *divus* (goddelijk), in den kerkelijken stijl aan de namen der Heiligen toegevoegd? door den naam *goden*, dien Katholieke schrijvers aan Heiligen geven? De schrijver wist toch waarschijnlijk wel, dat God zelf meermalen dien naam aan menschen gaf [1]); kon dan *goede trouw* hem doen vragen (bl. 147): „zou men dien *naam* aan het Heidendom ontleend hebben, zonder ook het *denkbeeld* te koesteren?"

Deze titel *goden* is immers in eigenlijken of oneigenlijken zin te nemen; in eigenlijken zin is hij eene godslastering, en wie hem aan menschen geeft, is een afgodendienaar, *geen Katholiek Christen*, die éénen God aanbidt; in oneigenlijken zin, zooals ieder verstandige het woord zal opvatten, bewijst hij — het blijkt uit de H. Schrift — noch afgoderij, noch schepselvergoding.

Nog verder ging de heer Z., en nog dieper daalden zijne ijdele redeneringen beneden den eisch van het gezonde verstand. Woorden, aan het opgewekte gevoel ontweld, die *in de termen zelve* eene opvatting in letterlijken zin uitsluiten, worden toch in dien zin gewrongen, worden zelfs grond tot gevolgtrekkingen: „Gij hebt den Onoverwinnelijke overwonnen; de Almagtige is gevangen geworden [2]); — waren zulke uitdrukkingen in eigenlijken

---

1) Verg. o. a. Ex. VII, 1; XXI, 6; XXII, 8, 28; Ps. LXXXI, 1 en vooral 6, welk vers door Christus zelven wordt aangehaald ten bewijze, dat de naam *goden* aan menschen kan gegeven worden (Joan. X, 34, 45). Wat schromelijke afgoderij moet de heer Z., die den naam *God* aan Christus niet durft geven, in zulke plaatsen der H. Schrift niet zien!!

2) Geciteerd op bl. 184, als de woorden van den H. Thomas a Villa Nova. Het scheen mij onnoodig, mij van de waarheid der citatie te vergewissen.

zin te nemen, zij bewezen immers *veel te veel;* niet slechts waren zij godslasteringen, maar kreten van zinneloozen; — en daaruit redeneert de verstandige niet.

In het weinige dat ik aanhaalde zien wij dat ons Katholieken eene groote ruimte gelaten wordt in de uitdrukking onzer vereering aan Heiligen en bijzonder aan Maria gebragt; het bewustzijn van den *eindeloozen* afstand tusschen den oneindigen God en eindige menschen maakt, dat wij niet angstvallig letten op ieder woord dat wij spreken, waar het de vereering van menschen geldt; en gelijk God zelf de regters van zijn volk *goden* noemt en toch verklaart: Ik zal mijne glorie aan geen ander geven [1]), zoo ook brengen wij hooge eer aan Gods schepselen en aan Christus' verlosten, maar de glorie die aan den Schepper en aan den Verlosser toebehoort, geven wij hun niet, kunnen wij hun niet geven, zonder de eerste waarheid van ons geloof te verzaken en op te houden Katholiek te zijn.

Wat dus een loochenaar van Christus' Godheid moge zeggen, wat hij uit Katholieke schrijvers moge aanhalen, hoezeer hij over miskenning en verduistering van *zijnen*, in waarheid miskenden en verduisterden, Christus moge klagen: — voor den Katholiek blijft gelijkstelling van menschen met Christus én de vreeselijkste heiligschennis én de onzinnigste tegenspraak.

Zietdaar het gevolg van het geloof aan Christus' Godheid, dat én middenpunt, én begin, én einde is onzer geheele godsdienst; en dat nimmer mag worden voorbijgezien, altijd op den voorgrond moet staan. Wil men

---

1) Is. XLVIII, 11.

anders: men vervalt tot de ongerijmdheid van den heer Z., die eerst aan Kerkleeraars en Heiligen meeningen toedicht, met het Katholieke geloof en deszelfs *eerste* waarheid in zoo vlakke tegenspraak, dat die Kerkleeraars en Heiligen door zoodanige meeningen *noodzakelijk* en *aanstonds* zouden ophouden Katholiek te zijn; — en vervolgens op grond van die toegedichte meeningen, *als waren zij de meeningen van Katholieken*, de leer der Kerk bestrijdt.

De hoofdgedachte, welke mij bij deze eerste afdeeling ten leiddraad was, is nu, meen ik, genoegzaam ontwikkeld. De Persoon des Middelaars staat, als Hij én God én mensch is, boven alle mededinging verheven, en is in den volsten zin een éénig Persoon, de éénige Middelaar.

Wie Hem echter de Godheid ontzegt en Hem tot den kring der eindigheid verlaagt, stelt Hem daardoor bereikbaar voor eindige wezens, meent ook dat de Katholieke Kerk zulke eindige wezens werkelijk met Hem gelijk stelt, en beoordeelt dus de leer dier Kerk noodzakelijk verkeerd.

De heer Z., die den Christus van de glorie der Godheid berooft, miskent daardoor ook in den Persoon van den Godmensch den waren Middenpersoon, den waren Persoon des Middelaars; daarenboven begrijpt hij niet eens, dat het denkbeeld over Christus' Persoon hier van albeslissenden invloed is. Want bl. 86 spreekt hij juist van Christus' Middelaarschap, als beteekenend de bemiddeling, die Hij tusschen God en menschen tot stand bragt door de Goddelijke en de menschelijke natuur in één Persoon te vereenigen, en zegt dan: „Nu moge ik mij op grond van het Evangelie een ander denkbeeld

vormen van die vereeniging dan de heer M., *maar dat doet op dit oogenblik niets ter zake.*" En toch hing van dat denkbeeld *alles*, *alles* af; want als Christus niet én God én mensch is, dan is Hij ook niet de *Middenpersoon*, de *Middelaar* tusschen God en de Menschen.

Verder verklaart de heer Z., dat de Katholieken, als zij Christus den Middelaar noemen, in den zin, dat Hij de Goddelijke en de menschelijke natuur in één Persoon vereenigt, „kunnen zeggen dat hij [Hij] hun in *dit* opzigt de *éénige* is" (bl. 86).

Echter kon de schrijver het niet van zich verkrijgen, om zelfs deze erkenning in haar geheel te laten.

Vooreerst wordt aangemerkt, hoe Petavius leert, dat „de Heiligen in zekere mate *der goddelijke natuur deelachtig worden*, maar dat Christus alleen God en mensch is." 't Is verschrikkelijk erg van Petavius, vooral als men II Petr. I, 4 kent, waar de Apostel aan alle geloovigen het *deelgenootschap aan de goddelijke natuur* toebidt.

Ten tweede maakte hij de bedenking, dat de R. K. godgeleerden de Goddelijke natuur „*met ter tijd*" ook wel aan Maria konden toekennen. „Aan wie, vraagt hij, zouden zij ook de Goddelijke natuur kunnen toekennen, dan aan Hem (Christus)? — Of 't moest *met ter tijd* ook aan Maria zijn!" (bl. 84).

Hoe nu zulke onzin in een gezond hoofd kan opkomen, is een raadsel. Of zou de heer Z. werkelijk behooren tot die menschen, van wie ik vroeger bl. 26 schreef, dat hun verdwaasde geest niet meer weet te onderscheiden tusschen den oneindigen God en een eindig mensch [1]? Groot is het onderscheid, dat hij nog maakt,

[1]) De heer Z. zeide bl. 45, dat het hem nog niet regt helder was, of deze woorden ook al op hem doelden.

zeker niet. Dit bewees zijne aangehaalde bedenking, en meer nog bewijst het de uitbundige lof, dien hij bl. 87 aan de *Groninger school* toezwaait. Zijn nu, zooals dáár en meermalen blijkt, de voorstellingen dier school ook de zijne, dan kunnen wij met juistheid weten, hoe hij denkt over het onderscheid tusschen God en de menschen.

In een werk van Pr. Hofstede de Groot, dat de Groninger Godgeleerden in hunne eigenaardigheid voorstelt, en waarin de schrijver vrij openlijk voor die *eigenaardigheden* uitkomt, lezen wij, dat „de Goddelijke of geestelijke natuur aan God en menschen beide (en wie weet aan hoevele andere wezens in andere werelden?) eigen" is [1]). — Zoo ware het niet eens noodig dat Maria eerst „*met ter tijd*" aan de Godheid haars Zoons deelachtig werd!! Nu reeds zou zij, volgens Groningen, evenals wij allen, *ééne en dezelfde* natuur met God hebben, want, zegt genoemde hoogleeraar: „de menschen zijn van Gods geslacht en natuur, *weshalve de Goddelijke en menschelijke natuur ééne en dezelfde is*" [2]). Wel billijk is de klagt van den heer Z., dat velen „die zoo schandelijk belasterde *Groninger-school* wantrouwen en veroordeelen" (bl. 87)!!!

Nog eene opmerking moeten wij maken tegen Zaalberg's voorstelling van de Katholieke leer over Christus' Middelaarschap in de eerste beteekenis van dat woord.

„De Middelaar Gods en der menschen moest de Zoon van God en de Zoon des menschen de *Godmensch* zijn. Dit wordt dan ook door de R. K. godgeleerden erkend,

---

1) P. Hofstede de Groot. t. a. p. bl. 45.
2) t. a. p. bl. 166.

zij brengen daarom *die goddelijk-menschelijke natuur van Christus* in de eerste plaats tot zijn Middelaarschap" (bl. 86).

Wist de heer Z. nu wat door de Katholieke godgeleerden erkend, wat door hen veroordeeld wordt, hij zou zulke woorden niet hebben geschreven.

Op de vierde algemeene vergadering te Chalcedon werd in 451 als Katholieke geloofswaarheid uitgesproken: „in den éénen Christus zijn *twee naturen*; Hij is gelijk van natuur met den Vader, volgens de Godheid, en gelijk van natuur met ons, volgens de menschheid." Zoo erkennen de Katholieke godgeleerden in Christus *eene Goddelijke* EN *eene menschelijke* natuur, en daardoor veroordeelen zij de leer van Groningen, die Hem de *Goddelijk-menschelijke* of *Godmenschelijke* natuur toeschrijft [1]). En de heer Z., die zich nog al de moeite getroost heeft, zich met de *geheimen* onzer kerkleer gemeenzaam te maken (bl. 74), ziet hier niets minder over 't hoofd dan het onderscheid tusschen Rome en Groningen!

Gelijke onkunde of kwade trouw verraadt de schrijver, als hij bl. 178 beweert, dat de Katholieke Kerk „tegenwoordig de menschheid van Christus bijna geheel oplost in hetgeen zij zijne Godheid noemt." Dan verwart hij de leer der Kerk met de door de Kerk veroordeelde dwaling van Eutyches, die ook „*tegenwoordig*" nog veroordeeld wordt [2]).

---

1) In het bovengenoemde werk zegt Prof. Hofstede de Groot, dat Christus „niet dan ééne natuur heeft, de *godmenschelijke*, aangezien de mensch van Gods natuur of van goddelijk geslacht is, en er dus niet van eene goddelijke en eene menschelijke natuur, als *twee* naturen, kan gesproken worden." Bl. 45. — Wat *grof* Pantheïsme!!

2) Verg. o. a. Liebermann, T. III, bl. 401 vlg.

Het mag stout heeten als de heer Z., van wiens *verwarringen* wij reeds proeven gaven, toch herhaaldelijk aan de Katholieke Kerk verwijten doet over *hare* verwarring omtrent den Persoon van Christus.

Over die verwijten dient nog gesproken, vóór wij van het onderwerp, dat wij tot hiertoe behandelden, afstappen.

Twee verwarringen dan schrijft hij ons vooral toe: de eerste ziet op den Persoon des Woords; de andere, waarvan reeds sprake was, op de beide naturen in Christus.

De Katholieke Kerk verwart den Zoon met de Godheid, wordt meermalen gezegd; andere beschuldigingen, die in den vorm verschillen, komen in de zaak op datzelfde neêr.

Behalve dat de heer Z. door zulke aanklagt bewijst, *volstrekt niets* te weten of te begrijpen van de leer der Kerk over de Goddelijke geheimen, waarmede hij zoo ligtzinnig speelt en spot, is die aanklagt een noodlottig gevolg van zijne loochening der Allerheiligste Drieëenheid.

In dat geheim der geheimen aanbidden wij God, één van natuur, drievuldig in Personen, en noemen wij Hem daarom DRIEËEN. Zijne natuur is de *Godheid*, die het Wezen is van den Vader, den Zoon en den H. Geest. 't Is derhalve *louter onzin*, van eene *verwarring* te spreken van een' der drie Goddelijke Personen met de natuur, *die Hem eigen is.*

De heer Z., zeide ik, kent de Katholieke leer over de H. Drieëenheid niet.

Van zijne beide bestrijders sprekend, zegt hij: „ik geloof niet *gelijk zij* aan eenen God, die uit drie onder-

scheidene en toch weder niet onderscheidene Goden is zamengesteld" (bl. 50). Een kind nu zou den Theol. Doctor hier kunnen teregtwijzen en hem zeggen, hoe in de eerste les van zijn leerboek te vinden is, dat er bij de Katholieken noch van drie onderscheidene, noch van drie niet onderscheidene Goden sprake is [1]).

Dr. Z. bedoelt met zijne *drie Goden* de *drie Goddelijke Personen*, die slechts één God zijn; van die Personen sprak hij bl. 214 en, om de maat vol te meten, geeft hij daar als nevenbeteekenis of als verbetering van Personen: — DEELEN: „Voor Rome is Christus *God zelf*, een der drie personen (deelen) van het Goddelijk Wezen"; terwijl volgens Katholieke leer geene *deelen* in het Goddelijke Wezen denkbaar zijn [2]).

Dat nu de heer Z., ofschoon hij Theol. Doctor is, de leer over zulke hoofdpunten, die toch ook voor vele Protestanten hoofdpunten zijn, niet kent, willen wij zelfs laten voorbijgaan; maar alvorens over die leer te schrijven, had hij ze moeten bestuderen, vooral daar hij bl. 73 durfde zeggen: „ik vertrouw, te weten wat ik voor God en voor menschen aan Rome mag wijten, wat niet; — over uwe kerkleer durf ik oordeelen; [*durven??* o ja!] — Niet weinig heb ik mij dan ook in den laatsten tijd moeten verwonderen over de gerustheid, waarmede uwe

---

1) Symb. Athanas. „Van drie Goden of Heeren te spreken verbiedt ons de Katholieke godsdienst". De waarheid dezer Katholieke leer te bewijzen, ligt buiten het onderwerp; ik geef slechts een proefje, hoever de heer Z. het in de Katholieke Theologie heeft gebragt. En toch spreekt hij nog van oppervlakkige en *niet-godgeleerde* lezers!

2) Symb. Athanas. „De Personen mogen niet verward, het Wezen niet verdeeld worden".

priesters ook mij [N. B. *ook mij!*] toeroepen: Gij, Protestanten, gij kent onze kerk en kerkleer niet." — Eigenwaan is wel een droevig voorregt der onkunde.

De andere *verwarring*, die de heer Z meermalen meent te ontdekken, zou de verwarring wezen der beide naturen in Christus. Zoo zegt hij bl. 170:

„Terwijl de kerkvergadering te Ephesen, in 431, tegenover Nestorius, die de goddelijke en menschelijke natuur in Christus scheidende, Maria wel de Moeder van Christus maar niet de Moeder Gods wilde noemen, de goddelijke natuur van Christus handhaven wilde, *scheidde zij zelve* haars ondanks *de twee naturen van elkander*, en *offerde* door den titel „Moeder Gods" *de menschelijke natuur van Christus op*" [1]).

Volgens Katholieke leer zullen dus de twee naturen in Christus *gescheiden* zijn en de *menschelijke* worden *opgelost, opgeofferd, geloochend;* of ten minste laat de Kerk die menschelijke natuur geenszins tot haar regt komen (bl. 170, 178, 219); zoo luiden de beschuldigingen.

Nestorius nu, van wien Dr. Z. spreekt, was ook een loochenaar der Godheid van Christus, dien hij *Drager der Godheid* noemde, niet *waarlijk God.* De Kerk veroordeelde die dwaling van Nestorius en sprak haar geloof

---

1) Wie begrijpt zulke wartaal? De twee naturen *gescheiden*, — en de eene *opgeofferd* aan de andere, of *opgelost* in de andere (bl. 178). *Van elkander scheiden* is juist het tegengestelde denkbeeld van *in elkander oplossen.* Als de Kerk de twee naturen van Christus scheidde, dan loste zij Christus' menschheid niet op in zijne Godheid; deed zij dit laatste, dan scheidde zij de twee naturen niet. Maar Dr. Z. schijnt het voorregt te hebben, *scheiding* van elkander en *oplossing* in elkander, als een en hetzelfde te kunnen denken.

uit: Christus is *waarlijk God en waarlijk mensch;* de twee naturen zijn in Hem *niet gescheiden*, maar bestaan in de hoogst mogelijke eenheid, de eenheid des persoons [1]); — „gelijk ziel en ligchaam één mensch uitmaken, zoo is de „ééne Christus God en mensch" [2]).

De beide naturen bestaan dus in Christus in *de hoogst mogelijke eenheid;* dat sprak de Kerk tegen Nestorius uit; en Dr. Z. meende, dat door die uitspraak juist de twee naturen *van elkander werden gescheiden!*

Of zou de man, die zich zoo dikwijls op juist oordeel beroemt, hier het verschil tusschen *onderscheiden* zijn en *gescheiden* zijn over het hoofd zien! *Onderscheiden*, ja, dat zijn de twee naturen van Christus, en zoo sterk mogelijk onderscheiden; want de Goddelijke en de menschelijke natuur zijn beiden *volkomen* in Hem; „volkomen God is Hij en volkomen mensch; gelijk aan den Vader volgens zijne Godheid; minder dan de Vader volgens zijne menschheid; en is Christus één, 't is niet door de vermenging der twee naturen, maar door de eenheid van persoon" [3]).

---

1) Anath. Cyrill., vooral can. 2, 3, 4, 6. — Liebermann, III, 396, vlg.

2) Symb. Athan., eene geloofsbelijdenis, die tot de vijfde of het begin der zesde eeuw behoort, en den naam draagt van den grooten kampvechter van Christus' Godheid, Athanasius.

3) Symb. Athan. Krachtens deze leer schrijven wij aan den éénen Goddelijken Persoon toe wat Hem óf volgens de Goddelijke, óf volgens de menschelijke natuur eigen is. De naturen zijn onderscheiden en dus kunnen wij, zegt de H. Joannes Damascenus, nooit der *Godheid* toeschrijven, wat der *menschheid* eigen is, of omgekeerd, en zeggen wij niet, *dat Christus' Godheid lijden kan, dat zijne menschheid overal tegenwoordig is;* maar omdat de beide naturen, met *al* hunne eigenschappen in den éénen Goddelijken Persoon bestaan, zeggen wij wel: Christus heeft geleden en is gestorven, Christus is overal tegenwoordig; en, *omdat Christus*

En tegenover zulke duidelijke uitspraken staat daar nu een doctor Zaalberg met de beschuldiging, dat de menschelijke natuur aan de Goddelijke wordt opgeofferd; dat wij de menschelijke natuur niet tot haar regt laten komen; dat de Katholieke Kerk Christus' menschheid nooit regt heeft begrepen, ja tegenwoordig bijna geheel oplost in hetgeen zij zijne godheid noemt (bl. 178).

De Kerk derhalve leert, *dat de beide naturen in Christus* NIET GESCHEIDEN *zijn*, *wel* ONDERSCHEIDEN, — Dr. Zaalberg geeft als leer der Kerk: *dat de beide naturen in Christus* GESCHEIDEN *zijn*, NIET ONDERSCHEIDEN.

Ziet daar dan wat er is van de *verwarringen*, die de heer Z. in de Katholieke leer meende gezien te hebben; de slotsom is dat zij alleen bestaan in zijn hoofd. En 't is wel geen wonder! Aan de leer der Groninger school heeft hij onverdeelden lof gegeven, en de verwarringen omtrent den Christus, voor welke men dáár niet terugdeinst, wezen wij reeds vroeger aan. „Die school heft de ware Goddelijke en de ware menschelijke natuur van Christus op, door beide te vermengen, te verwarren en er *iets zonder naam* van te maken", gelijk de predikant James schreef[1]), en de geloofsbelijdenis die de heer Z. bl. 214 gaf, drukt het zegel van waarheid op die beschuldiging.

Wat toch is hem de Christus? Niet God; niet alleen

God is, kunnen wij ook zeggen: *God heeft geleden en is gestorven.* Vlg. Liebermann, l. c. bl. 432 vv.

Dit tevens ter verklaring mijner vroegere worden: *als een God sterft, dan schiet uit dien dood onsterfelijk leven, onsterfelijke glorie voort*; woorden, die Dr. Z. mij als eene godslastering heeft verweten.

1) *Een Blik* geworpen op de *Toespraak* van P. Hofstede de Groot, enz. bl. 15.

mensch [1]); wat dan? wat is zijne natuur? niet de Goddelijke; niet enkel de menschelijke; Welke dan? Maar geen antwoord. Hij is de eerstgeborene aller creaturen, wordt ons gezegd; het Afschijnsel van Gods heerlijkheid; het uitgedrukte Beeld van Gods zelfstandigheid, de Logos, het Woord Gods, de Zoon Gods, de Godmensch, — maar dat zijn *woorden*, niets dan *woorden*, die zoowel de uitdrukking kunnen zijn van het regtzinnig geloof als de godslasteringen van Arianen en Socinianen.

De Groninger hoogleeraar Hofstede de Groot spreekt duidelijker; na verklaard te hebben, dat de Goddelijke en de menschelijke natuur ééne en dezelfde is, zegt hij:

„Geestelijke wezens zijn dus beide, én God én mensch, waarom dezelfde persoon, een geestelijk wezen zijnde, nu in de gestaltenis van God, dan in de gestaltenis van mensch kan leven en werken, gelijk Paulus van onzen Heer zegt. — De mensch heeft dit geestelijk wezen eerst in zich als een aanleg, die zich ontwikkelen moet. Dit nu geschiedde op eene volmaakte wijze in onzen Heer Jesus Christus" [2]).

De *verwarring* derhalve van de oneindigheid Gods met de eindigheid van het maaksel zijner handen, bereikt in Christus het hoogste punt.

„De pen valt uit de bevende hand", roept hier weder James uit [3]), „bij het naschrijven van zulke woorden, die Arius zou gebloosd hebben uit te spreken. — Welk eene schroomelijke verwarring van denkbeelden! Welke

---

1) Zoo zegt het Dr. Z. in zijn eersten brief. bl. 50.
2) Hofstede de Groot, t. a. p. bl. 167.
3) James, t. a. p. bl. 13.

stuitende gevolgtrekking! Vooral welke (men vergeve mij het woord) afzigtelijke stelling!"

En terwijl een *Hervormd predikant* te Breda zoo spreekt, hooren wij een *Hervormd predikant* te 's Hage aan dezelfde Groninger school de eer toekennen „van den *geheelen*, den *levenden* Christus aan de gemeente in ons vaderland teruggegeven te hebben (bl. 87). Den *geheelen* Christus — met verloochening zijner Godheid.

Velen uit die gemeente weigeren echter den verminkten en van glorie beroofden Christus der Groningers, dien de heer Z. hun wil opdringen. „Zaalberg en consorten moesten van ons Hervormden uitgaan, omdat zij tot ons niet behooren" [1]), zoo klonk reeds meermalen de stem der verontwaardiging.

Wij eerbiedigen zulke klagten, want zij zijn de taal van het diep gekwetst godsdienstig gevoel en van de liefde tot den verguisden Christus. Maar het zij ons vergund deze vraag nog te stellen: — kunnen die klagten, van het standpunt der Hervorming beschouwd, wel regtvaardig heeten? Zijn de wrange vruchten, die zoo worden uitgeworpen, niet waarlijk vruchten van het zaad, door de vaders der Hervorming gestrooid?

De bijbel en de bijbel alleen! dat was de kreet, waarmede de Hervorming der XVIe eeuw in den nacht der dwaling nederstortte. „Wij gelooven en belijden en leeren, dat de *eenige* regel en maatstaf, volgens welken *alle geloofswaarheden* en alle leeraars moeten beoordeeld worden, *volstrekt geen andere is*, dan de profetische en aposto-

---

[1]) Dr. Capadose; de predikant du Cloux.

lische schriften, zoowel van het Oude als van het Nieuwe Verbond" [1]).

Leest den bijbel, sprak de Hervorming, en onderzoekt vrij; in 't geheim uws harten zal de Geest spreken, en die stem is de zekere regel voor uw geloof. „Ieder voor zich, leerde Luther, is zeker wat hij gelooven en wat hij volgen moet, en hij is de meest onafhankelijke regter van allen, die hem leeren, daar hij inwendig door God alleen onderwezen is" [2]).

Welnu, de heer Z. beweert in Gods woord te vinden, dat Christus geen God, dat de leer der Drieëenheid onhoudbaar is; hij loochent daarom die waarheden, en verklaart dat, al veroordeelde of wantrouwde de gemeente hem ook, hij er zich niet door zou laten terughouden van het vrijuit prediken des Evangelies, *naar de mate zijner kennis en inzigten* (bl. 56). Hebben Protestanten nu *regt*, als zij hem willen uitwerpen, als zij de Synode, den Koning, de leden van het koninklijk huis tegen hem oproepen [3])?

En waarom? Omdat hij het formeel beginsel van 't Protestantisme, *het vrije onderzoek*, tot deszelfs laatste gevolgen doorvoert, en, met beroep op het Evangelie, de hoogste waarheden des Evangelies loochent?

Als men aan de vruchten den boom erkent, wat moet dan de boom wezen, die zulke vruchten draagt?

En wij Katholieken?

Zeker hebben wij medelijden met zulke verblindheid en bedroeft het ons den Christus en zijne goddelijke glorie

---

1) Epitome sol. decl. § I. (1577).
2) De instit. minist. eccl.
3) Du Cloux, Voorwoord, bl. V, VI.

zoo te zien miskennen. Maar toch: misschien verrees boven dien nacht reeds de heilster der hoop. Als het kwaad niet meer blijft schuilen, maar zich in zijne eigene gedaante toont, dan is het minder te duchten; en Hij, die, naar 't woord van den H. Augustinus, uit het kwaad goed doet geboren worden, liever dan dat Hij alle kwaad belet, Hij toont vaak de kracht zijns arms, als dat kwaad het verst is voortgedrongen en meester schijnt. Hetzelfde uur immers, waarin de aarde de grootste misdaad zag, was het uur harer redding, en het sterven van een God gaf het leven aan zijne schepselen.

Van dat groote feit, dat tevens de hoogste waarheid is, was de geschiedenis der Kerk het voortdurende afbeeldsel; — en daarom hopen wij ook nu.

Het Protestantisme heeft zijne laatste gevolgen gezien, en, God dank! het heeft daarvoor teruggebeefd. Begonnen met de loochening van eenige, in schijn ondergeschikte, waarheden, snelde het op den ingeslagen weg met ontzettenden spoed voort, en nu: — op de kansels der Hervorming staan leeraars, die de Godheid van Christus, de allerheiligste Drieëenheid loochenen; wien geleerd is, dat God en mensch van ééne en dezelfde natuur zijn.

Verder kan de loochening niet gaan; er rest geene geloofswaarheid meer, die kan verworpen worden. En toch voelt onze geest en ons hart zooveel behoefte aan geloof! Moge die behoefte immer luider spreken, tot zij bevrediging vinde in het bezit der onverdeelde, onverminkte waarheid, in den schoot dier Kerk, die alléén op het wangeloof, dat buiten haar rondwaart, onbevreesd kan nederzien, omdat de Goddelijke belofte haar nog altoos tegenklinkt: *Op deze steenrots zal ik mijne Kerk*

bouwen en de poorten der hel zullen niets tegen haar vermogen [1]).

HET TESTAMENT

VAN

PHILIPS DE MONTMORENCY,

GRAAF VAN HOORNE.

Lang hield men het vraagpunt onbeslist of Philips de Montmorency, graaf van Hoorne, die den 5 Junij 1568 met Egmond te Brussel onthoofd werd, al dan niet Katholiek gestorven ware.

Het valt nog niet te ontkennen, dat de graaf met weinig gelatenheid zijn vonnis vernam, zich met moeite tot bedaren schikte, en zoo eerst na eenig tijdverloop eene Christelijke voorbereiding tegen zijn naderend einde heeft aangevangen. Ligtelijk konden wij zulks verklaren door den wrevel en zooveel andere driften, welke iemand van een fier, stug karakter bij het onverwacht vernemen zulk eener tijding konden bevangen, en hem, althans in de eerste oogenblikken, ongeschikt maken tot kalmer overweging en het volbrengen der geduchte verpligtingen van het scheidens-uur. Het was niet noodig, daarbij een af-

1) Matth. XVI, 18.

keer uit beginsel, eene onkatholieke gezindheid te onderstellen. Intusschen men maakte er van, dat hij volstrekt van geestelijke noch biecht iets had willen weten, en soms hoorden we hem als zekeren lof toerekenen, dat hij ten deze niet gedeeld zou hebben in de zoogenaamde zwakheid van zijn lotgenoot.

Veel meer dan noodig verstond men uit het berigt van Hooft (*Nederl. Hist.* B. V, bl. 183): „Daarnaa hielden de geestelyken en groote gilden de uitvaart; staatlyker over Egmondt, als die Roomscher gestorven scheen" [1]). Daarentegen sloeg men geen acht op hetgeen de zoo naauwkeurige en wel onderrigte Strada schreef: „Na bij „den bisschop van Yperen gebiecht te hebben, bragt „Egmond onder deszelfs leiding het overige van den „nacht door in boetvaardigheid en zielsversterking, en zoo „deed ook Hoorne, met behulp van dien bisschop en „van anderen" [2]). Langzamerhand bragt de tijd meer bewijzen voor Hoorne's Katholiek afsterven aan het licht. Omstreeks 1771 bezorgde C. F. de Nelis, bisschop van Antwerpen, de uitgave der *Epistolae Hopperi ad Viglium.* In den 50ⁿ brief van dien bundel schrijft Joachim Hopperus, kanselier voor de Nederl. zaken in Spanje, aan zijn vriend Viglius: „De Koning betuigt mij zijn diep „leedgevoel, dat men, en wel bijzonder gedurende zijn „bewind, tot zulke maatregelen is moeten komen, doch

---

1) Hooft was hier naschrijver van Fr. Haraeus: „Egmondano, „utpote magis Catholice mortuo, majores ab Ecclesiasticis caeri„moniae, quam Hornano adhibitae sunt." (*Ann. Duc. Brab.* III, 92.)

2) „Egmontius... vitae noxis apud eum (Iprensem) confessione „expiatis, noctis reliquum placando divino numini, firmandoque „animo, Iprensi procurante, transegit: idemque praestitit, eodem „Antistite, aliisque adjuvantibus, Hornanus." (*De Bello Belg.* Dec. I, L. VII. 333.)

„meent, dat niemand aan zijn pligt mag te kort doen; het „verheugt hem, dat zij (de beide graven) Katholiek zijn „gestorven" [1]).

Een daarmeê volmaakt overeenkomend schrijven van Philips aan Alva gaf in 1842 de baron de Reiffenberg uit in zijne *Corresp. de Marg. d'Autriche*, pag. 255 [2]).

Aldaar vinden wij ook pag. 252 een berigt van Alva zelven, die het uit de eerste hand kon hebben [3]): „Ik had hier den Bisschop van Yperen (Mart. Riethoven) ontboden, welke den graaf van Egmond als biechtvader heeft bijgestaan; en Hoorne heeft den Pastoor der kapel [4]) (daartoe) gehad; men heeft mij gezegd en verzekerd, dat zij beiden zeer Katholiek en betamelijk zijn gestorven."

Die omstandigheid, die Katholieke gezindheid in de laatste ure vergrootte juist de droefheid der Protestanten, we ontwaren dit uit zekeren brief, in 1836 door Groen van Prinsterer opgenomen in zijne *Correspondance Inédite de la Maison d'Orange Nassau*, tome III, p. 255.

Het is een antwoord van den Paltsgraaf George Johan aan Willem den Zwijger, en we leeren daar tevens uit kennen, wat de laatste aan den Paltsgraaf als iets zeer stelligs had meêgedeeld: „Wij hebben Uw brief gelezen, en wij kunnen U niet verbergen, dat wij de doodstraf der beide graven van Egmond en Hoorne met veel mede-

---

1) „Rex remittens ad nos literas, scribit, pergrave sibi accidisse quod ad haec remedia fuerit veniendum, ac maxime quidem suo tempore; sed non posse quem deesse suo officio; gaudere autem, quod Catholici mortui sunt."

2) Zie hetzelve in *de Katholiek*, D. XXX, bl. 56.

3) Zie den Fransehen tekst in *de Katholiek*, D. XXX, bl. 55.

4) De Heer Arend (*Gesch. des Vad.*, D. II, St. 5, bl. 63) hield dit attribuut voor een eigen naam, en vertaalde alzoo: *de priester* DE LA CHAPELLE

lijden en droefenis hebben vernomen, en nog meer betreuren wij, dat zij als Papisten gestorven zijn; wij kunnen daarom niet genoegzaam begrijpen, wat toch het voorwendsel of de schijnreden tot zulk een vonnis mag wezen, dewijl Gij vermeldt, dat zij Papist geweest en zoodanig ook gestorven zijn, en dus, meenen wij, de godsdienst niet tot oorzaak van zulk eene smadelijk aangelegde strafoefening heeft kunnen strekken" [1]) enz.

Ten overvloede halen wij uit het in 1847 verschenen *Supplement* op bovengenoemd werk pag. 81* het getuigenis aan van Claude Belin, lid van den Raad der Beroerten. Aldus schreef hij op den dag der executie aan Granvelle: „de Graven van Egmond en Hoorne zijn Christelijk gestorven en thans begraven in de kerk van O. L. V. du Sablon, God hebbe hunne zielen [2])!"

Voor velen was echter alle onzekerheid nog niet opgeheven, zoolang men niets uit de hand van Hoorne zelven kon achterhalen.

Dit nu is mogen gebeuren aan Jhr. Mr. de Jonge,

---

[1]) „Wir haben E. L. schreiben verlesen, und können E. L. „daruff freundtlich nicht verhalten das wir der beider Graven zu „Egmond und Horn,.. hinrichtung mit sonderm mitleidlichem, be„trübtem gemuet, und mit noch grösserer bekümmernüs vernom„men das sie soltten alls papisten gestorben sein; mögen unns „derwegen nicht gnügsam inbilden was doch die furgebung oder „schein solcher hinrichtung sein möge, dieweil E. L. vermelden, „das sie papistisch gewesen, auch allso gestorben, und derwegen, „unnsers vermainens, die religion nicht die ursach solches angc„legten schmehlichen todts gewesen oder sein solt."

[2]) „Les comtes d'Egmont et de Hornes, sont morts *Chrestiens* et „maintenant leurs corps enterrés en l'Eglise de N. D. du Sablon. „Dieu ait leurs âmes." De ambtsbetrekking van Belin, de persoon, tot wien hij zich rigtte, en de tijdsomstandigheden laten wel geen twijfel over den strikten zin van het hier gebezigde woord *Chrestiens*.

tijdelijk ambtenaar aan het Rijks-Archief; bij het schiften namelijk der zoogenaamde Loketkas Holland ontmoette hij eene copie van Hoorne's uitersten wil, en hij liet ze afdrukken in de zeer onlangs verschenen 2e aflevering van een geschiedkundig tijdschrift [1]), met de conclusie: „Het testament, maar vooral de codicil „daarbij maakt een einde aan die twijfeling: Hoorn heeft „het Katholicisme beleden... is als goed Katholyk ge„storven."

Voor diegenen onzer lezers, die het gemelde tijdschrift niet bezitten en welligt minder dan onze Belgische naburen, maar toch eenig belang stellen in hetgeen die beide merkwaardige personen Egmond en Hoorne betreft, achtten wij het niet ondienstig, Testament en codicil hier woordelijk te laten volgen:

Int jaer ons Heeren duysent vijff hondert achtenzestig, den vierden der maendt van Junio. Heeft Heer Phlps van Montmorency, Grave van Hornes zijnen vuyttersten wille verclaert in deser manieren. Inden Eersten, zoo offert hy den almogenden goeden God, der maget Marie en allen heyligen zijne ziele, zoo wanneer zy vuyt den lichaem zal gescheyden zijn. Ende zijn lichaem der Heiliger Sepulturen, ter plaetsen daert den Ma'. van den Coninck zal concederen oft daert zijne vrunden ende maghen zullen moghen obtineren oft vercrijghen.

Ende voor zoe veel het aengaet zijne tijdelicke goeden, hoedanich die moghen zijn, In den eersten zoo bidt hy zijnder moeder dat zy heur in alles wil te vreden stellen ende conformeren heur metten wille des Heeren ende des Coninex, heur ernstelick biddende, dat zy hem wil vergheven oft hyse in eenige zaecken mocht hebben geoffenseert ende tegens heur misdaen, ter cause dat hy zijne goeden onnuttelick heeft verdaen, Bidt daerenboven dat zy

---

1) *Het Nederl. Rijks-Archief*, onder redactie der HH. Bakhuizen van den Brink, van den Bergh en de Jonge.

metten onderdanen wil spreken, dat zy hem gelieven te vertijden oft vergheven van dat hy henluyden tot eenige tijden te zeer hart is geweest in scattingen oft exactien Ende dat hy die all verteert heeft buyten Landts ten tijde hy geweest is in dienste van de Co: Ma^{t}. [1]).

Bidt oock ernstelicken zijnder huysvrouwen oft hy haer eenichsins mocht hebben misdaen dat zy 't hem van harten wil vergheven, ende besunder dat hy zoo langhen tijt van heur absent is geweest, zulex dat hy hem neffens haer nyet en heeft moghen bruyken als d'officie van den echten staet is heysschende. Nyettegenstaende dien nochtans zy heur altijts eerlicken heeft gedragen. Doer welcke oorsaecke en beneficie hy hem zelven bekendt verobligeert, heur te hebben in zijnder memorien byden almogenden goeden God, Ende bid dat zy wil doen alles dat wel geraden zal zijn, ende dat zy daerinne wil volghen den Raedt van heure vrienden en besunder van heuren broeder

Hy danckt oock zeer den vrienden en broeder van zijnder huysvrouwen van de goede gunste ende affectie, die zy tot hem hebben gehadt ende hoewel hy zoo vele van henlieden hulpe oft assistentie nyet en heeft geuseert, neempt nochtans henlieden goeden wille, die zy tot hemwaerts hebben gehadt voer het werck oft de daet selfs.

Bidt oock zijnder moeder ende zijn erfgenamen, dat zy bestellen dat zijnder huysvrouwe worde gegeven tgene by hijlicxe vorwarden is beloeft oft oock naederhandt gegeven, hoedanich die zijn, want hy heeft die hijlicxe ghifte naer die hijlicxe voerwaerden ver-

---

[1]) In zijne Inleiding maakt de heer de Jonge breed gewag over de menigvuldige, slecht gerestitueerde uitgaven, door Hoorn ten dienste des Konings voorgeschoten. Wij laten dit voorloopig ter zijde; doch wanneer het zeker was, dat de Graaf ook vreemd bleef aan een gebrek des toenmaligen adels, van boven hnn vermogen weelderig en kwistig te leven, dan eerst mogt de heer Archivaris met eenige veiligheid schrijven: «DE verkwistingen en onnuttelicke nitgaven, waaraan «Hornes in zijn testament zijn geldsgebrek toeschrijft, hij had ze DUS «gespild in de dienst des Konings.» — *Nu* is deze gevolgtrekking onjuist. Overigens vraagt Hoorne vergiffenis, dat hij zijn goed *verteert* heeft, en wel *buyten Landts*, en niet *ten dienste*, maar *ten tijde hy geweest is in dienste* van den Koning.

meerdert. Begeert oock dat zy voor haer zal behouden alle de cleederen ende twelck behoort tot ornamenten oft verchierynge des lichaems, ende dat zy vuytten huysraet zal nemen tgene heur gelieft, ende dat zy zal hebben alle de tapisserien laetstmael vercregen van Pannemaecker, ende dit all tsamen begeert hy zijnder huysvrouwen vry te laeten volgen, zulex dat zy nyet geholden en zy tot betalyngen van eenige schulden.

Begeert oock dat zijn moeder ende zijn erfgenamen den Grave van Nuenar willen ontlasten van de borchtocht daer met hy hem heeft verbonden voor hem testateur, zulx dat hy daer gheen schade en van crijghe.

Hy institueert zijn universeel erfgenaem in allen de resterende zijne goeden, den heeren van Montigny zijnen broeder, dewelcken hy van harten bidt hem te willen vergheven dat hy zijne goeden, diewelcke hy van zijne voorouders heeft ontfanghen, alzoo heeft gedissipeert, hem oock biddende, waerinne hy hem eenichsins mocht hebben misdaen, dat hy hem tzelve wil vergeven, ende dat hy hem wil gedachtich wesen nae zijn doot in zijne gebeden, gelijck hy oock zijnder zal gedachtig wesen.

Begeert oock dat men zijnen Barbier, want hij hem trouwelick gedient heeft, zal munereren oft tellen de somme van drye hondert ducaten oft zess hondert guldens, ende dat zy zijnder zullen zorge dragen, ende hem houden in dienste indyen zij hem behoeftich zijn, gelijck hy hem testateur trouwelicken heeft gedient,

Item begeert dat men Baptisten den bottellier zal munereren oft tellen drye hondert guldenen, begeert oock dat zijne erfgenamen hem in dienste houden, indyen zy hem behoeftich zijn want hy trouwelicken heeft gedient.

Zoe veel het aengaet die andere zijne dienaers begeert dat zy van zijnder huysvrouwe ende erfgenamen getracteerd worden naer haer verdiensten, want hy en mach alsnu zoe besundere ende singulierlicken op alles nyet geoccupeert wesen, Ende indyen hy met gemack oft gevoechlick tzelve hadde moghen verzien naer heure trouwe diensten, die zy hem tot noch toe hadden gedaen.

Bidt oock Heeren Anthonis d'Avila, dat hy wil ontfangen nyet zoo zeer voer een ghifte als voer een memorie een zeker horologie, 'twelck hy by hem heeft gehadt binnen Gendt.

Hy bidt oock zijnen erfgenamen dat zy willen procureren dat zijne creditoren moghen worden betaelt, onder den welcken zijn enige Spaensche Capiteinen ende soldaten, den welcken hy schuldich is tot omtrent de vijftich ducaten meer oft min, als hetzelve zal blycken vuyt zekeren boeck denwelcken Anthonis d'Avila by hem heeft, gescreven met de eygen handt van hem testateur.

Dit ghene dat boven gescreven is, heeft de voorscreven testateur begeert ter executien gestelt te worden, Behoudelicken dyen dat hy altijt noch wat mach adderen oft diminueren. Dit is gedaen ter presentie van den getuygen, heeren Johannis Vrieze ende Anthonis d'Avila, aldus onderteekend

P. DE MONTMORENCY.

Ende onder die signature was gescreven met de eygen handt van den testateur, deze nacvolgende woerden,

> J'entens et prie Madame ma Mère, mon frère et mes héritiers vouloir satisfaire ceste mienne dernière volunté, lesquels entens estre exécuteurs de ceste mienne dernière volunté.

Buyten op de ploye van het testament stondt gescreven deze naevolgende woerden, getranslateert vuytten Lattijne, Dit testament gesloten zal gelevert worden, my vrouwe die Gravinne van Horn oft den Heere van Montmorency, ende andere erfgenamen des Graven van Horn.

CODICIL.

Naedemael In het besloten ende het bezegelde testament metten zegel van den testateur, dezelve testateur heeft gereserveert de macht te vermeerderen ende verminderen, Daeromme zoo ist dat hy begeert in manicre van Codicille naedyen hy nu begeert zijne ziele wel versien te zijne, wel wetende dat zijne ziele nae zijn doot oock mach geholpen worden mettet sacrificie vander missen ende aelmoessen, dat men het clooster van de Minnebroeders gelegen inde stadt Weert zal gheven hondert Rinsguldenen, Ende dat opdat zy voer zijne ziele zouden bidden, ende sacrificien offreren, Item dat men zal gheven den aermen binnen Weerdt hondert croonen oft twee hondert guldenen, Item hij begeert noch

datmen den minnebroeders der stadt van Bruessel gheve vijftich Rinsguldenen, ende zoe vele den predicaeren ende carmelieten, den armen van deser stadt hondert Rinsguldenen, ende die all tsamen vuyt te reycken ende distribueren by my Gislus de vroede, Pastoer vander Cappellen, Bidt oock de voorscreven testateur dat dit al tsamen van stonden aen zal worden betaelt, ende dat doerdyen dattet van stonden aen zijnder ziele zoude te stade commen. Bidt oock der voerscreven testateur dat zijne erfgenamen eenige fundatie maecken, die hem testateur ende zijnen erfgenamen mochte te stade commen. Gedaen ten zelven daghe, — In presentie van Heeren Anthonis de Tholedo ende Alonso de Lumbrades ende my Pastoer onder gescreven.

In confirmatie van den welcken de voerscreven Heer Testateur dit heeft ondergescreven.

Onder stont gescreven

P. DE MONTMORENCY.

Ende noch:

Verum est. GISLUS DE VROEDE.

Al verheugen we ons over de gelukkige hervinding en volledige uitgave dier stukken, de zienswijze, waaraan de heer de Jonge ze dienstbaar wil maken, zijn subjectivisme, vervulde ons met geheel andere gewaarwording; en we vinden reden, onze bedenkingen dienaangaande, niet voor ons zelven te behouden. Hoe gaarne intusschen hadden we, niet om de zaak, maar om den heer de Jonge het *nieuwe* van hetgeen hij leverde, *goed* bevonden, in die mate als het *goede* er *nieuw*, zegge vreemd, in behandeld is.

Hoorne had alzoo weinige uren voor zijn dood een testament onderteekend, hetwelk de uitdrukking vervatte van iemand, die in de belijdenis van het Katholicisme gaat sterven. Noch de onwraakbaarheid, noch de duidelijkheid dier oorkonde gedoogden langer het voeden van eenigen redelijken twijfel. Om dáár kracht en waarde aan

te ontnemen, rekent men mogelijk eene groote scherpzinnigheid noodzakelijk, een meesterstuk van historische kritiek? Voor den heer de Jonge was dit een oogenblik werks, eene dood-eenvoudige handgreep; hij werpt de opregtheid van Hoorne's ronde verklaring in verdenking! Jammer dat zijn behendig vermoeden niet op betere gronden is aannemelijk gemaakt; wat nu in het slordige opstel de plaats van bewijsgronden heeft ingenomen, is droevig van onbeduidendheid en onmagt; vermoeden en gronden vormen thans eene reeks van inbeeldingen, vermakelijk om haar neuswijs uitzigt en gebaar, ware het niet dat ze de eer eens gestorvenen, een Nederlandschen naam bezwalkten.

„De Graaf van Horn (zoo luidt het) heeft als Katholyk „het schavot beklommen. Maar op welk eene wijze? In „den aanhef van zijn testament, gemaakt voor d'Avila „en de Vriese, roept hij Maria en de Heiligen aan. Na „het sluiten vau zijn uitersten wil volgt eene codicil, „waarin hij Misse en goede werken als heilmiddelen zijner „ziel erkent, en zich als geheel tot het Katholicisme „teruggekeerd vertoont.

„Er is door die codicil bij mij eene verdenking ge„rezen, welke ik moeijelijk van mij kan afwerpen. Op„merkelijk toch is het vooreerst, dat die codicil zoo kort „na het testameut is ter nedergesteld, verder, dat drie „uieuwe getuigen daarbij optreden, eindelijk, dat de codicil „blijkbaar door den pastoor de Vroede is opgesteld en „alleen ter teekening aan Horn schijnt te zijn aangeboden.

„Uit de koude letter is het moeijelijk op te maken, „wat er tusschen het schrijven van het testament en van „de codicil is voorgevallen, maar er is, naar het mij „voorkomt, grond om te gissen, dat de veege Hornes in

„den avond van den 4n of in den nacht van den 4n op den 5n
„nog aan zedelijken dwang is blootgesteld geweest, en dat
„men hem in het aangezigt van den dood het geweten heeft
„verkracht. Waarom die bijvoeging? Waarom die nieuwe
„getuigen, waarvan één waarschijnlijk een pater uit het ge-
„volg van Toledo? Is het ook, omdat men ontevreden was,
„met de algemeene bewoordingen, omtrent Maria en de
„Heiligen gebezigd? Horn kon Maria en de Heiligen ver-
„eeren, zonder daarom een regtgeloovig Katholyk te zijn.
„Is het ook, dat men meer van hem verlangde; de erkenning
„van twee hoofdpunten der Katholyke kerkleer: de leer-
„stukken van de Heilige Misse en van de goede werken?
„Wat er van *zij*, *hetzij* dan vrijwillig, *hetzij* om in
„gewijde aarde te rusten, *hetzij* zedelijk gedwongen [1]),
„voor Antonio de Toledo, voor Lumbrades, voor den
„pastoor de Vroede, heeft Horn het Katholicisme beleden.
„Ééne vernedering schijnt men hem gespaard te hebben.
„Het vragen van vergiffenis aan den Koning ontbreekt.
„Men heeft van den fieren edelman geene bede om vergiffe-
„nis geëischt voor schuld dien [2]) hij niet beleden had."

Hoorne was in het Katholicisme geboren en opgevoed; volgens Oranje, die hem toch van nabij kende, was hij als Papist blijven leven [3]) (zie bladz. 196); in later dagen, vermoedt de heer de Jonge, moet hij inwendig van andere gevoelens zijn geweest. Maar juist, omdat er eene *ver-*

---

1) Hoe juist is al weder die verdeeling! We kozen een verschoonend Adjectief, toen we zulk geschrijf *slordig* noemden.

2) *Schuld* als mannelijk woord te bezigen, is nog verdachter dan *codicil* vrouwelijk. Er is grond om te gissen, dat hierin niet de schrijver gedwaald maar de letterzetter gefaald heeft.

3) Die verklaring mag den heer Archivaris niet onbekend zijn.

andering had plaats gegrepen, kan men Hoorne niet meer denken, als *onverschillig* jegens de Roomsche kerkleer, hij moet gronden hebben gehad om haar van valschheid minstens te verdenken, en sedert moest zij hem een mogelijke gruwel zijn toegeschenen; desniettemin zou ten eeuwigen dage zijn hand een openbare en uitdrukkelijke belijdenis hebben onderteekend van datzelfde geloof, wat zijn hart niet meer huldigde, wat het mogelijk verfoeide.

Het is eene vreeselijke beschuldiging, hier bij wijze van vermoeden voorgedragen, en werd ze bewaarheid, er zou eene onteerende, onuitwischbare vlek nederkomen, nog niet dadelijk op den bewerker dier veinzerij, want goede trouw en onvoorzigtige ijver zouden het oordeel voor dien kant kunnen wijzigen, maar voorzeker op de nagedachtenis van Hoorne zelven.

Want, is het smoren van eigen geweten bij de belijdenis des geloofs altijd een zware misdaad, hoe onzettend neemt hare boosheid toe, als ze gepleegd wordt in het aangezigt van den dood, schier voor den regterstoel van den Alwetenden God! Naar onze meening wordt er zeer veel gevorderd, eer men zulk een vermoeden gaat uitspreken, vooral indien er geen sprake is van pijnbank of dergelijken lijfdwang, maar van louter *zedelijk* geweld; dan moeten, bij gebrek van meer afdoende gronden, ten minste en de reden van dat geweld, en de magt van deszelfs middelen en tevens de zwakheid van hem, die zwicht, wel zeer aannemelijk en verklaarbaar zich opdoen.

Doch in zulke omstandigheden, nog wel in tegenspraak met positiviteiten, aan loutere mogelijkheden eenig gewigt te hechten, is kleingeestig, wordt ongeoorloofd, onregtvaardig.

De heer de Jonge noemt geen enkel Lelang op, het-

welk tot zedelijk geweld zou gedreven hebben, en ook wij kunnen niets redelijks daarvoor uitdenken.

Kon het de vrome zucht wezen om een bekeerling te maken, zich van Hoorne's regtgeloovigheid, en zoo gedeeltelijk van zijne toekomstige zaligheid, te verzekeren? daartoe was zulk eene onderteekening gansch overbodig; de man was uiterlijk nooit anders dan Katholiek geweest: dit wist immers zelfs de Prins van Oranje? [Zie boven bladz. 196.] De sententie van den Raad der Beroerten had den graaf in dat opzigt ook niet verder bezwaard dan met nalatigheid en toegefelijkheid in zijne maatregelen ten opzigte der Protestanten; van zijne persoonlijke gezindheid [1]) kwam er volstrekt geene melding.

Ook is in de onderstelling van den heer de Jonge de bewuste zedelijke dwang aangewend tusschen het schrijven van het testament en het bijvoegen van deszelfs codicil.

Wilde men nu met geweld eene Katholieke verklaring, Hoorne had ze immers reeds geleverd in den aanhef van het testament: „*Zoo offert hy den almogenden goeden God, der maget Marie en allen heyligen zijne ziele.*"

Doch, zegt de heer de Jonge, „dit waren algemeene „bewoordingen, daar men welligt niet mede te vreden „was." We vinden integendeel die woorden zeer bepaald,

---

1) Het requisitoir van den procureur-generaal had als 54e charge aan Hoorne wel zekere losse uitdrukking verweten over de vrijheid van conscientie; doch de graaf had zich ook verzet tegen de verkeerde opvatting dier woorden; „hij had namelijk daar geenszins „het uitspreken van het aangeklaagde beginsel mede bedoeld, „maar alleen aan belanghebbende personen officiëel meêgedeeld, „wat de regering omtrent de geloofsvrijheid *de facto*, en om den „drang der tijden, wilde toestaan." Aldus bij Bor. *Ned. Oorlogen*, IV B. bl. 194 en 206.

en de uitdrukking zóó sterk, dat, als men ze ging afscheiden van de door Katholieken altoos hierbij bedoelde beteekenis, het Roomsche beginsel over de vereering en aanroeping der Heiligen er verre in overdreven zou liggen.

„Horn kon Maria en de Heiligen vereeren, zonder „nog daarom een regtgeloovig Katholyk te zijn."

Het is zoo: onze tegenwoordige tijd leert het al te wel, er bestaat ook voor geloofsmeeningen een eclectisme, waardoor men, om toch *iets* te gelooven, van allerwege *iets* aanneemt, zonder nog daarom te huldigen, wat er meer of min noodzakelijk meê zamenhangt. Doch we gelooven, dat, als iemand in 1568, nog geen twee jaar na den beeldenstorm, zoo rondweg als Hoorne offerde aan „den almogenden goeden God, der maget Marie, en allen heyligen zijne ziele, Ende zijn lichaam der Heiligen Sepulturen", hij even gerust voor goed Katholiek werd gehouden, als men de Gorkumsche martelaars Protestant of wel „van de religie" zou hebben genoemd, wanneer ze, gelijk hun werd voorgelegd, alleen den Paus en de Mis verzaakt hadden.

Volgens eene nadere onderstelling, zou men dan, niet te vreden met Hoorne's Heiligen-vereering, zich hebben gerust gesteld, als hij in zijn codicil zich ook het aannemen getroostte van de leerstukken der H. Misse en der goede werken.

Nu staat de Roomsche kerkleer over de goede werken in zulk een naauw en tevens duidelijk verband met die over de Heiligen-vereering, dat de Pastoor der kapel wel ten uiterste dom-schroomvallig heeft moeten wezen, om Hoorne, welke immers de Heiligen vereerde en zóó vereerde, nog op het punt der goede werken te gaan benaauwen.

En wederom, als de graaf, zooals hij gedaan had, *zijne ziel aanbeval aan „allen heyligen"*, waaronder zoo velen, van welke hij wist, dat ze de Mis opgedragen of bijgewoond hadden, moest dan een geestelijke nog twijfelen of zoo iemand de Mis voor iets heiligs of wel voor iets verfoeijelijks hield, en dat in eenen tijd, wanneer niemand op dat punt een middenweg erkende?

Daarbij had die overgroote naauwkeurigheid en zorgzaamheid van den zedelijken dwang op betere maatregelen tot geruststelling bedacht moeten maken: men kwam met het formeel aannemen dier beide punten in den codicil waarlijk niet veel verder, en eene uitdrukkelijke belijdenis van *al* de Katholieke dogmata was meer dan raadzaam, was noodzakelijk geweest, eer men met gerustheid zijn doel bereikt kon achten.

We ontwaren dan ook nergens het minste gebruik, dat men van Hoorne's afgedwongen Katholicisme zou hebben gemaakt, en vooral heeft men met het bewuste document al bijzonder weinig uitgerigt; noch het publiek, noch de geschiedschrijvers droegen er kennis van; in drie eeuwen tijds, maar ook eerst na drie eeuwen zien we het eenmaal te pas gebragt als familie-stuk in een geding tusschen de Nieunaer's en de Montmorency's, en nu het, zonder eenigen toeleg, maar gansch bij toeval, uit het stof oprijst, en voor Hoorne komt getuigen, *nu* wordt *dáár* een zedelijk geweld aan gepleegd zonder wedergade, nu wil men het iets anders laten zeggen, dan het zegt, ja het tegendeel van datgene, waarvoor het in 't leven zou zijn geroepen. Nog eens! wat kon toch de regering of haar zendeling redelijker wijze tot zulk eenen drang bewegen? veel gemakkelijker zouden we begrijpen, als diezelfde regering op een bewijs van

Hoorne's *Protestantsche* gezindheid hadde jagt gemaakt.

De Koning met de zijnen immers konden als Katholieken zeer wel zich verheugen, als Hoorne in het geloof der Kerk voleindigde, en evenwel de regter gretig omzien naar een feit, wat het strenge, gevaarlijke vonnis in zoo veler oogen meer geregtvaardigd, en eene positieve solidariteit van Hoorne met de Protestantsche bewegingspartij grootelijks bevestigd zou hebben.

In de tweede plaats: *hoe* heeft men gedrongen en gedwongen? We zien er weder niets van; wat zou trouwens kerkelijke strafbedreiging hebben gebaat jegens iemand, die niet geloofde, en juist om daar eenige waarde aan te hechten, in de Kerk gelooven moest? Of kon het vooruitzigt, om bijv. van het toch onvermijdbare schavot naar een ongewijd graf te worden gedragen, Hoorne, ook als hij *niet* geloofde, zóó ontstellen, dat hij er ziel en zaligheid voor opofferde?

Zijn doodvonnis lag daar vóór hem. Zijn echt was kinderloos, zijn vermogen te niet gegaan, zijne gade (het testament bewijst het) hem tamelijk onverschillig geweest. Wat kon dezen man nog bovendien verschrikken, welk vooruitzigt hem in die mate vleijen? Welk vreemd, uitgezocht middel heeft die Brusselsche pastoor en die twee Spaanschen, ter naauwernood bij huunen naam bekend, in dat korte tijdverloop dan wel ter hand genomen?

En voor den zedelijken dwang van drie zulke duistere personen, waar de geschiedenis verder over zwijgt, die nimmer in eenige betrekking met Hoorne voorkomen, zou dan bezweken zijn een edelman, fier, onbuigzaam, stug en terugstootend als Hoorne, die niet voor de eerste maal den dood onder de oogen zag, die reeds ongevergd groote zelfverwinning had getoond, door in zijn testament

bepaalde feilen van zijn huiselijk verkeer en beheer te erkennen, doch dien men (NB.) niet tot schulderkentenis jegens den Koning gebragt heeft! Hij, wiens gemoed, na oogenblikken van onstuimige driftvervoering, immers alleen door den invloed van een herlevend, een opregt godsdienstig gevoel die verandering had ondergaan, waarvan reeds zijn testament eene zoo voldoende uitdrukking was geworden. De heer de Jonge zegt het zelf, bl 163: „Zonder wrok, zonder bitterheid, spreekt hij daarin de „taal van een gebroken hart; alle aardsche grootheid is „hem nu ontzonken, tusschen hem en den dood is nog „maar als ééne schrede."

Hoe! Ééne schrede van den dood, zulk een testament, zulk een codicil, en dan zwichten voor zedelijken dwang, dan veinzerij, we herhalen het, dat gaat te ver, dat mag niet gegist, maar dat moet bewezen worden!

En waarom toch wordt er nog gegist?

Ten eerste: „*omdat bij het testament een codicil* (dat is, een *bijvoegsel*) *is bijgevoegd*". — Hoe opmerkelijk! bijzonder als de testateur vooruit heeft begrepen, dat hij niet alles nog voor goed heeft afgedaan, en daarom zijne wilsbeschikking voorloopig eindigt met de reserve: „dat hy altijt noch wat mach adderen oft diminueren"! (Zie boven bl. 200.)

Ten tweede: „*Omdat die codicil zoo kort na het tes-*
„*tament is nedergesteld*" — Het vonnis was aan de graven in den avond van den 4ª beteekend; daarna is het testament opgemaakt, en des morgens van den 5ª de regtsoefening voltrokken. De codicil kon dus wel niet lang na de eerste akte zijn aangehecht. Hoe korter overigens het tijdsverloop tusschen de beide akten was, dunkt ons des te moeijelijker kan er aan zedelijken dwang worden gedacht.

Ten derde: „*Er treden drie nieuwe* (andere) *getuigen „op bij de onderteekening der codicil; de getuigen van het* „(insgelijks Roomsche) *testament zijn afwezig*". — Omstandigheden in den laten avond, te opmerkelijk, om de komst van het driemanschap niet aan een zeer bijzonder doel te verbinden, vooral onverklaarbaar, als ze niet kwamen om zedelijken dwang te oefenen, maar ook ten uiterste begrijpelijk, zoodra men het laatste aanneemt!

Ja maar, ten vierde, *het was een pastoor met twee Spanjaarden! daaronder welligt nog een pater!* [1]) die

---

1) Over dien vermeenden *pater* is de redekaveling des Heeren de Jonge niet onaardig. *„Het is* (zegt hij) *mij nog niet duidelijk „gebleken, in welke betrekking deze Antonio de Toledo bestond tot „Ferdinand Alvarez „* (de Toledo, hertog van Alva).

Voor zooverre de kennis dier betrekking iets kan afdoen tot het bepalen van 's mans geestelijke waardigheid, hebben we dus daarvoor een blijk te minder.

„Het is niet waarschijnlijk, dat hij de kleinzoon van Alva ge„weest is, want dan moet hij in buitengewoon hoogen ouderdom zijn „gestorven, daar die Antonio eerst in 1639 *overleed.„*

Als die getuige in 1568 circa twintig jaar telde, dan moet hij in 1639 om de negentig zijn geweest, een ouderdom, zeker niet alledaagsch, maar nog niet onwaarschijnlijk.

„Of hij moet in 1568 *zeer jong geweest zijn.„* Volkomen waar! Zijne taal zal tusschen stamelen en spreken zijn geweest, dewijl het huwelijk zijner ouders: Diego Toledo en Briande de Beaumont plaats had in 1565 (Moreri, *Dict. hist.*, Tom. VIII, p. 155. 18e edit.).

„Dat de getuige een zoon VAN *een jongeren broeder* VAN *Alva is „geweest, is ook niet waarschijnlijk, daar slechts in enkele genealo„giën* VAN *de Toledo's* VAN *een jongeren broeder* VAN *Ferdinand „Alvarez melding wordt gemaakt, terwijl andere* VAN *dien broeder „zelfs niet spreken.„* Wie in deze phrase een zweem van redenering wil ontdekken, dient vooral de woorden *„slechts„* en *„zelfs„* te verplaatsen, en geeft mogelijk de voorkeur aan de volgende constructie: *„daar slechts van een jongeren broeder enz. mel„ding wordt gemaakt, in enkele genealogiën van de Toledo's, terwijl „anderen zelfs van dien broeder niet spreken.„* Het meer of minder volledige der enkele genealogiën gaan we voorbij, te meer,

immers veel meer belang bij de zaak hadden dan de twee vorigen? Zij waren ongetwijfeld met hun drieën veel minder bekend met het verband der Katholieke leerstukken, minder op de hoogte, hoe men het in hun tijd met een en ander meende, doch zij waren ook veel slimmer en

---

wijl men ze door elkander kan aanvullen, maar de schoonbroeder van Alva heette óók al Antonio de Toledo (*Epist. Hopp. ad Vigl.* p. 148), en er bestonden nog zoo velen van dien geslachtsnaam, die niet van Ferdinand of diens vader Garcias afstamden, dat we niemand kunnen aanraden, in het Spaansche bosch van al die Toledo's te gaan ronddwalen.

„*Het meest verklaarbaar* IS, *dat deze Antonio een pater* WAS." Zeer verklaarbaar inderdaad! o verrassende, o heerlijke, o vernuftige inval! en toch hoe eenvoudig! een pater! waarlijk, nu de heer de Jonge het zegt, verwonderen we ons bijna, dat we het ook niet gevonden hebben. Maar wat blijft er verborgen voor een minnend hart? Waar het verstand zwicht, weet de liefde, zoo verbazend rijk aan vinding, nog alles te raden en op te sporen.

„*Uit het gevolg van Toledo.*" — Insgelijks zeer verklaarbaar, en leerzaam is het ook! nu weten we voortaan ook wat te zeggen over iederen Spanjaard, die in 1568 te Brussel vertoefde; als er verder niets tegen is, kunnen we achter zijn naam als biographische bijzonderheid aanteekenen: „Welligt een pater." Of nog veiliger: „zal tot het gevolg van Toledo hebben behoord." Maar toch eene ernstige beschuldiging durven wij er nog niet op bouwen.

„*Zijn titel van Don doet dit ook veronderstellen?*" — *Wat* onderstellen? Zijn paterschap, of wel dat hij tot het gevolg behoorde? Is het eerste de bedoeling, Don Philips II, Don Ferdinand Alvarez, Don Louis, Don Juan, Don Alexander Farnèse en honderd anderen zijn dan wel *paters* geweest van vreemdsoortige regel en habijt! — Of is het laatste de meening? Dan moet de titel van Don bij zijn naam te lezen staan. Doch er staat geen *Don*. De Codicil zegt enkel: „in presentie van Heeren Antonio de „Toledo ende Alonso de Lumbrades ende my Pastoer onder ge„screven." — Het woord *Heeren* houden we hier voor meervoud, zooals de getuigen van het testament (zie boven) insgelijks worden genoemd: „heeren Johannis Vrieze ende Anthonis d'Avila." Of was die Johannis Vrieze ook, zoo al niet een pater, dan toch een Spaansche Don *uit het gevolg van Toledo?* Zijn Hollandsche naam doet dit niet veronderstellen.

naauwkeuriger, vermeerderden daarom ter loops de belijdenis van Hoorne met *twee* punten, en hielden daarmeê (zeer consequent!) het geheele Trentsche Concilie aangenomen!!

Ten vijfde: *Blijkbaar is de codicil door den pastoor opgesteld, en schijnt alleen ter teekening aan Horn aangeboden!* — Dus is er grond om te gissen, dat die onderteekening gedwongen en Hoorne als een veinsaard gestorven is?! Aan deze sluitrede ontbreekt zeker niet veel, en de aanvulling dier kleinigheden wordt den goedhartigen lezer overgelaten en aanbevolen!

Maar genoeg. Wij hebben ons mogelijk al veel te lang opgehouden met de flaauwigheden van den heer de Jonge. Men vergeve het! zoo we nog breedvoeriger hebben besproken, wat voor ieder onbeneveld oog met den eersten blik duidelijk moet zijn. Doch sinds we N°. 42 van de *Konst- en Letterbode* lazen, hielden we het niet geheel overbodig, te doen opmerken, wat er al over het hoofd dient gezien, eer men, gelijk een verslaggever in dat nummer gedaan heeft, nog de grillige droomerijen van den heer de Jonge als gissingen deelt en overneemt.

Vanwaar, vragen we ten slotte, en waartoe zulk jammerlijk mishandelen en bederven der geschiedenis? Is het enkel waanwijs onverstand? Wil de sektegeest van den heer de Jonge nu alles wat „bij ons nog voortdurende belangstelling wekt" (bladz. 162) *per fas et nefas* aan het Protestantisme toeëigenen? of integendeel ieder belangwekkend geschiedkundig persoon, die naar dure verpligting als Katholiek sprak en stierf, omdat hij Katholiek was, stelselmatig gaan verguizen, gaan beladen met den vloek, dien huichelarij en godsverraad over zich afroepen? In al die gevallen betreuren wij het, zoo vele

kostbare oorkonden onzer geschiedenis aan zijne handen van nabij te zien toevertrouwd. Hoe véél ligt daar voor zijne rondsnuffelende partijzucht nog óm te halen, te ontvormen, te verknoeijen! zijn uitgeven zelfs van historische bescheiden, met zulk slag van aanmerkingen voorzien, zal tevens (wij zagen 't helaas! reeds in de *Konst- en Letterbode*) het verspreiden wezen van dwalingen, welke den vooruitgang der wetenschap niet anders dan belemmering kunnen baren. Het gevaar schijnt nog niet geweken, dat de logenhistorie, onder en door en van wege Hoogmogenden en Edel Grootmogenden ons en onzen vaderen opgedrongen, met nieuwe bijlagen en vervolgen der goede nakomelingschap zal worden overgeleverd, nu een ander soort van despotisme zich wil doen gelden met een weidsch vertoon van ontzagvergend onderzoek! — Gevoelt soms de heer de Jonge hiertoe eene treurige roeping, en kan noch humaniteit noch eerbied voor zijne lezers hem daarvan afhouden, mogt hij, o mogt hij dan goed kunnen vinden, om, benevens de uikomsten zijner studie, voortaan ook altoos zijn betoog te leveren, even gulhartig, als hij er nu een heeft aangeboden.

Veel kwaads wordt er dan nog verhoed! dan wordt er ligt nog *ergens* ter wereld verzet aangeteekend tegen de ongerijmde besluiten, waarin linksche waan-kritiek, bekrompenheid van oordeel en bevangenheid van geest ZEd. mogten helpen vervallen!

SPROKKELINGEN

„GODSDIENSTIGE EN ZEDELIJKE ONTAARDING IN LONDEN. — In een adres van eene der Vereenigingen der haveloozen-scholen, wordt, naar *de Vereeniging* meldt, verklaard, dat er in Londen zich bevinden 1,400,000 personen, die nooit in eenige kerk of godsdienstige vergadering verschijnen, 150,000 dronkaards, 150,000 personen. die in openbare ontucht leven; 20,000 bedelaars van beroep, 10,000 spelers, 30,000 verlaten kinderen, 30,000 opkoopers en bewaarders (helers) van gestolen goederen.“

„GENOOTSCHAP TOT BESCHERMING VAN PRIESTERS. — Dit genootschap, dat den 5 Mei 1844 in Dublin, is opgerigt onder bescherming van den graaf van Roden, heeft, volgens bovengenoemd maandschrift, ten doel: 1°. om zulke priesters te beschermen, die den afval van Rome voor het geloof des Evangelies verlaten; 2°. jonge lieden te beschermen en op te leiden, die oorspronkelijk voor het priesterschap in de R. K. Kerk bestemd waren; 3°. om schriftuurlijk en anti-Roomsch onderwijs door de wereld te verspreiden; 4°. om in Groot-Brittanje en Ierland, alsmede in andere landen R. priesters te hervormen.“

Het genootschap heeft, als men zijne berigten gelooven mag, gedurende zijn 12jarig bestaan, ettelijke zoogenaamde bekeerlingen, dat is apostaten, ondersteund en beschermd, en ruim een half millioen „schriftuurlijke en anti-Roomsche geschriften“ uitgegeven!

VREESELIJK VERBRUIK VAN STERKEN DRANK IN DUITSCHLAND. — Een Protestantsch predikant, Dr. Kapff, schrijft aan 't misbruik van brandewijn een goed deel der maatschappelijke wanorden in Duitschland toe. Men telt er, zegt hij, een herberg op de 140 inwoners. Een bevolking van 1,800,000 zielen in Wurtemberg heeft in 1852 voor 30 millioenen franken aan sterken drank verbruikt. Pruissen verslindt alle vier jaren een ganschen aardappelenoogst aan jenever. In de staten van het Duitsche tolverbond verteert men jaarlijks voor 488 millioen franken aan sterken drank, dat is nagenoeg de helft der imposten.

HET CHRISTELIJK

ZIEK- EN STERFBED

IN DE

EERSTE EEUWEN DER KERK.

Eene enkele herinnering ga vooraf, alvorens we ons aan 't ziek- en sterfbed in de Christelijke oudheid verplaatsen: men brenge zich bij 't herdenken dier vroegere gebruiken tegelijk voor den geest wat nóg aan 't Katholieke ziek- en sterfbed geschiedt. Men zal er op zooveel eeuwen afstands 't genot der schoonste overeenstemming in 'tzelfde geloof en in dezelfde liefde door smaken, en te meer zich verheugen, lid te zijn eener Kerk, die de haar van Christus toebetrouwde leer door alle eeuwen heen zoo trouw bewaart en onderhoudt, en hare kinderen in leven en sterven met zooveel heilmiddelen bemoedigt en versterkt.

Werd er iemand ziek, dan beijverden zich de geloovigen, hem vlijtig te bezoeken en hem alle geestelijke en tijdelijke hulp te verschaffen. Terwijl zij den kranke door

troostelijke toespraken tot een geduldig lijden sterkten, verzuimden zij tevens niet wat tot herstel zijner gezondheid strekken kon. De zieken zelven waren bij de eerste zorg voor 't heil hunner ziel ook de vermaning der H. Schrift indachtig: „Eer den geneesheer, wijl gij hem behoeft, want de Allerhoogste heeft hem geschapen. Alle geneesmiddel is van God... De Allerhoogste schiep de geneesmiddelen uit de aarde, een wijs man versmaadt ze niet" [1]). En zelfs eene bijzondere opmerkzaamheid wijdde de Kerk van den beginne aan de geneesheeren, en was er zeer voor bezorgd, dat er in alle gemeenten bekwame en Christelijke artsen werden aangesteld, die de bijgeloovige meeningen en middelen der heidensche geneesheeren konden tegengaan. In dien geest oefenden uit zuivere naastenliefde de beide broeders Cosmas en Damianus de geneeskunde nit, en als zij deswegens in 't jaar 303 voor den heidenschen regterstoel gesleept en naar afkomst en stand ondervraagd werden, antwoordden zij vrijmoedig: „Wij stammen van een edel geslacht in Arabië af, en zijn geneesheeren; doch herstellen de zieken minder door onze wetenschap, dan in den naam en door de kracht van Jesus Christus." Daarom ook zien we in die eerste tijden zelfs bisschoppen, priesters en diakens de dienst van geneesheer onder de zieken verrigten [2]). Aan 't krankbed verwisselden dan elkaâr

---

1) Eccli. XXXVIII, 1—4.

2) Nog onlangs is, aan den ingang der krypte van den H. Cornelius in de begraafplaats van Callistus, een opschrift gevonden, 'twelk het graf aanduidt van een priester Dionysius, die tevens geneesheer was: ΔΙΟΝΤCΙΟΥ ΙΑΤΡΟΥ ΠΡΕCΒΥΤΕΡΟΥ. Zie *Fabiola*, Ch. XXXI, en 't schoon gebruik, dat daar bij Syra, en Ch. XXVI bij Sebastiaan, van den priester-geneesheer gemaakt is.

de ijverige geloovigen; later ook de daartoe kerkelijk aangestelde ziekenverzorgers, *parabolani* [1]) geheeten; de diakens en priesters, welke met de zieken baden, en, nam de ziekte een ernstigen keer, hen tot het ontvangen der laatste genade-middelen voorbereidden. Zoo dikwerf en zoo lang het hun mogelijk was, verrigtten de eerste Christenen allen zonder onderscheid zelven de werken der ziekenverpleging, en vooral trokken zij de armen zich aan; zij bragten zulke verlaten zieken, toen noch de Kerk noch bijzondere personen bij magte waren, openbare gasthuizen te stichten, in hunne woningen, en verpleegden ze als eigen huisgenooten, of zochten ze anders in hunne armelijke hutten op, om hen in de dagen des lijdens met troost en opbeuring en ligchamelijke hulp bij te staan. „De zieken der arme klassen, schrijft Gregorius van Nyssa, moeten u kostbaar zijn als goud. Verpleegt hen zóó alsof uw eigen gezondheid, het leven van uwe vrouw en kinderen, van uw gansche verwantschap in die ziekten betrokken waren; onder alle armen toch verdienen de zieken de meeste hulp: want hun lijden met gebrek gepaard, is dubbele armoede. De gezonde armen kunnen ten minste zelven nog hulp

---

1) Deze door de Kerk aangestelde personen, om de geloovigen in 't verplegen hunner zieken te gemoet te komen, en vooral bij pestziekten in de behoeften te helpen voorzien, ontleenen 't waarschijnlijkst hun naam van παράβολον ἔργον, *waag-werk*, en heetten zooveel als *levenwagers*, om de gevaren waaraan zij zich, vooral ten tijde van pest, blootgaven; een naam, die soms tot *alle* Christenen werd uitgebreid, wijl zij zoo blijmoedig voor Christus hun leven offerden. In edeler zin voerden zij alzoo denzelfden naam, welke de roekelooze worstelaars met de wilde beesten droegen, die insgelijks *parabolani*, of *parabolarii*, *paraboli*, alsmede *bestiarii* en *confectores* geheeten werden. — Zie Salvag. *Ant. Christ.* l. I, p. I, c. 10 en l. I, p. II, c. 3.

zoeken; zij bevinden zich voor de deuren of op openbare plaatsen, ons medelijden inroepend. Maar de lijdende arme, in zijne geringe hut op stroo uitgestrekt, en niet in staat zich te bewegen, verbeidt in 't angstzweet zijner pijnen zijnen weldoener, gelijk Daniël den profeet Habacuc in den leeuwenkuil, gelijk een vriend zijnen vriend. Haast u derhalve de behoeften van den armen zieke te bevredigen, opdat hij genezen en in 't leven behouden worde." Aan deze in eigen persoon beoefende ziekenverzorging hechtte men in de eerste Christen tijden eene bijzondere waarde; daarover zegt een oud kerkelijk schrijver [1]): De zieken mogen niet verwaarloosd worden, en 't is geen verschooning, dat iemand zegt: „Ik heb nooit geleerd, hoe ik hen dienen en verplegen moet. Want wie zijn teerheid voorwendt en zich daarmeê verontschuldigt, dat hij zulke dingen niet gewoon is te doen, - die wete wel, dat hij eerlang zelf in zoodanige ellende geraken kan. Dan zal hij spoedig zijn onverstandig oordeel leeren inzien, wanneer hem zelven weervaart wat hij te voren jegens anderen gedaan heeft." Het bezoeken en verzorgen van armen werd door den H. Cyprianus vooral den minderen geestelijken (*clerici*) op het hart gedrukt, en deze verzuimden niets wat hun troost en verkwikking verschaffen kon. Bij die ziekenverzorging vinden wij reeds vroeg uitdrukkelijke vermelding van het gebruik der *sacramentaliën* [2]), als der

---

1) De auteur van den brief *ad Zen. et Seren.* bij Justinus.

2) *Sacramentaliën* heeten menigerlei *wijdingen* en *zegeningen*, welke deels op zich zelve, deels in verband met de Sakramenten voorkomen. Zij hebben hun naam van de Sakramenten, wijl zij daarmede naauw verbonden zijn en uiterlijke overeenkomst hebben; doch werken niet, als zij, *ex opere operato*, onfeilbaar voor den

handoplegging, die bij velen de genezing ten gevolge had [1]), 'twelk ook bij 't *gebed* over de zieken geschiedde [2]); van het kruisteeken [3]), de gewijde brooden [4]), het wijwater [5]); en inzonderheid lezen we van de aanroeping van den naam Jesus [6]).

Niets kon den ijver der eerste Christenen in 't verzorgen der zieken weerhouden, en 't gevaar des doods scheen hunne liefde en opoffering slechts te verhoogen. Onder de menigte van voorbeelden willen we hier aanvoeren, wat de H. Dionysius, bisschop van Alexandrië [7]), over de inwoners dier stad, waar de pest zoo vreeselijk woedde, heeft opgeteekend: „Rouw en jammerklagten vervullen thans onze straten. Allen zuchten, en de gansche stad schijnt om het overgroot getal der gestorvenen en nog dagelijks wegstervenden haren wel betreurenswaardigen toestand te beweenen. Want gelijk naar 't getuigenis der H. Schrift alle eerstgeborenen der oude Egyptenaren door den slaanden Engel in één nacht gedood zijn, zoo hoort men nu overal geschrei en gejammer. Er is geen huis, waar men er niet een door de pest weggeraapt ziet, en gave God! dat men er slechts één zag in ieder huis. Voordat deze tuchtiging over ons

---

ontvanger die geen beletsel stelt; maar bij wijze van *wensch* of *gebed*, *ex opere operantis*, zoodat de werking van de Sacramentaliën naar 't gebed der Kerk deels ook van de waardigheid des uitdeelers, deels van die des ontvangers afhankelijk is.

1) Eus. H. E. V, 7. — Iren. adv. haer. II, 57. — Paulin. in vit. S. Ambr.

2) Aug. de civ. Dei, XXII, 8. — Chrys. hom. 5 de incompr. Dei.

3) Chrys. orat. de laude Christi. 4) Hieron. in vit. S. Hil.

5) Greg. Tur. de glor. confess. c. 82.

6) Orig. c. Cels. VIII, 8. — Tert. apol. c. 23. — Chrys. de laude Dei.

7) Bij Eus. H. E. VII, 22.

kwam, hebben wij vele en bittere en zeer zware rampen te verduren gehad... Naauwelijks hebben wij tegelijk met onze vervolgers een weinig uitgerust, of daar brak die groote pest uit, welke voor onze vijanden zóó verschrikkelijk en vreeselijk was dat het niet om uit te spreken is. Den onzen bragt zij niet zoo groote schade en scheen hun niet zoo verschikkelijk; veeleer strekte zij tot opwekking van een godvruchtig nadenken en ter beproeving van ieders deugd. En werkelijk zijn er zeer vele geloovigen door hunne buitengewone en allervurigste liefde, waarmede zij, zonder acht te slaan op hunne eigen gezondheid, de zieken zonder vrees in gansche scharen bezochten en bedienden, eindelijk zelven door den ramp aangetast en hebben aldus glorierijk hunne dagen besloten, terwijl zij vol liefde de ziekten en smarten hunner medemenschen op zich hebben genomen En vooral zijn er velen geweest, die, na door hunne liefdediensten aan eenige personen de gezondheid te hebben weêrgegeven, eindelijk onder den arbeid bezweken, die vergiftigde pestlucht inademden en dit leven vol kommer en tranen geeindigd hebben. Op die wijze hebben wij onze beste broeders verloren, onder welke zich eenige priesters en diakenen en vele leeken van den loffelijksten wandel bevonden, en mij dunkt dat zulk een sterven wegens de vroomheid en liefde der aldus omgekomenen met den marteldood mag vergeleken worden. Wanneer zij die de pestzieken verpleegden, iemand zagen die den dood nabij was, begaven zij zich met bijzondere liefde op de plaats waar hij lag, vermaanden hem, zijne hoop op den Heer te stellen en zich aan zijne heilige beschikking over te geven. Was iemand verscheiden, dan sloten zij hem met veel teederheid oogen en mond, droegen het lijk op hunne schou-

deren naar de plaats, waar men de ligchamen gewoon was te wasschen, kleedden en bestelden het ter aarde met heete tranen van liefde. Bij de heidenen zag men juist het tegendeel, want zij wierpen de pestzieken uit hunne huizen, al waren het ook hunne naaste bloedverwanten, en lieten hen zoo op de straten versmachten. Zij durfden niet eens de gestorvenen begraven, wijl zij den dood vreesden, dien zij toch met alle vlijt en zorg niet konden ontgaan."

We hebben voor die heldhaftige zelfopoffering wel geen andere redenen te zoeken dan het vast geloof, de onwrikbare hoop en de brandende liefde dier eerste Christenen; eene liefde, welke in gunstiger tijden ook velen hunner aanzette, niet slechts om uit eigen middelen ziekenhuizen te bouwen en in te rigten, maar ook om in eigen persoon de er in opgenomen zieken te verplegen en op te passen. [1]). Bij gebrek aan zoodanige inrigtingen gebeurde het, gelijk bijv. te Carthago onder den bisschop Deogratias 't geval was, dat de kerken tot hospitalen gemaakt werden, om de zieken eene geregelde en goedbewaakte verzorging te kunnen verschaffen [2]).

Zoo waakte de liefde van herders en geloovigen aan 't ziek- en sterfbed der eerste Christenen; en poogde zij met al hare vindingrijkheid de smarten des ligchaams te verzachten, zij wijdde hare teederste zorgen om vooral hunne zielen door gebed en boete, door de Biecht en 't ontvangen der laatste Sakramenten te heiligen.

De *Communie* der zieken werd als eene laatste spijze

---

1) Dit berigt Hieronymus Epitaph. Fabiolae ad Ocean. 199 van Fabiola, en Theodoretus H. E. V, 18 van de keizerin Eudoxia.

2) Vict. Utic. de persec. Vandal. l. I.

voor de ophanden zijnde reis naar de eeuwigheid beschouwd, en daarom reeds vroeg de Teerspijs (*viaticum*, ἐφόδιον) genoemd [1]). In de tijden der bloedige vervolgingen geschiedde het overbrengen der heilige Teerspijs geheel in stilte en in 't verborgen, en lang daarna nog vond de Kerk, om haar zamenwonen deels met ongeloovigen, deels met ketters en scheurmakers, in hare bezorgdheid van 't Heilige aan spot bloot te stellen, zich gedrongen, alle in 't oog vallende plegtigheden bij het dragen van 't H. Sakrament over de straten te vermijden; vóór de dertiende eeuw is er geen stellig bewijs te vinden, dat het plegtig en processies-gewijs naar de zieken werd gebragt [2]). Gedurende de vervolging, toen men niet zonder groot gevaar de geconsacreerde hostiën in de kerk bewaren kon, werd de H. Teerspijze na den afloop der godsdienstoefeningen overgebragt. Gewoonlijk gebruikte men, naar Justinus berigt [3]), daartoe de diakenen; in geval van nood echter werden ook mindere dienaren der Kerk, leeken, zelfs kinderen met dit heilig werk belast. Zoo verhaalt Dionysius, bisschop van Alexandrië, in een brief aan Fabius, bisschop van Antiochië [4]), dat aan zekeren Sarapion, die als grijsaard in de klasse der *boetenden* stond, toen hij in doodsgevaar kwam en de priester zijner ge-

---

1) Greg. Nyss. Ep. canon. ad Leont. c. 5. — Greg. M. Epp. V, 7. — Bona, Rer. lit. l. II, c. 17, n. 4. — Gelijk het ongewijde spraakgebruik met het woord ἐφόδιον alle reisbehoefte aanduidt, zoo had het ook in kerkelijken zin een uitgebreider beteekenis, wijl men er alles onder verstond, wat noodig is om 't eeuwige heil te verwerven. De vrijspraak der *boetenden*, de doop der Katechumenen werd ook ἐφόδιον geheeten. Vgl. Balsam. resp. IV ad monach. — Binterim, *Denkwürdigkeiten*, II, 2, S. 214. — Augusti, *Denkw.*, IX, 457.

2) Zoo zeggen Marzohl en Schneller, Liturg. sacr. III, p. 116.

3) Apol. II.

4) Bij Eus. H. E. VI, 44.

meente door ziekte verhinderd werd, een deel der Eucharistie door een jongen was toegezonden, die, gelijk hem gelast was, de heilige hostie met water bevochtigde en in den mond des grijsaards vloeijen liet [1]). Waren de zieken nog rustig genoeg, dan gaven zij zelven zich de H. Eucharistie, naar 't gebruik der oude Kerk, met eigen hand, zonder behulp van een geestelijke of leek. Dit gebruik evenwel van aan zieken door leeken het H. Sakrament te laten overbrengen, is later, toen de nood het niet meer eischte, verboden [2]). De heilige Teerspijs werd in de eerste zes eeuwen der Kerk slechts onder de gedaante van brood toegediend [3]). Zij werd aan niemand geweigerd die er met geloof en berouw naar verlangde, zelfs den *boetenden* niet, gelijk uit den vermelden brief van Dionysius blijkt, dat hun reeds te zijnen tijde in geval van nood het H. Sakrament gegeven werd, ook zonder dat de handoplegging des Priesters ter vergeving van de openbare kerkelijke straffen was voorafgegaan [4]).

Met de heilige Teerspijze verbond de Kerk het heilig *Oliesel*, de zalving der zieken, *sacra unctio*, *unctio infirmorum*, *sacrum oleum*, ἅγιον ἔλαιον, εὐχέλαιον (olie met gebed); de naam van 't *laatste* Oliesel, *extrema unctio*,

---

1) Zie het ook in een roerend voorbeeld met Tarcisius veraanschouwelijkt door den Kardinaal Wiseman, *Fabiola*, Ch. XXII.

2) Zie Valesii annotat. ad Eus. H. E. VI, 44.

3) Wiseman, *Fabiola*, Ch. XXXI. — Eerst in de zevende eeuw kwam in 't Westen het gebruik op, van de H. Hostie in 't H. Bloed te doopen en zoo de zieken toe te dienen (Conc. Bracar. III, c. 2); na de twaalfde eeuw voerde men de eerste gewoonte, van welke de Grieksche Kerk nooit afging, weder algemeen in. Vgl. Marzohl en Schneller, l. c. S. 122.

4) Stolberg, *Gesch. der Rel. J. C.*, Wien, 1817, IX Th., S. 105.

χρῖσμα ἔσχατον, is van lateren oorsprong, en geeft te kennen, dat deze zalving in de orde der kerkelijke zalvingen de laatste is. Het H. Oliesel werd aan al wie gevaarlijk of zwaar ziek was toegediend, ook aan kinderen die tot de jaren van verstand gekomen waren. Aan geheel bewusteloozen werd meest, naar 't schijnt, alleen de absolutie, niet de Communie en 't Oliesel gegeven [1]). De heilige zalving geschiedde in de eerste Kerk gewoonlijk vóór de laatste Communie, en het tegenovergestelde gebruik behoorde tot de uitzonderingen en de op zich zelf staande gewoonte van eene of andere Kerk. Reeds bij den H. Augustinus vinden wij eene plaats [2]), waar eerst van de Communie, dan van de zalving gewaagd wordt [3]). Die eerste orde was niet toevallig, maar had daarin haren grond, dat de zalving als de voltooijing der Biecht beschouwd, en, evenals deze, door verscheidene Vaders de „kwijtschelding, vergeving der zonden" genoemd [4]), en tot de Biecht reeds door Origenes [5]) in dezelfde verhouding gesteld werd, als het Vormsel tot het Doopsel. Diensvolgens moest voor den Christen eerst het gansche werk der boete voltooid zijn, en dan eerst door hem de Communie, het onderpand der verzoening, heiliging en eeuwige zaligheid ontvangen worden. De kerkvergadering van Trente behandelt het H. Oliesel achter de Biecht, wijl het, naar zij opmerkt, door de Vaders als de voltooijing beschouwd is niet alleen van

---

1) Zie Innoc. I ep. 30 ad Conc. Milev. — Leon. ep. 108 ad Theod. Torojul. — Martene, de antiq. eccl. rit. l. I, c. 4, art. 10.

2) Serm. de temp. 215.

3) Vgl. Mabill. comment. in Ord. Rom.

4) Peccatorum remissio (Orig.), condonatio (Chrys.), indulgentia (Aug.).

5) Hom. 2 in Levit.

't sakrament der Boete, maar van heel het Christelijk leven, 'twelk eene gedurige boete wezen moet.

Hoe hoog het H. sakrament des Oliesels van de Apostolische tijden af geschat werd, ziet men zoowel uit den ijver der geloovigen om het op hun ziek- en sterfbed te ontvangen, als uit de zorgzame waakzaamheid der bisschoppen, dat zij de laatste zalving niet zouden derven, en uit de eenparigheid waarmeê de Kerkleeraars dat sakrament op grond van zijne goddelijke instelling, door den H. Jacobus [1]) betuigd, voor zoo gewigtig verklaren [2]); en 't is juist door het kenmerk der goddelijke instelling, dat men ligtelijk bij de Vaders het sakrament der Zalving van een ander gebruik kan onderscheiden, waarbij men namelijk de gewijde olie, welke in de kerken in lampen brandde, tot vrome doeleinden aanwendde. De H. Chrysostomus beschrijft ons deze gewoonte aldus [3]): „Niet slechts de gebeenten der Martelaren, maar ook hunne graven en relikwie-kassen zijn vol van zegeningen. Neem hier heilige olie en zalf daarmede heel uw ligchaam, nwe tong, uwe lippen, uw hals, uwe oogen, en gij zult in geen dronkenschap... vervallen." — „De lamp in de kerk is eerwaardiger en liefelijker dan die waarvan gij u in uw huis bedient. Dat weten zij allen, die zich ter regter tijd met geloovigen zin met de olie daaruit zalfden en van hunne ziekten verlost zijn." Deze zalvingen zijn geen sakramenten, maar slechts *sacramentaliën*, gelijk ook het doopwater met een geloovig hart

---

1) V, 14, 15.

2) Chrys. de sacerd. lib. III. — Cyr. Alex. de ador. in spirit. et verit. — Orig. en Aug. l. c.

3) Hom. in martyr. en hom. 32 in Matth.

tot wasschingen werd gebezigd. Ieder geloovige kon die bijzondere zalvingen zelf zich doen, maar van 't *sakrament* des Oliesels werden enkel de bisschoppen en priesters als de regtmatige uitdeelers erkend. In de Christelijke oudheid vinden wij, dat aan de toediening van 't laatste Oliesel meerdere priesters deel namen, bij de Grieken zeven of minstens drie [1]); men was evenwel verre van te gelooven, dat dit sakrament ook niet geldig door één Priester kon gegeven worden. In de Westersche Kerk moest de olie der zalving door een bisschop gewijd zijn, 'twelk op Witten Donderdag geschiedde; in de Grieksche Kerk werd en wordt het nog ook door priesters gedaan.

Over de wijze waarop het heilig Oliesel in de eerste eeuwen werd toegediend, hebben we geen bepaalde berigten. De Vaders van dien tijd hadden geen aanleiding om in bijzonderheden over dat sakrament te treden; want in de dagen der vervolging was het schier niet mogelijk het te ontvangen; men hield het verder voor de vijanden der Christenen verborgen; 't werd in de huizen in alle stilte toegediend, en overigens is het tot de veertiende eeuw niet openlijk bestreden. Zeker is het, dat met de zalving — welke volgens Binterim naar de wijze van den Doop bij uitstorting der olie over 't hoofd des zieken zou geschied zijn, 'twelk echter weinig aannemelijk is — altoos gebed en oplegging der handen gepaard gingen. De gebeden waren in de verschillende diocesen verschillend, gewoonlijk zeer uitgebreid, terwijl die van 't *Sacramen-*

---

1) Sacram. Greg. — Simeon Thessal. liber de sacram., die het zevental der dienstdoende priesters eene „oude gewoonte en overlevering" noemt, en volgens wien het drietal enkel in geval van nood zou toegestaan zijn.

tarium van Gregorius zich door hunne beknoptheid onderscheiden. Het overreiken van het *krusifiks* aan de zieken is zeer oud; daarvan spreekt de schrijver van een werk over het ziekenbezoek onder de schriften van den H. Augustinus. Van den tijd af dat we bepaalde berigten over de wijze der zalving ontmoeten, stemmen de gebruiken der Oostersche en der Westersche Kerk daarin overeen, dat de voornaamste zintuigen des zieken gezalfd werden, als de oogen, ooren, neus, mond, handen en voeten; in eenige Kerken van 't Westen was in de zesde eeuw ook de zalving der borst (bij mannen), van den hals, de schouders en de lendenen gebruikelijk, terwijl wij in 't Oosten mede het voorhoofd en de wangen menigwerf als te zalven leden genoemd vinden. Eenige oude *Sacramentaria* schrijven de zalving aan die leden voor waaraan de zieke bijzondere pijnen gevoelde; doch insgelijks de zalving van slechts één ligchaamsdeel, van borst of hoofd, gelijk nog heden, in geval van nood, ontmoeten we reeds in 't *Sacramentarium* van Gregorius en in de levensgeschiedenis van den H. Eugendus (514) [1]). De praktijk was verschillend [2]), maar algemeen het geloof, dat door deze zalving de zonden moesten vergeven worden, welke bepaaldelijk door die leden en zintuigen begaan waren [3]); want „de mensch, schrijft Tertullianus [4]), bestaat uit ligchaam en ziel; beiden komen van God, beiden

---

1) Mabill. annal. B. ad ann. 510, T. I, p. 23.

2) Zie Selvag, *Antiq. Christ.* l. III, c. 13, § 2.

3) Ligtere of dagelijksche zonden op de eerste plaats; grootere of doodzonden niet allereerst (want daarvoor is (het Doopsel en) de Biecht); maar slechts dan, wanneer soms de Biecht door 't H. Olicsel wordt aangevuld of vervangen. Vgl. Cat. Rom. p. II, c. 6, q. 14.

4) De poenit. IV, 1.

kunnen, ieder op zijne wijze, God beleedigen, het lïgchaam met handelingen, de geest met den wil. Daaruit volgt nu dat het even noodzakelijk is, voor de zonden des ligchaams als voor die der ziel boetvaardigheid te doen." Met de zalving was een formulier verbonden, 'twelk oorspronkelijk in aantoonenden vorm (*Ik zalf u*) uitgesproken, doch sedert Gregorius in een gebed (*Door deze zalving vergeve u* enz.) veranderd werd. Vóór dezen Paus hebben we weinig zekere gegevens wegens een bepaald formulier, 'twelk mede aan de tucht der geheimhouding (*disciplina arcani*) is toe te schrijven. In 't *Sacramentarium* van Gregorius luidt het oudste formulier: „In den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes zij u deze zalving met de geheiligde olie ter reiniging van ziel en ligchaam." Deze formulieren verkregen na verloop van tijd veelvuldige toevoegingen, zoodat zij tot gansche gebeden zich uitbreidden.

Herstelde de zieke, dan waren het weder de dienaren der Kerk, die met en voor hem gebeden van dankzegging verrigtten. Het oude *Sacramentarium* van Gregorius geeft hiervoor dit formulier: „Heer, gij heilige, almagtige Vader, eeuwige God, die uwe zegenende genade aan dit kranke ligchaam mededeelt en door veelvuldige goedheid uw schepsel behoudt: kom op 't aanroepen van uwen naam genadig te hulp, en rigt uwen dienaar, die van zijne ziekte bevrijd en weder met gezondheid begunstigd is, door uwe hand op; sterk hem met uwe kracht, beschut hem door uwe magt en schenk hem in de gewenschte gezondheid aan uwe Kerk en heilige altaren terug. Door Christus, onzen Heer" [1]). — Hield de ziekte aan, dan

---

[1]) Martene, l. c. I, c. 7, art. 4.

zetten de priesters en diakens hunne bezoeken voort [1]), en met hun bijzonder gebed vereenigde zich het algemeene en openbare in de kerk, waar voor den zieke het heilig Misoffer werp opgedragen. Bisschoppen, als bijv. Paulinus van Nola, lieten voor zich in hunne ziekekamers de H. Mis lezen en ontvingen daaronder de heilige Teerspijze. Als het doenlijk was, lieten zich de bisschoppen en ook leeken, doch vooral kloosterlingen, in de kerk brengen, om daar de laatste Communie te ontvangen en de H. Mis te hooren. Voor zoodanige Missen van zieken ontstonden in den loop der tijden eigen liturgische formulieren; doch eer die zich gevormd hadden, werd in de Mis openlijk voor de zieken gebeden.

Naderde het oogenblik van den dood, dan nam de stervende met een kus afscheid van de zijnen, teekende zich met het teeken van 't heilig kruis [2]), en legde soms nog de geloofsbelijdenis af. Uit de levensgeschiedenis van den H. Chrysostomus vernemen we, dat hij kort vóór zijn sterven zijne schoonste en beste kleederen aantrok [3]). Dit geschiedde om de blijde stemming te kennen te geven, waarmede de ziel de vurig verbeide komst van haren hemelschen Bruidegom te gemoet zag. — Doch dat ernstig oogenblik des doods wekte nog menig ander zielsgevoel op, dat zich ook zigtbaar zocht uit te drukken; zoo verhaalt Severus Sulpitius van den H. Martinus van Tours, dat hij stervend zijn bed verliet, en zich op asch en boetekleed nederlegde, om als Christelijk boeteling te sterven.

De betrekkingen van den stervende bevonden zich

---

1) Cypr. Ep. 36 en 54.
2) Epist. Evodii ad S. Aug.
3) Pall. in vit. S. Chrys.

rondom zijne legerstede, hielden hem in de armen, troostten hem, baden voor hem om een zalig sterfuur, en vonden zich hiertoe te meer verpligt, wijl naar hun geloof, 'twelk wij bij Chrysostomus [1]), Augustinus [2]) en in de Apostolische Constitutiën [3]) uitgedrukt vinden, de goede en de kwade engelen bij den doodstrijd tegenwoordig zijn: de goede, om de ziel in 't hemelsch vaderland terug te voeren; de kwade, om zielen te rooven. Vandaar dat Tertulliaan [4]) den engel een opdager der zielen (*evocator animarum*) noemt. De stervenden, vooral die van hooge jaren, zegenden in hunne laatste oogenblikken de tegenwoordigen en afwezigen, en lieten zelven zich van de omstanders zegenen [5]). Dat de Christenen dier eerste tijden den dood met zulk eene onverschrokkenheid en kalmte in 't aangezigt zagen, moet ons niet verwonderen, wijl voor de meesten hunner heel hun leven een trouwe voorbereiding tot een zalig verscheiden was, en de gedachte aan de eeuwigheid voortdurend levendig gehouden werd. Hoe zouden vooral zij niet gemeenzaam met den dood geweest zijn, die dag aan dag in de katakomben zich op het sterven als geoefend hadden, gelijk een dichter [6]), welke dat geheimzinnig rijk van dood en onsterfelijkheid bezocht, ons zoo treffend zegt:

'k Heb dáár op 't grafgesteent zoo menig zalig teeken
Des doods gekust:
Den palm, d'olijf, de lamp, den vogel, de aarde ontweken,
Naar 's hemels rust;

---

1) Chrys. Hom. 53 in Matth.
2) De civit. Dei, I, 12. — De cura ger. pro mort. c. 2.
3) VIII, 41. 4) De anima.
5) Greg. Naz. orat. ad laud. patris sui.
6) Mgr. Gerbet, de Zang der Katakomben.

En Jonas, die der visch ontslaakt ten derden morgen,
Gods glorie roemt,
Gelijk meu de aarde ontgaat na 't drietal dagen zorgen,
De Tijd genoemd.

En dáár was 't dat een elk zich oefende ten strijde,
En, levend dood,
Aan d' open kuil een wijl het hoofd te ruste vlijde
En de oogen sloot;
En om vooruit de ziel te stouter zich te maken
Ten martelvuur,
Beproefden zij hun graf en wilden 't sterven smaken
Vóór 't stervensuur.

Van de meesten hunner mogt men zeggen, wat Hieronymus [1]) van de vrome Marcella getuigde: dat zij ten allen tijde zóó leefde of zij ieder oogenblik had moeten sterven, en nooit hare kleederen aantrok, zonder zich aan haar graf en doodswâ te herinneren. In den brief aan Diognetes worden de Christenen met de ziel in 's menschen ligchaam vergeleken, en bijzonder daarom, wijl gelijk de ziel in 't ligchaam leeft en toch niet van 't ligchaam is, ook de Christenen in de wereld woonden en toch niet van de wereld waren; maar gelijk de onsterfelijke ziel zich in de sterfelijke hut ophoudt, zoo is 't ook met de Christenen, die wel in aardsche woningen leven, doch altoos den onvergankelijken levensstaat in den hemel verbeiden.

Was nu de Christen ontslapen, dan meldden de overgeblevenen het sterfgeval door een goeden vriend, of schriftelijk door een bode aan de verwijderde verwanten. In Afrika schijnen kinderen het overlijden te hebben aan-

1) Epitaph. Marcell.

gezegd [1]). De gansche gemeente vernam den dood van haren medebroeder of -zuster bij de eerstvolgende openbare godsdienstoefening, waarin de naam des overledenen aan de vergaderde geloovigen werd bekend gemaakt.

Intusschen beijverde men zich in 't huis des ontslapenen, hem naar best vermogen de laatste eer te bewijzen. Men sloot hem de openstaande oogen en mond, deels om 't akelige van 't gezigt, deels om den dood meer het zinnebeeld van den slaap te geven. Vervolgens werd het lijk met warm water gewasschen, waarop de zalving met olie volgde, welke met kostbare welriekende specerijen en kruiderijen gemengd was. Tertulliaan berigt, dat de Christenen ten dien einde meer wierook en mirre behoefden dan de heidenen voor hunne offers aan de Goden. Het naaste doel dier zalving was, het ligchaam voor bederf te bewaren, 'twelk te dien tijde zooveel te noodzakelijker was, daar men de lijken in de katakomben begroef, waar tegelijk de godsdienst gehouden werd. Maar ook eene symbolische beteekenis had die inzalving, wijl men er een getuigenis in zag, dat de ontslapene als een goed Christen strijder uit het leven was getreden, met toespeling op het gebruik der kampvechters bij de openbare spelen, die hunne leden met olie zalfden. Welligt zag men er ook eenig verband in met de plaats uit den tweeden brief aan de Corinthiërs: „Wij zijn voor God een goede geur van Christus in hen die zalig worden en in hen die verloren gaan" [2]). — Heilige menschen verboden soms bij hun leven, hunne ligchamen te balsemen, wijl zij zich in hunne nederigheid die eer

---

1) Aug. de civit. Dei, XXII, 8; — Confess. IX, 11.
2) II, 14.

onwaardig keurden. De heilige Ephreëm de Syriër dreigt hen met de eeuwige straf die het zouden wagen, zijn zondig ligchaam voor bederf te behoeden; hij verlangt nadrukkelijk, dat men hem na zijnen dood in zijn *tunica* en mantel zal laten gelijk hij in zijn leven was. Met het oog op die balseming en de vroomheid, waarmeê de Christenen dezen pligt vervulden, sprak de heidensche regter spottend tot den martelaar Tharacus: „Gij denkt welligt, dat eenige oude vrouwtjes uw ligchaam met zalven en specerijen zullen begraven. Maar weet, dat ik bedacht zal zijn, uw ligchaam tot asch te verbranden en uwe overblijfselen te verstrooijen." Was de zalving geschied, dan hulde men de lijken in fijn lijnwaad, over 't gehcel uit welvoegelijkheid, maar ook in vrome navolging van hetgeen met 's Heeren ligchaam geschied was [1]). De doodskleeding was een soort van wade (*pallium*, *sindonum*), welke men met bindselen (*institae*, *fasciae*) om 't ligchaam bevestigde; buitendien werd het aangezigt en het bovenste gedeelte van 't ligchaam nog met een bijzonderen doek (*sudarium*) bedekt; en eindelijk vóór 't sluiten der kist nog een wasdoek over de gansche kleeding gelegd, om het lijkgewaad niet te spoedig aan de verontreiniging van 't graf bloot te stellen. Merkwaardig is eene plaats van den H. Chrysostomus, die van het gebruik gewaagt, dat men de fijne lijnwaden der overledenen doorsneed en ze met vele kruiderijen zalfde, om ze alzoo op dubbele wijze voor de dieven welke de graven plagten te openen en de lijken te berooven, onnut te maken. Over de doodswâ trok men den gestorvenen soms nog kleederen aan, welke, naar

1) Joan. XIX, 40.

hun stand in het leven, nu meer dan minder kostbaar waren. Constantijn de Groote werd met alle teekenen zijner keizerlijke waardigheid met purper en diadeem begraven. Zoo was het ook met de lijkkisten (*sarcophagi*), welke van hout, steen, lood, zilver of goud vervaardigd en met edelgesteenten of kunstarbeid in beeldhouwwerk versierd waren. Ook dit rigtte zich naar den rang en 't vermogen der ontslapenen, doch inzonderheid bevlijtigde men zich, aan de gebeenten der Martelaren en de ligchamen der Heiligen kostbare kisten te geven.

Van een baarkleed schijnt de H. Gregorius van Nyssa [1]) te gewagen. In de Romeinsche Kerk was het vóór Gregorius I het gebruik, de draagbaren der overledene Pausen met dalmatieken te bedekken; doch wijl het tot de onvoegzame gewoonte kwam, dat ze van het volk weggenomen, in stukken gesneden en als een gedachtenis aan de afgestorvenen verdeeld werden, gaf Paus Gregorius I een dekreet, waarbij hij voorschreef, dat de draagbaar waarin men het lijk eens bisschops van Rome ter begrafenis voerde, in geen bekleedsel mogt gehuld worden. De dooden met bloemen te bekransen, was in de oudste tijden des Christendoms, wijl het te veel overeenkomst met de heidensche gebruiken had, verboden, doch vond, nadat het gevaar van zich in heidensche denkbeelden te verliezen, geweken was, ingang onder de geloovigen. Bij de bloemen mengde men bij voorkeur de laurier, om de onsterfelijkheid der ziel te verzinnebeelden. Al deze liefdediensten werden door de betrekkingen der afgestorvenen verrigt; slechts wat de zalving betreft, kan men uit eene plaats in de werken

---

1) Hom. 84 in Joan.

van den Pseudo-Dionysius opmaken, dat zij bij geestelijke of voornaine personen door den bisschop gedaan werd [1]). Had de ontslapene geen verwanten, of althans niet op de plaats van zijn overlijden, dan maakten de geloovigen het zich ten aangenamen pligt, die liefdediensten over te nemen, of ze werden, gelijk men met regt vermoeden kan, aan die lagere kerkelijke dienaars opgedragen, tot wier werkkring het verzorgen van zieken en 't begraven van dooden behoorden.

Na de vermelde vrome verrigtingen stelde men het lijk in het huis des overledenen ten toon. Sedert de zegepraal des Christendoms over het Heidendom deden de aanzienlijken het daarbij aan geene pracht ontbreken, waarvan we bij den dood van keizer Constantijn het eerste voorbeeld zien. Zijn lijk werd in eene gouden, met purperdoek bekleede kist gelegd, en in 't keizerlijk paleis op een hoogen katafalk ten toon gesteld. Lichten op gouden luchters stonden er rondom; purper en kroon, de teekenen der keizerlijke magt, sierden de lijkkist, waarbij soldaten dag en nacht de wacht hielden. De grooten des rijks en de krijgsoversten van 't leger verschenen, om den hoogen ontslapene hunne hulde te brengen. Gansche scharen van vrouwen en kinderen stroomden toe, om den overledene te zien en hem hunnen eerbied te betuigen, zoodat, gelijk Eusebius zegt [2]), de gestorvene nog in zijn graf regeerde. De hofstad hield den diepsten rouw. Baden, markten en schouwspelen waren gesloten. Men zag des keizers beeldtenis op eene schilderij vertoond, welke den hemel voorstelde, boven

---

1) De hierarch. eccl. c. 7.
2) Eus. vit. Constant., IV, 61.

welks gewelf de verheerlijkte keizer in een woning van licht zijn zetel genomen had [1]).

't Heeft, gelijk we reeds zeiden, iets zeer verkwikkelijks voor den Katholiek, zich die aloude gebruiken der Christenen aan ziek- en sterfbed voor den geest te brengen; hij erkent er het ééne geloof, dat ook hij nog belijdt, en de ééne liefde in, die ook thans nog de kinderen der ééne Kerk van Christus bezielt. Mogen sommige gebruiken, naar den aard der tijden en om gewigtige redenen, gewijzigd of veranderd zijn - in de hoofdzaak bleef het aldus ook door de volgende eeuwen, en zien we het nog zoo gebeuren. En op dat scheipunt van tijd en eeuwigheid, welk eene verhevene liefde, die alles vereent, dood en leven, aarde en hemel, - zien we daar door de Kerk in de toediening harer genademiddelen uitgedrukt. Wordt er iemand ziek, dadelijk gaat men, naar des Apostels woord [2]), den priester der Kerk roepen, dat hij over hem bidde en hem zalve in den naam des Heeren. 't Is welligt des kranken jongste en bangste strijd; de zijnen treuren reeds bij de gedachte aan zijn gemis. Diepe droefheid ontstelt heel het gezin. „*Vrede zij dezen huize!*" spreekt de intredende priester met een alouden groet, naar 's Heeren voorschrift gebezigd [3]); - „*en allen die er wonen!*" luidt het antwoord voor alle aanwezigen. De dienaar van den Vorst des vredes komt, en dikwerf met Hem zelven, bij 's levens uittrede, den vrede brengen die niet van deze wereld is. - Op den vredewensch volgt de besproeijing

---

1) Zie over het behandelde onderwerp Krüll, *Christliche Alterthumskunde*, I B.

2) Jac. V, 14. 3) Matth. X, 12.

van 't vertrek des zieken met wijwater, onder daarbij passende gebeden; een heilig gebruik, 'twelk insgelijks tot de hoogste oudheid opklimt, en mede ter herinnering dient, dat tot de verwerving des vredes én de dauw der goddelijke genade én de boetetranen van 't berouw onmisbare voorwaarden zijn. Om dat gevoel van berouw en 's menschen nietigheid te nadrukkelijker te verlevendigen, werd in de middeleeuwen de zieke met asch bestrooid en op een boetekleed gelegd [1]); maar nog wordt hij bij 't ontvangen der laatste genademiddelen tot die stemming gebragt en tevens tot hoop en vertrouwen opgewekt [2]). In de volgende gebeden wordt, als weleer, aan de goede en kwade engelen herinnerd: „Verre zij van deze plaats de toegang der booze geesten, en laat de engelen des vredes er tegenwoordig zijn"; - „laat ons den Heer Jesus Christus bidden, dat Hij zijnen zegen over dit vertrek en allen die er in wonen uitstorte, en hun den goeden engel ten wachter geve;... dat Hij alle vijandige magten van hen afwere";... „verhoor ons, heilige Heer, almagtige Vader, eeuwige God! en gewaardig U, uwen heiligen engel van den hemel af te zenden, die alle bewoners van dit huis bewake, verzorge, beschutte, bezoeke en verdedige, door Christus, onzen Heer." En bij 't geven der laatste Communie sprak reeds de priester: „Ontvang, broeder (of zuster), de Teerspijze des Ligchaams van onzen Heer Jesus Christus, die u beware voor den boozen vijand, en u geleide in 't eeuwige leven. — Na de algemeene schuldbelijdenis in naam van den zieke gedaan, en na de vervulling zijner bede om vergeving, wordt het gebed

---

1) Ord. Rom. X, n. 35, bij Mabillon, Mus. Ital. t. 2. p. 115.
2) Rit. Rom.

der omstanders voor hem verzocht, en daartoe de boetepsalmen met de litanie en eenige gebeden aanbevolen. Die litanie is de verkorte litanie van alle Heiligen. Hoe zinrijk en verheven is in dit uur dat gebed en de volgende gebeden. Is, bij diep gevoel van schuld, van rouw en boete, de reeds triomferende Kerk te hulp geroepen voor haren nog in doodstrijd liggenden broeder, dan gaat voor hem het gebed tot God op, dat Hij den zieke de gezondheid naar ziel en ligchaam wedergeve, onderwerping aan zijn wil verleene, alle bekoringen van hem verwijdere, hem met geloof, hoop en liefde uitruste, in den doodstrijd versterke en met het eeuwige leven beloone. In deze aloude gewoonte is de geest der Katholieke Kerk zoo duidelijk uitgedrukt, die geest namelijk van gemeenschap, waardoor zij zich als één groot mystiesch ligchaam beschouwt en voelt, zoodat geen lid lijdt zonder dat de overige leden medelijden en met hunne voorbeden te hulp komen. — Is nu de heilige zalving naar oud gebruik geschied, dan legt de priester naar een even oud gebruik den zieke de handen op. Ongetwijfeld herinnert deze plegtigheid aan het voorschrift, hetwelk de Heer bij zijn scheiden aan de zijnen gaf: „In mijnen naam zullen zij den zieken de handen opleggen en zij zullen gezond worden" [1]). Den zin dier handoplegging geven de voorgeschreven gebeden aan: dat nu de zieke onder de trouwe hoede is van God, en vol moed bescherming tegen den vijand, met innerlijke en uiterlijke verligting en genezing, van zijne barmhartigheid verwachten mag. — Ook het toereiken van het krusifiks klimt, naar de boven aangevoerde plaats, tot de vroegste eeuwen op en is altoos in

---

1) Marc. XVI, 18.

gebruik gebleven; de zieke moest het kussen en zijn Verlosser aanbidden; het moest hem verder het lijden en den dood van Christus levendig vertegenwoordigen, om hem tot navolging zijns Heeren op den weg des kruises te bemoedigen, maar ook om, met het oog op zijn offerdood, het uur van rekenschap getroost te gemoet te gaan. In twee korte gebeden, meer dan zes eeuwen oud [1]), welke de priester destijds bij 't overreiken van 't krusifiks uitsprak, is die gedachte met diep gevoel verkondigd: „Zie het aangezigt uws Verlossers, die u voor den prijs van zijn bloed, aan het kruis hangend, heeft verlost. Aanbid en kus en erken u schuldig." - Of: „Zie, mijn broeder, het geheim onzer verlossing. Aanbid en belijd uwen Verlosser" [2]).

't Is onnoodig verder na te wijzen, hoe dezelfde Moederkerk nog als weleer met dezelfde plegtigheden hetzelfde geloof, dezelfde liefde voedt in de harten harer kinderen, die nog als toen des naasten ziek- en sterfbed met hunne voorkomende en trouwe diensten omringen. Bestaan enkele toevallige gebruiken, als de balseming bijv. niet meer; waren toevallige plegtigheden soms verschillend: maar voor den zieken, den stervenden en gestorven geloovige doet de trouwe Kerk met hare dienaren en al hare leden nog altoos hetzelfde, wat zij toen heeft gedaan. En zij kan niet anders, wijl zij handelt naar goddelijk voorschrift, en, door Gods Geest verlicht en geleid, 't zal blijven doen tot aan de voleinding der eeuwen.

We kunnen ons niet weêrhouden, hier, bij wijze van toegifte, het tafereel van eens grijzen Christens afsterven,

---

1) Bij Martene, Ord. 21 en 22.
2) Verg. Fluck, *Katholische Liturgik*, I Th.

door zijn ouden herder bijgestaan, over te nemen, zooals het, op eenige kleine wijzigingen na, voorlang door een gewijd dichter [1]) treffend in den geest en met de gebeden der Kerk is voorgesteld. Die kranke grijsaard dan

Hij stierf; elke aardsche hoop zonk met deze aard' ten gronde;
Het (reddend) kruis alleen was over op zijn sponde;
Het kruis, waaraan zijn hand als de enkle heilplank hing,
Die over d' afgrond dreef, waar alles in verging.

(De herder daar,) wiens deugd, bij 't stokoud zijner jaren,
Aan God en dood alreê herinnerde op 't aanstaren,
Hij, grijze wachter van de poort der eeuwigheid,
Had tot dien overgang den grijsaard voorbereid.
Hij bragt de Teerspijs aan, die vol van Godlijk leven,
De vrijgemaakte ziel ten hemel op doet zweven.
En hoe, met siddrend hoofd, de peluw uitgebeurd,
Zag toen de grijsaard op! 't was, of reeds losgescheurd
Die ziel uit zijn gelaat kwam snellen, om aan de aarde
Te ontgaan in d' arm des Gods, wien zijn geloof aanstaarde.
(De priester ook) hij drupte een olie, die de vlam
Der liefde voedt in 't hart, en 't ligchaam, dat reeds stram
Aan 's afgronds oever ligt, hersterkt kan op doen rijzen,
Al biddend op de leên des afgematten grijzen,
En bad nog veel daarna, terwijl in stil geween
Ter aarde neêrgeknield, elk wegsmolt om hem heen.

De stervende troost met een enkel woord en zijn gewoon gebaar de hem omgevende vrienden, en zet zijn fluisterend gebed, bij poozen onderbroken, voort,

.... terwijl hij opgetogen,
Of hij reeds de eeuwigheid doorboorde met zijne oogen,
Hen zonder eenen zucht ten hemel hield gerigt.
O stilte vol geheim! wat, in uw schemerlicht,
Gebeurde er tusschen God en 's vromen ziel, bij 't scheiden
Der nev'len, die zich nog om hunne omhelzing breidden?

---

1) Zie *de Katholiek*, D. II, bl. 157.

In eeuwige liefdevlam voltrekt zich het offer; 't wordt God geboden en God neemt het in welbehagen aan. Ook *hij* staat er gereed,

De trouwe hemelwacht, die in 't beslissend strijden
Naast 's menschen peluw waakt, en deelend in zijn lijden
Toeft op zijn laatsten zucht om met hem de aard' te ontgaan.

Dat beslissend oogenblik nadert; en nu, terwijl er alles knielde en bad,

.... verheft de priester weêr zijn stem:
„Vertrek! o Christenziel!" sprak hij met al de klem
Die hij van grijsheid mogt en trad aan 't sterfbed nader:
„Vertrek van de aarde in naam uws Scheppers, d' eeuw'gen Vader,
„In naam van zijnen Zoon, die voor u leed en stierf,
„In naam van beider Geest, wiens leven gij verwierf.
„Vertrek, o Christenziel, in naam der eng'lenrijen,
„Der cherubijnen, al der hemelheerschappijen
„En uitverkoornen Gods, door 't eigen bloed gered;
„Dat zij voor u dit uur getuigen in 't gebed.
„Vertrek, en dezen dag zij uw verblijf in vrede,
„Uw woonplaats 't heiligdom van Sions opperstede."

„O God," verving zijn beê, „vol goedertierenheid,
„Gij die erbarmend elk die boetend tot U schreit,
„De zonden uitwischt, en de schuld van vroeger dagen
„In eeuwigheid van hem niet weder af zult vragen,
„Nu zie in goedheid af en deez' uw dienstknecht aan;
„Wil hem ook, die voor 'tgeen hij immer heeft misdaan,
„Vergeving van U smeekt, bij 't innigst hart-belijden
„Genadiglijk verbeên, van zijne schuld bevrijden.
„Beminnend Vader, ach, vernieuw in zijne ziel
„Die onschuld, waaruit hij door aardsche zwakheid viel,
„Of die hij door de list van satan heeft verloren,
„En deelgenoot uws Zoons zij hem uw rijk beschoren.

---

1) Rit. Rom.

„Ontferm U zijner! zie ons zuchten, ons geween!
„O hem - neen, die niet hoopt dan in uw kruis alleen,
„In uw barmhartigheid, in Jesus' kruisvoldoening,
„Ontvang hem in 't geheim der eeuwige verzoening." [1])

Bij de langzame ontbinding vereenzelvigt zich de grijze priester, geheel in den hoogen zin van de gebeden der Kerk, allengs met den zieltogende:

Dus bad de grijsaard voort, sprak beurtelings tot God
En 's kranken bange ziel, beval dan weêr heur lot
Den hemellingen aan, en daagde hunne reijen,
Om haar met palm en krans ten jubel in te leiën;
Verzonk dan weêr in rouw, en riep als van den rand
Des afgronds, om de hulp van Gods almagte hand.
Niet anders of hij zelf op 't scheipunt stond, waar aarde
En hel en hemel zich aan zijnen blik verklaarde,
En worstlend aller stem dooreen hem tegenvloot,
Zóó mengde hij een taal van leven en van dood,
Van blijdschap en van smart, en brak als bij herzinning
De kreet des jammers of voor die der overwinning.

Moge ons verscheiden zijn als dat des Christen grijsaards, wien zijn trouwe herder al biddend volgt, totdat Gods Engelen zijne ziel komen afhalen:

En middlerwijl hij sprak, daar hijgde 't door de lucht,
Daar daalde onzigtbaar op hun ligt omwolkte vlugt
De rei der englen neêr; zij vingen bij 't ontbinden
Zijn ziel in de armen op, en als de morgenwinden
Gaan steigren met den geur der dalbloem die ontsluit,
Zoo voerden ze op hun wiek haar d' aardschen kommer uit.

KORT OVERZIGT

DER

GESCHIEDENIS VAN GRANVELLE

EN ZIJN NAGELATEN PAPIEREN.

Het volgende opstel is nagenoeg eene zamenvatting van hetgeen men uitgebreider, doch veelal woordelijk kan lezen in: Groen van Prinsterer, *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, Tome I (2e éd.), p. 183*—191*, en: *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*, §§ 122 en 123. — De Reiffenberg, *Correspondance de Marguérite d'Autriche*, p. XIII. — Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Tome I, p. LIII, LXVII—LXII, CLXIV—CLXVIII, CLXXXII, CLXXXVI. Tome II, p. LIV—LVI. — Ch. Weiss, *Notice sur la collection Granvelle.* — *De Nederlanden onder Filips II*, door Borgnet en van Vloten, p. 26—32. — De Gerlache, *Histoire du royaume des Pays-Bas depuis* 1814 *jusqu'à* 1830, Tome I, p. 54—55.

De om veelzijdige bekwaamheid en invloed zoo vermaarde staatsman Antoine Perrenot, meer bekend als kardinaal de Granvelle (naar eene heerlijkheid, door zijn vader aangekocht), werd geboren te Besançon, den 20 Augustus 1517. Spoedig openbaarden zich in hem buitengewone geestvermogens, en zijne studiën aan de hoogescholen te Dôle, Padua, Parijs en Leuven, verwierven de schitterendste uitkomsten. Hij bepaalde zijne keus tot den geestelijken staat, en verkreeg, zelfs vóór den kano-

nieken ouderdom, onderscheidene kerkelijke waardigheden en beneficiën. Zoo benoemde onder anderen Clemens VII den veertienjarigen jongeling tot Apostolischen Protonotaris, en Paulus III verhief hem, in zijn drie en twintigste jaar, tot Bisschop van Atrecht. Karel V, getroffen door het gunstig voorkomen, de kennis en scherpzinnigheid, de innemende en overredende welsprekendheid van den jeugdigen bisschop, zond hem zijnentwege naar het Concilie van Trente, en was zoo voldaan door eene redevoering, aldaar in 1543 door Granvelle uitgesproken, dat hij hem tot medelid verkoos in den Raad van State. In de gewigtigste aangelegenheden van 's keizers uitgestrekt en zorgelijk bewind, vooral in het bestier van het Duitsche rijk, bewees Granvelle, ook later als kanselier, uitstekende diensten, en zooveel geruster kon Karel V de regering aan zijn zoon Philips overgeven, toen hij dezen tevens eenen raadsman kon nalaten, wiens bekwaamheid en trouw gedurende eene reeks van jaren aan het onbeperkte vertrouwen des vorsten volkomen hadden beantwoord.

Granvelle had den aard van Philips II zeer wel doorgrond en begrepen; zonder kruipend gevlei, won hij ook van dezen voor altoos de toegenegenheid en het vertrouwen; zijne overtuiging sprak hij uit met vastheid zonder aanmatiging; zijn schranderheid en ondervinding liet hij gelden, zonder zijn wezenlijk overwigt te doen gevoelen; den immer weifelenden en dralenden koning bragt hij behendig tot besluiten en handelen; hij verzekerde zich een invloed, die mogelijk nimmer door eenig staatsdienaar in die mate en zoo onafgebroken is behouden.

Op voordragt van Philips werd hij door Pius IV tot eersten Aartsbisschop van Mechelen en een jaar later tot Kardinaal verheven. Ter zelfder tijd stond hij, na 's konings

vertrek, meer nog dan de landvoogdes aan het hoofd van het bewind, en weinig is het te verwonderen, dat de spoedig opkomende omwenteling allereerst hare hevigste aanvallen rigtte tegen dengene, aan wiens overleg en raad men al de grieven weet, die men der regering wilde voorwerpen. Van toen af dagteekent die stelselmatige verguizing, waaraan hij bijna drie eeuwen heeft ten doel gestaan. Het hedendaagsch onderzoek en vooral de uitgave zijner eigene brieven en gedenkschriften hebben geleerd, hoe onregtvaardig men den grooten man in zijn karakter en staatkundig bedrijf heeft beoordeeld. Voorzeker het behoud der Katholieke godsdienst en tevens de handhaving van 's konings gezag moest hij als hoofdbeginselen huldigen; maar hij verzette zich ook dikwerf vrijmoedig en nadrukkelijk tegen bovenmatige strengheid, zijne raadgeving bedoelde altoos matiging en toegefelijkheid; sommige besluiten, hem toegeschreven, zijn inderdaad buiten zijn medeweten, zelfs tegen zijn inzigt, genomen; onder andere de instelling der nieuwe bisdommen, en het vertoeven van het Spaansche krijgsvolk. Nooit heeft hij gedacht aan de invoering der Spaansche Inquisitie, was op verre na noch onvoorwaardelijk Spaanschgezind, noch bestrijder der privilegiën; hij billijkte veeleer in de Nederlanders hun zucht voor het in stand houden der voorregten, en beoogde steeds bloei en welvaart dezer gewesten, waarin hij, wat men ook beweren mogt, noch door geboorte, noch door betrekking een vreemdeling was. Er bestaat geen grond, om zijn gedrag omtrent de Nederlanden valsch en trouweloos te noemen; hem als den aanhitser des konings voor te stellen, is alleen het werk van de lasterzucht en ligtgeloovigheid zijner tegenpartij.

Als iemand van eigen opkomst had Granvelle te kam-

pen tegen den naijver der edelen, welke zijne meerderheid hinderde en aan wie vooral zijne hooge betrekking eene beleediging toescheen; daarbij had hij volkomen ingezien, waartoe de aangevangen wederstand tegen de regering leiden moest. Even achterhoudend met zijne plannen, als scherpziende in die van anderen, voorbeeldeloos werkzaam, vindingrijk, besloten en standvastig, was hij, naar tegenwoordig erkend wordt, de eenige man wiens ziens- en handelwijze de Nederlanden uit de toenmalige verwarring had kunnen redden; maar juist daarom was zijne vernedering eene voldoening voor de gekwetste eerzucht van velen, zijne verwijdering noodzakelijk voor degenen, welke de onrust des lands en de omwenteling te voorschijn riepen. Oranje, Egmond en anderen bragten ook bijzondere redenen van persoonlijke ontevredenheid in tegen den kardinaal, en we ontkennen geenszins, dat hij jegens ieder het gevoel zijner grootheid en de zucht om gezag te voeren niet in dezelfde bescheidenheid verborg, als tegenover zijn koninklijken meester. Zijne wezenlijke en vermeende gebreken, hoog door de partij opgehaald, vervreemdden welhaast ook eenige goedgezinden, en werden den omwentelings-mannen een middel, om hunne woelingen te doen billijken door dezulken, die zich niet aanstonds met een regtstreekschen aanval tegen den koning zelven zouden vereenigd hebben. Nu betuigde men nog altoos diep ontzag voor den immers verkeerd onderrigten vorst en wierp alle schuld op het aangevochten bedrijf van den minister. Allerhevigst was de kamp, dien hij tegen het zoogenaamd antikardinalistiesch verbond had uit te staan; tallooze aanklagten van de hatelijkste soort gingen in allerlei vorm, tegen hem rond in België en Spanje; het regende blaauwboekjes en spotprenten, geene verne-

dering werd hem gespaard, ja zijn leven was niet buiten gevaar. Schoon die vijandelijke behandeling diep gevoelende en er letterlijk onder vergrijzende, was hij echter niet van meening, den storm te ontwijken; hij kende zijne vijanden zeer goed, doch betoonde, toen en later, zelfs buiten hun weten, jegens hen de meeste grootmoedigheid; onbezweken bleef hij zijne betrekking vervullen, tot eindelijk de landvoogdes den koning op het gevaar van dien toestand wees; Philips zwichtte, hoewel zeer ongaarne, voor hare dwangredenen, en de kardinaal ontving den last [1]), om zich vooreerst uit de Nederlanden te verwijderen. Vergezeld door zijn geheimschrijver, den beroemden Justus Lipsius, werd hij in zijne geboorteplaats, Besançon, met de grootste eer- en vreugdeblijken ontvangen, en terwijl in die soort van afzondering de beoefening en bescherming van wetenschap en kunst hem alleen scheen bezig te houden, bleef hij den koning en de landvoogdes beiden even ijverig als te voren ten dienste. Zijne tegenstrevers zelven moesten welhaast erkennen, dat, na zijn vertrek, de toestand werkelijk verergerde. Tegen het laatst van 1565 vertrok hij naar het conclave te Rome, doch

---

1) Het briefje des konings was geheim en eigenhandig. In overleg met de landvoogdes nam de kardinaal den schijn aan, of hij vrijwillig zich naar zijne familie verwijderde. Zulks werd ook eene algemeene overtuiging, tot den heer Gachard te Simancas onverwacht de minute van het bewuste briefje in handen kwam, waardoor de ware toedragt bekend werd. Zonderling moet Gonçalo Perez hebben opgezien, toen de kardinaal, door het eigenhandig schrijven des konings en door het woord: *geheim*, wat bovenaan stond, in de war gebragt, en meenende, dat deze Sekretaris van Philips evenmin als de overigen van de zaak wist, aan hem insgelijks tamelijk onverschillig meldde, dat hij zijne familie in Bourgondië ging bezoeken. Immers juist deze Perez had (gelijk de schrijfhand bewijst) de minute van het bevelbriefje opgesteld.

bij zijne aankomst was Pius V reeds verkozen. Aldaar en later te Napels vervulde hij voor Philips II zeer moeijelijke en gewigtige zendingen; en zoo kwam ook, vooral door zijne onderhandelingen, het heilig verbond tegen de Sarazenen tot stand. In 1571 tot onderkoning van Napels benoemd, verwierf hij zich in die betrekking de dankbare achting van de Napolitanen; geen tijdperk in zijn leven is mogelijk meer algemeen geprezen dan de jaren, waarin hij het genoemde rijk bestuurd heeft; en lang na zijn vertrek waren er de heilzame vruchten zigtbaar van zijne voorzigtige regering.

Hij bewerkte ook in het volgende conclave de keus van Gregorius XIII, en wenschte zijne laatste levensjaren te Rome aan de wetenschap te wijden, toen Philips II hem opriep, om te Madrid hem het staatsbewind te helpen torschen. Tijdens de inbezitneming van Portugal, was hij in Philips' afwezigheid, regent van Spanje, en bleef daar tot aan zijn dood de vriend en raadsman des konings. In 1584 koos Besançon hem tot Aartsbisschop; Granvelle, getroffen door dit bewijs van toegenegenheid zijner landgenooten, en bovendien verlangend, zich aan de staatszaken te onttrekken, nam die waardigheid aan, doch kon geen verlof erlangen, om naar zijn vaderstad te vertrekken; hij overleed niet lang daarna, den 21ª September 1586 te Madrid, in zijn negen en zestigste jaar. Zijn ligchaam, naar Besançon overgebragt, werd bijgezet in de kerk der Carmelieten, en rustte daar tot 1793, wanneer zijn graf door de republiekeinen verstoord is.

Granvelle's karakter moge niet vrij van gebreken, zijne levenswijs over het algemeen te weelderig en wereldsch zijn geweest, de beschuldiging echter van onzedelijkheid,

is, ook na de lezing van Th. Juste, *Historie de la révolution des Pays-Bas*, ons volstrekt niet bewezen; zelfs wat Strada daaromtrent over zijn verblijf te Napels aanteekent, is, naar onze meening, minder om den schrijver, maar om zijne bronnen, niet boven groote verdenking verheven [1]). Gierigheid en hebzucht zijn hem zeker wel ten onregte aangewreven. Na bijna eene halve eeuw aan het bestier van den magtigsten vorst van Europa te hebben deelgenomen, liet hij een zeer middelmatig vermogen na; van zijne aanzienlijke inkomsten stichtte hij wetenschappelijke inrigtingen, bragt hij uitgebreide boek- en kunstverzamelingen bijeen, ondersteunde en beloonde hij geleerden en kunstbeoefenaars. Geen minister heeft hem daarin overtroffen. Bijna alle geletterden van dien tijd stonden in betrekking met hem, of genoten zijne vriendschap en weldaden. Meer dan honderd boekwerken zijn door hunne schrijvers aan hem opgedragen. Onder zijne geleerden vrienden telt men Richardot, Lipsius, Sadoletus en Suffridus Petri; onder zijne bescherming stonden vooral Paulus en Aldus Manuzio en de Antwerpsche Plantin, die op raad en gedeeltelijk op de kosten van den kardinaal zijne beroemde Polyglotta, de Summa van St. Thomas en den Theophrastus uitgaf. Hij zelf schreef in zeven talen, was welsprekend, in de meeste wetenschappen, ook in sterre- en natuurkunde zeer ervaren, doch vooral kenner en bewonderaar van de overblijfselen der oudheid.

---

1) Dat Strada den kardinaal menigwerf valsch beschuldigt en mishandelt, getuigen o. a. Lévêsque, *Mémoires pour servir*, etc. II, 132. Moreri, *Grand Dictionnaire* in voce Perrenot, en Groen van Prinsterer, *Archives*, I (2e éd.), 191*

Buitengewoon groot is het aantal der brieven en staatsstukken, door Granvelle opgesteld. Van zeer vele behield hij afschriften, en bewaarde zorgvuldig alle brieven, die hij ontving, de minst beduidende niet uitgezonderd. Eene ontzettende menigte van die papieren, met Granvelle's eigenhandige aanteekeningen voorzien, vulden verscheidene koffers, die hij bij erflating naliet aan zijn neef, den heer de Maiche. Later kwamen zij in het bezit van andere bloedverwanten, de familiën d'Achey en de la Baume-Saint-Amour; het was voorzeker een kostbare schat, een rijke bron voor de geschiedenis van verscheidene groote Staten, het waren tevens zoo vele gedenkstukken van zijn omvattenden geest, de bewijzen van zijne schranderheid en diepe staatkunde. Men kende echter de hooge waarde niet dezer nalatenschap, en welhaast stond ze op eene vliering, aan vocht en vertering prijs gegeven; dienstboden en kinderen vernielden eerst een gedeelte; een hofmeester bragt vijf of zes kisten van dit slag van scheurpapier naar den kruidenierswinkel, en eindelijk raakte het overschot tot allerhande gebruik door het gansche huis verspreid, maar viel daardoor ook toevallig in handen van den geleerden Julius Chifflet († 1676). Met de grootste belangstelling verzamelde hij wat gespaard was gebleven, doch in het aanvullen der ontbrekende en het rangschikken der voorhandene papieren werd hij door den dood verhinderd. Aanstonds werd zijn verdienstelijke arbeid voortgezet door den abbé J.-B. Boisot († 1694). Hij spaarde kosten noch moeite om de in verschillende oorden verspreide stukken des kardinaals verder magtig te worden, en zijne pogingen werden door edelmoedige mededeelingen van de nu beter onderrigte familie, en door medewerking van vrienden ondersteund, en zoo vormde

hij eene verzameling van allerbelangrijkste historische oorkonden, die hij tot veiliger bewaring liet inbinden; zij besloegen toen reeds niet minder dan twee en tachtig lijvige folianten. Drie deelen, bevattende eene veelvuldige briefwisseling van den kardinaal met zijn neef Jacques de Saint-Mauris, abt van Belle-Fontaine († 1602), boeiden vooral de aandacht van Boisot. In zijn werkje: *Projet de la vie du cardinal de Granvelle* (pag. 27) drukt hij zich „daarover volgenderwijze uit: In dien bundel leert men „den grooten man wat beter kennen, dan uit al zijne „tot nog toe verschenen levensbeschrijvingen; dáár heeft „hij zich niet verborgen, hij spreekt er openhartig, en „verheelt zelfs het verdriet niet, dat hij dikwijls onder- „vond door de langzaamheid, het onbillijk wantrouwen „en de zwakheid van Philips II. Uit die zoo hartelijke, „zoo gemeenzame, zoo levendige brieven spreekt een „vurige en opregte ijver voor dien zelfden vorst, wiens „manieren (*manières*, handelwijze of omgang?) hem zoo „weinig behaagden, een degelijk en scherp verstand, een „bewonderenswaardige edelmoedigheid jegens zijn bitterste „vijanden, eene standvastigheid, onverzettelijk tegenover „de kuiperijen van het hof, een verklaarde afkeer van „vleitaal en vleijers, eene regtschapenheid, onbekwaam „tot veinzerij, een edel gemoed, niet ongevoelig voor „den laster, maar verre daarboven verheven; men ont- „waart er nimmer valsche gedachten, nimmer lage, zwakke „gevoelens, nimmer onzedelijke of geweldige beginsels, „doch overal goedhartigheid, vriendschap, eerlijkheid, „ware godsvrucht, en in het laatste gedeelte, een grooten „tegenzin van de wereld, en een vast voornemen, om „het hof te verlaten, en in vrede zijn leven in het vader- „land te voleindigen."

Boisot hield zijne verzameling niet voor andere geleerden afgesloten: zoo leverde hij aan Fléchier verscheidene bijdragen voor diens geschiedenis van den kardinaal Ximenes, aan Pélisson de Breve van Pius IV over de Communie onder twee gedaanten, opgenomen in diens Verhandeling over de H. Eucharistie. Ook aan Leibnitz bood hij al zijne handschriften ten gebruike aan. Bij zijn overlijden vermaakte hij ze aan de stad Besançon, onder toevoorzigt der Benedictijnen van de abdij Saint-Vincent, en behalve eenige brieven van Karel V, Maria Stuart, enz., wier gemis men aan de roofzucht van zeker soort van liefhebbers te wijten heeft, is zijne nalatenschap volkomen bewaard gebleven. Bij de 82 deelen voegde men later het dagboek van Jan van den Esse, waardoor vele gedeelten der briefwisseling worden opgehelderd en aangevuld.

Dom Prosper Lévêsque, bibliothecaris van genoemde abdij, schijnt verder de eerste te zijn geweest, die zich met een opzettelijk bestuderen van deze oorkonden bezig hield. Zijne Geschiedenis van Karel V, gedeeltelijk daaruit zamengesteld, verscheen echter niet in druk, en in zijne onnaauwkeurige *Mémoires pour servir à l'histoire de Granvelle* (Paris 1753) leverde hij niet veel meer dan een *rudis indigestaque moles*, kwalijk zamenhangende bijdragen voor eene echte levensbeschrijving des kardinaals. Deze werd ondernomen door Luc Courchetet; klaarblijkelijk heeft hij van Granvelle's papieren gebruik gemaakt; doch zijn werk naamloos in 1761 te Parijs en in 1784 te Brussel uitgegeven, liet, wat degelijkheid en onpartijdigheid betreft, nog veel te wenschen over.

Dom Berthod, opvolger van Lévêsque, bragt met eenige andere Benedictijnen ongeveer twaalf jaar door met het analyseren der verzameling Granvelle. Het dus verkregen

overzigt, soms al te kort en niet vrij van misgrepen, was nog niet afgewerkt, toen de minister Bertin hem in 1773 afzond tot eene wetenschappelijke reis door België; daar leerde hij den kundigen de Nelis kennen, later bisschop van Antwerpen, en droeg aan hem twee zijner geschriften op, die gedeeltelijk zijn overgenomen in het tweede deel van de *Mémoires de l'académie de Bruxelles.* Het eerste (*Mémoire concernant quelques manuscrits de l'abbaye de Saint-Vincent de Besançon*), behelzende een kort overzigt, het tweede eenige bewerkte uittreksels nit het 26e en 29e deel van Granvelle's nalatenschap. Verscheidene eervolle zendingen, door hem waargenomen, vertraagden de uitvoering van zijn plan, om den kardinaal door de uitgaven van diens eigen geschriften te doen kennen, en toen hij in 1784 tot het voortzetten van den arbeid der Bollandisten naar Brussel werd geroepen, moest hij geheel van zijn voornemen afzien.

Dom Grappin, zijn leerling, zette met ijver het onderbroken werk voort, en gaf voorloopig twee dissertatiën uit; in de eene ontheft bij den kardinaal van alle schuld aan de omwenteling der Nederlanden; de andere, van algemeener strekking, heet: *Mémoire pour servir à l'histoire du XVIe siècle dans le comté de Bourgogne*; beide zijn voorzien met bijlagen, aan Granvelle's papieren ontleend. Hij gewaagt nog in een ander werk over zes andere folianten van handschriften des kardinaals, die men in het seminarie van Besançon bewaarde; van deze is tegenwoordig geen spoor meer te ontdekken.

Welhaast brak de Fransche omwenteling uit; de zoo noodzakelijke ondersteuning der regering kon niet verleend worden, en zoo moest ook Grappin de lang voorbereide onderneming laten varen.

Den minister Guizot komt de eer toe, dat hij heeft doen verwezenlijken, wat door Boisot, Berthod en Grappin te vergeefs was voorgenomen. Een onwaardeerbare dienst bewees hij aan de beoefenaars der geschiedkunde door de uitgave van de verzameling Granvelle te bevelen en te regelen. Onder de leden der commissie te dien einde door hem benoemd, bevond zich ook de toenmalige Vicaris-Generaal van Besançon Mgr. Gousset, thans Kardinaal-Aartsbisschop van Rheims. Een onbegrijpelijke moeite was er verbonden aan het lezen, ontcijferen, schiften en overschrijven dier aloude stukken, welker getal, door nasporingen in België en elders, intusschen nog was toegenomen.

Vóór de verschijning van het eerste deel, kwam de heer Groen van Prinsterer naar Besançon, en vond er de ruimste gelegenheid om zijne, voor ons niet minder belangrijke *Archives de la Maison d'Orange-Nassau* met zeer merkwaardige fragmenten uit Granvelle's geschriften te verrijken.

Hoe meer de genoemde commissie in hare taak vorderde, van des te meer gewigt bleek de haar aanvertrouwde verzameling te wezen.

Eindelijk had zij de voldoening, in 1841 het eerste deel te kunnen uitgeven, en, vooral door de onvermoeide zorg van haren algemeen hooggeachten Voorzitter, den heer Ch. Weiss, is die uitgave in 1852 tot negen deelen kwarto voortgezet. Stukken van niet genoegzaam historiesch of algemeen belang zijn ter zijde gelaten, de overige meest in hun geheel, en soms in uitmuntende overzigten opgenomen. Het algemeen gebruik, wat er aanstonds van gemaakt is, bewijst op nieuw de hooge belangrijkheid dezer oorkonden, die zoo lang nutteloos lagen te

vergaan, en slechts toevallig aan een bijna volkomen vernietiging ontrukt zijn.

Tot ons leedwezen vernamen we in het vorige jaar, dat de uitgave door de Fransche Regering niet meer op denzelfden ruimen voet zal worden vervolgd; er zullen, naar men verzekert, nog slechts een paar deelen verschijnen, wel is waar meer druks bevattende dan de vorige, doch waarin men de stukken, betreffende de laatste 21 jaren van den kardinaal, bij zeer enkele uitzondering in hun geheel, en overigens alleen de overzigten en uittreksels denkt mede te deelen. Mogt intusschen wat er nu geleverd wordt, en wat bovendien in de overvloedige schatkamers der Archieven van Besançon, Simancas, Parijs, Brussel, Weenen, Napels en elders verborgen blijft, maar toch niet aan het onderzoek der wetenschap onttrokken wordt, de bouwstof worden voor een werk, hoedanig wij er nog geen bezitten, eene levensbeschrijving, waarin men regt zal doen wedervaren aan de nagedachtenis van den zoo lang miskenden kardinaal de Granvelle 1)!

---

1) De argumenten des heeren Gachard, om Granvelle van schroomvallige buigzaamheid te overtuigen, wettigen, dunkt ons, die gevolgtrekking niet, en tegenover zijn zamenvattend oordeel: *« il « était courtisan avant tout »* (*Corresp. de Ph.* T. I, CLXXIX), stellen we zooveel te geruster het besluit van Groen: *« loin d'être « un courtisan empresse, adulateur et servile, il exhortoit la Du- « chesse de Parme avec beaucoup de liberté et ne craignoit pas de « dire souvent, et sans détours, de dures vérités au Roi lui-méme »* (*Archives*, I, 187*).

VERSCHEIDENHEDEN.

VERBODEN BOEKEN.

Sedert onze laatste opgave [1]) zijn op de lijst der verboden boeken geplaatst de volgende werken. Bij dekreet der Vergadering van den Index, van 7 April 1856:

Trattato teorico-pratico di magnetismo animale considerato sotto il punto di vista fisiologico e psicologico con note illustrative e appendice. — Totdat het verbeterd zij.

Storia d'Italia dal 1815 *al* 1850 di Giuseppe La Farina.

Epistolario di Pietro Giordani edito per Antonio Gussalli compilatore della vita che precede. — Totdat het verbeterd zij.

Les pouvoirs constitutifs de l'Église, par Bordas Demoulin.

Philalèthe ou la religion de la bonne foi, par F. D. Munier.

Storia dei Papi di A. Bianchi Giovini. Capolago e Turino. — Veroordeeld naar den tweeden regel van den *Index*.

Dogmatische Mariologie, das ist, systematische Darstellung sämmtlicher die allerseligste Jungfrau betreffenden Lehrstücke, ein Versuch von H. Oswald. Bij dekreet van 6 December 1855. — De schrijver heeft zich loffelijk onderworpen en herstel gedaan.

De schrijver van het werk, getiteld: *Intelligenza de' misteri principali della Fede Cattolica* del M. R. P. Collin, sacerdote dell' ordine di San Giovanni di Dio. Cagliari 1853, bij dekreet van 19 September 1855 veroordeeld, heeft zich loffelijk onderworpen en herstel gedaan.

Bij dekreet van 12 Julij jl.:

Mittheilungen seliger Geister im Jahre 1855 durch die Hand der Marie Kahlhammer, im Rapport der *Mittheilungen des H. Erzengels Raphael* durch den Mund der Crescentia Wolf. Herausgegeben von Joseph Friedrich.

[1]) *De Katholiek*, D. XXIX, bl. 126.

Mittheilungen des H. Erzengels Raphael im Jahr 1855 durch den Mund der Crescentia Wolf, im Rapport mit den *Mittheilungen seliger Geister* durch die Hand der Maria Kahlhammer. Herausgegeben von Johann Schweikart.

Principles of political economy with some of their applications to social philosophy, by John Stuart-Mill.

La vraie doctrine de la sainte Église catholique sur le salut des hommes, suivie d'un appendice sur le sort des enfants morts dans le péché original, par M. l'Abbé L. H. Caron. — De schrijver heeft zich loffelijk onderworpen en zijn werk afgekeurd.

Dictionnaire de l'économie politique, contenant l'exposition des principes de la science, l'opinion des écrivains qui ont le plus contribué à sa fondation et à son progrès. — *La Biographie générale de l'Économie politique*, etc., publié sous la direction de MM. Ch. Couqelin et Guillaume. — Totdat het verbeterd zij.

Histoire des peuples de l'antiquité, destinée aux premières études historiques, par M. Lebas, membre de l'Institut de Paris.

Études sur l'histoire de l'humanité, par F. Laurent, Professeur de l'Université de Gand.

Diarium Johannis Burchardi: Pars prima quae respicit Pontificatum Innocentii VIII. Pars secunda Alexandri VI tempora complectens. Edente Achille Gennarelli.

Roma empia, ossia il Paganesimo e Volterianismo professati da' Papi e da' Vescovi un secole prima della riformo protestante, e predicati dai pulpiti in tutta Italia nei secoli XVI e XVII. Dissertazione critica fondata su testimonianze storiche e documenti tratti dal Vaticano dell' Abbate Jacopo Leone. Tirino 1856. — Veroordeeld naar den tweeden regel van den *Index*.

BIJBELVERSPREIDING EN EVANGELISATIE VOORAL ONDER DE ROOMSCH KATHOLIEKEN.

Onze lezers weten, uit hetgeen in den vorigen jaargang van dit Maandschrift daarover is medegedeeld [1]), hoe de Protestantsche

[1]) Zie *de Katholiek*, D. XXVII, bl. 53.

ijveraars in den laatsten tijd nieuwe pogingen hebben in het werk gesteld, om de Katholieken van ons vaderland te onttrekken aan de duisternissen des bijgeloofs en met het licht van het zuiver Evangelie te begeleiden op de wegen der godzaligheid. Eene „Evangelische Maatschappij tot bevordering van waarheid en Godzaligheid onder de Roomschen" werd opgerigt; en bijna te gelijker tijd stelde *Unitas* zich ten taak: „het verspreiden van het licht des Evangelie's in het Vaderland onder hen die nog in het duister zijn." Het verspreiden van Bijbels en Protestantsche Traktaatjes, zooals dit vroeger geschiedde, werd onvoldoende geacht ter bereiking van het verheven doel; er moest dus eene nieuwe soort van kolporteurs gezocht of aangekweekt worden, die zich boven de kolportage ook nog de eervolle betrekking van Evangelisten lieten welgevallen.

Al wat wij verder van deze zaak vernamen, was, dat zich nu en dan op sommige plaatsen zulk een Evangelist had vertoond, maar ook wederom vertrokken was met de vrij eenstemmige verzekering van onze geloofsgenooten, dat zij genoeg konden zien bij het licht der vier Evangelisten van het nieuw Testament en derhalve van een vijfden Evangelist, zoo min als van zijn schemerend dwaallicht gediend wilden. Er was dus niets over te berigten. Onlangs echter kwam ons onder de oogen het Eerste Verslag omtrent de Bijbelverspreiding en Evangelisatie vooral onder de Roomsch Katholieken namens de Evangelische Vereeniging voor Zeeland, gepubliceerd in de *Boekzaal* voor September 1856 en onderteekend door de Heeren B. J. H. Taats, Voorzitter, en J. J. van Toorenenbergen, l. Secretaris, Predikanten te Middelburg en Vlissingen. Den inhoud van dat verslag zullen wij aan onze lezers mededeelen, teneinde hen met eenige bijzonderheden van het Evangelisatie-werk bekend te maken, en voegen er onder de hand eenige opmerkingen aan toe.

De verslaggevers beginnen zeer natuurlijk met een voorberigt over den arbeid van den kolporterenden evangelist. Die arbeid wordt door hen genoemd, „een der voornaamste middelen van de inwendige zending"; een werk, waarin de vrienden van het Godsrijk de kracht van het mosterdzaad aanschouwd hebben." — De

volgende zinsneden schrijven wij af, vooral als proeve van taal en stijl. „De kolportage is op zich zelve beschouwd eene verstandige „en geoorloofde gebruikmaking van de gewoonten van onzen maat„schappelijken toestand tot bereiking van ieder lid der maatschappij „met hetgeen ieder mensch ter zaligheid noodig heeft, en hem van „Godswege genadiglijk werd beschikt. Zulk eene aanbieding van „Gods geschreven Woord voor eenen geringen prijs in verband „met de aanprijzing van zijnen inhoud aan de behoeften die allen „gemeen hebben, is inderdaad eene zoo natuurlijke aanwen„ding van hetgeen zich van zelf aanbeveelt, dat de Christelijke „liefde er als van zelf toe geleid moest worden om zich op deze „wijze tot het anders minder toegankelijke den toegang te ver„schaffen.„

Welke ondragelijke en onverstaanbare beuzelpraat! Waarom niet met ronde woorden gezegd: de kolporteur volgt het voorbeeld van den marskramer: ook hij vent zijne koopwaar uit, den Bijbel; en dewijl dit bijna het eenige middel is, om den Bijbel in Roomsche handen te brengen, moeten wij Protestanten er gebruik van maken? 't Moge wat plat zijn, ieder begrijpt het; en verre was het daarom te verkiezen geweest boven de waterige wartaal, waarin de Predikanten hunne gedachten verdronken hebben. Maar genoeg daarvan; vervolgen wij onze taak.

De leden der evangelische vereeniging voor Zeeland wenschen zich geluk, dat ook zij het middel der evangelisatie hebben aangegrepen, want, zeggen zij, „wij mogen ons verheugen in de blijken, dat het weinige, hetwelk in het nog niet afgeloopen eerste jaar heeft kunnen geschieden, eenige vruchten belooft.„ Eenige vruchten! en dan nog maar beloofde vruchten! de bekentenis is wel nederig; en toch is het geene geveinsde, maar eene opregt gemeende nederigheid, want uit vrees, dat de verwachting nog te hoog gespannen mogt zijn, volgt terstond een waarschuwing, dat „uit den aard der zaak„ in hun verslag alleen zal gevonden worden „een antwoord op de vraag, of de man, dien wij „in het werk stelden, *eenigzins* geslaagd is in het verspreiden der „heilige boeken en in het aanprijzen van het groote heilgoed, „waarvan de kennis door de H. Schrift tot ons komt.„ Mogt soms iemand niet tevreden zijn met een antwoord op zulke vraag, en

iets meer verwachten, hij wordt duchtig teregt gewezen: „Wij „moeten niet willen oogsten vóór dat er genoeg is gezaaid, neen! „wij moeten het werk des oogstes aan den Heer des oogstes over- „laten"; — hetwelk zoo ten naaste bij zeggen wil met andere woorden: het spijt ons, dat wij ons niet kunnen verblijden over de vruchten „des oogstes".

Evenwel dat gemis van vruchten zal niemand verwonderen, die weet onder welke ongunstige omstandigheden de evangelische vereeniging haar werk begonnen heeft. Vooreerst, zij konde „door „beperkte geldmiddelen in dit eerste jaar slechts éénen enkelen kolporteur uitzenden." Vriend Krul of Broeder Krul vervolgens was nog jong en „de jeugdige man had in het begin van zijne „werkzaamheid nog te leeren en kon daardoor niet aanstonds de „zwarigheden, aan zijn werk veelzins verbonden, uit den weg „zetten met die gemakkelijkheid, die bij meer oefening verwacht „mocht worden" — wij zullen er eenige blijken van zien. Maar ten derde, vriend Krul was ook „meest altijd in streken, waar de „talrijke Roomsche bevolking wel eene goede werkplaats, maar „zelden eene goede woonplaats voor hem had"; terwijl hij daarenboven „meestal ook met de moeijelijkheden van een zwak ligchaamsgestel had te worstelen."

Waarlijk, wij moeten het erkennen, al heeft ook vriend Krul „niet weinig verricht"; al is hij werkzaam geweest „met ijver en belangstelling, in den geest der liefde, der gematigdheid en der kracht": de uitslag kon moeijelijk gunstig zijn; van slechts éénen evangelist, onervaren in zijn vak, en dan nog zwak en ziekelijk, was weinig te verwachten.

Onder de ongunstige omstandigheden zien wij ook het gemis van „eene goede woonplaats" opgeteld. Was dit blootelijk gemeld, wij zouden welligt hebben gezegd, dat zulks ons niet verwonderde uithoofde van „de beperkte geldmiddelen" der Vereeniging, en hadden er verder over gezwegen; nú echter omtrent dit punt een nader woord, wijl er in het verslag vrij hatelijk wordt geïnsinueerd, dat dit te wijten was aan de onverdraagzaamheid der „talrijke Roomsche bevolking", die voor den Evangelist „wel eene goede werkplaats, maar zelden eene goede woonplaats had". Wat verbeelden zich toch die Heeren wel? Heeft een Evangelist zoo groote

behoefte aan eene goede woning, waarom zorgden zij dan, die hem uitzonden, daar niet beter voor? Dachten zij dan, dat de Katholieken den vijand van hun geloof, die op hunne zielen loert, met opene armen moesten ontvangen? dat zij hem hunne huizen zouden afstaan, of minstens hem onder hun gezin moesten opnemen, om zijn onuitstaanbaar en godzalig gebeuzel ter verguizing hunner godsdienst in hunne eigene woning aan te hooren? Maar wij moeten eene andere vraag doen: is de oorzaak van dat gemis eener goede woonplaats wel te zoeken bij de „talrijke Roomsche bevolking.“? Als antwoord hierop en om de insinuatie in al hare hatelijkheid ten toon te stellen, geven wij het volgende ter overweging.

Volgens het Verslag was de kolporteur werkzaam in het vroegere vierde distrikt van Zeeland; achtereenvolgens te Oostburg, Groede, Breskens, Hoofdplaat en IJzendijke, welke de plaatsen zijner vestiging waren, doch van waaruit hij ook de naburige plaatsen bezocht. Maar het vroegere vierde distrikt van Zeeland telt op eene bevolking van 24,000 zielen circa 8,000 Katholieken; het omvat achttien burgerlijke gemeenten, waarvan slechts acht eene Roomsche kerkgemeente hebben. Wat bepaaldelijk de opgenoemde plaatsen betreft, Oostburg heeft eene bevolking van bijna 1,700 zielen, terwijl de Roomsche gemeente er nog geene 900 heeft; de bevolking van Groede bedraagt ruim 2,500, de Roomsche gemeente dier plaats ruim 800 zielen; Breskens met 1,900 inwoners heeft geene eigene Roomsche gemeente; en hoewel de Katholieken talrijker zijn te Hoofdplaat en IJzendijke, is toch de Roomsche gemeente van Hoofdplaat slechts 1000 zielen bij eene bevolking van 1,500 en die van IJzendijke slechts 1,400 zielen sterk bij eene bevolking van 2,500 inwoners [1]). Daarbij moet opgemerkt worden, dat onder het getal Katholieken dier kerkelijke gemeenten ook gerekend zijn de Katholieke inwoners van andere burgerlijke gemeenten, waar geene Roomsche Kerk gevonden wordt. Er blijft dus, zoowel in het vierde distrikt in het algemeen, als bepaalde-

---

[1]) Men vergelijke, zoo men wil, de *Staats-Courant* N°. 34, 1850, houdende opgave der bevolking van Zeeland op den 19 November 1849; en ten aanzien van het getal Katholieken *Kerkelijk Nederland*, Jaarboek voor Katholijken, door J. H. Wensing, oud-Professor, 1856.

lijk in genoemde plaatsen, eene vrij talrijke Protestantsche bevolking over. Maar waarom dan het gemis eener goede woonplaats aan de Roomschen geweten? Waarom niet veeleer aan de Protestanten? hebben deze dan zoo weinig liefde zelfs voor hunne geloofsgenooten en toonen zij geene belangstelling aan hunne eigene evangelisten? Waarlijk, wij worden geneigd, om het Verslag te wantrouwen, als wij daarin verder lezen, dat Broeder Krul in zijn werk „de meeste ondersteuning gevonden heeft van al de „Hervormde predikanten, in wier nabijheid hij gearbeid heeft"; ware dit zoo, dan hadden zij, dunkt ons, die getuigen waren van 's mans evangelische liefde zoowel als van zijne zwakke gezondheid, hem eene goede woning bezorgd en des noods volgens I Tim. III, 2, en Tit. I, 8 hem in hunne eigene huizen opgenomen en verpleegd.

Intusschen, wat was het lot van Broeder Krul op zijne evangelische loopbaan? Hij ondervond, zeggen de verslaggevers, „*veel tegenstand, veel onverschilligheid, veel verwaarloozing, veel vooroordeel.*" Die arme vriend Krul! Nog jeugdig en onervaren, met een ziekelijk gestel en zelfs zonder goede woonplaats, onderneemt hij een zoo moeijelijk werk; en dan als vrucht van zijnen ijvervollen arbeid zulk eene treurige ondervinding te moeten opdoen! En wat nog het ergste is, uit het Verslag schijnt te blijken, dat Roomschen en Protestanten hebben zamengewerkt, om hem die ondervinding te verschaffen; wij lezen:

„Kenmerkend en bedroevend is het antwoord, dat bepaaldelijk „*onder de Roomschgezinden* meestal gehoord wordt, wanneer men „hen over hun persoonlijk belang bij de kennis van God en zijne „wegen onderhouden wil: „Daar moet mijn Pastoor voor op„komen. Ik ga naar de kerk." Die godsdienst bij overdraging, „in de Roomsche Kerk door de dienst der heiligen gevoed, „vindt in het bedorven en van God vervreemde hart *ook onder ons* „gereeden ingang. Men ontslaat zich zoo gaarne van het komen „tot God, door in de kerk te komen, en men vertrouwt hierop „zonder dat men den eenigen waren grond voor den vrede der „ziel zocht, die daar is in de gemeenschap met God door Jesus „Christus — alsof in de kerk eene middelaars-werking ware tot

„ onze behoudenis. De uitzending van den kolporteur-evangelist „ tot de huizen, of liever tot de individu's, met het woord van „ God in de hand, is eene sprekende afkeuring van dit bestaan. „ Moge de roepstem bij velen gehoord worden, „ om te komen tot „ „ het licht, opdat hunne werken openbaar worden „ (Joh. III: 21).„

Dat antwoord der Roomschgezinden vinden wij juist zoo „ bedroevend „ niet. Wij begrijpen, hoe vervelend het voor hen zijn moet, wanneer een evangeliesch koopman, vol verlangen om zijne waar aan den man te brengen, hun aan de ooren komt malen met zijne verwarde en verwaande taal over „ het groot heilgoed „, en over „ de hoofdzaak des Evangelie's „, en over „ het fondament Christus „ en dergelijke fraaijigheden; en het daarbij vooral niet ontbreken laat aan tal van uit hun verband gerukte en te onpas aangebragte Bijbelteksten, waarvan hij zelf niets verstaat. Maar hebben zij dan geen gelijk, als zij, om zich kort en goed van den lastigen koopman af te maken, hem eenvoudig toevoegen vriend, ik heb uwe waar niet noodig: als ik iets over die zaken hooren wil ga ik naar de kerk: mijn Pastoor weet mij daarover beter en duidelijker te spreken, dan gij? — De heeren Taats en van Toorenenbergen kunnen ongelukkig den zin van dat rond Hollandsch antwoord maar niet begrijpen; zij meenen daaruit te verstaan, dat de Katholieken de zorg voor hunne zielen zoo gehcel aan den Pastoor overlaten, alsof er voor hen zelven niets meer te leeren, niets meer te gelooven, niets meer te doen overbleef, en zij zich hoogstens met het bezoeken der kerk tevreden stellen; en komen daardoor tot een allerbevreemdendst besluit, dat bij ons de vraag doet oprijzen, of soms die heeren ook nog, evenals hun evangelist, „ te leeren „ hebben.

Uit dat antwoord toch besluiten zij, dat wij ons „ persoonlijk belang bij de kennis van God en zijne wegen „ niet waarderen en van onze godsdienst „ eene godsdienst van overdraging „ maken; wij Katholieken, die altijd beschuldigd zijn en nog bij voortduring beschuldigd worden, dat „ persoonlijk belang „ te hoog te verheffen, daarvoor „ persoonlijk „ te veel te willen doen, en den vrede onzer ziel in eene „ werkheiligheid „ te zoeken. Weten zij dan niet, dat juist hunne godsdienst *niets anders dan overdraging is?* dat de goede werken in hunne godsdienst niet te huis behooren,

dewijl men daar meent „persoonlijk" niets meer te doen te hebben, nadat Christus voldaan heeft, en daarom, zelf gansch lijdelijk en werkeloos, alles op Christus *overdraagt?*

Met de klagt over hunne mede-Protestanten, die „zich zoo „gaarne ontslaan van het komen tot God door in de kerk te ko„men, alsof in de kerk eene middelaars-werking ware" en wier bestaan sprekend wordt afgekeurd door „de uitzending van den kolporteur-evangelist", hebben wij ons minder in te laten. Alleen veroorloven wij ons de vraag, hoe die klagt zal klinken in de ooren van velen hunner Collega's, die het toch al wat eenzaam vinden in hunne kerken en wie het daarom alles behalve stichten zoude, zoo hunne weinige nog trouwe hoorders de middelaarswerking der kerk voor de middelaarswerking van den kolporteur-evangelist verwisselden.

Wij zijn nu genaderd aan het meer naieve gedeelte van het Verslag, waarin ons de verblijdende bijzonderheden uit den arbeid van Broeder Krul worden medegedeeld.

„Reeds in het begin zijner werkzaamheid te O. *kwam* er een „R. K. man tot hem, die..... een psalmboek *kwam* te leen vragen, „dat hij niet bekostigen kon." — Voorwaar, een goed begin! wel te verstaan, voor evangelist Krul; kolporteur of koopman Krul had juist geene reden, om zich over het finantiëel resultaat te verblijden. 's Mans werkzame ijver verdient echter onze hulde; want wij zien hem nu optreden nog in eene derde betrekking, als zieketrooster Krul. „Meer dan eenmaal", zegt het Verslag, „werd „Br. Krul ook bij een kranke geroepen, waar zijne toespraak een „recht goeden indruk scheen achter te laten." Het is te hopen, dat die „recht goede indruk" zich niet bij den schijn moge bepaald hebben.

Het Verslag krijgt nu een anderen vorm; er moet gesproken worden van tijdelijke vruchten, en de aandoenlijk schoone wijze, waarop vriend Krul ze heeft weten te oogsten, wordt met de eigene woorden zijner veertiendaagsche rapporten beschreven.

„Ik kwam," schrijft K. (30 November), „bij eenen Roomschen „boer, wien ik vroeg of hij ook een kerkboek noodig had. Zeker „dacht hij dat ik misboeken bedoelde. „Laat mij eens zien", was

„het antwoord. Ik gaf hem den Bijbel van Moerentorf. „Dat is „geen misboek." Neen, vriend, maar gij zult hier vinden, wat „ook in de Mis gelezen wordt, b. v. wat uw priester, voor het „altaar staande. zegt: *Introibo ad altare Dei*, enz. Dat is uit Davids „psalmen, die gij hier lezen kunt; en zoo vervolgens. De man „begon daarop te spreken van de offerande voor de zonden, die „in de Mis geofferd wordt. Ik deed hem opmerken, dat de offerande „in de Mis nooit eene offerande voor de zonden kan zijn, daar „zij in ieder geval eene onbloedige is, en er geschreven staat: „„zonder bloedstorting geschiedt geene vergeving"; maar vooral „dat Christus eenmaal geofferd zijnde, eene herhaalde offerande „geene andere beteekenis hebben kan, dan dat het offer aan het „kruis geschied onvoldoende zou zijn. Ik sloeg hem hierbij Hebr. X „op, en het gevolg was, dat de man een nieuw Testament van „mij kocht."

Hoe waar is toch de spreuk: *le style c'est l'homme!* het is, of men den evangelist voor zich ziet. Maar ook hoe waar is het getuigenis der verslaggevers, dat de jeugdige man nog te leeren had en meer oefening wenschelijk ware geweest! Niet dat wij hem alle geoefendheid ontzeggen; integendeel, als kolporteur weet hij zeer behendig zijne waar te slijten; eerst spreekt hij, niet over bijbels, maar over kerkboeken: speelt zoo den niets vermoedenden Roomschen boer eenen bijbel in handen: en, als deze teleurgesteld dien wil teruggeven, weet hij hem aardig voor te praten, hoe dienstig het boek hem in de Mis wezen kan, dewijl het bevat hetgeen daar gelezen wordt. Maar met de eigenlijke evangelisatie is het nog droevig gesteld. Hoe erbarmelijk b.v. is die aanhaling van Hebr. IX, 22 „*zonder bloedstorting geschiedt geene vergeving.*"

Ja, het is waar, die woorden staan geschreven, maar ongelukkig voor onzen Evangelist staan zij in zeker verband geschreven. De Apostel spreekt daar ter plaatse van het bloed van kalveren en bokken; hij verhaalt, hoe Moses daarmede het boek der wet en het volk besproeide, alsook het tabernakel en 't gereedschap bij de Joodsche bediening in gebruik; en laat dan onmiddellijk volgen: „*en bijna alles wordt volgens de* (oude) *wet in bloed gezuiverd, en „zonder bloedstorting geschiedt geene vergeving.*" Na dit van de *oude* wet gezegd te hebben, bewijst hij daaruit de voortreffelijkheid

der *nieuwe* wet. Zoodanige offerande, zulk bloed, aldus vervolgt hij terstond, was voorgeschreven in de oude wet ter uiterlijke, wettelijke zuivering, doch *naar 't geweten*, inwendig voleindigen kon het niet. Maar in de nieuwe wet hebben wij een beter en voortreffelijker offer; daar hebben wij eenen hoogepriester, Christus, die geen ander, maar zijn eigen bloed opdraagt; daar is geene *herhaalde* bloedstorting, zooals in de oude wet, waar bij iedere vergeving *nieuwe* bloedstorting noodig was; want het bloed, dat Christus eenmaal aan zijn kruis heeft vergoten, is genoegzaam tot vergeving, tot ware innerlijke reiniging van alle zonden. — Het is dus zeer duidelijk, dat de Apostel, als hij zegt: „zonder bloedstorting geschiedt geene vergeving", spreekt over het storten van *kalveren- en bokkenbloed in de oude wet.*

Op die woorden nu beroept zich, onder hooge tevredenheid der heeren Predikanten, onze vriend Krul! aan dat bloed van kalveren en bokken der oude wet hecht hij derhalve zoo groote waarde dat hij in de Roomsche Mis geene offerande voor de zonden kan zien, juist omdat daar *dat* bloed ontbreekt! Is het dan niet met eenigen grond te vreezen, dat Krul, die reeds de Bisschoppelijke Klerezie verlaten heeft, om het Protestantisme te omhelzen, ook bij dit laatste niet blijven zal, maar zich nog eenmaal met het kalveren- of bokkenbloed der Joodsche wet zal willen doen besprenkelen?

Doch laat ons het zonderling beroep op deze bijbelplaats voorbijzien; wij gelooven toch ook, dat zonder bloedstorting, dat is zonder het bloedig offer des kruises, geene vergeving van zonden geschiedt. Maar wat zal onze Evangelist daaruit afleiden? helaas! even erbarmelijk als de aanhaling der schriftwoorden is de argumentatie, die hij daaraan verbindt. In het midden latende, of de offerande der Mis wel eene offerande is, meent hij, dat zij toch nooit eene offerande *voor de zonden* kan wezen; en waarom niet? „omdat zij in ieder geval eene *onbloedige* is" en „*zonder bloed-storting* geene vergeving geschiedt." Vervolgens de offerande der Mis „kan geene andere beteekenis hebben, dan dat het offer aan „het kruis geschied *onvoldoende* zou zijn." — Een paar woorden over dat paar dwaasheden.

Als onze vriend Krul in het Onze Vader bidt: *vergeef ons onze*

schulden, dan belijdt hij daardoor nog vergeving van zonden te behoeven en te verwachten; en toch gelooft hij niet, dat, als God zijne *onbloedige* bede verhoort, eene *nieuwe* bloedstorting behoeft te geschieden: maar alleen, dat God door die bede bewogen op hem de verdiensten *toepast* van het eenmaal aan het kruis geofferde bloed. En hoe *voldoende* ook het kruisoffer geweest is, niet alleen voor zijne zonden, maar zelfs voor die der gansche wereld, meent hij toch, achttienhonderd jaren *na* de voltrekking van dat offer, nog *om vergeving zijner zonden* te mogen en te moeten bidden: al weder, omdat het verhooren dier bede slechts eene *toepassing* zoude zijn van de verdiensten van het offer des kruises. Maar als hij dan hoopt, dat *zijne* bede om vergeving van zonden zal verhoord worden *zonder nieuwe bloedstorting* en dus *op onbloedige wijze;* — zal dan de bede van Christus, die in de offerande der Mis zijn waarachtig eenmaal aan het kruis vergoten bloed opdraagt en krachtens datzelfde bloed aan zijnen hemelschen Vader vraagt: *vergeef hun hunne schulden*, niet kunnen verhoord worden, omdat die offerande *zonder nieuwe bloedstorting* en dus *op onbloedige wijze geschiedt?* En als uit het bidden van Krul om *toepassing* van het kruisoffer volstrekt niet volgt, dat door hem de verdienste van dat offer *ongenoegzaam* wordt geacht; zal dan, als Christus zelf in de Mis de *toepassing* van zijn kruisoffer vraagt, daaruit blijken, dat het kruisoffer *onvoldoende* geweest is? Eene diepere behandeling dezer heilige waarheden behoort natuurlijk niet op deze plaats; wij vervolgen derhalve de lezing en beschouwing der reisontmoetingen van Broeder Krul.

„Bij eenen anderen boer", schrijft hij, „geraakte ik in gesprek „over de transsubstantiatie. Eerst meende hij, dat ik Roomsch „was; toen ik echter den Bijbel aanhaalde, vroeg hij [karakteris„tiek genoeg] of ik Protestant was. Ik antwoordde: Ja, vriend, „ik wensch niets aan te nemen wat met de H. Schrift strijdt. Na „een vrij uitvoerig gesprek over het Avondmaal naar de H. Schrift, „zweeg hij en kocht een N. T."

Nu, als hij het getuigt, gelooven wij gaarne, dat dit gesprek wel „vrij uitvoerig" zal geweest zijn; en het is ons zeer verklaarbaar, dat iemand, om een einde aan die koopmans-uitvoerigheid te maken, in 's hemels naam maar zwijgt en den koop sluit.

Intusschen de leverantie dier twee Nieuwe Testamenten brengt de heeren Taats en van Toorenenbergen in eene opgeruimde stemming, die hen op vrolijken toon aldus doet voortgaan:

„Verblijdend is het te zien, hoe aan onzen kolporteur de wijs„heid gegeven werd om goede argumenten — vooral recht naar den „mensch — te bezigen tot wederlegging van de dwaling. Nog „ééne proeve.„ — Mijne goede heeren Taats en van Toorenenbergen! gij zegt daar: *nog ééne proeve!* Gij meent dus, reeds proeven te hebben geleverd van de wijsheid van uwen kolporteur in het bezigen van argumenten, die niet alleen goed, maar daarenboven nog „recht naar den mensch„ waren! *Gij* keurt dus de zotternijen goed, die hij tegen het H. Misoffer inbragt, zoudt ze durven bezigen als goede argumenten en daarin „wijsheid„ vinden! Maar misschien drukken wij wat veel op dat woord: „*nog* ééne proeve;„ welligt wilt gij alleen uwe blijdschap te kennen geven over de wijsheid van uwen kolporteur, die gij ziet schitteren in hetgeen gij nu gaat mededeelen; maar met te grooter belangstelling zullen wij dan ook dat goed argument vernemen, dat *gij* ons thans als eene proeve voordient.

„Nog ééne proeve. „Op eene boerenplaats te G„., zoo verhaalt Krul, „geraakte ik met den boer in gesprek en ik vroeg hem al „spoedig, of hij niet een *kerkboek* noodig had. „Ik heb geen lees„lust,„ was het antwoord. O, hernam ik, wanneer gij u eens „tot gewoonte maaktet het boek, dat ik bij mij heb, te lezen, „dan zoudt gij den Heer danken, dusdanig boek gekocht te heb„ben. Intusschen maakte ik mijne tasch los en gaf hem een N. T. „in handen. Onder eenige tegenspraak, o. a. dat de Kerk ouder „was dan de Bijbel, nam hij het boek voor zich. Ik sloeg hem „Joh. I op en maakte hem opmerkzaam op het 1e vers, waaruit „blijkt, zeide ik, „dat niet de Kerk, maar het Woord in den „„beginne was.„„

Dat overtreft alles; zoo iets hebben wij nimmer gezien. Het is ons dan ook onmogelijk den indruk te beschrijven, dien de eerste lezing dier regelen op ons maakte; dit kunnen wij zeggen, dat wij onze oogen niet vertrouwden en behoefte gevoelden, ons te verzekeren, dat wij niet hadden gedwaald. Niet dat wij bevreesd waren, de redenering van onzen vriend Krul verkeerd gelezen te

hebben; neen, dat wisten we, die hadden wij dadelijk én goed gelezen én goed begrepen, en onze verbazing daarover was juist niet buitengewoon; maar wij vreesden ons vergist te hebben ten opzigte der namen van heeren verslaggevers. Naauwkeurig onderzochten wij dan nogmaals, wie het Verslag onderteekend hadden; maar toen ook mogten, toen konden wij niet langer twijfelen; met duidelijke letters stonden aan den voet van het Verslag de namen gedrukt: „*B. J. H. Taats*, *Voorzitter*. *J. J. van Toorenenbergen*, *l. Sekretaris*".

Die heeren brengen dan *dat* argument onder de oogen van het Hollandsch publiek! *dat* argument, dat, als het dien naam moet dragen, niet anders is dan grove Bijbelvergoding in den letterlijksten zin! *dat* argument, dat op de schromelijkste wijze den Bijbel of het geschreven *woord* van God verwart met het *Woord* of den eeuwigen Zoon van God! *dat* argument, zoo dom, zoo onuitsprekelijk dom, dat aan het in den tijd geschreven en doode Bijbelwoord een bestaan *in den beginne*, dat is, een bestaan van eeuwigheid toeschrijft, omdat de H. Joannes in den aanhef van zijn Evangelie zegt, dat het *Woord*, het levende Woord of de Zoon van God, dat Woord, dat vleesch geworden is, *in den beginne* was! Dat argument bieden zij aan als *eene proeve!* als proeve van een *goed* argument! en zij verblijden zich in *de wijsheid* van hunnen kolporteur, die zoodanig „goed argument — vooral recht naar den mensch" — wist te bezigen! En zij aarzelen niet, dat alles met hunne namen te onderteekenen en aan het publiek te zeggen: wij, heeren B. J. H. Taats en J. J. van Toorenenbergen, Predikanten der Hervormde Kerk, Bestuurders der Evangelische Vereeniging voor Zeeland, wij verlichte Protestanten, die Evangeliesch licht willen verspreiden „onder hen, die nog in het „duister zijn", *wij noemen dat een goed argument!* Arm Protestantisme! ja, gij hebt daar *eene proeve* geleverd, maar eene proeve, die uwe onkunde ten toon stelt en u met schande belaadt! die proeve zegt ons, wat er wordt van den Bijbel in de handen uwer eenvoudige aanhangers niet alleen, maar in de handen van hunne geletterde voorgangers; zij toont ons het licht, dat gij door uwe Bijbellezing hebt ontstoken voor uwe volgelingen; zij leert ons, hoe duister alles, hoe duister zelfs het klaarste woord des Bijbels wordt, als het door *uw* licht wordt beschenen.

Maar wij mogen onzen reizenden Evangelist niet uit het oog verliezen, die op zijne merkwaardige togten „soms ongedachte be-„langstelling en *heilbegeerte*„ vinden mogt. Zoo kwam hij b. v. bij gelegenheid eener wandeling langs het strand tot een zusterpaar, waarvan de eene leerde lezen, om het woord Gods te kunnen onderzoeken; hij las haar het 55e Hoofdstuk van Jezaia voor, „dat „zij met tranen in de oogen aanhoorden„. Eene ander maal trof hij een oud man aan, „die van veel ondervinding wist te spreken, „van Leipzig en Moskou„, met wien hij „een uitvoerig gesprek „hield, dat aanleiding gaf tot de behandeling van de hoofdzaak „des Evangelies„, en dien hij later terug zag „doodelijk krank, „maar vol belangstelling in de behoudenis zijner ziel, waarover „zij te zamen van hart tot hart mochten spreken.„

Wij zagen daar, dat onze Krul begaafd is met eene stem en voordragt, geschikt om tranen in de oogen te brengen; en als wij daarbij zijnen alles omvattenden ijver in aanmerking nemen, verwondert het ons minder, dat hij zich nogmaals voor eene nieuwe werkzaamheid laat gebruiken, en nu aan ons verschijnt als Voorlezer Krul. „Door toevallige omstandigheden„, zoo hooren we, heeft een *belangrijk* deel zijner werkzaamheden bestaan in het houden van Bijbellezingen; een bejaard Predikant had hem uitgenoodigd, om dit werk des Zondags-middags in het kerkgebouw te verrigten; en hoewel Heeren Bestuurderen der Evangelische Vereeniging, die hem vooral niet hadden uitgezonden, om de middelaarswerking der kerk in aanzien te doen stijgen, daarin wel eenig bezwaar schijnen te vinden, stappen zij er echter over heen, omdat die lezingen gehouden werden „voor een gemengd gehoor„.

Krul debuteerde in deze nieuwe betrekking vrij gelukkig. „Niet alleen„, zegt het Verslag, „heeft onze vriend de kolporteur dit „werk tot genoegen van den predikant verricht, maar dit werk „heeft *zoo gunstigen* indruk gemaakt, dat.....„ — ja, lezers! wat verwacht ge wel? — dat een groot aantal Katholieken de oogen voor het Evangeliesch licht geopend hebben? — maar de Evangelisatie *belooft* immers pas vruchten; — dat dan eenige Roomschen zich Bijbels en Nieuwe Testamenten hebben aangeschaft? — of ten minste, dat de aanwezigen de lezing hebben bijgewoond met betraande oogen? — neen, nog te veel; maar niet langer willen we

n in 't onzekere laten: „dit werk heeft zoo gunsti en indruk ge-
„maakt, dat hij tot hetzelfde einde door eenen anderen leeraar
„is uitgenoodigd geworden, aan welke uitnoodiging hij op den
„bestemden dag heeft voldaan." — Nu daar zeggen wij dadelijk met een geloovig hart ja en amen op en koesteren niet den minsten twijfel, of zoodanige assistentie des Zondags-middags op Predikanten, zelfs op minder bejaarde, eenen gunstigen indruk maken kon.

Evenwel bij dien indruk is het niet gebleven. „Bij deze bijbel-
„lezingen waren steeds een aantal Roomschen tegenwoordig, reden
„waarom de Pastoor weldra zijnen gemeenteleden op zware straffen
„verbood daarbij tegenwoordig te zijn, welk verbod echter het
„gewenscht gevolg niet gehad heeft. Een man, die vijfmaal achtereen
„de Bijbellezing had bijgewoond, verklaarde dat hij den gantschen
„nacht niet had kunnen slapen: zooveel had het gehoorde hem
„te denken gegeven." — Die tweede indruk is minder gunstig: een nagalm van zoo langen duur zal weinigen bekoren.

„Met een ander der toehoorders had onze kolporteur een *be-*
„*langrijk* gesprek. Op de vraag of hij een Bijbel bezat, antwoordde
„die persoon toestemmend." — [Viel dat *in* of *uit* de hand?] —
„Bij de aanwijzing van het voorrecht dat er in gelegen is, „het
„Testament van den rijken Zaligmaker te bezitten", maakte hij
„de opmerking: „ja, maar er is zooveel duisters in." — „Voor-
„zeker," was het wederwoord, „even als gij, onbedreven, een
„testament van een mensch niet dadelijk begrijpen zoudt." —
[Dus ook al testamenten in de tale Kanaäns! een niet onaardig vooruitzigt voor heeren Advokaten.] — „Daarom leest en herleest
„gij het en doet onderzoek naar den waren zin. Dat wil de Heer
„Jesus van zijn testament ook, en blijft het u in sommige opzichten
„duister, welnu gij kunt tot den Heer gaan, die het ons gaf,
„want Hij leeft en Hij wil zijnen Heiligen Geest geven aan die
„Hem bidden." — „Voorzeker," hernam de belangstellende hoor-
„der, „maar gij verwerpt de overlevering der Kerk." — „Dat wil
„zeggen: *voor zoo ver* zij strijdt met Gods Woord in de Schrift." —
„Maar de Kerk eischt geloof daaraan." — „Goed, doch wat is
„meer, het ligchaam of het Hoofd? Christus is het Hoofd zijner
„gemeente, en deze mag niet in strijd zijn met haar hoofd. Daarom

„verwerpt de Evangelische Christen alle leer, die niet in over-
„eenstemming is met het Woord des Heeren, en hij houdt dat
„slechts voor een deel van de ware Kerk, wat op het fondament
„Christus is gebouwd." — „Gij zegt waarheid", hernam de Room-
„sche, „maar weet, dat ik Roomsch sterven zal." — „Gij zijt daar
„geen meester van, vriend! Vaarwel."

„Genoeg van dergelijke mededeelingen uit de Rapporten van
„onzen kolporteur"; aldus laten de verslaggevers onmiddellijk volgen, en men begrijpt gemakkelijk waarom. Voorcerst toch, zelfs dat *belangrijk* gesprek gaf noch beloofde *belangrijke* vruchten. Ten andere, het bleek weder zoo duidelijk, dat de jeugdige Krul „nog te leeren" had; 't was toch wat erg voor een Evangelieschlicht-verspreider, de overlevering der Kerk te verwerpen alleen „*voor zoo ver* zij strijdt met Gods Woord in de Schrift"; en in plaats van de Protestantsche leus: niets *behalve* den Bijbel, de leer der Roomsche Kerk: niets *tegen* den Bijbel - te verkondigen en te verspreiden. Redenen, groot genoeg om de *min belangrijke* gesprekken maar terug te houden.

Het eigenlijk verslag wordt nu geëindigd met eene opgave der door Krul verkochte en geleverde artikelen: „Het aantal Bijbels
„en N. Testamenten in de afgeloopen 10 maanden door Br. Krul
„verspreid is niet zoo aanzienlijk als het zou geweest zijn, indien
„niet in de laatste jaren de vroegere kolporteur van Schelven,
„van het Britsche en Buitenl. Bijbelgenootschap in diezelfde streken
„veel gearbeid had. Het bedraagt ruim 148, waarvan Roomsche
„N. T. 20 en Roomsche Bijbels, die ter leen gegeven zijn 3.
„Eenige honderden van Traktaten zijn daarenboven verkocht of
„ook bij kennelijk onvermogen ten geschenke gegeven."

Die van Schelven! Maar daar zien wij nu eerst de voorname reden, waarom vriend Krul „*veel tegenstand*, *veel onverschilligheid*, „*veel verwaarloozing*, *veel vooroordeel*" ondervonden heeft! Dat kon immers niet anders, nu van Schelven in de laatste jaren in diezelfde streken „veel gearbeid" had? Intusschen blijkt het, wat het Protestantisme van al dat kolporteren en evangeliseren te wachten heeft: en indien het „veel arbeiden" van Broeder van Schelven zulke wrange vruchten gegeven heeft, welke vruchten moet dan de arbeid van Broeder Krul wel beloven?

Wij hebben nog de opwekking te vermelden tot eene milde ondersteuning der Evangelische Vereeniging, waarmede Heeren Bestuurders besluiten.

„Onze arbeid is betrekkelijk [!] slechts een zwak begin te noemen, „maar wij meenen toch een goed, een belangrijk, een verblijdend „begin, dat ons moet opwekken om niet te vertragen [!], vooral „in deze provincie, waar nog zoo veel te verrichten is. Wij twijfelen „niet of het medegedeelde zal ook kunnen strekken om alle Pro„testantsche Christenen, die dat in waarheid zijn, op te wekken „tot eene milde ondersteuning van onze Vereeniging, opdat wij „*eerlang* meer dan éénen kolporteur-evangelist mogen kunnen aan„stellen. En is onze ijverige vriend Krul genoodzaakt geweest „wegends zijne zwakke gezondheid [!] zijn ontslag te vragen en „elders op den akker des Heeren werk te zoeken, zijne plaats „worde *eerlang* waardiglijk [!] vervuld. Wij mogen de hand niet „aflaten [!] van te zaaijen. En gij, in wier handen dit bericht „komt, zult gij u niet opmaken [!] en met ons arbeiden? Zult „gij weigeren in uwe gebeden gedachtig te zijn aan onze pogin„gen, en geene bijdrage over hebben om dit ons werk te onder„steunen? Wij hopen betere dingen van u. Onze Roomschgezinde „landgenooten moeten onze deernis opwekken, omdat het zuiver „Evangelie der zaligheid voor hunne oogen verborgen gehouden „wordt, en wij zullen geene getrouwe rentmeesters bevonden worden, „indien wij den ons toebetrouwden schat niet tot hen brengen!„

Met enkele woorden willen ook wij besluiten. Het eerste geldt onzen „ijverigen vriend Krul„ en diens spijtig uiteinde als kolpolteur-evangelist der Evangelische Vereeniging voor Zeeland. Te voorzien was het; had hij ons geraadpleegd, alvorens die carrière te beginnen, wij zouden het hem voorspeld hebben; maar zóó spoedig reeds, na eene loopbaan van naauwelijks tien maanden, hadden wij het niet verwacht. Het is een treffend verlies voor de Evangelische Vereeniging; te meer, dewijl de jeugdige man waarschijnlijk reeds aanleerde en door oefening meer gemak en bekwaamheid voor zijne taak begon te verkrijgen, zoodat het moeite kosten zal, om bij den geringen voorraad van geleerde en geoefende kolporteurs-evangelisten, zijne plaats eerlang waardiglijk te vervullen.

Maar is het eigenlijk wel noodig, de plaats van Broeder Krul waardiglijk te vervullen? Daarover een tweede woord - tot Heeren Bestuurders der Vereeniging, die ons dit als hun voornemen te kennen geven en bij het bekomen van milde ondersteuning zelfs *meer dan éénen* kolporteur-evangelist willen aanstellen. Wij moeten hun dat plan als doelloos geheel ontraden. Broeder van Schelven heeft immers in die streken reeds „veel gearbeid"? zooveel zelfs, dat daardoor Broeder Krul in zijnen arbeid minder is geslaagd? En toch heeft Broeder Krul ook „niet weinig verricht"; veilig mogen zij het er derhalve voor houden, dat, zoo er iets ontbrak aan den arbeid van Broeder van Schelven, dit door de „niet weinige verrichtingen van Broeder Krul geheel is aangevuld. En nu zouden zij op den zoo bereiden akker des Heeren nogmaals laten zaaijen, en daartoe zelfs twee of meer nieuwe arbeiders willen aanstellen! Was dat niet onbezonnen? Of denken zij welligt wij zullen het nog eens beproeven, of wij ons Evangeliesch zaad kunnen doen vallen in de harten der trouwe Roomschgezinden? zouden zij dan nu reeds vergeten zijn, hoe Broeder Krul, als vrucht van zijnen ijver en zijne „niet weinige verrichtingen", en nog wel, nadat Broeder van Schelven vóór hem reeds „veel gearbeid" had; echter „*veel tegenstand*, *veel onverschilligheid*, *veel* „*verwaarloozing*, *veel vooroordeel*" ondervond? begrijpen zij dan nog niet, dat die harten voor *dat* zaad onvatbaar zijn? dat zij als eenige vrucht van dien vergeefschen arbeid slechts het antwoord zouden oogsten: „daar moet mijn Pastoor voor opkomen; ik ga „naar de kerk", of wel dat andere: „weet, dat ik Roomsch ster„ven zal"? Van welke zijde zij de zaak ook beschouwen, bij rijpe overweging, zullen zij zelven erkennen, dat zij gerustelijk de hand mogen aflaten van te zaaijen en dat hunne Protestantsche Christenen zich niet behoeven op te maken!

Eindelijk nog een derde en laatste woord - tot onze geloofsgenooten. — Voor ons is eenmaal in het Oosten het Licht opgegaan; 't is die heldere en eeuwige middagzon, die ons allen bestraalt met hetzelfde licht des geloofs. Maar, helaas! er zijn er die, gelijk het Evangelie zegt, „ziende niet zien", die, hoewel de zonnestralen hen van alle zijde omschijnen, niet dan duisternis en nachtelijk donker ontwaren. Voor hen is het altijd avond en,

om het duister te verdrijven, hebben zij een eigen licht ontstoken. Trotsch op dat avondlicht, beklagen zij ons; „hoe donker", roepen zij uit, „is het toch bij onze Katholieke landgenooten! „zij moeten onze deernis opwekken, omdat ons licht voor hen ver„borgen is; komt, laten wij ons licht verspreiden onder hen die „nog in het duister zijn!" —

Waarlijk zonder hen te benijden, en veeleer met medelijden, bezien wij even dat bont mengelmoes van allerlei licht, dat zij ons vertoonen. Daar zit de een met somber gelaat bij het even somber schijnsel der ouderwetsche kaars of schemerige nachtlamp; elders zitten anderen opgeruimder bij hunne meer moderne moderateur; weder anderen zien wij gezeten bij helder vlammend gas; zelfs zijn er, die toortsen en fakkellicht ontstoken hebben. Uitermate voldaan over hun eigen licht, hebben allen wat te zeggen op elkanders licht. De een merkt aan, hoe die kaarsen in de pijpen branden; een ander, hoe die lampen telkens gevuld moeten worden; een derde, hoe er wordt gemorst met de olie; een vierde weder, hoe scherp en nadeelig dat gaslicht voor de oogen is; een vijfde, hoe die toortsen en fakkels ieder oogenblik brandstichting dreigen; kortom, een ieder roemt zijn eigen licht als het beste. Wij, die dat alles gadeslaan, en bovendien nog opmerken, hoe flaauw en onzigtbaar bijna die lichtpuntjes zijn bij den lichtgloed onzer zon, wij kunnen dat tooneel van menschelijken hoogmoed niet lang aanschouwen; spoedig wenden wij het hoofd er van af, om met te grooter dankbaarheid op te zien naar de oorden des lichts, waar de heerlijke en eeuwige middagzon ons met hare hemelsche klaarheid verblijdt.

DE ZES GROOTE PROTESTANTSCHE ZENDINGGENOOTSCHAPPEN IN ENGELAND.

In de *Revue des deux mondes* van 1 Julij jl. geeft de heer Guizot in een tweede artikel over Sir Robert Peel en ter gelegenheid dat er sprake is van het Protestantsche zendingwerk op Taïti, eene

opgave van hetgeen het Protestantisme in Engeland voor de zendingen doet.

Ik heb voor mij liggen — zegt hij — de verslagen en begrootingen van 32 vrije Engelsche genootschappen tot voortplanting of handhaving van het Protestantisme in de wereld. Wanneer ik de hulpmiddelen en werkzaamheden van de zes voornaamste dier genootschappen voor 1846, het laatste jaar waarvan mij de feiten en cijfers naauwkeurig bekend zijn, zamentrek, dan bevind ik, dat de zes Engelsche Protestantsche zendinggenootschappen in den loop van dat ééne jaar voor hun werk ontvangen hebben 548,725 p. st. (13,718,125 fr.), en uitgegeven 527,408 p. st. (13,185,200 fr.). Zij hadden op dien tijd 1752 hoofdzendelingen, over heel de wereld verspreid, aan 't werk, met inbegrip van 16 bisschoppen, maar zonder de duizenden hulpzendelingen, school-onderwijzers, vermaners en andere Christelijke arbeiders van verschillende benamingen.

Die zes groote Engelsche zending-genootschappen zijn:

1. *Het Genootschap ter voortplanting des Christendoms*, in 1698 opgerigt. — Het had in 1846:

Inkomsten . . . 97,559 p. st. = 2,438,975 fr.
Uitgaven . . . . 93,550 p. st. = 2,348,750 fr.

2. *Het Anglikaansch Zending-genootschap*, in 1701 opgerigt. — Het had in 1846:

Inkomsten . . . 115,259 p. st. = 2,881,474 fr.
Uitgaven . . . . 93,846 p. st. = 2,346,510 fr.

Zijne zendingen zijn verdeeld over zestien diocesen, als:

Nieuw-Schotland. . . .	1	bisschop	43	zendelingen.
Nieuw-Brunswijk. . . .	1	"	35	"
Quebec..	1	"	53	"
Toronto.	1	"	90	"
New-Foundland.. . . .	1	"	27	"
Jamaica.	1	"	11	"
Barbados.	1	"	15	"
Antigua.	1	"	5	"
Guyana..	1	"	9	"
Calcutta.	1	"	13	"
Madras..	1	"	21	"

Ceylon.	1	bisschop	3	zendelingen.
Bombay.	1	"	2	"
Australië.	1	"	37	"
Nieuw-Zeeland.	1	"	3	"
Van Diemensland. . . .	1	"	11	"
Te zamen. . . .	16	bisschoppen	378	zendelingen.

3. *Het Zending-genootschap der Baptisten*, in 1792 opgerigt. — Het had in 1846:

Ontvangsten . . . 22,586 p. st. = 564,650 fr.
Uitgaven . . . . . 27,589 p. st. = 689,725 fr.

In werking 200 zendingposten en 150 zendelingen, met een groot aantal hulpzendelingen.

De Baptisten hebben daarenboven vier bijzondere zending-genootschappen, welke in 1846 een inkomen hadden:

van . . . 14,654 p. st. = 366,350 fr.
en eene uitgave van . . . 14,210 p. st. = 355,230 fr.

4. *Het Londensch Zending-genootschap*, in 1795 opgerigt. — Het had in 1846:

een inkomen van . . . 79,545 p. st. = 1,988,625 fr.
een uitgave " . . . 74,497 p. st. = 1,862,425 fr.

Het onderhield 70 statiën en 244 zendelingen.

5. *Het Anglikaansch Zending-genootschap voor Afrika en het Oosten*, in 1800 opgerigt. — Het had in 1846:

Ontvangsten . . . 106,059 p. st. = 2,651,475 fr.
Uitgaven . . . . . 96,662 p. st. = 2,416,550 fr.

Het onderhield 105 statiën en meer dan 600 zendelingen.

6. *Het Wesleyaansch Zending-genootschap*, dat zijne werkzaamheden in 1786 begonnen en in 1816 tot een geregeld bestuur gebragt is; het had in 1846:

aan inkomsten . . 112,823 p. st. = 2,820,575 fr.
aan uitgaven . . . . 112,056 p. st. = 2,801,400 fr.

Het onderhield 263 hoofdposten en 364 zendelingen, behalve nog een groot aantal hulp-zendelingen, onderwijzers, enz.

En sedert dien tijd is, merkt Guizot aan, de som der uitgaven

en het getal agenten van het Protestantsche zendings-werk in Engeland nog aanmerkelijk toegenomen.

In 'tzelfde artikel vonden we

EEN SCHOON WOORD VAN GUIZOT OVER DEN KATHOLIEKEN ZENDELING.

Na het werk der Protestantsche zendeling-huisgezinnen van de gunstigste zijde te hebben voorgesteld, vervolgt hij: „Ik haat de smalende vergelijkingen: niemand eerbiedigt en bewondert meer dan ik de Katholieke zendelingen, die gansch alleen in eene vijandige wereld gaan leven en sterven, met geen ander doel en geen andere vreugde dan de voortplanting van het Christelijk geloof, en met geen ander vooruitzigt bij hunnen harden en eenzamen arbeid dan het heil van eenige arme ongekende zielen en de kans van 't martelaarschap." — Hij is echter van meening, voegt hij er aan toe, dat het zendeling-huisgezin in zijne godvruchtige vlijt niet minder schoon en nuttig is dan de zendelingpriester in zijne vrome afgezonderdheid.

DE EENIGE MIDDELAAR.

(TER BEANTWOORDING DER TWEE BRIEVEN VAN DR. J. C. ZAALBERG [1]).)

II.

DE VERLOSSING VAN CHRISTUS, DEN EENIGEN MIDDELAAR.

Een enkele blik geworpen op de dwalingen, die in de eerste eeuwen des Christendoms werden verspreid, toont ons eene niet onbelangrijke bijzonderheid, die wij in aanmerking moeten nemen, waar wij beginnen te spreken over het eenige Middelaarschap van Christus, in zoover daardoor het werk beteekend wordt, dat Hij in de dagen zijns sterfelijken levens voltrok.

De dwaalleeraars namelijk, die meeningen omhelsden, welke strijdig waren met de regtzinnige leer over den Persoon van Christus, hadden ook over de door Hem

---

1) Ingezonden door Prof. J. C. H. Muré.

tot stand gebragte verlossing gevoelens, die tegen de Katholieke waarheden betrekkelijk die verlossing indruischten; zij, die den *Persoon* des Middelaars miskenden, door de ware verhouding der Goddelijke en menschelijke natuur in Hem te loochenen, miskenden ook het *werk* des Middelaars; en het kruis, waaraan Hij leed en stierf, omsloot voor hun oog niet meer dat Goddelijke geheim, wat het alleen inhoudt voor hem, die met geloovig hart voor dat kruis nederknielt, om den God der eeuwige liefde te aanbidden, die mensch worden en als mensch aan het hout van schande en smarten voor de menschen wilde sterven.

Derhalve zien we hen, die de ware menschheid des Heeren loochenden, het geheele verlossingswerk tot niet veel meer dan een onwaardig goochelspel verlagen; de loochenaars van Christus' Godheid konden in zijn lijden en sterven slechts het lijden en sterven zien van een mensch, of althans van een eindig persoon; zij miskenden derhalve de Goddelijke kracht en de oneindige waarde van het werk der verlossing.

Tallooze malen vinden wij dan ook in de geschriften der Kerkvaders, die de leer der Kerk tegen de dwalingen van Apollinaris, tegen Arianen, Nestorianen, Eutychianen [1]) verdedigden, de opmerking, dat eene valsche

---

1) De Arianen loochenden de Godheid des Woords, en bij gevolg die van het menschgeworden Woord, Jesus Christus; Nestorius loochende, — om *zijne* uitdrukking te bezigen, — de persoonseenheid van het Woord en den mensch Jesus; Apollinaris wilde aan Christus de geheele menschelijke natuur niet toeschrijven, daar hij in Hem geene redelijke ziel erkende; Eutyches eindelijk loochende in Christus de tweeheid der naturen. Voor de beide laatsten was Christus niet waarlijk mensch en verloor de verlossingsdaad haar wezen en hare werkelijkheid; voor Arius en Nestorius was Christus geen God en zijne verlossing was niet meer eene daad van oneindige waarde.

leer over Christus' verlossing een onvermijdelijk gevolg is van de valsche leer over zijne menschwording; dat, wie Hem bij zijne menschwording niet als den *waren* God-mensch aanbidt, ook in zijn werk niet het werk van den *waren* Godmensch kan erkennen.

En zeker is dit allernatuurlijkst.

Wat toch komt bij de beoordeeling van een door iemand verrigt werk meer in aanmerking dan de persoonlijkheid des werkers zelve? zij doet ons de kracht, den waren aard, het doel van zulk werk kennen; zij wijzigt, ja verandert niet zelden de hoedanigheid des werks zoozeer, dat wij verpligt zijn eene daad geheel anders te beoordeelen, naarmate zij door dezen of genen persoon wordt verrigt.

Is dit reeds zoo, waar het slechts verschillende menschen geldt, en toont het dagelijksche leven ons in duizend voorbeelden, hoe de persoon des werkers niet voorbijgezien mag worden bij de waardering van zijn werk, — veel meer zal die persoonlijkheid moeten op den voorgrond staan, waar wij de oogen opheffen tot het kruis van Christus, om het geheim der *daad* bij uitnemendheid, der verlossingsdaad, met den diepen eerbied des geloofs te beschouwen. Hier immers is de vraag niet slechts naar de meerdere of mindere kennis en volmaaktheden, naar de gezindheid en de bedoelingen van Hem, die de verlossingsdaad volbrengt; — wel zou het zelfs in dát geval verwardheid van opvatting en oppervlakkigheid verraden, als men den Persoon van Christus, waar het de waardering van zijn verlossingswerk gold, vergat en zeide: gij, die over den *Persoon* van Christus handelt, waar zijn *werk* moest ter sprake komen, gij wijkt van het onderwerp af en bedient u van eene „onedele krijgs-

list" [1]); — maar de vraag, die *hier* moet gedaan worden, is gewigtiger, oneindig gewigtiger: is Hij die aan het kruis stierf, die dáár de Middelaar was tusschen God en de menschen, is Hij een eindig wezen, of is Hij de oneindige God? Immers, is Hij God, dan heeft het door Hem verrigte werk *oneindige* waarde, omdat de waarde van elk werk rijst of daalt, naarmate de persoon die het doet, meer of minder verheven is; — is Christus slechts een eindig wezen, dan kan zijne verlossingsdaad nooit de kracht en de waarde eener *eindige* daad te boven gaan.

Door het geloof derhalve aan Christus' Godheid wordt zijne verlossing, zijn Middelaarswerk op aarde, eene *geheel éénige* daad. Evenals door dat geloof de *Persoon* des Middelaars op eene voor geen eindig wezen bereikbare hoogte staat, gelijk we vroeger aantoonden, zoo is ook het *werk*, dat de Middelaar in de dagen zijner aardsche omwandeling verrigtte, door datzelfde geloof boven alle mededinging verheven. Is Hij dus voor de Katholieke Kerk de éénige Middelaar, omdat in Hem de bemiddeling tusschen God en de menschen tot stand kwam, toen Hij de Goddelijke en de menschelijke natuur in de eenheid zijns Persoons deed bestaan, ook is Hij voor die Kerk de éénige Middelaar, omdat Hij ons verloste als Godmensch, d. i., als de Persoon, die God en mensch is. Zóó immers gaf Hij, naar de menschelijke natuur, zich zelven waarlijk over in den offerdood; maar, omdat Hij, die zijn leven aan het kruis offerde, een Goddelijk Persoon was, daarom werd zijn sterven de verlossing der menschen, daarom zijn offer het offer der eeuwige verzoening.

Op de vraag: „is Christus in zijn verlossingswerk

---

1) Zaalberg's twee brieven, bl. 63, 213.

onze Middelaar *als God* of *als mensch?*" antwoorden dan ook de Katholieke godgeleerden: niet enkel als God en niet enkel als mensch, maar als *Godmensch*, dat is, als de Goddelijke Persoon, in wien de Goddelijke en de menschelijke natuur, wel niet gescheiden, maar toch zonder vermenging of verwarring bestaan [1]).

Even noodzakelijk diensvolgens als de Katholieke Kerk in den Persoon van Christus den *eenigen* Middelaar aanbidt, erkent zij in de Verlossing het werk des *eenigen* Middelaars; de eene bemiddeling volgt uit de andere en is met de andere geheel één; en wie de leer der Kerk over de Menschwording en de Verlossing kent en die Kerk dan nog beschuldigt, van den Christus niet als éénigen Middelaar te erkennen in zijn werk op aarde, zou haar, wilde hij zich gelijk blijven, ook de meening moeten toedichten, dat een ander Goddelijk Persoon de menschelijke natuur had aangenomen; want, nog eens: zoolang er geen tweede Godmensch naast den éénen Godmensch staat, kan er ook geen tweede verlosser naast den éénen Verlosser staan; — zóó naauw en onafscheidelijk is de Godheid van Christus met zijn eenig Middelaarswerk verbonden.

Als wij nu vragen wat de taak eens middelaars is, dan antwoorden wij met den H. Thomas [2]), dat zij bestaat in het tot elkander brengen en vereenigen van hen, tusschen wie hij als middelaar optreedt. Christus nu is de Middelaar

---

1) Vgl. o. a. Perrone, *Comp.* Vol. II, pag. 90. Had de heer Zaalberg deze leer gekend, hij zou misschien voorzigtiger geweest zijn met zijnen onverstandigen uitroep op bl. 220: „*God* kan toch wel geen Middelaar tusschen *God* en de menschen zijn!" — De éénige Middelaar kan niet anders dan de *menschgeworden God* wezen.

2) *Summ.*, P. III, qu. XXVI, art. 1.

tusschen God en de menschen, die kinderen van gramschap en vijanden Gods waren geworden door de zonde. De regtvaardige God eischte voldoening voor de Hem aangedane beleediging en wilde, schoon in Hem deze wil niet volstrekt noodzakelijk was [1]), de zonden, die Hij aan de schuldigen zou kwijtschelden, niet ongestraft laten. De menschen echter konden zelf geene voldoening aanbieden, maar behoefden vergiffenis van schuld en straf. Christus treedt als Middelaar tusschen beiden op, geeft der Goddelijke regtvaardigheid de volkomene voldoening, en verdient voor de menschen de vergiffenis hunner zonden. Zóó heeft Hij, de Middelaar, God met de menschen, de menschen met God verzoend en hereenigd.

Zietdaar de Katholieke leer over de Verlossing in haar hoofddenkbeeld met alle eenvoudigheid voorgesteld; zietdaar het geheim des Kruises, dat geheim der regtvaardigheid en der liefde, waar de barmhartigheid en de waarheid elkander omhelsden, de regtvaardigheid en de vrede elkander kusten [2]): de strenge regtvaardigheid is dáár teedere liefde.

En als nu ons dankbaar hart het geheim der Verlossing overweegt, dan hooren wij het woord van troost en leven, dat God alléén kan spreken, dat woord, de eenige hoop der wereld, ons krachtig tegenklinken: met eene eeuwige liefde heb Ik u bemind [3]). Ja in Christus' Verlossings- en Middelaarswerk erkennen en verheerlijken wij het nooit te doorgronden geheim der goddelijke liefde [4]).

---

1) *Summ.* l. c. qu. I, art. 2. 2) Ps. LXXXIV, 11.

3) Jerem. XXXI, 3.

4) Gewoonlijk zeggen zij, die de leer der voldoening verwerpen, dat door die leer de Verlossing ophoudt het groote werk der Goddelijke liefde te zijn. Zoo riep de heer Z. uit in eene leerrede,

Van het kruis gaat eene stem uit: God is liefde [1]). Als wij knielen voor dat kruis, dan weten wij niets anders uit te roepen dan: God is liefde! en de hemel zelf heeft geene andere uitlegging van het verlossingsgeheim dan den onsterfelijken zegezang: God is liefde!

Immers in het licht zijner eeuwigheid zag God, dat de menschen, die Hij eens naar zijn beeld en zijne gelijkenis scheppen en, bij den rijkdom hunner verhevene natuur, met de veel verhevener gaven der bovennatuurlijke orde versieren zou, zich uit de armen zijner vaderliefde zouden trachten los te rukken en, met zondeschuld beladen, kinderen worden van gramschap [2]), wien het vreeselijk wezen zou in de handen te vallen van den levenden God [3]).

Maar menschelijke boosheid zou niet vermogen tegen Goddelijke liefde; de magt van het kwaad zou beteugeld worden en niet hare volle werking hebben; de zonde zou Gods beeld in den mensch niet uitwisschen; de toestand der zonde zou niet onveranderlijk, de straf der zonde niet onvermijdelijk wezen; — in één woord: het was Gods eeuwige en onveranderlijke wil [4]), dat voor den gevallen mensch verlossing dagen zou. Het eeuwig Woord des

---

welke hij den 19^{en} October dezes jaars hield, en waarin hij de kerkelijke leer der voldoening voorstelde om ze te verwerpen en te bestrijden: „Heilige Vader! Wat moet het U smarten, als men zóó Uwe gadelooze liefde in Christus miskent!" Bl. 2.

1) I Joan. IV, 16. 2) Eph. II. 3. 3) Hebr. X, 31.

4) Voor ieder die eenig denkbeeld heeft van Gods onveranderlijkheid, blijkt het, dat de voorstelling der voldoening en verzoening door Christus in dien zin, dat God *eerst* de zondaren haatte, maar *later* door Christus *bewogen* werd tot medelijden, en hen *begon* te beminnen, toen Christus zijn Offer bragt, eene even valsche als ongerijmde voorstelling is.

Deze voorstelling gaf de heer Z. in de inleiding zijner leerrede

Vaders zal de menschelijke natuur aannemen en vleesch worden, om in die natuur en in dat vleesch de Verlosser der menschen, de Middelaar tusschen God en de menschen te zijn. Hij zal door het Offer van zich zelven eene waardige voldoening brengen aan Gods regtvaardigheid, en de schuldige menschen zullen, gereinigd in zijn offerbloed, verzoend worden met God.

Deze beide waarheden liggen in de leer der Kerk over het *Offer* van Christus, waarin zijn Middelaarswerk op aarde wordt zaâmgevat en voltooid. Door dat Offer heeft Hij van den eenen kant, *voor ons aan God den Vader voldaan*, en van den anderen kant, *voor ons de regtvaardigmaking verdiend en eeuwige verlossing bewerkt; ons gered uit de magt der duisternis en overgebragt in zijn rijk* [1]).

Deze leer nu verkondigde reeds de Profeet Isaias, die, gelijk Hiëronymus zegt, eer eene verledene gebeurtenis schijnt te verhalen dan eene toekomende te voorspellen. Op Christus, zoo lezen wij in het verhevene LIII^ste^ hoofdstuk, op Hem heeft God ons aller ongeregtigheid doen neêrkomen en op Hem was de straf, die ons vrede bragt;

---

van 19 October, waar hij vroeg, of „God dan een Moloch is, die niet verzoend wil worden, zoolang Hij geen bloed heeft gezien?" (bl. 7); en in zijn tweeden brief bl. 217 zegt hij, dat God, volgens de leer van „Rome", „door het zien van het bloed zijns eigenen Zoons moest *bewogen* worden, om vergiffenis aan zondaars te schenken". Wel moet men weinig idee hebben van Gods volmaaktheden om zulke taal te kunnen spreken!

God immers, die met noodzakelijkheid het goed bemint en het kwaad haat en nooit verandert, wilde *eeuwig* ons verlost-worden van het kwaad, *ons* veranderen, *ons* overgaan van voorwerpen zijner gramschap tot kinderen zijner liefde; maar *even eeuwig* wilde Hij dit als gevolg eener bepaalde oorzaak, als afhankelijk van het genoegdoenend en plaatsbekleedend sterven zijns menschgeworden Zoons.

[1]) Conc. Trid. Sess. VI, cap. 7; Sess. XXII, cap. 1.

zij was op Hem om onze overtredingen, daar het God behaagd heeft Hem te verbrijzelen en met krankheid te slaan, omdat Hij onze krankheden op zich genomen en onze smarten gedragen heeft; want om onze overtredingen is Hij verwond, om onze zonden is Hij verbrijzeld geworden; onze ongeregtigheden heeft Hij, de Regtvaardige, gedragen en zijn leven tot offer gesteld voor onze schulden.

Zoo dan heeft God Hem, die geene zonde kende, voor ons zonde gemaakt [1]), om door Hem en door het bloed zijns kruises, alles wat op aarde en in den hemel is, met zich te verzoenen [2]); daarom heeft God, toen Hij de wereld met zich verzoenende was in Christus [3]), Hem, het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt [4]), gesteld tot zoenoffer door het geloof in zijn bloed [5]); voor onze zonden is Christus gestorven volgens de Schrift [6]), en voor allen gaf Hij zich zelven tot losprijs [7]); voor ons, om ons los te koopen van alle ongeregtigheid [8]) en ons te trekken uit de tegenwoordige eeuw, volgens den wil van God en onzen Vader [9]).

Maar is Christus ons Offer, is zijn bloed het bloed onzer verzoening, dan hebben wij ook de loskooping door zijn bloed, de vergiffenis der zonden [10]); dan weten wij dat wij zijn vrijgekocht, niet voor vergankelijk zilver of goud, maar voor het kostbaar bloed van Christus, als van een onberispelijk en smetteloos Lam [11]). Is Hij voor ons een vloek geworden om ons los te koopen van den vloek der

---

1) II Cor. V, 21. 2) Col. I, 20. 3) II Cor. V, 19.
4) Joan. I, 29. 5) Rom. III, 25. 6) I Cor. XV, 3.
7) I Tim. II, 6. 8) Tit. II, 14. 9) Gal. I, 4.
10) Col. I, 14. 11) I Petr. I, 18, 19.

wet [1]), en heeft Hij ons Gode gekocht in zijn bloed [2]), dan ook zijn wij in dat bloed gewasschen van onze zonden [3]), dan waren zijne smarten en zijne striemen genezing voor ons [4]), dan zijn wij geregtvaardigd in zijn bloed [5]), vrijgemaakt van de zonde [6]); dan heeft Christus' bloed ons gewcten gezuiverd van de werken des doods, opdat wij den levenden God zouden dienen [7]).

Wie zal nu, zonder allen eerbied voor Gods heilig woord te hebben afgelegd, het wagen eenen anderen Verlosser naast dien Eenigen te stellen, het Middelaarswerk van den Christus mede aan iemand anders toe te schrijven? Hij zou den Bijbel vertreden en doof moeten zijn voor de stem des Allerhoogsten.

Wie dit ook doen moge, de Katholieke Kerk niet. Neen, zij moge het Offer des kruises beschouwen, hetzij als het Offer *der voldoening aan God gebragt*, hetzij als het offer *tot ons heil en behoud opgedragen*, de Katholieke Kerk erkent in dat werk der Verlossing het eenige werk van den eenigen Middelaar Jesus Christus.

Men vergunne ons dit nog nader uiteen te zetten.

Onder het eerste opzigt is het Offer van Christus het *eenige* zoenoffer; zoo éénig, dat geen ander mogelijk is, gelijk *alle* Katholieke godgeleerden erkennen en bewijzen: Christus alléén *kon* bij den Vader voor ons volkomen voldoen.

Hooren wij den grootsten godgeleerde, den H. Tho-

---

1) Gal. III, 13. 2) Apoc. V, 9. 3) Apoc. I, 5.
4) Is. LIII, 5. 5) Rom. V, 9. 6) Rom. VI, 18.
7) Hebr. IX, 14.

mas [1]). De voldoening van iemand, die slechts mensch was, leert hij, kon niet genoegzaam zijn; de zonde immers tegen God gepleegd, bevat in zekeren zin eene oneindige boosheid, omdat zij de beleediging is der oneindige Majesteit. Daarom moest tot het geven eener volle voldoening de daad van Hem, die zou voldoen, eene oneindige kracht hebben, en dus de daad zijn van een Persoon, die God en mensch is.

Zoo zien wij dan bewaarheid wat wij bij den aanvang zeiden: de Persoon van Christus is van beslissenden invloed op zijn werk; zijn Middelaars*werk*, zijn *offer*, zijn *zoendood* valt geheel weg, waar men zijne Godheid niet erkent.

Vandaar dan ook dat de Groninger-school (evenals vroeger de Socinianen) en bepaaldelijk de heer Zaalberg dit hoofddenkbeeld in Christus' verlossing, *zijne plaatsbekleedende voldoening*, geheel loochenen; zóózeer toch hangt zij met zijne Godheid zamen, zoozeer veronderstelt zij een offer van *oneindige waarde*, dat zulke voldoening ongerijmd moet toeschijnen aan hem, die in Christus de *mogelijkheid* eener daad van oneindige waarde loochent. De heer Z. noemt de „leer der verzoening eens vertoornden Gods met de wereld", zonder omweg eene *dwaasheid* [2]).

---

[1]) *Summ.* P. III, qu. 1, art. 2, ad 2um. vgl. o. a. Perrone, *Comp.* vol. II, pag. 93, Liebermann, T. III, pag. 469.

[2]) Twee leerredenen over 2 Cor. V, 18—21. bl. 14. En omdat de Groningers deze dwaasheid, deze ongerijmdheid, „schaamteshalve niet openlijk den Apostelen durven aanwrijven, werpen zij, zegt de Bredasche predikant James, dien last op den breeden rug van den armen Anselmus", door namelijk de leer der voldoening als eene uitvinding der 11de eeuw voor te stellen. (*Een Blik geworpen op de Toespraak van* P. Hofstede de Groot, bl. 10.

Hem op dit punt te wederleggen en de waarheid der Katholieke leer te *bewijzen*, wordt hier niet gevraagd, en zou zelfs eene afwijking zijn van het onderwerp; genoeg is het te hebben aangetoond, hoe, volgens Katholieke leer, de Middelaar Christus, die door het offer van zich zelven Gods beleedigde eer herstelde, aan zijne regtvaardigheid voldeed en Hem met de wereld verzoende, waarlijk en noodzakelijk de *éénige* Middelaar is.

Beschouwen wij nu op de tweede plaats het Middelaarswerk van Christus, als *onze verzoening met* God, als het offer dat de wereld redde, als het sterven van den menschgeworden God, dat ons het leven gaf, dan is Christus wederom voor de Katholieke Kerk de geheel éénige Middelaar, buiten wien geen heil te vinden is en in wiens naam alleen wij moeten zalig worden.

Deze Katholieke waarheid zullen wij van twee kanten beschouwen; vooreerst: *dat Christus voor* ALLEN, — ten tweede: *dat Hij* ALLÉÉN *de Verlosser is* [1]).

1. Hij is de Verlosser voor *allen*, zoodat voor niemand in den strengsten zin, behoud, voor niemand regtvaar-

---

1) Deze beide beschouwingen zijn allernaauwst verbonden, zijn, om de termen der school te bezigen, niet anders dan de positieve en negatieve zijde van een en hetzelfde. Want als *alle* verlosten door Christus zijn verlost, dan is Hij *alleen* de Verlosser; en wederom: is Hij dit *alleen*, dan kan *niemand* verlost worden zonder Hem.

Dit dubbele gezigtspunt koos ik dan ook slechts, om op de twee hoofdaanvallen van den heer Z. achtereenvolgens te kunnen antwoorden; deze aanvallen waren: volgens de leer der Kerk is Maria heilig gemaakt zonder door Christus verlost te zijn, en dus is Hij niet *aller* Verlosser; — Maria verlost mede de wereld, en dus is Christus niet *alléén* de Verlosser.

diging en heiliging te vinden is, dan door Hem en in Hem.

Zoo is de uitdrukkelijke leer der Katholieke Kerk, die zij meermalen plegtig uitsprak. „Vastelijk gelooft, belijdt en leert de Kerk, spreekt Paus Eugenius IV, dat niemand, uit den man en de vrouw geboren, ooit bevrijd werd van de slavernij des duivels, dan door de verdiensten van onzen Heer Jesus Christus, den Middelaar Gods en der menschen, die den vijand des menschelijken geslachts door eigen sterven heeft verslagen, terwijl Hij onze zonden uitdelgde; die den toegang des hemels, welken de eerste mensch door eigene zonde voor zich en zijn geheel nageslacht gesloten had, weder geopend heeft" [1]).

Niet minder luid verkondigde de laatste algemeene Kerkvergadering deze Katholieke leer over den éénigen Verlosser toen zij den banvloek uitsprak tegen allen die „zouden beweren dat Adam's zonde, die door afstamming in alle menschen is overgegaan, door *eenig ander middel* kan worden weggenomen dan door de verdienste van den éénen Middelaar, onzen Heer Jesus Christus, die ons in zijn bloed met God heeft verzoend en ons regtvaardigheid, heiligmaking en verlossing geworden is" [2]). „Niemand kan regtvaardig zijn, leerde diezelfde Kerkvergadering, zonder dat op hem de verdiensten des lijdens van onzen Heer Jesus Christus worden toegepast" [3]); en wederom: „wie zegt, dat de menschen geregtvaardigd

---

1) In Bulla: *Cantate Domino.*
2) Conc. Trid. Sess. V, can. 3.
3) Sess. VI, cap. 7.

worden zonder Christus' regtvaardigheid, door welke Hij voor ons verdiende, die zij gevloekt" [1]).

Zoo dus omsluit de Trentsche Kerkvergadering *allen*, allen zonder *eenige* uitname, allen die ooit geleefd hebben, of nog het leven wachten. Daarom leert de Roomsche Katechismus, dat wij nooit mogen vergeten, „dat niet slechts die regtvaardigen, welke ná de komst des Heeren het licht zagen, maar ook die sedert Adam vóór Hem hadden geleefd, en die tot aan het einde der wereld toe zullen leven, door de weldaad zijns lijdens ter zaligheid komen" [2]).

Of nu de Katholieke Kerk haar geloof aan de *allen* omvattende en voor *allen* onmisbare kracht van Christus' verlossing duidelijker kon uitspreken, dan zij dit in de aangehaalde verklaringen deed, zal wel niemand, die niet alle opregtheid heeft afgelegd, willen of kunnen beweren. Gevloekt zij hij, zoo klinkt het doemvonnis der Kerk, die tot wegneming der erfzonde eenig ander middel durft aanwijzen, dan de verdienste des éénigen Middelaars; nog eens gevloekt, die een geregtvaardigde, een geheiligde zou willen noemen, die niet door Christus geregtvaardigd en geheiligd zou wezen.

En toch stelt men voortdurend als leer der Katholieke Kerk wat zij als dwaling vloekt; toch verwijt men haar dat ééne Heilige althans, en wel die, welke zij boven alle andere Heiligen vereert, *niet de verloste van Christus is*; dat Maria, om de woorden van den heer Z. te bezigen, „niet hare kroon aan de voeten des Verlossers behoeft neder te leggen", dat de tegen alle besmetting

---

1) Scss. VI, can. 10.
2) Cat. Rom. P. I, art. V, n. 10.

gevrijwaarde Moeder van Jesus, niet de verloste van Jesus is. Voor alle overige menschen, zegt men, is Christus, volgens Katholieke leer, de Middelaar, maar voor de smettelooze Maria is Hij het niet.

Bij het wederleggen der feestrede van den heer Z. werd op deze hoofdbeschuldiging tegen de Kerk vrij breedvoerig geantwoord; en, schoon men verwachten mogt, dat hij òf de toen gevoerde redenering zou aantasten, òf zijne valsche beschuldigingen laten varen, deed hij toch geen van beiden, maar oordeelde hij het voldoende, zijne aanvallen nog eens, en op heviger toon, te herhalen.

Na in mijn eerste opstel het wezen [1]) der Onbevlekte Ontvangenis te hebben uiteengezet (bl. 40—42), leidde ik twee groote gevolgen uit de *eigene* woorden af, waarin

---

1) Over het wezen der Onbevlekte Ontvangenis moest ik toen spreken, omdat de heer Z. in zijne feestrede getoond had dit niet te kennen; erger is het dat hij, ook na teregt gewezen te zijn, geene enkele schrede is vooruitgegaan. Want in zijne brieven bl. 169 herhaalt hij zijne vroegere woorden: „Maria zal, van het eerste ontwaken der levenskiem tot aan hare laatste levensure, vlekkeloos, rein en heilig, zonder smet of rimpel" geweest zijn. — Ieder nu die de termen des dogma's kent, weet ook, dat in de woorden van den heer Z. het *wezen* van Maria's Onbevlekte Ontvangenis niet is aangegeven, want, om slechts iets te noemen, door de gegevene omschrijving is Maria's reinheid niet van Christus' reinheid onderscheiden.

Bij die door mij afgekeurde, door hem op nieuw neêrgeschrevene bepaling, teekent hij dan aan: „Hoe de heer M., na het lezen dezer woorden nog op bitteren [?] toon verklaren durfde, dat ik niet gezegd had, wat eigenlijk de *Onb. Ontv.* zij, begrijp ik niet."

Dat de heer Z. dit *niet begrijpt*, is mogelijk; maar om die mogelijkheid uit te leggen, hebben wij ons zijne eigene woorden te herinneren, namelijk, dat „er menschen zijn, dien men honderdmaal bewijzen zal, dat zij onwaarheid spreken, en die toch telkens weder dezelfde onwaarheid verkondigen, ja ['t is echt!] er zelfs bij durven zeggen, dat zij nog nooit wederlegd is" (bl. 75).

het leerstuk over Maria's onuitsprekelijk voorregt vervat is, uit *de termen zelve*, waarin en waarin alléén het Katholieke geloof wordt uitgesproken; het eerste: dat Maria's heiligheid, door die uitspraak, zoo sterk mogelijk onderscheiden was van de heiligheid van Christus (bl. 42—44); het andere: dat volgens de termen dier uitspraak zelve, Maria in hare Onbevlekte Ontvangenis de verloste van Christus is (bl. 44—50).

Het eerste gevolg werd breeder ontwikkeld, toen ik in de eerste afdeeling van *dit* schrijven, over den Persoon des Middelaars sprak; het tweede moet nu ter sprake komen, omdat het onze taak is te toonen, hoe de Katholieke Kerk *niemand*, *ook niet Maria*, buiten de rij der door Christus verlosten stelt.

Als de heer Z. op bl. 166 over de Onbevlekte Ontvangenis van Maria en mijne redenering omtrent dat leerstuk begint te spreken, zegt hij, dat het onnoodig is die redeneringen op den voet te volgen. Het woord *onnoodig* is hier wel juist gekozen!! Waarom dan is dit onnoodig?

Omdat ik, antwoordt hij, niet veel anders deed dan „de *mogelijkheid* van zulk een wonder" betoogen; 't was dan ook „weêr eene *krijgslist* van mij de zaak op dit terrein te brengen, en de mogelijkheid te gaan verdedigen, waar hij de *werkelijkheid* bestreed". — Wat al verdraaijingen in zou weinig woorden! — Vooreerst: „ik heb (volgens den heer Z.) niet veel anders dan de mogelijkheid van zulk wonder betoogd". — Als 't waar is, dan beken ik ronduit, dat dit geheel en al buiten mijn weten en tegen mijn wil is geschied, en dat ik, ware zulk betoog mijn doel geweest, mij waarschijnlijk zou bepaald hebben tot het herhalen van het ééne woord des aarts-

engels: bij God is niets onmogelijk [1]). — Ten tweede scheen de heer Z. vergeten, dat hij in zijne feestrede niet eigenlijk de *werkelijkheid* der Onbevlekte Ontvangenis van Maria bestreed, maar sprak over de *verduistering des eenigen Middelaars* door de uitspraak der Katholieke Kerk over de Onbevlekte Ontvangenis, en dat ik dus moest aantoonen, gelijk ik trachtte te doen, dat door de woorden der uitspraak zelve zijne aanklagt wordt afgewezen.

Na deze eerste oneerlijkheden lezen we:

„Wat hij (zijn bestrijder) overigens zegt om te betoogen, dat Rome door dat leerstuk Christus niet miskent, is van dien aard, dat ik mij niet behoef te vermoeijen met eene omstandige wederlegging. De professor toont daar aan zulk eene schromelijke verwarring van denkbeelden te lijden, hij heeft zoo weinig begrip van de natuur en de verschijning van Christus, hij wart Oud- en Nieuw Testament op zulk eene zonderlinge wijze dooreen, hij toont zich zoo zeer vreemdeling in de schriften der Apostelen, ja [*en hierop komt eigenlijk de geheele eructatie neêr*], hij verwart op zulk eene onbegrijpelijke wijze den Zoon van God met de Godheid zelve [2]), — dat ik mij ontslagen reken [*dat is voor de derde maal gezegd op ééne bladzijde*] van de moeite om zulke verwarde redenen te wederleggen. 't Zou eene vruchtelooze poging zijn, iemand, die in zóó erge mate aan begripsverwarringen lijdt, tot helderheid te trachten te brengen."

Deze uitval wordt bl. 178 gedeeltelijk herhaald, en ook dáár is het hoogste punt mijner *begripsverwarring:* „de

---

1) Luc. I. 37.

2) Zie over dezen onzin bl. 230.

verwarring van *God* en *zijnen Zoon*", d. i. mijn geloof aan de Godheid van Christus.

Zelfverdediging tegen *zulken* aanval is hier evenzeer verboden als het terugbetalen met gelijke munt; ik verwijs eenvoudig naar mijne vroegere bladzijden. Ik sprak op die bladzijden niet anders dan de taal des Katholieken geloofs, en de waarheden die ik voorstelde, waren de grondslagen van 't Christendom: Christus' Godheid met hare noodzakelijke gevolgen. Niet slechts verwerpt de heer Z. die hoofdwaarheden; maar, gelijk de diepte der verachting, welke in zijne aangehaalde regelen spreekt, doet blijken, hij *verstaat* de taal des geloofs niet meer; de waarheid, wier goddelijk licht den geloovigen Christen bestraalt en van vreugde doet juichen, is voor den heer Zaalberg — eene „*begripsverwarring*" geworden, tegen welke hij in scheldwoorden uitvaart. Gescholden te worden strekt overigens niet altijd tot schande.

Maria's Onbevlekte Ontvangenis, gelijk die door de Katholieke Kerk geloofd wordt, doet niet alleen die H. Maagd niet ophouden eene vrijgekochte van Christus te zijn, maar maakt haar tot zijne verloste in zooveel te voller zin, als zij door haar voorregt meer dan eenig ander mensch in die verlossing heeft gedeeld. Zoo is het geloof der Kerk [1]), dat niet slechts afgeleid wordt uit hare geheele leer over erfzonde en verlossing, maar bepaald is uitgesproken in de leerstellige verklaring van

---

1) De heer Z. zegt van mij, dat het „bijna onmogelijk is, dat de heer M. *in goeden ernst* zou kunnen beweren", dat Maria zonder zonde ontvangen, *eene verloste door Christus is.* Hierop kan ik alleen zeggen, dat voor hem die *gelooft* — (de heer Z. moge er misschien anders over denken) zoowel huichelen als schertsen met geloofswaarheden, een gruwel is.

het geloofstuk over de Onbevlekte Ontvangenis. „Maria is van alle smet der erfschuld vrij bewaard gebleven *om wille der verdiensten van Christus Jesus, den Zaligmaker des menschelijken geslachts*"; zoo luidt het leerstuk; tot het *wezen* van dit leerstuk behoort dus de *verlossing van Maria door Christus*; en wie Maria onbevlekt ontvangen zou gelooven, en niet erkennen, dat dit voorregt haar *om wille der verdiensten van Christus Jesus, den Zaligmaker des menschelijken geslachts* werd geschonken, hij zou zich vergrijpen aan het geloof, in strijd wezen met de leer der Katholieke Kerk, ophouden Katholiek te zijn, evenzeer als hij, die de Onbevlekte Ontvangenis zelve loochende.

Dit afdoende bewijs, *de woorden des dogma's*, gaf ik ook vroeger, om het verwijt der feestrede te wederleggen: dat Maria, volgens Katholieke leer, niet meer eene door Christus verloste zou wezen. Toen konden we in de onwetendheid van den heer Z. eene, hoewel droevige, verschooning vinden van zijne, tegen de zonneklare waarheid in, gedane beschuldiging. Om echter in de *Brieven* het hernieuwen dier beschuldiging te verklaren, rest ons zelfs *die* verschooning niet meer; de leer der Kerk was immers blootgelegd; het dogma was in zijne *eigene termen* aangegeven; er was meer dan eens op aangedrongen, dat Maria's verlost-zijn door Christus tot de leer der Kerk en tot het *wezen* van 't leerstuk over de Onbevlekte Ontvangenis behoorde; — en wat doet de heer Zaalberg? „Krachtiger bewijzen had ik moeten bijbrengen, zegt hij, dan dat beroep op die ééne uitdrukking uit den uitvoerigen *Apost. Brief* van Pius IX, — [neen, gij wist beter; gij wist dat de aangehaalde uitdrukking tot het *leerstuk zelf* behoorde;] — „*om de verdiensten van Christus*

den Zaligmaker des menschelijken geslachts", eene uitdrukking, die er ja, in voorkomt, maar — niet veel meer schijnt te zijn dan een *beleefdheidsformulier*, dat men toch moeijelijk weglaten kon" (bl. 178, 179).

Hoe durfde de heer Zaalberg, na zulke, moeijelijk te verschoonen onwaarhedeu, aan het einde zijner *Brieven* de volgende woorden schrijven: „Ik ben overtuigd voor God en voor menschen, dat ik de waarheid, *de reine waarheid* gezegd heb" (bl. 221)??

De bewering derhalve dat Christus niet voor allen, bepaaldelijk niet voor Maria, de éénige Middelaar is, strijdt met de duidelijkste uitspraak der Katholieke leer; en de stem van elken beschuldiger wordt hier verdoofd door dat magtige woord, dat weinige jaren geleden in den tempel der eeuwige stad weêrklonk, om, van daar uitgegaan, door de geheele wereld te worden gehoord en door millioenen nagezegd.

Ja, *voor* ALLEN *is Christus de Verlosser*, voor ALLEN in zijn Middelaarswerk op aarde de éénige Middelaar; en nog eens herhalen wij het onherroepelijk vonnis der Trentsche Kerkvergadering: wie zegt, dat de menschen geregtvaardigd worden zonder Christus' regtvaardigheid, door welke Hij voor ons verdiende, die zij gevloekt!

Om nu door zulk vonnis niet verpletterd te worden en den zin van zulke leer der Kerk te kunnen vatten, moet men zeker een oneindig hooger denkbeeld hebben van het verlossingswerk des Heeren, dan hetgeen de heer Z. daarvan én in zijne feestrede én in zijne *Brieven* én vooral in zijne den 19 October gehouden leerrede heeft gegeven [1]). Want gaarne bekennen wij, dat de in zijn

---

1) Deze leerrede was de ontwikkeling der volgende woorden van

Persoon zoo diep verlaagde Christus van den heer Zaalberg op verre na niet bij magte is, het verlossings*werk* te verrigten, dat de Katholieke Kerk haren Christus toeschrijft. Dat werk is van oneindige kracht, en dus voor een eindig persoon te zwaar; is 't dan wonder dat de heer Z. de ware kracht der verlossing miskent, en het Middelaarschap van Christus in zijn werk op aarde tot den rang der *eindige* daden vernedert, — opdat het namelijk binnen het bereik blijve van zijnen eindigen Christus?

Want, waarlijk, de heer Z. miskent de kracht der verlossing. Terwijl de Katholieke Kerk voor niemand, van het eerste ouderpaar af tot aan den jongsten sterveling toe, een ander heilmiddel kent dan de verlossing des éénigen Middelaars [1]); terwijl zij al de Heiligen des Ouden Verbonds geregtvaardigd en gezaligd gelooft door den éénigen Middelaar Jesus Christus, in wien ze geloofden en wiens verdiensten te voren op hen werden toegepast, — kan de heer Z. zulke ontzettende kracht,

---

prof. Hofstede de Groot (*De Gron. Godg.*, bl. 181): „In 't licht der latere geschiedenis vooral, is ons dus deze dood des Heeren eene *openbaring* van Gods liefde, van Jesus volmaaktheid en van der menschen zonde, en wel eene openbaring van dit alles, welke de menschen voor hunne boosheid doet schrikken, Jesus grootheid leert bewonderen en Gods liefde gelooven, zoodat dit sterven en herleven van Gods Zoon aan de wereld eenen *schok* geeft en haar eene *opleiding* wordt, waardoor zij langzamerhand meer sterft voor het zinnelijke, aardsche leven en opstaat voor het geestelijke, hemelsche leven." Door deze voorstelling wordt het hoofdmoment in de Verlossing, de *uitdelging der schuld*, de eigenlijke *verzoening* weggecijferd, en de geheele verlossing gemaakt tot eene *openbaring* in Christus, en tot eene *opleiding* der menschen. — Deze aanmerking had ik ook tegen de feestrede gemaakt (bl. 11 vv.); daarvoor overlaadde de heer Z. mij (bl. 51) met — *scheldwoorden*.

1) Conc. Trid. Sess. V, can. 3; Cat. Rom. P. I, art. V, n. 10

zulken ongemeten omvang zelfs niet als mogelijk begrijpen. En hoe zou het sterven van een eindig persoon, dat slechts eene *openbaring* is en voor ons menschen eene *opleiding* wordt, het leven der genade en der eeuwigheid kunnen schenken ook aan hen, die vóór het geven dier openbaring hadden geleefd?

Dat ware te veel voor zijnen Christus! Derhalve lezen wij bl. 178: „Als (M.) opmerkt, dat Christus reeds vóór zijne verschijning op aarde als Verlosser werkzaam was, kan ik bij zulk eene verwarring van Oud en Nieuw Testament, bij zulk eene miskenning van de geheel eenige kracht der *aardsche* verschijning van Christus, bij zulk eene verwarring van *God* en zijnen *Zoon* [hij gevoelde toch dat het verlossingswerk van Christus volgens Katholieke leer, het werk van een God is!], niet anders doen, dan de schouders ophalen..... en verder gaan."

Dan, al tracht de heer Z. veertig eeuwen te onttrekken aan de werkingskracht des Verlossers, en de Heiligen, welke in die eeuwen leefden, los te scheuren uit de armen des eenigen Middelaars, hij kan toch de toonen niet doen sterven van het lied, dat in den hemel opstijgt *ook* uit den mond van de Zaligen des Ouden Verbonds, van het lied der dankbaarheid, aan Christus en aan Christus alléén door die twaalfmaal twaalfduizend toegezongen: Gij hebt ons vrijgekocht in uw bloed uit alle stammen en talen!

Het mag ons dan wel niet verwonderen, dat de heer Z., die „de schouders ophaalt", als men ook in 't Oude Testament geen anderen Verlosser erkent dan den eenigen Verlosser Jesus Christus, insgelijks uit zijne gewaande hoogte met een blik van verachting nederziet op de Katho-

lieken, die eene geheel reine Maria toch als Christus' verloste, ja als de edelste vrucht zijner Verlossing en de schitterendste parel zijner Middelaarskroon begroeten; — wel moet het elken onpartijdigen beoordeelaar hoogst bevreemdend, en hoogst laakbaar voorkomen, dat de man, die zelf de kracht en den omvang van Christus' Middelaarswerk zoo miskent en verkleint, aan de Katholieke Kerk miskenning en verlaging van dat Middelaarswerk durfde ten laste leggen 1).

2. Is dan Christus in zijne Verlossing de éénige Middelaar, omdat niemand hoegenaamd verlossing kan vinden

---

1) Dat de heer Z. het Middelaarschap van Christus in het werk der Verlossing *verkleint*, heb ik ook in mijn eerste schrijven tegen hem aangevoerd. De Eerw. heer Frentrop had in zijne „Leerrede over I Tim. II, 5" gezegd, dat „de Hervorming het Middelaarschap van Christus *overdrijft.*" De heer Z. heeft van dic dubbele veroordeeling partij getrokken, om aan wie niet beter wist, te doen gelooven, dat zijne twee bestrijders met elkander in tegenspraak waren (bl. 51). De kunstgreep echter, waarvan hij zich zeer onbehendig bediende, was al te nietig. Tot *tegenspraak* immers zou volgens de regels der logica (ook volgens die van den heer Z., waarvan hij bl. 40 zoo hoog opgaf??) hier vereischt worden, dat over *hetzelfde* strijdige uitspraken door den Eerw. heer F. en mij waren gedaan; en dat dit niet het geval is geweest, zal, vertrouw ik, zelfs de heer Z. wel hebben ingezien.

De Eerw. heer F. immers zeide op bl. 21, dat Christus' Middelaarschap overdreven wordt door „de stelling, dat elke tusschenkomst en voorspraak van aardbewoners of hemellingen den eenigen Middelaar krenkt"; en dit heb *ik* met andere woorden meermalen beteekend, toen ik Z.'s feestrede wederlegde. *Zulk* overdrijven is overigens juist het gevolg van het *verkleinen* van Christus' Middelaarschap. — *Ik* sprak bl. 11 vv. over het verkleinen van Christus' Middelaarschap door de voorstelling der Groninger-school, die in zijn sterven geen *zoendood*, *zoenoffer*, *offerdood* erkent, maar het beperkt tot „eene openbaring van Gods liefde, van Jesus' volmaaktheid, van der menschen zonde" enz. De Eerw. heer Frentrop en *alle* Katholieken noemen met mij *die* voorstelling eene *ergerlijke verkleining* van Christus' Verlossing en Middelaarschap.

buiten Hem, ook is Hij de éénige Middelaar Gods en der menschen, omdat Hij alléén de Verlosser is, omdat Hij alléén de groote verzoening aanbragt, Hij alléén voor ons regtvaardiging en heiliging verdiende, Hij alléén ons onttrok aan de magt der zonde en aan de slavernij des duivels, ons tot kinderen Gods herschiep en erfgenamen maakte van het Koningrijk der hemelen, welks eeuwige poorten Hij alléén heeft ontsloten; — dit is de andere kant der Katholieke waarheid, welke wij (bl. 336) aangaven en thans nader moeten toelichten.

Deze waarheid nu volgt noodzakelijk en onmiddellijk uit de reeds besprokene; want als *alle* menschen de verlossing behoefden, dan kan geen hunner naast Christus staan, om gelijk Hij, Verlosser der menschheid te zijn. Daarenboven: 't was niet mogelijk dat een ander dan Hij de zonde verwon, daar immers Hij alléén van nature onzondig was, en, *ook als mensch*, niet een ander behoefde, die Hem aan de besmetting onttrok of daartegen voorbehoedde; — Hij slechts alléén *kon* door eigene kracht den kop der helsche slang verpletteren [1]) en den vorst der

---

1) Dat Christus dit doen zou, beloofde God onmiddellijk na den val onzer stamouders, die toen reeds werden gespaard en den gedreigden dood niet aanstonds stierven, om wille der verdiensten van den éénen Middelaar. In den Hebreeuwschen grondtekst lezen wij dan ook, dat *het zaad der vrouw*, Jesus Christus, den kop der slang zal vertreden. De Grieksche LXX vertaalde in denzelfden zin, schoon niet grammatiesch juist.... τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν. De Latijnsche Vulgata geeft: „zij (de vrouw) zal uwen kop vertreden". Deze vertaling nu komt *volgens de letter* niet met het Hebreeuwsch overeen; maar in *Katholieken zin* verstaan, — en de *Katholieke* vertaling des Bijbels mag toch niet anders verstaan worden, — zegt zij wel iets *anders* dan - maar niet iets *strijdigs* met den grondtekst. De *vrouw*, Maria, vertrad den kop der slang, door de Moeder te zijn van het beloofde zaad;

zonde overwinnen, Hij, die als mensch niet langs den gewonen weg van Adam afstamde en dus onder geen opzigt kon begrepen zijn in den vloek, tegen den eersten zondaar en zijn geheel nageslacht uitgesproken; slechts Hij eindelijk *kon* door zijn sterven het leven terugschenken aan de wereld, omdat Hij alléén zijn leven, dat Hem door niemand ooit kon ontnomen worden, met vrijen wil aflegde [1]), omdat dus *zijn* sterven alléén geen zwakheid, geen bezwijken was, maar hoogste *daad* en oneindige kracht.

Wat ik hier zeg heeft, ik beken het, geene waarde in de oogen van den heer Z., en met minachting zal hij het hoofd schudden en de „schouders ophalen" bij zulke „begripsverwarring", vooral bij zulke „verwarring van den Zoon met de Godheid"; want voorwaar, al de voor-

---

ook vertrad zij den duivel en overwon zij de helsche slang, gelijk ieder regtvaardige, schoon in mindere mate dan zij, den boozen vijand overwint en vertreedt. Want wij zullen toch wel in den sterksten zin op Maria mogen toepassen, wat de Apostel Joannes aan de jongelingen der eerste Kerk schreef: „gij hebt den booze overwonnen, gij zijt sterk en hebt den booze overwonnen" (I Joan. II, 13, 14); en van haar zeggen wij zeker niet ten onregte, wat de hemelsche stem der Openbaring den martelaren toeriep: „gij hebt de oude slang, die duivel en Satan heet, overwonnen, door het bloed des Lams" (Apoc. XII, 9, 11)! Want *door het bloed des Lams*, niet door eigene kracht, heeft ook Maria den duivel verwonnen en den kop der helsche slang vertreden.

Z.'s geleerde, met Hebreeuwsche letters opgesierde noot op bl. 200 had dus kunnen gemist worden; als hij echter eene met den tegenwoordigen grondtekst der H. Schrift niet overeenstemmende vertaling der Vulgata voor *de erkende, openlijke leer* [!] *en geloofsbelijdenis* [?!] *der geheele Roomsche Kerk* uitgaf, en die woorden met *groote letters* liet drukken, dan kunnen wij daaruit niets anders lezen, dan dat hij niet juist schijnt te weten, wat in „de Roomsche Kerk leer en geloofsbelijdenis" is.

1) Joan. X, 18.

regten die wij zoo even den Christus toekenden, zijn de onafscheidbare gevolgen zijner Goddelijke natuur, die met de menschelijke in één Persoon bestond; en ook hier wordt het weder bewaarheid: dat het *werk* des Middelaars in allernaauwst verband staat met zijnen *Persoon*; en ook hier, waar het onze verlossing, ons eeuwig heil in Christus geldt, herhalen wij, wat wij reeds eenmaal zeiden: als Christus geen God is, dan is de leer der Katholieke Kerk ijdel, ijdel ook ons geloof!

Maar wat een noodzakelijk gevolg is van Christus' Godheid, en wat daarom reeds de leer der Katholieke Kerk *moet* wezen, verkondigt zij daarenboven onophoudelijk: „Christus *alléén* is voor ons zonde geworden, dat is, Offer voor onze zonden" [1]; — „Hij die onze regtvaardigmaking verdiende (*causa meritoria*), leert de Kerkvergadering van Trente, is Gods beminde, Eengeboren Zoon, onze Heer Jesus Christus, die, door zijn heilig lijden aan het kruishout de regtvaardigmaking verdiende" [2]. En leert de Kerk niet elken dag dat Christus alléén onze Verlosser is, als zij hare gebeden sluit met een beroep op Hem, die gezegd heeft: al wat gij den Vader in mijnen naam zult vragen, zal Hij u geven [3], als zij hare priesters met gebogen hoofd tot God doet bidden, *door Jesus Christus uwen Zoon?* als zij in den grootschen lofzang harer dankbare vreugde, eensklaps de toonen der blijdschap onderbreekt door smeekgebed, en den eenigen Verlosser, die „den prikkel des doods overwon en den geloovigen het rijk des hemels ontsloot",

---

[1]) Symb. fidei Conc. Tolet. XI, gehouden in 675 en later door Pauselijke uitspraak authentiek verklaard.

[2]) Conc. Trid. Sess. VI, cap. 7.

[3]) Joan. XV, 16.

op gebogen knieën toeroept: „U derhalve smeeken wij, kom uwe dienaren te hulp, die Gij door uw dierbaar bloed hebt vrijgekocht" [1])?

En niet slechts door hare priesters en bij hare openbare plegtigheden predikt zij haar geloof in den éénen Verlosser, maar ook leert zij ieder harer kinderen in het geheim van hun stil gebed de éénige verdienste, de éénige kracht huns Redders, huns Middelaars verkondigen. Als de Katholiek aan het einde van elken dag het hart ten hemel verheft, niet, gelijk de heer Z. het voorgaf, „als een *dienstknecht*, die des avonds tot zijnen *Heer* gaat om het *verdiende* loon (bl. 19), maar om met de droefheid des berouws vergiffenis te smeeken voor de overtredingen van dien dag, dan spreekt hij het gebed, dat reeds zijne Katholieke moeder hem leerde stamelen: ik vraag U ootmoedig vergiffenis *om de verdiensten van Jesus Christus.* En als hij dan, bij den blik op het kruis van dien Jesus, het vertrouwen in zijn hart voelt verlevendigen, en opziet naar den hemel, waar zijn Verlosser hem eene plaats bereidt [2]), dan spreekt hij dat onwankelbaar vertrouwen biddend uit: ik hoop dien hemel en zijn eeuwig leven en al wat mij noodig is om hem eens te bezitten, *door de verdiensten van Christus.*

Éénig ja is het aardsche Middelaarswerk van Christus, éénig zijn aanbiddelijk offer, zijne heilige verzoening, zijne oneindige verdiensten. Geen heil voor ons dan in Christus, geen heil ook dan in Christus alléén.

Heeft de heer Z. nu deze leer der Katholieke Kerk gekend, of was het enkel onwetendheid, toen hij haar

---

1) De lofzang: *Te Deum laudamus.*
2) Joan. XIV, 2.

(bl. 88) verweet, dat zij den Christus niet „onverdeeld en van heeler harte als den éénigen Middelaar begroet" dáár waar door zijn Middelaarschap de door het bloed zijns kruises tot stand gebragte verlossing beteekend wordt? — dat de Kerk „Hem *zelfs in dit opzigt* zijne Moeder [een schepsel! eene door Hem verloste!!], en dat *hoe langer zoo meer* [?] ter zijde geeft"? — dat Hij „zijn werk als Heilaanbrenger *op aarde* met geen ander (ten zij met zijne Moeder!) deelt"?

Naauw voorzeker was de band, die Jesus' heilige Moeder met haren Zoon vereenigde, ook toen die Zoon aan het bloedig kruishout hing en de wereld verloste; onnaspeurlijk diep is de verborgenheid van Golgotha's geheimenis, waarin ook Maria werd opgenomen; verheven en heilig is dáár het werk der nieuwe Eva [1]), zóó heilig en zóó verheven, dat wij den loochenaar van Christus' Godheid en bijgevolg miskenner van de ware kracht zijner offerdaad, misschien van kwade trouw moeten vrijspreken, als hij in zijne § *Maria nevens, ja op de plaats van Christus gesteld* (bl. 196—204), gedurig het werk, dat de Katholieken aan Maria onder het kruis toeschrijven, verwart met het eenige Middelaarswerk van haren Goddelijken Zoon.

Één gewigtige waarheid moeten wij hier vermelden, waar we van Maria's medewerking bij de verlossingsdaad van Christus gewagen: zij werd tot die medewerking in staat gesteld door de verdiensten des Godde-

---

1) De heer Z. ergerde zich dikwijls in de voorstelling, waardoor Maria, als tweede Eva, naast Christus, den tweeden Adam, wordt geplaatst. Die voorstelling is overigens allergewoonst bij zeer vele oude Kerkvaders, o. a. bij Justinus en Irenaeus; ook bij Tertulliaan.

lijken Offers, dat zij hielp opdragen. Hare medewerking immers was eene daad van verhevene deugd en verhevene kracht; hoe zou zij dan die daad hebben geoefend zonder de kracht die Christus alleen kan instorten? zonder de genade, die de Verlosser door zijn sterven ook voor haar verdiende? Tot *elk* heilig werk immers, hoe gering het moge schijnen, is die genade volstrekt noodzakelijk [1]); dus ook tot elke medewerking in de orde des heils; derhalve, in den hoogsten zin, tot die medewerking, welke wij aan Maria toeschrijven, als zij stond onder het kruis van Christus. Al wat zij dáár deed, vermogt zij slechts krachtens de genade, die door Christus werd verdiend.

En is nu haar werk in het uur van Christus' sterven niet een geheel bijzonder, geheel éénig werk?

Christus was aan het kruis het Offer: Maria de *Moeder* van Hem, die zichzelven in den dood overgaf; want Christus is naar de menschelijke natuur even waarachtig Maria's Zoon, als Hij naar de Goddelijke natuur de Zoon is des eeuwigen Vaders. Daarom stond Maria naast het altaar, waarop het bloedige offer des Nieuwen Verbonds werd geslagt, om het vonnis [2]) te onderschrijven, door den hemelschen Vader tegen zijnen en haren Zoon geveld; zij immers, die vroeger hare verhevene plaats bij het verlossingswerk aanvaardde door de oefening der nederigste gehoorzaamheid: „zie de dienstmaagd des Heeren, mij geschiede naar uw woord" [3]), zij sprak ook zeker bij de voltooijing harer taak in den zin der

---

1) Conc. Trid. Sess. VI, cap. 16; can. 2, 22, 32.

2) Dat de Groninger-school dit denkbeeld ten eenenmale verwerpt, is vroeger opgemerkt.

3) Luc. I, 38.

woorden, die Bossuet 1) haar in den mond legde: „omdat Gij het wilt, o mijn God! stem ik toe in den smaadvollen dood, waaraan Gij den Verlosser overgeeft; Gij veroordeelt Hem, ik onderschrijf het vonnis: Gij wilt de zondaren behouden door den dood van onzen onschuldigen Zoon; dat Hij dan sterve, opdat de menschen leven!"

Zoo was de wil der gehoorzame Maria één met dien van God en den Zaligmaker; en omdat die gehoorzaamheid eene vrije daad van Maria was, zeggen wij Katholieken, dat zij mede-offerde op den kruisberg, dat ook zij haren Zoon overgaf in den dood voor het heil der wereld, dat zij, in één woord, medewerkte bij de Verlossing der menschen door Christus, gelijk zij medegewerkt had bij de Menschwording van Gods ongeschapen Woord. In denzelfden zin zegt Bossuet in zijne bovenaangehaalde feestrede, als hij gevraagd heeft, of het geene wreedheid was, dat Christus de teederste der moeders riep om getuige te wezen van zijne smarten, die ook voor haar hart het zwaard der folterende droefheid waren: „Zij moest zich aan de liefde des eeuwigen Vaders aansluiten; hun beider Zoon moesten zij, in overeenstemming van wil, ter dood overleveren" 2).

Zoo stond Maria onder het kruis als Christus' Moeder; ook was zij daar, volgens de voorstelling der oude Vaders, de vertegenwoordigster der wereld. De met schuld beladen

---

1) Sermon pour la fête du Rosaire, Premier point.

2) Deze woorden van Bossuet citeerde ook Z. bl. 197; maar, behalve dat hij ze buiten verband stelt, vertaalt hij het Fransche *il falloit* door het niet alleen hier veel te sterke, maar zinveranderende en zinbedervende *het was noodzakelijk;* en *d'un commun accord* door *in gemeenschappelijk* OVERLEG; alsof er tusschen God en Maria iets te *overleggen* viel!!

wereld had van zich zelve geen zoenoffer, maar ontving het van God in Christus; en Maria staat bij het altaar der eeuwige verzoening om met onbesmette handen het driewerf heilige Offer in naam der geheele wereld Gode op te dragen; maar bij die opdragt spraken de tranen, waarmede zij het Offerlam aanzag, met meer dankbaarheid dan ooit ons hart kan vervullen: *ook voor mij*.

Deze twee punten nu wilde ik hier slechts even aanstippen. Jesus aan het kruis, en Maria aan de voeten van het Lam: dat geheim te *doorgronden* behoort niet tot mijn onderwerp en zou, — waartoe het niet gaarne erkend? — mijne krachten ver te boven gaan. Maar, hoe mateloos het lijden dier Moeder van smarten was, en hoe heerlijk de glorie schitterde om die Koningin der Martelaren, — Jesus Christus alléén was het Offer der verzoening voor de wereld, en juist op den feestdag aan Maria's Weeën gewijd, bidt de Kerk: het heil der Zaligen, die *gelukkige vrucht van Jesus' lijden* te mogen verdienen, *door de verdiensten van Jesus' dood* [1]). De waarde, de werkingskracht, in één woord, het geheele wezen van Christus' lijden en sterven hing, onder hoegenaamd geen opzigt, af van Maria's medewerking; Hij alléén heeft als Middelaar voor de zonde der wereld geleden; Hij alléén is tot hare verlossing gestorven [2]).

De heer Z. moge dan profeteren: „Het *zal* en *moet* de algemeene leer der kerk worden, dat Maria ook als Middelares voor de zonde der wereld *geleden* en tot hare verlossing *gestorven* is"; hij moge zulke leer „het *nood-*

---

[1]) Orat. et Secr. Miss. in festo VII Dolorum.

[2]) Vgl. o. a. de gebeden der Kerk op Palmzondag en in de Goede week.

zakelijk gevolg van Maria's *Onbevlekte Ontvangenis*" heeten en nog eens voorspellen, dat „de *reeds aanvankelijk vervulde* profetie van den beroemden Duitschen hoogleeraar Jul. Muller, dat Maria's „*lijden, volgens Katholieke leer, eene genoegdoenende en verzoenende kracht heeft, niet enkel op grond der verdiensten van Christus, maar door zich zelf*", meer en meer *zal* en *moet* in vervulling komen" (bl. 198): — de heer Zaalberg, professor Muller, en allen die de Katholieke leer miskennen en lasteren, zullen immer hun onmagtig roepen hooren wegsterven bij den dondergalm, waarin het doemvonnis der Kerk over de wereld henen rolt: wie zegt dat de menschen kunnen verlost worden door eenig ander middel dan door de verdiensten van den éénen Middelaar, onzen Heer Jesus Christus, die zij gevloekt [1])!

---

[1]) Om tegen deze leer der Kerk een en ander te kunnen inbrengen, verzamelde de heer Z. vooral in zijne § *Maria nevens, ja op de plaats van Christus gesteld*, volgens gewoonte, eene menigte citaten. Ik zou er van zwijgen, als hij niet een bijzonder gewigt had gehecht aan de citaten uit een boek, dat niet lang geleden door prof. Oswald van Paderborn werd geschreven, en *Dogmatische Marialogie* ten titel voerde. „Oswald, zegt Z. bl. 199, is geen onbeduidend privaat persoon, maar *hoogleeraar in de godgeleerdheid.* Hij onderwijst dus tal van jeugdige geestelijken in dien geest. Wat moet daarvan worden voor uwe Kerk?" — De Eerw. heer Frentrop had vroeger reeds te regt opgemerkt, dat de Kerk de schuld niet draagt van de persoonlijke denkbeelden van prof. Oswald. De heer Z. „*houdt echter het tegendeel vol*"; de Kerk duldt wél zijne Marialogie, de Kerk keurt dat niet af (bl. 200); „iedereen mag de Kerkleer over de *uiterste* grenzen *overdrijven*" (bl. 72).

Hiertegen zullen wij alleen inbrengen, dat het dagblad *l'Univers*, reeds vóór het verschijnen van Z.'s *éérsten* brief ons mededeelde, hoe de *Dogmatische Marialogie* van prof. Oswald bij dekreet van 6 Dec. des vorigen jaars te Rome *veroordeeld* en op de lijst der *verbodene boeken* geplaatst werd. En toen de heer Z. schreef, dat

Het verlossingswerk van Christus, gelijk de Katholieke Kerk dit verstaat en leert, is dan waarlijk het werk van den éénigen Middelaar. Christus alléén was het Offer, dat de volkomene voldoening schonk aan den beleedigden God; Hij alléén was het Offer voor het behoud der wereld, want én voor *allen* droeg Hij zich zelven aan God op, zoodat niemand, ook de smettelooze Maria niet, regtvaardig en heilig wordt dan door Hem; én *alléén* was Hij het behoud der wereld, zoodat, in den strengsten zin, geen mensch zijne verlossing aan iemand anders te danken heeft dan aan Christus.

Voor wij nu een einde maken aan de beschouwing, waaraan deze tweede afdeeling werd gewijd, moeten wij nog eens den blik slaan op het aardsche leven des Verlossers.

Wij hebben tot hiertoe alleen gesproken van den Middelaar, die, tegelijk Priester en Offer, zich zelven Gode ter voldoening, ons ter verlossing slagtoffert, en wij deden zoo, omdat op het bloedige altaar des kruises het verlossingswerk in den eigenlijken zin werd verrigt en voltooid, omdat de zoendood des Heeren het middenpunt is van zijn geheel Middelaarsleven, niet slechts voor zoover dat leven besloten was binnen de dagen zijner sterfelijkheid, maar ook voor zoover het meer dan eindigen duur omvat. Want het Lam werd ter slagting geleid [1]),

---

prof. Oswald «de toekomstige leeraren en priesters der kerk in zijn *nieuwe* Evangelie blijft opvoeden» (bl. 200), had de hoogleeraar te Paderborn reeds lang zijne dwalingen ingezien, verworpen en daarvoor herstel gedaan. — Vlg. *de Katholiek*, Dl. XXX, bl. 302. Wederom kan men uit deze kleinigheid oordeelen over het gewigt, dat men te hechten hebbe aan sommige citaten des heeren Zaalberg.

[1]) Is. LIII, 7.

en aan het kruis is Christus het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt; maar dat Lam is geslagt van de grondlegging der wereld af [1]), en ook in de eeuwige glorie des hemels staan de ouderlingen om den glorietroon , en in 't midden van dien troon staat wederom het Lam, als geslagt [2]).

In betrekking echter tot ons tegenwoordig onderwerp moeten wij bepaaldelijk opmerken, dat Christus' hoogste en eigenlijke verlossingsdaad toch niet kan gescheiden worden van al de overige daden zijns sterfelijken levens; of liever, dat alles wat Hij, van het oogenblik zijner menschwording af tot aan zijn stervensuur toe, verrigtte, tot zijn groot Middelaarswerk behoorde.

Op de eerste plaats was het *geheele* aardsche leven van Christus een leven van lijden en gehoorzaamheid, en daardoor een *altoos* opgedragen offer. Bij zijn eerste intreden immers in de wereld sprak Hij reeds dat ontzaggelijke: *zie Ik kom* [3])! omdat van dien stond af zijne zelfopoffering een aanvang nam; en de zuchten van Bethlehems sprakeloos kind waren het begin des lijdens, dat drie en dertig jaren lang tot voldoening en verzoening gedragen, en toen, bij het klimmen der smart, in den dood geëindigd werd.

Tot het aardsche leven des Middelaars behoort verder zijn werk als Profeet. De vroege voorlooper des Heeren, die als Verlosser des Joodschen volks uit eene tijdelijke slavernij, Hem voorbeduidde, die eens niet een volk, maar de wereld redden zou uit de slavernij des eeuwigen

---

1) Apoc. XIII, 8.
2) Apoc. V, 6.
3) Ps. XXXIX, 8; Hebr. X, 7.

doods, had in de laatste dagen zijns levens in de verre toekomst Hem begroet en aangewezen: „eenen Profeet zal God de Heer u opwekken uit uw volk en uit uwe broeders, gelijk Hij mij heeft opgewekt; Hem zult gij hooren in alles wat Hij tot u spreken zal" [1]). De goddelijke *waarheid*, die Christus openbaarde, Gods woord, dat Hij, het menschgeworden woord zelf, in menschelijke taal der wereld deed vernemen, was onze bevrijding [2]), was het licht dat de duisternissen verdreef van den nacht der dwaling, en allen die in de wereld komen, deed wandelen in hemelsche klaarheid. De eeuwige *wet* die Christus, als magthebbend Wetgever [3]) kwam vervullen, ook door ze tot ongekende volmaaktheid op te voeren [4]), maakte de menschen vrij van den ijdelen wandel, naar vaderlijke overlevering [5]), en werd hun de getrouwe gezellin, op den engen weg, die ten leven voert.

Die weg zal moeijelijk te bewandelen zijn, want niemand is Christus waardig en kan zijn leerling wezen, dan die alles verlaat, het kruis opneemt en Hem volgt [6]); maar bezwijken zal Christus' leerling niet, omdat hij in lijdzaamheid het aangewezene strijdperk binnentreedt, opziende tot den Voorganger en Voleinder des geloofs, tot Jesus [7]), die zelf ons wilde voorgaan en in alles beproefd worden [8]), opdat Hij ons een *voorbeeld* zou nalaten en wij zijne voetstappen zouden volgen [9]).

Behoorden dan de openbaring der goddelijke waarheden, de afkondiging van 's Heeren wetten, tot welker onder-

---

1) Deut. XVIII, 15, 18; Act. Ap. III, 22.
2) Joan. VIII, 32. 3) Matt. VII, 29.
4) Matt. V, 17—19, 21, 27, 33, 38. 5) I Petr. I, 18.
6) Matt. X, 38; Luc. XIV, 33. 7) Hebr. XII, 1, 2.
8) Hebr. IV, 15. 9) I Petr. II, 21.

houding Christus door eigen voorbeeld ons aanspoorde, tot zijn verlossingswerk en zijn Middelaarsleven op aarde: óók in die schitterende teekenen zijner almagt, welke het verbaasde volk deden uitroepen, dat een groot Profeet in hun midden was opgestaan en God zijn volk had bezocht [1]), was Hij de Verlosser der wereld. Zeker drukten de wonderen welke Hij verrigtte, het onmiskenbare zegel der waarheid op zijne prediking en geheele zending [2]); zeker waren zij zelve openbaring van hooge geheimen; — maar ook waren zij *daden van Verlossing*. Hij immers, die gekomen was om de straffen, waaronder de menschen om wille der zonde gebukt gingen, weg te nemen, Hij was reeds in waarheid de Verlosser, als Hij zoo velen door het woord zijner kracht, aan ligchamelijke rampen, die immers gevolgen en straffen der zonde zijn, onthief; Hij die den dood overwinnen, en het leven der onsterfelijkheid kwam schenken aan die in Hem gelooven [3]), Hij was de Redder uit den dood, als Hij gestorvenen in het leven terugriep; Hij, die de magt der duisternis kwam breken, den vorst der duisternis buitenwerpen [4]) en Hem den kop vertreden, Hij was Verlosser uit de slavernij van den helschen dwingeland, als Hij zoo dikwijls hem uitdreef uit de ligchamen der ongelukkigen, die zijne prooi waren geworden; in één woord: als Hij weldoende door het land rondtrok [5]), dan scheen in al wat Hij sprak, in al wat Hij deed, het groote werk des *Verlossers* uit, die menschen onthief aan den vloek, welke op hen drukte en overbragt tot den staat van zegening en genade, hen zich reinigde tot een uitgelezen volk, ijvervol in goede werken [6]), van hetwelk

---

1) Luc. VII, 16. 2) Joan. X. 38. 3) Joan. VI, 47.
4) Joan. XII, 31. 5) Act. Ap. X, 38. 6) Tit. II, 14.

Hij het hoofd [1]) en de Vader [2]) wezen zal.

Dat volk is de Kerk, die Christus zich in zijn bloed verwierf [3]); en de aanvankelijke stichting dier Kerk, de uitverkiezing, het onderrigt en de opvoeding harer toekomstige dienaren behoort zeker op geheel bijzondere wijze tot Christus' Middelaarschap op aarde.

Ik meende dit alles, ofschoon het niet *regtstreeks* onder het denkbeeld *offer* wordt zamengevat, niet onvermeld te mogen laten, waar de Verlossing van Christus mijn onderwerp was; vooral niet, omdat de heer Zaalberg voorgaf, dat volgens de Katholieke opvatting van Christus' Zoendood, er „te weinig gelet wordt op Christus' heilig *leven*", of dat, zoo men dat leven niet geheel voorbijziet, men het hoofdzakelijk beperkt tot de bekendmaking van Gods wil en wetten aan de wereld (bl. 87) [4]).

---

1) Eph. V, 23. 2) Is. IX, 6. 3) Act. Ap. XX, 28.

4) Het mag ons niet bevreemden, dat de heer Z. hier niet eens dacht aan het *leeraarsambt* van Christus, dat door *alle* Katholieke godgeleerden Hem wordt toegeschreven, en bestaat in het openbaren der goddelijke, bovennatuurlijke en dus ook *bovenredelijke* waarheid, die wij geloofsgeheim noemen, omdat wij ze niet *begrijpen* kunnen, maar op goddelijk gezag *gelooven* moeten. Dit bevreemde ons niet, zeg ik: de Groninger-school immers wil van zulke waarheden, die prof. Hofstede de Groot, „onbewezene, duistere en *ongerijmde* leerstukken" noemt, niet hooren, en waarheid *aannemen op gezag*, is voor die school eene ongerijmdheid (bl. 134, 141). Insgelijks is bij de Groningers, evenals hun de *dogmatiek* niet is eene *geloofsleer*, de *moraal* niet eene *pligtenleer* (bl. 84); want ook op het gebied der zedeleer, „schreef *men* [en dat natuurlijk zeer ten onregte] aan de uitspraken van Jesus en zijne Apostelen een goddelijk gezag toe." De Groninger-school veranderde „de *Theologia moralis* als met een tooverslag" (bl. 83), en „de eer van voor eene betere moraal den weg te hebben gebaand, komt (na de Kerkhervormers) toe aan — [*men zou 't nooit raden!*] — den wijsgeer Immanuel Kant" (bl. 80)! — Hofstede de Groot, *De Groninger Godg.* enz.

De leer van Christus, zijn voorbeeld, zijne wonderen, zijn verkeer met de Apostelen, zijn *geheel* leven van den stonde af dat de H. Geest kwam over de Maagd en de kracht des Allerhoogsten haar overschaduwde [1]), tot op het oogenblik dat Christus met gebogen hoofd den geest gaf, was het leven des Middelaars; en om de woorden te bezigen van een beroemd Katholiek godgeleerde: „Gelijk de opneming der menschelijke natuur in de eenheid des Goddelijken Persoons bij Christus' Ontvangenis en Geboorte reeds eene verlossing der menschheid was, zoo is het leven der beide naturen in die eenheid, eene gedurige verlossing geweest van het menschelijk geslacht" [2]).

Maar van dat geheele leven is wederom, onder *alle* opzigten, het kruisoffer de zamenvatting. Het kruis, dat altaar der verzoening, was ook de *leerstoel der waarheid*, en geene andere openbaring spreekt zoo luide van Gods regtvaardigheid en barmhartigheid, van onzen diepen val en hooge waarde, als de openbaring ons gegeven in den voor ons stervenden Zoon van God; - het kruis is de *troon des wetgevers*, en zijne wet is die der teeder dwingende liefde [3]), welke de volheid is van alle wet en de vervulling van alle geboden [4]): bemint God, die u het eerst heeft lief gehad [5]); bemint elkander, gelijk Ik u heb bemind [6]); - aan het kruis is Christus in den hoogsten zin ons *voorbeeld*, en duizenden hebben in dat goddelijk voorbeeld van lijden en gehoorzaamheid de kracht gevonden,

---

Had de heer Z. niet regt, toen hij bl. 87 aan de Groningerschool de eer toekende van den *geheelen* Christus aan de gemeente in ons vaderland teruggegeven te hebben!!

1) Luc. I, 35. 2) Klee, *Katholische Dogmatik*, II, S. 441.
3) II Cor. V, 14. 4) Rom. XIII, 8, 10.
5) I Joan. IV, 19. 6) Joan. XIII, 34.

om evenals Paulus in niets te roemen dan in het kruis van onzen Heer Jesus Christus, door wien de wereld hun, en zij der wereld gekruisigd waren [1]); — aan het kruis verrigtte Christus het grootste *verlossingswonder*, daar het Leven den dood stierf, maar door den dood het leven voortbragt [2]); — aan het kruis eindelijk schonk Hij het onsterfelijke leven aan de heilige Kerk, de reine Bruid en Echtgenoote des Lams [3]), die, gelijk Augustinus eens zeide, nit de doorboorde zijde haars gestorvenen Stichters te voorschijn trad.

Wél zal dan de Kerk van Christus de Kerk des kruises zijn! En ziet, staat niet het kruis op hare altaren en beuren niet hare tempeltorens het kruis in de lucht? Teekent niet ieder harer kinderen zich met dat heilig teeken, is het kruis niet de getuige van hun stil gebed, bewaakt het niet hunne rust? O ja! de Katholieke Kerk is de Kerk des kruises! Het heilige teeken onzer verlossing drukt zij het kind, bij zijn eerste intreden in de wereld, op voorhoofd en borst; dat teeken verzelt de bediening van alle genademiddelen, waardoor de verdiensten des Gekruisten worden medegedeeld en toegepast; en in het stervensuur geeft de Kerk haren kinderen het kruis in de hand, opdat het den laatsten blik hunner brekende oogen, den laatsten kus hunner stervende lippen zou ontvangen; nog na den dood rusten de ligchamen der Katholieken onder de schaduw van het kruis, dat zijne armen beschermend over hunne graven uitstrekt.

Maar dan is ook in de Katholieke Kerk het kruis eene gedurige belijdenis des geloofs aan den éénigen Middelaar;

---

1) Gal. VI, 14.
2) De lofzang: *Vexilla regis.*
3) Apoc. XXI, 9.

die door zijn kruis ons redde; het is de bede harer hoop op de alleenzaligmakende verdiensten van dien éénen Middelaar; het is de dank harer liefde tot Christus, dien zij aanbidt en zegent, omdat Hij alleen door zijn heilig kruis de wereld heeft verlost.

Met het kruis in de hand gingen de afgezanten der Kerk de wereld door, om, waar de naam van Christus nog niet werd genoemd, het teeken des heils te planten, en te leeren dat de Gekruiste alleen de Verlosser is; door haar kruis predikt de Kerk onophoudelijk voor de geheele wereld den éénigen Middelaar; Hem zal zij blijven prediken, totdat eens datzelfde kruis glanzend verschijnt op de wolken, om aan alle geslachten, welke de aarde dan zal hebben zien voorbijgaan, de eindvoltooijing aan te kondigen der Verlossing, die op het kruis werd volbragt door Jesus Christus, den eenigen Middelaar Gods en der menschen.

(*Het slot hierna.*)

HOE PROF. HOFSTEDE DE GROOT DEN H. THOMAS CITEERT.

Wie ooit het grootsche werk van den H. Thomas, dat den omvattenden naam: *Summa totius Theologiae* naar waarheid dragen mag, heeft ter hand gehad, kent de voor ons wel eenigzins vreemde, maar toch zeer duidelijke wijze van voortgang, die hij bij elk besproken wordend onderwerp pleegt te volgen. Altijd begint hij met de voorstelling van een gevoelen, dat lijnregt tegenover zijne eigene leer staat, en geeft hij de redenen op, die men aanbrengt of zou kunnen aanbrengen om dat gevoelen te staven. Daarna ontleent de H. Thomas gewoonlijk een tekst aan de heilige Schrift, welke toont, dat de opgegevene meening onhoudbaar is; stelt dan zijne eigene leer, bewijst die, en wederlegt ten laatste de gronden, die ter staving der tegenoverstaande meening waren aangevoerd.

Als hij bijv. het bestaan van God zal bewijzen, begint hij in zijnen altijd wederkeerenden vorm: *videtur quod Deus non sit:* 't Schijnt, dat er geen God is. Na de schijnredenen te hebben aangevoerd, die een loochenaar van Gods bestaan zou kunnen bijbrengen, zegt Thomas, dat er een God is en bewijst hij die stelling. De vorm is ook hier weder éénzelvig: *respondeo dicendum;* ik antwoord, dat men moet zeggen: Gods bestaan wordt lang

vijf wegen bewezen. - Spreekt hij over de Allerheiligste Drieëenheid, dan luidt het wederom: „'t Schijnt dat er in God meer dan drie Personen zijn"; - maar: „Ik antwoord dat men zeggen moet: 't Is noodzakelijk dat men slechts drie Personen in de Godheid erkenne. — En wederom: „'t Schijnt dat God slechts éénpersoonlijk is"; — maar: „Ik antwoord dat men zeggen moet: 't Is reeds bewezen dat er meerdere Personen in Gods Wezen bestaan" [1]). En zoo overal.

Verbeelden wij ons nu, dat iemand in een geleerd boek spreekt over de leer der Katholieke Kerk en dan tot staving van hetgeen hij zeer verkeerdelijk als de leer dier Kerk voorstelt, den H. Thomas, als een der beroemdste Katholieke godgeleerden, aanhaalt op deze wijze:

De Katholieke Kerk loochent het bestaan van God, want de H. Thomas zegt: *'t Schijnt dat er geen God is;* of: Het geloof wordt door de Katholieken niet onder de deugden geteld, want de H. Thomas verklaart: *'t Schijnt dat het geloof geene deugd is.*

Wat zouden wij van zulke alle maat overschrijdende domheid zeggen?

Maar, — vraagt misschien mijn lezer, — wat wilt gij? Boven deze regelen schreeft gij den naam van Hofstede de Groot, van dien beroemden Groninger hoogleeraar; gij zult ons toch niet willen wijs maken, dat professor Hofstede de Groot zich op zulke buitensporige wijze aan de *Summa* van den H. Thomas vergrijpt!! En waarom niet? Dwalen is menschelijk, zegt immers het spreekwoord.

In zijn werk: *De Groninger Godgeleerden in hunne eigenaardigheid*, dat prof. Hofstede de Groot in het vorige

---

1) Vgl. *Summ. Theol.* P. I, quaest. 2, art. 3; quaest. 30, art. 1, 2.

jaar uitgaf, spreekt hij bl. 101 over den verkeerden zin, waarin men gewoonlijk het woord *gelooven* in de Theologie opvat; men meent namelijk, dat *gelooven* bestaat in „een aannemen van leerstukken, vooral van onbegrijpelijke leerstukken, door het verstand".

Zulke opvatting, — welke overigens de opvatting is van ieder die *gelooft*, — keurt de hoogleeraar ten sterkste af, omdat de Groninger-godgeleerden in hunne *eigenaardigheid* hebben goedgevonden, dat er geen spraak mag zijn van eene *leer*, welke de Christen gelooven moet, „omdat het voorwerp des Christelijken geloofs (voor de Groningers) niet is eenige leer" [1]).

„Deze verkeerde opvatting (dat gelooven een aannemen is van waarheid, die onze rede niet begrijpt) gaat de middeneeuwen door", zegt de professor; en dan: — *obstupescite coeli*! — „Het was DUS geen wonder dat de beroemdste Dogmaticus van dat tijdvak het *gelooven*, als een verstandswerk, èn onnoodig ter zaligheid èn onvruchtbaar ter heiligmaking verklaarde" (bl. 102). Die beroemdste dogmaticus is de H. Thomas. Hem citeert de Groninger hoogleeraar dan ook zonder den minsten schroom: „Thomas Aquinas, *Summa totius Theologiae secunda secundae*, quaest 2, art. 3 com. 1." — En wat lezen wij daar? De professor schreef het af in de eigene taal van Thomas: „videtur, quod credere non sit necessarium ad salutem; — 't schijnt dat *gelooven* ter zaligheid niet noodzakelijk is." Zijn die woorden bij den H. Thomas te vinden? Wel zeker! juist gelijk er ook te vinden is, dat er geen God, geene Allerheiligste Drieeenheid bestaat. Thomas begint namelijk zijn bewijs voor de

---

[1]) Zoo in het genoemde werk van Hofstede de Groot, bl. 134.

noodzakelijkheid des geloofs ter zaligheid, volgens zijne nooit verloochende gewoonte, met het aan zijne leer tegenovergestelde: *'t Schijnt dat gelooven niet ter zaligheid noodzakelijk is.* Hij *wederlegt* dan zulke valsche en onkatholieke meening met het woord van den Apostel: „Zonder het geloof is het onmogelijk Gode te behagen" [1]); bewijst vervolgens dat het geloof noodzakelijk is ter zaligheid en wederlegt de schijnredenen, die men voor de met zijne leer strijdende meening kon aanvoeren.

Maar nog meer moest prof. Hofstede de Groot uit den H. Thomas bewijzen: ook dat deze het gelooven onvruchtbaar ter heiligmaking verklaarde." Dit bewijs wordt met dezelfde professorale statigheid geleverd als het voorgaande. „En weder, zegt de hoogleeraar, „quaest 7, art. 2, com. 1: videtur, quod purificatio cordis non sit effectus fidei; puritas enim cordis praecipue in effectu consistit; sed fides in intellectu est. Ergo fides non causat cordis purificationem; — het schijnt dat de zuivering des harten geen gevolg is van het geloof; want de zuiverheid des harten bestaat vooral in het gemoed, maar het geloof bestaat in het verstand. Dus is de zuivering des harten geen gevolg van het geloof."

In deze woorden, die de hoogleeraar allergetrouwst naschreef, geeft de H. Thomas de valsche stelling aan, welke hij *zal wederleggen*, nadat hij zijne *eigene leer*: „het geloof is het eerste beginsel van de zuivering des harten", heeft bewezen.

Of de H. Thomas bij het schrijven zijner *Summa* ooit gedacht heeft over het lot, dat aan zijn werk in de volgende eeuwen zou te beurt vallen, is moeijelijk te zeggen;

---

[1]) Hebr. XI. 6.

maar zonder aarzeling durven wij verzekeren, dat hij het nooit zou hebben geloofd, als iemand hem eens had toegevoegd: uit uwe *Summa* en met uwe eigene woorden, zal eens een professor bewijzen, dat gij „het gelooven èn onnoodig ter zaligheid èn onvruchtbaar ter heiligmaking verklaart."

Bij het zien van zulke misvatting, welker mogelijkheid alléén door de werkelijkheid bewezen wordt, rijst onwillekeurig de vraag: hoe is zoo iets te verklaren? Ligt de reden van *zulk* citeren in enkel *onkunde*? 't Is moeijelijk te gelooven, want wie ééne halve bladzijde der *Summa* heeft gelezen, weet, dat Thomas, zoo dikwijls hij *videtur quod* schrijft, de met zijne leer lijnregt strijdende meening opgeeft. Kan men nu denken, dat professor Hofstede de Groot twee plaatsen overneemt uit een boek, waarin hij nooit de oogen sloeg? Want nog eens: als hij ééne halve bladzijde der *Summa*, ja als hij *tien regelen* had gelezen van diezelfde bladzijde, waarop de woorden, die hij naschreef, gedrukt staan, dan moest hij weten, dat zijne citatie de ergst mogelijke vervalsching is. En indien hij dit wist en toch citeerde, dan is *kwade trouw* de zachtste naam, dien men aan zulk opzettelijk vervalschen kan geven; dan kon de professor zich alleen troosten met de niet edele gedachte: die mijn boek leest, zal mij wel op mijn woord gelooven en de *Summa* van Thomas niet vergelijken. Laat echter de hoogleeraar zelf rekenschap geven van zijn citeren; — in elk geval is het zeker, dat hij meer eerbied voor zich zelven en voor den titel, dien hij voert, toonen moest.

Zonder nu hier te veralgemeenen en het: *ex uno disce omnes* te willen toepassen, mogen wij toch bij het willens of onwillens gepleegde bedrog van prof. Hofstede de

Groot, op eene eigenaardigheid wijzen, die zich in de bestrijding der Katholieke Kerk gedurig vertoont.

Als men de boeken, waarin de leer dier Kerk wordt aangerand, en die zich, wat den vorm betreft, het meest van pamfletten onderscheiden, doorbladert, vindt men gewoonlijk eene menigte citaten, aan Katholieke bronnen ontleend. Wie nu is in staat al die citaten in den oorspronkelijken tekst na te zoeken en te vergelijken, vooral als de schrijvers die ze aanhalen, de cijfers ter aanwijzing der plaatsen, waar naar hun zeggen de overgenomene woorden te vinden zijn, bij vergissing, misschien ook wel met zeker opzet, gansch verkeerd opgeven? Zooveel is zeker, en blijkt hier uit de citaten van prof. Hofstede de Groot: dat men, ook waar men op het oogenblik geene vervalschingen kan *bewijzen*, toch mag *twijfelen*, als Katholieke getuigenissen door Protestanten worden aangehaald, vooral als die getuigenissen met de leer en het geloof der Kerk in tegenspraak zijn; dat men niet *verpligt* is de goede trouw, waarmede Protestantsche schrijvers de woorden van Katholieken wedergeven, boven alle verdenking verheven te rekenen; dat men eindelijk dikwijls mag vragen: zou deze of gene schrijver misschien citeren, gelijk prof. Hofstede de Groot den H. Thomas citeert?

VERSCHEIDENHEDEN.

RICHARDUS VERSTEGEN.

(INGEZONDEN.)

Ook in de letterkundige wereld hangt alles te samen, en gelukte het mij vroeger wel eens eenige wetenswaerdige bijzonderheid uit onze latijnsche dichteren van vroeger dagen op te delven, dit is weder 't geval met een werk van Richardus Verstegen.

Deze was een soort van engelschman die zich een naem gemaekt heeft als epigramschrijver.

Hij schreef in 't begin der XVIIe eeuw, en volgde nog de oude vrijere maet in zijnen versbouw, welke wij, even als hij het doet, reeds vroeger verdedigd hebben, als bijzonder geschikt om in 't epigram gebruikt te worden, en waer Roemer Visscher ook niet onaerdig partij van wist te trekken.

Dit moet hem dus ook niet vergeven worden: min inschikkelijk is onze eeuw wegens het gebruik en misbruik der basterdwoorden. Maar dit was bij den man ook een stelsel, en in den grond was dit stelsel verkeerd, hoe epigrammatice hij het ook poogde te verweeren.

Zijne Epigrammen, waeronder zeer aerdige, hebben eene antigeusche strekking. Onze geusche gereformeerde vrienden, zegt hij, „bijtend genoeg, sullen moghelyck deur eenige van deze epigram-„men, tot gramschap verweckt worden, segghende dat men hen „daermede is beschimpende; maer hierin zijn zij verabuseert: want „men soekt se maer te vermaecken ende ghenucht aen te doen, „ende omdat se souden moghen segghen sulcx niet te willen ge-„gelooven, omdat het nerghens geschreven staet, daarom staet „het nu hier gheschreven dat het alzoo is.„

Buiten dit werk kent men van hem: „Richardus Verstegen,

„recreative beschrijving van de proprieteyten of eigendommen van „de differente soorten van ambachtslieden dienende in stede van „medicamenten tegen die melancolie met veerskens door J. Clouw- „kens, 1642.“

Dit boekjen heb ik op den catalogus van een bouquinist ontmoet, met de note: *zeer raer.*

Uit de volgende note, die wij uit den *Navorscher* (1855, D. V. bl. 308) overschrijven, volgt dat hij als de schrijver van een derde werk is bekend.

„Indien ik in aanmerking neme (zegt. F. L. A. J.) dat aan „Richardus Verstegen, gezegd Rowlands, van Gelderschen oor- „sprong, doch in Engeland geboren, het anoniem uitgegeven, „merkwaardig werkje: *Theatrum crudelitatum haereticorum nostri „temporis*, (te Antwerpen in 1587 en 1592 in 4°. met platen ge- „drukt en in 1588 in het fransch vertaald) wordt toegeschreven [1]), „dan acht ik het niet onwaarschijnlijk, dat hij ook de schrijver „kan wezen van *De antiquitate britannicae Ecclesiae* en de werkjes „getiteld „*Of the antiquities of England*“ (Antw. 1606, in 12°) „zijn de vertalingen daarvan.

„Met zekerheid heeft hij de *Nederlandsche Antiquiteyten, met „de bekeeringhe der selve Landen door den H. Willebrordus.* (Antw „1613) in 12° met pl., geschreven.“

Er valt dus te bewijzen, dat ook het werkjen over de Britannische Oudheden van hem zij. Justus Lipsius geeft ons dat bewijs aan de hand. Trouwens in de *Deliciae poëtarum Belgicorum* (deel III, bl. 364) komt een stukjen van den geleerden maar niet gelukkigen latijnschen dichter voor, getiteld: *In Britanniam Richardi Verstegani*, waerin hij wel niet zingt, maer zegt:

Britania insula .....
..... en tibi laudem novam
Quam Versteganus, stirpe civis qui tuus
Defert, vovetque. Gentis ille originem
Sitamque terrae pandit, et linguae sonum.

Verstegen, de geestige epigrammist, is dus ook de schrijver van drie geleerde werken.

---

[1]) Vgl. *de Katholiek*, D. XII, bl. 389.

Men voege nu bij dit alles het artikel van mijn geleerden vriend, prof. L. G. Visscher, over hem, dat men ontmoet in de kronijk van het historisch genootschap te Utrecht, III^de^ Jaargang 1847, bl. 180 seq.

Om eenigzins een denkbeeld van den geest des poëets te geven, en het einde van dit artikel met een Verstegenschen kwinkslag te bekroonen, geven wij zijn sneldichtjen:

VAN EEN UYTVERCOORN CLEYN HOOPKEN.

Hans Gosens, met zijn huisvrou ende knecht,
Waren soo cloeck en text-vast in het woort;
Dat sy bevonden gheen religie regt
Gereformeerd, alsoo het wel behoort.
Deze dry personen in den Heer vergeert
Hebben, alsoo de gheest hnn inspireert,.
Een cleyn religiken gheordonneert,
Dat sy wel houden voor het meest van weerde,
En moghen daerom wel op Godt betrouwen
Om een cleyn hemelken daertoe te bouwen.

Is dat niet de regte trant van 't sneldicht?

(*Eendragt.*) VAN DUYSE.

Voor diegenen onzer lezers welke evengenoemd artikel van Prof. Visscher niet bezitten, laten we den hoofdinhoud er van hier volgen.

Zoowel onder de Nederlandsche dichters als onder de Nederlandsche geschiedschrijvers vermeldt men Richardus Verstegen, gezegd Rowlands, een man die nogtans weinig bekend is. Foppens noemt hem Antverpianus, en Diercxens is hem daarin gevolgd [1]); doch geen van beiden vermelden zijn geboorte- of sterfjaar. Zij maken ook geen melding van een prentenboek, bevattende de gruwzame wreedheden der ketters, dat, naar 't schijnt, zijn eerste werk, ten jare 1587 en 1588 in het Latijn en Fransch te Ant-

[1]) Foppens 1072. J. C. Diercxsens, *Antverpia Christo nascens et crescens.* Tom. VII, 82. Pars, *Naamrol* 68—70.

werpen het licht zag, en waarvan de voorrede R. V. getcekend is [1]).

Wat later gaf hij de *Brittannische Oudheden* [2]), dat wel grootendeels van denzelfden inhoud zal zijn als een Engelsch geschrift van den jare 1634 [3]), hetwelk hij echter te Antwerpen vervaardigde, en in 1605, schier gelijktijdig met de genoemde *Brittannische Oudheden*, voltooide. Bij die gelegenheid geeft hij eenig berigt omtrent zichzelven, en blijkt het, dat hij niet in Antwerpen maar in Engeland geboren is, en de kleinzoon was van zekeren Theodore Rowland of Derck Roeland Verstegen, een Gelderschman van aanzienlijken huize, welke Derck Roeland, om de verdeeldheden en oorlogen van zijn vaderland te ontgaan, zich in Engeland had neêrgezet, en in 't begin der XVI eeuw overleed.

Wat den oorsprong der Engelschen uit Nederlanders betreft, die in deze boekskens betoogd wordt, dat moet niet al te letterlijk verstaan worden. Hetzelfde denkbeeld herhaalde hij later in een ander werkje, getiteld: *Nederlandsche Antiquiteyten* [4]), die van den jare 1613 dagteckenen, en voorts verscheidene malen gedrukt ten laatste in de *Antiquitates Belgicae* of *Nederl. oudheden* van J. van Roijen zijn overgegaan. Ook in dit bockje over Brittannië handelend, leert Verstegen, dat de Engelsche natie meest van Nederduitschen gesproten is, en betoogt verder, dat onze lagere gewesten oorspronkelijk door de zee bedekt waren. Na vervolgens, op zijne wijze, de landwinning verklaard te hebben, komt hij tot de bekeering der inwoners, en het leven van Willebrordus, dat

---

[1]) Rich. Verstegen, *Theatrum crudelitatum haereticorum nostri temporis.* Antv. 1587. 4°. Antv. apud Adrianum Huberti. 1592. 4°. *Theatre des cruautez des heretiques de nostre temps*, avec grand nombre de figures. Anvers chez A. Hubert 1588, herdrukt Anvers 1607. 4°.

[2]) Antwerpen 1606. 12°.

[3]) *A restitution of decayd intelligence in antiquities concerning the..... English nation.* Lond. 1634. 4°. Met eene opdragt, gedagteekend: Antw. 7 February 1605.

[4]) *Nederlandsche Antiquiteyten met de bekeeringhe van eenighe derselve landen tot het kersten ghelooven door S. Willebrordus* enz. Antw. 1613. 12°. Brussel 1646. 12°. Andermaal Brussel bij G. Schoevaerts 1662. 12°. Voorts omgewerkt door M. Harwich, R. van Leven en andere liefhebbers. Amst. bij J. van Roijen 1701. 8°. Nog bij denzelven Amst. 1715. Eindelijk 5e druk, Amst. bij Gerrit Bos 1735, en nogmaals dezelfde uitgave te Amst., bij Gerrit Tielenburg 1756.

door de omwerking van van Roijen aanmerkelijk gewonnen heeft, maar nog te wenschen overlaat. Zijne beschrijving en afbeelding der Germaansche goden, zooals Willebrordus ze in deze streken aantrof, mede door van Roijen overgenomen, hebben weinig waarde. Achter dit een en ander volgt de conclusie, waar van Roijen zich niet mede inlaat, maar die bij Verstegen hoofdzaak was, eene jammerklagt namelijk, dat de leer, door Willebrordus verkondigd, na negenhonderd jaren, is kunnen gehouden worden voor geenszins het regte Christendom te zijn.

In dienzelfden anti-reformatorischen geest is vermoedelijk wel de *Spiegel der Nederlandsche Elenden* [1]), dien wij, zegt Prof. Visscher, niet gezien hebben; de *Gazette van Nieuwmaren* en de *Scherpsinnige characteren* [2]) kennen wij insgelijks uit boekenlijsten. Het eerste, klein van omvang, zal wel eene soort van Nieuwspost zijn, en behoort derhalve tot de geschiedenis onzer Journaal-literatuur, waaraan nog zoo weinig gedaan is.

Onze dichterlijke letterkunde is beter bewerkt, en evenwel, wat er omtrent Verstegen geboekt werd, bestaat slechts in weinige regelen van Willems, door Geijsbeek en anderen herhaald. We kennen, gaat Prof. Visscher voort, zijn *Toetssteen* [3]) niet; maar

---

[1]) *De Spiegel der Nederlandsche Elenden door een liefhebber der waerheyt ende der Nederlanden welvaert.* Mechelen 1621. kl. 8°.

[2]) *De Gazette van Nieuwmaren van den ghehele werelt — hierbij eene wederlegginghe van eenige onbekwame nederlandsche spreeckwoorden.* Antwerpen 1618.

Scherpsinnige characteren oft subtile beschrijvinghe van de proprieteyten oft eyghendommen van verscheyden personen. Antw. 1619. Tweede vermeerderde druk. Antw. 1622. 8°.

De Gazette van Nieuwmaren is slechts een klein werkje, maar had welligt eenige vermelding waardig geweest in het *Essai historique et critique sur les journaux Belges* par A. Warzee. Brux. 1844. Volgens dezen schrijver I, 3 vergeleken met II, 235 is het oudste Belgische dagblad de Antwerpsche *Nieuwe Tydinghe.* kl. 8°. van Abraham Verhoeven, die de spreuk voerde *de tijt sal leeren* en met zijne nieuwe industrie ten jare 1605 een aanvang maakte.

[3]) Diercxsens vermeldt alleen den Latijnschen tekst, te weten *Cos ingenii.* Antv. 1620. *In eunda* [*Jucunda?*] *descriptio proprietatum opificum varii generis* reimpressum. Antv. 1622 adjectis ab alio versibus. (Van Duyse geeft van dit werkje hierboven eene latere Nederduitsche uitgave op.)

met het boek zijner *Nederduitsche epigrammen* [1]) voor ons, kunnen wij Verstegen evenwel als een paskwilschrijver doen kennen, dien het in geenen deele aan satirischen geest ontbrak.

Tot eene proeve geeft de hoogleeraar eenige Epigrammen, waarvan wij er een paar laten volgen.

OP DEN DOOT VAN CONINCK PHILIPPUS DEN TWEEDEN VAN SPAGNIEN ETC.

Hier leet Philippus, oft den Coninck groot,
Aen wie de son haer selve obligeerden,
Om niet te schijnen op des aertrijcks cloot,
Dan altoos ergens daer hy commandeerden,
Maer hoe wel, hy soo veel had over-al,
Nochtans de menichte van zijn weldaeden,
Gingen de recht soo boven in 't getal,
Dat reden heeft de danckbaerheyt geraeden,
In menschen herten die te registreren,
Want op geen zerck cost men die al graveren.

Explicatie.

Dat men de weldaeden van desen grooten Coninck soude beschrijven, de materie en subject soude soo groot wesen, dat men daer van een gheheele volume soude behooren te maecken, laet het den leser hier ghenoech zijn te verstaen, dat hy de aldergrootste voorstander van het kersten gheloove is gheweest, die in zijnen tijt in de werelt was, soo wel teghen Mahometaensche vyanden van de christenheyt als teghen de Calvinische vrienden van deze vyanden, die dezen Coninck hebben in oorloghe in Europa ghehouden, waerdoor hy de Mahometanen wt Europa niet en heeft connen verdrijven, door welke devoiren de duyvel en Mahomet, zijn te samen verobligeert Calvinus en Calvinisten te bedancken.

---

[1]) *Nederduitsche epigramma op verscheyde saecken, soowel om te stichten als den geest te vermaecken met genuchelyke epitaphien.* Mechelen bij H. Jaey 1617. Vermeerderd en verbeterd Brussel bij Jan van Meerbeek 1624.

OP DE DOOT VAN GULIELMUS VAN NASSOUWEN PRINCE VAN ORAGNIEN.

Hy die zijn wettich heer was ongetrouw,
En door rebellie deed' het lant bederven,
Soo 't de predestinatie hebben wouw,
Door- schoten zijnde, quam subijt te sterven,
Tijd van berouw was hem daerdoor ontnomen,
En God weet waer de ziel is heen gecomen.

Explicatie.

Eenighe wt malitie ende eenighe wt onwetenheydt willen sustineren, dat desen Prince is gheweest eenen grooten patriot, oft beschermer van de Nederlanden. Daer hy ter contrarie de grootste oorsaeck is geweest van des Nederlants ellenden ende deghene die de landen ghesocht heeft te verraeden, door over te leveren aen vreemde ende onwettighe heeren, waerdoor datse mochten ghebrocht worden in een ghedurige slavernij.

Van wat religie dat hy was, is onseker, doordien dat hy een protecteur oft beschermer was van veel verscheyden religien.

Waerschouwingen had hy ghenoech, om hem tot Godt en zijnen wettigen Souvereyn te reconcilieren, doen hy eenighe aenslaghen des doots gheschappeert hadde, maer persisterende hartneckigh int quaet, soo heeft Godt opt leste ghepermitteert dat hy tot een quaet en subyt eynde ghecomen is, dat nae de leer van zijn eyghen Geusen zoo moest wesen, omdat het alsoo gepredestineert is geweest van God; daer men met meerder waerheyt seggen mach, dat het niet ghesproten en is wt predestinacie, maer gepermitteert om dat het verdient was.

NASCHRIJVERIJ EN PROTESTANTSCHE WETENSCHAPPELIJKHEID.

Herhaaldelijk hebben we getoond, hoe weinig wetenschappelijk vele Protestantsche schrijvers en dezer beoordeelaars in verschil-

lende tijdschriften te werk gaan, en veelal elkaâr met eene wedijverende onkunde naschrijven, als het de leer, gebruiken, en 't leven der Katholieke Kerk geldt. We noemen o. a. den *Bonifacius* van Diest Lorgion; Ottema's vertaling van het *Strijdboek* (Proeliarius) van Broeder Paulus Rodolphi van Rixtel; de talrijke misgrepen in maandwerken als *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *de Tijdspijgel*, enz., zelfs *de Gids*, van wien men zoo iets minder verwachten zou. De meeste beoordeelaars spreken op hoogen toon, maar blijken, of houden zich, gelijk we reeds meermalen hun verweten, omtrent al wat er vroeger of later tegen telkens opgerakelde valsche beschuldigingen en verdraaide voorstellingen in 't breede of in 't korte, hier of in 't buitenland, van Katholieke zijde geantwoord is, naar eene welbekende taktiek, ten eenenmale onkundig: dat moge nu welligt echt Protestantsch wezen, maar den geleerde, - den wetenschappelijken man is het zeker onwaardig. We hebben in der tijd tal van misgrepen in eerstgenoemden *Bonifacius* van Diest Lorgion nagewezen; er is in en sedert dien tijd, ter gelegenheid van 't elfde eeuwfeest, menig werk over Bonifacius' leven en arbeid verschenen. Wat de Maagdenburger Eeuwschrijvers gelasterd hebben en door Protestanten uit hen nageschreven werd, is deugdelijk weêrlegd. Niettemin gaat het altoos met de oude sprookjes voort, en vonden we bijv. in *De Recensent*, Algemeen letterlievend Maandschrift van September jl., eene aankondiging van Diest Lorgion's *Bonifacius* door J. J. van Vollenhoven, waaruit alweder dezelfde oude naschrijverij en de hooggeroemde Protestantsche wetenschappelijkheid, dat is, onwetendheid, ten duidelijkste blijkt. Van Vollenhoven prijst dat »populair geschrift« als »eene vrucht van ernstige en grondige studie. waarvoor [NB!] de bronnen naauwkeurig zijn geraadpleegd, en waarin, naar het hem voorkomt, Bonifacius met groote onpartijdigheid zoo wordt voorgesteld, dat wij hem naar waarde leeren kennen en waarderen.« — Hij herhaalt de reeds door Diest Lorgion gedane vraag: »Hoe kan Rome hem nog als heilige vereeren, daar hij zoo krachtig het lezen der Heilige Schrift heeft aangeprezen, en daarentegen van vagevuur noch heiligen-vereering melding maakt!« Onnoozele vragen, meermalen beantwoord, ook bij ons »*Woord* over den *Bonifacius* van den heer Diest Lor-

gion" [1]), doch, in spijt van alle wederlegging, door maandschriften als *de Recensent* en zijns gelijken telkens weêr opgedischt.

Bonifacius niet Katholiek, omdat hij het lezen der H. Schrift aanprijst! En men vraagt niet aan wie, wanneer, op wat wijze? Van een algemeen, Protestantsch bijbellezen, gelijk men het verstaan wil hebben, kan onmogelijk sprake zijn in een tijd dat het zoo bezwaarlijk was, volledige afschriften der H. Boeken te verkrijgen, en er betrekkelijk slechts zoo weinigen lezen konden.

Bonifacius bidt en laat bidden, vormt gebedsvereenigingen voor overledenen, draagt er het H. Offer voor op - en zou aan geen vagevuur geloofd hebben!

Bonifacius heeft *altoos* de relikwiën van Heiligen bij zich en roept bijzonder telkens den H. Petrus aan - en er is bij hem geen melding van Heiligen-vereering!

Als "aanbeveling" neemt de heer van Vollenhoven o. a. heel gerust deze woorden des schrijvers over: "Al kan niet één der Christelijke Kerkgenootschappen in deze dagen Bonifacius geheel voor een der zijnen erkennen" enz. — eene bewering, herhaaldelijk en volkomen gelogenstraft, ook door ons ter aangehaalde plaatse, en die wij andermaal openlijk voor valsch verklaren bij dezen; want, gelijk we vroeger toonden, óns, Katholieken, is en blijft Bonifacius, en ons alléén, wat onkunde of kwade wil ook gelieven te lasteren.

Maar zóó dan recenseert men, dat is, schrijft men elkander gedachteloos na; zwaait elkaâr daarbij nog wel den lof toe "van ernstige en grondige studie", van "naauwkeurige raadpleging der bronnen", die men nooit heeft gezien!... En dat gaat, wat men er ook tegen inlegge, onophoudelijk en onverbeterlijk zoo voort, en vormt aldus eene valsche overlevering, waar men het hoofd rustig bij nederlegt! o Protestantsche wetenschappelijkheid! o schandelijke onwetendheid! o ellendige naschrijverij!

---

[1]) *De Katholiek*, D. XXVII, bl. 364 vgg.

WAS HET IN DE DAGEN DER VADEREN ZOOVEEL BETER?

Onder dit opschrift vonden we in N°. 11 van *Theophania*, een maandschrift, 'twelk „Romantische lectuur" geeft „ter bevordering van Christelijk leven voor leesgezelschappen en huisgezinnen", eenige historische bijzonderheden bijeengebragt, welke ons in weinige trekken doen zien, wat wel de zoogenaamde hervorming voor de verbetering der zeden onder hare volgelingen heeft vermogt. — Met Salomo Pred. V, 10 ten motto: „Zeg niet wat is er, dat de vorige dagen beter geweest zijn dan deze? want gij zoudt naar zulks niet uit wijsheid vragen" — voert de schrijver Is. de Waal ten bewijze hiervan in een gesprek een aantal plaatsen uit Protestantsche schrijvers aan, die niet weinig over het zedebederf ten hunnen tijde klagen. Een predikant, een der sprekende personen, brengt de werken mede van Wilhelm Brakel, als predikant in 1711 overleden, en van Bernardus Smytegelt, als rustend Bedienaar des goddelijken woords te Middelburg gestorven. Bij Brakel in zijne *Redelijke Godsdienst* vindt men van de Leeraren in dien tijd: „De Leeraren, de goede uitgenomen, vertoonen haar wereltsgezint, ende soekende de dingen, die op aarde zijn, namenlijk rijckdommen, eere ende aanzien onder de menschen, de loftuitingen ende liefde; sij zijn ijdel in hare discoursen; men hoort uit haar niet als weereltse praat, sij zijn pronckachtigh in haare huysen ende in de kleedinghe van de hare; loopen veel bij de grooten, en beminnen een goede roomer wijns en vette maeltijden; verachten de kleynen, haten de goede, en kanten zich tegen dezelve; sij zijn onwetende van de geestelijke staten der ziele, en vele hadden noch wel van noden de eerste beginselen der theologie te leeren; sij zijn luy en slapen langh, en brengen haren tijd door met beuselen; setten haar herte niet op de kudde, maar laten sterven, wat sterven wil; als sij prediken soo houden se haer op met speculatien onder den naam van verklaringe der Heilige Schrift, 't welck dewijls wel verduysteren mochte genaemt worden, en toonen dat se den naem van geleerdt te zijn beoogen, en de toejuychinge en toeloop des volks soeken."

Van de leden der Gemeente wordt er gezegd: „In de kerke

vindt men.... de kuyven op 't hooft, de naakte boesems, de veelverwige bonte kleederen, de wereld in den top is in de kerke te zien.... De sabbath-schendinge, nieuwe leeringen, onwetentheyt, de haat, nijt en bitterheyt vervullen de kerke: en isser hier ofte daar een Godtsalige ofte eene 't samenkomst van eenige om een Godtsaligh discours met malkanderen te hebben, ofte eens met malkanderen te bidden, die zijn het voorwerp van den haat, van bespottinge ende onderdruckinge.... Huysoefeningen, en onderwijsen van sijne kinderen ende dienstboden is eene onbekende sake." --- "Men neemt op vele, soo niet op de meeste plaatsen, tot Ledematen aan, die 't Onze Vader en 't Geloof opseggen konnen; ofte die maar eenige vraagjes van buyten konnen: men vereyscht niet eene genoeghsame kennisse van de grondtwaarheden, ook niet yets dat na den dadelijken afstandt van de wereldt, en dat na het Beeldt ende leven van Christus gelijkt, maar alse niet puer godtloos zijn, dan is 't al wel, men laet dronkaerts, dobbelaerts, danssers, ijdele pronkaerts: ontuchtige, gierigaerts, puere onwetende ende wereldsche menschen tot het H. Avondmael gaen: wordt er yemandt gecensureert, soo is 't een gering mensch" enz. [1]).

En ten bewijze verder, dat dit niet, gelijk men soms voorwendt, enkel de klagten waren van eenige ontevredenen, van de zoogenaamde "verlaters, wegblijvers, absenteerders", wordt vooreerst gezegd, hoe Brakel zelf op die voormelde gebreken zijne vermaningen en opwekkingen grondde en ze derhalve voor waar moet hebben gehouden; en dan wordt de zoo gevierde Smytegelt aangevoerd, die in zijne catechismus-predikatien, "den staat der toenmalige maatschappij en kerk in een regt donker licht plaatst". De grove uitdrukkingen blijven voor zijne rekening.

"Ook destijds, klaagt hij, waren er bordeelhuizen en hoerekoten, en de Overheid roeide ze niet uit. 't Was zeide Smytegelt, of 't geheel land een hoerhuis was geworden (bl. 629 [2])), — de kleeding der vrouwen was oneerbaar (bl. 624). Wat het vlocken

---

[1]) Deel I, Hoofdst. 25, § 18 *b*. Zie daarbij *Hartelijke en Broederlijke Vermaning* enz. 's Gravenhage 1833.

[2]) De kwarto-uitgave van 1766.

en zweren betrof, 't was, als men door Holland, Zeeland en door gansch Nederland reisde, of men in de hel leefde (bl. 555). De eedzwering — zij had vrij ligtvaardig plaats, en werd als van luttel belang gerekend. Om 't geld werd gereedelijk iets bezworen (bl. 567). De Zondag-viering was in zijne woonplaats (en er is geen reden, om Middelburg als onzedelijker en ongodsdienstiger dan andere steden des Vaderlands ons te denken) geheel niet, wat zij zeker verlangen zouden, die ten dezen zwaarder tillen dan anderen. Slechts met geringe uitzondering kon men op Zondag zoo goed in de winkels teregt komen als op andere dagen (bl. 583 vv.). Men dobbelde en speelde; de koetsen reden, de paarden en wagens vlogen (bl. 376). Men zat des Zondags bij zijne vleeschpotten in brasserijen en dronkenschap. 't Was een dag van op 't salet te zitten. 't Was „een zuip- en eetdag; een ravotdag, een kijf- en hoereerdag. De kroegen zaten vol, dan raakte het aan het vechten, doodslaan en diergelijke gruwelen. Hunne ezels aan den wal en de beesten in de weide hielden zoo goeden sabbath als zij zelve" (bl. 583 vv.). Ook met de openbare godsdienst was het allertreurigst gesteld. Van de honderdmalen kwamen er sommigen, zeide Smytegelt, dikwijs niet ééns in de kerk (bl. 580) — weinig de kinderen (bl. 599) — weinig de aanzienlijken (bl. 584 vv.). Gering was de oplettendheid, wanneer men dan nog ter kerke kwam. Men zette zich tot slapen (bl. 397). Zou de doop bediend worden, men liep weg (bl. 405). De zegenspreking werd niet afgewacht (bl. 573).

Ook het verder leven was weinig Christelijk. Velen meenden genoeg gedaan te hebben met eens een kapittel te lezen en wat vraagjes te leeren (bl. 543); om Christus' wil kon men kwalijk een zuur gezigt verdragen (bl. 233), en zoo al verder.

Van de Predikanten verklaart Smytegelt: Sommige waren luiaards (bl. 332); — studeerden ze, het was om den naam van geleerd te doen. Nergens hadden ze rust: kregen ze de plaats, die ze gaarne hadden, dan werden ze hoovaardig; zoo niet, dan hing het hoofd. Hadden ze groote en aanzienlijke plaatsen de Predikanten, dan zochten ze de gunst der Grooten, werden de tafelvrienden der Grooten, die alsdan waanden, dat hun de hemel niet misgaan konde (bl. 480). Op leer en leven, talenten en bekwaam-

heden werd, bij het beroepen, al dikwerf weinig gelet, maar kuiperij haalde het er door (bl. 479); — neefjes en nichtjes kwamen er aan te pas (bl. 474) en, als er dan bij de bevestiging gevraagd werd aan zoodanigen, of hij niet in zijn hart gevoelde, van God en de gemeente geroepen te zijn, dan was het, of hij er ook ganschelijk tegen der gemeentes zin kwame, volmondig: „Ja!" (bl. 552 [1])). —

Een ander keer bragt de Predikant in 't gezelschap het *Kerkelijk Plakaetboek* van N. Wiltens mede; hij wilde uit plakaten van de XVII eeuw toonen, hoe het bij de vaderen met zedelijkheid en godsdienstigheid gesteld was. Dat was toch de eeuw, in welke zoo heete strijd over kerkelijke regtzinnigheid werd gevoerd.

De Staten van Zeeland komen in 1673 tegen de ontheiliging van den dag des Heeren op [2]). In eene Resolutie der Staten van Holland van 21 Mei 1694, wordt gezegd: dat de openbare godsdienst op des Heeren dag meer en meer wierdt geschonden door Rhetorikers-spelen, Commediants-vertooningen, koorde-danserijen en diergelijke ijdelheden, mitsgaders door het openbaer bedrijven van vensterneringen, het voorzetten en uytroepen van allerley fruyten, snoeperijen en diergelijcke waren, langs de straten en wegen, door het kaetsen en balslaen en diergelijke exercitien, dat selfs geduyrende de oeffeninge van den openbaren Godsdienst en nog aldermeest door het setten van drinkgelagen, freequenteren van drinkhuysen, waaruit dan volgen dronkenschappen, tuysschen, speelen, kijvagiën en vechterijen, doorgaans vermenght met vloeken, lasteren en andere onordentlijckheden meer, soodat er geen dag en was, op welke de zonde doorgaans meerder, eenpariger en publiquer wierden gepleeght, en den Satan en de werelt meer met opset wierden gedient als op den dag des Heeren" [3]).

Naar een Plakaat der Staten van Holland en West-Vriesland, d.d. 20 Junij 1632 vergaderden de Schepenen ten platten lande niet

---

[1]) Men zie, zegt de schrijver Is. de Waal (van Aalten), om deze en andere bijzonderheden mijne *Voorlezing over de Catachismus-Predicatien* van Smytegelt. Middelburg bij E. Hendrikse 1849.

[2]) Deel I, bl. 748 en vv.

[3]) Aldaar, bl. 791.

slechts op den Zondag, maar zelfs staande de Godsdienstoefeningen. Men had op Zondag verkoopingen en verpachtingen. Men zag op Zondag maaijen, baggeren, koorn- en zaaddorschen, vlas- en hennepplukken, enz. [1]). — Dat zelfde schenden van Zon- en bededagen blijkt ook uit de boeten daartegen in het *Landregt van Drenthe* vastgesteld op 8 Febr. 1614, en vernieuwd in 1638 en 1639. — In een Plakaat van 19 Julij 1642 achtte zich Frederik Hendrik verpligt, zware straffen te bepalen tegen „de goddelooze vloekers en lasteraars van Gods naam" [2]). Dit euvel was, gelijk zooveel ander, dermate ingeworteld, dat vroegere Resolutien daartegen, door de Staten van Holland en West-Vriesland vernieuwd moesten worden, bij Resolutie van 21 Mei 1694 [3]). — De publicke ontucht was insgelijks schrikbaarlijk toegenomen. In 1657 verscheen daartegen eene Resolutie der Staten van Holland en West-Vriesland, d.d. 27 Maart [4]). De Staten van Zeeland zeggen in een Plakaat van 18 Maart 1666, „dat zij in ervaringe kwamen, dat de sware en gruwelijcke sonden van ontuchtigheid, hoererije en overspel dagelijcks meer en meer doorbraecken", en zij stelden er strenge straffen tegen vast [5]). Zoo was het in 't midden der XVII eeuw in Nederland, en zoo was het daar ook geweest op het einde der XVI eeuw; want het plakaat van 1666 was slechts de vernieuwing eener Ordonnancie van den jare 1583.

Onder andere Plakaten tegen vechten en smijten en provoceren tot duellen en kampen en verdere gewelddadigheid meer, tegen zeer frequente doodslagen, enz. wordt er een aangevoerd van 29 Nov. 1600, waarin voorkomt, dat de Studenten te Leiden „des nachts met getrocken swaerden in de hand, of met geladen roers bij der straten gingen, vechtende tegens de straten, breeckende der goeden luijden glazen enz. [6]); alsook een stuk uit het midden der XVII eeuw dat ten titel had: „Placaat tegens het kloppen en

---

[1]) Aldaar, Deel II, bl. 324.
[2]) Deel I, bl. 725.
[3]) Aldaar, bl. 790 vv.
[4]) Ald., D. II, bl. 378.
[5]) Ald., D. I. bl. 848.
[6]) Ald., bl. 278 vv.

stampen der studenten", gerigt tegen "het uitkloppen of uitstampen der Professoren in hunne lessen of disputatien" — zijnde dat een brutaal verhinderen van hunne voorlezingen, door met handen en voeten zoodanig geweld te maken dat het hun onmogelijk werd voort te gaan [1]).

Verder wijst de schrijver na, hoe het gewoonlijk bij bruiloftsfeesten en begrafenissen alles behalve stichtelijk toeging; en uit een en ander blijkt het ten duidelijkste, dat de Hervorming, wel verre van eenige verbetering der zeden te hebben aangebragt, veeleer, gelijk het uit haar vrij verklaren der reden en 't loochenen van den vrijen wil natuurlijker wijze volgen moest, de deur voor alle kwaad opengezet en daarmeê reeds zich zelf veroordeeld en te schande gemaakt heeft.

HET BIJBELLEZEN MAAKT HET VOLK JOODSCH.

In het *Album van buitenlandsche lettervruchten* voor Nov. jl. ontmoetten we een artikel over de Zondagsviering uit den *Westminster review* overgenomen, waarin op niet onaardige wijze wordt betoogd, hoe het lezen van den Bijbel inzonderheid het volk tot het Judaisme terugvoert. De plaats is kurieus genoeg om haar letterlijk over te nemen.

"De puriteinen vonden hun sabbath in het oude testament. Zelfs in het eerste vierendeel der zestiende eeuw merkte Erasmus met leedwezen op, hoe de overhelling naar het judaïsmus werd opgewekt en gevoed door de studie der hebreeuwsche letterkunde onder de leiding van Reuchlin, en hij waarschuwde tegen de gevaarlijke gevolgen die daaruit voor de christelijke vrijheid konden voortvloeijen. Wat was natnurlijker dan dat de studie van 't oude testament diepen indruk maakte op mannen voor wie het contrast

---

[1]) Ald., bl. 326. — De in 't oog loopende ongelijkvormigheid van spelling in de overgenomen aanhalingen heeft de Redactie geheel gelaten zooals zij ze vond.

tusschen de kanonieke boeken en het judaïsmus de alles te bovengaande ontdekking van hun leven en van de eeuw waarin zij leefden was. Bijzonder waar geen opvoeding was, geen geest van kritiek, geen geordende kennis van de opvolging der groote historische gebeurtenissen, kan het geen verwondering baren, dat menschen, die den ganschen bijbel als letterlijk ingegeven beschouwden, zich vast klemden aan de leer van 't oude testament die met hunne gewoonten en smaak bijzonder strookte. Voor de goed onderrigte personen der tegenwoordige eeuw is het oude testament sinds lang op zijne ware plaats gesteld, als een deel der algemeene geschiedenis en een voorbode van 't christendom. Doch wat moet de onbeschaafde en onwetende er van maken, wanneer men hem den bijbel als een geheel in handen geeft en al zijne deelen als een zamenhangende volgreeks van overal gelijk gezag voorstelt? Waarom zouden zij zich onthouden van die gedeelten, die 't meest hun smaak vleijen? De Chinees of Zuidzeeëilander vindt bij het openen van 't boek, welks lezing hem aanbevolen wordt, den Almagtige voorgesteld als een menschen-offer bevelende, of een profeet gelastende overspel te bedrijven, terwijl hij ziet dat al de heiligen der eerste tijden zich vrijelijk aan de veelwijverij overgaven. Zelfs in de negentiende eeuw en in christenlanden heeft het mormonismus, dat duidelijk op het oude testament is gegrond, wortel geschoten en gebloeid. De hoogere klassen en de geleerden boden weêrstand aan den puriteinschen geest in Groot-Brittanje; het was een beweging, enkel uitgaande van 't volk en die hare kracht enkel aan de onbekookte navolging van 't oude testament ontleende.«

Wat kostbare vruchten van 't vrije bijbellezen! van 't hooggeroemde Protestantsche vrije onderzoek!

ERBARMELIJKE TOESTAND DER EVANGELISCHE LANDSKERK IN PRUISSEN.

De rondschouwer der *Kreuzzeitung* gaf voor eenigen tijd de volgende schildering van den tegenwoordigen toestand dier Kerk:

„De Evangelische landskerk van Pruissen gaat eene tweede Algemeene Synode te gemoet. *Verscheurd* als zij is door inwendigen strijd, die tot in hare GRONDSLAGEN, hare GRONDLEERINGEN, en de vraag van haar BESTAAN grijpt, en te midden van haren kamp *over* en *tegen* de altoos NIEUWE SCHEURINGEN VOORTBRENGENDE Unie, alsmede over en tegen de vrijmetselarij, kan zij uit zich zelve geene met kerkelijk aanzien en geestelijk gezag bekleede Synode voortbrengen. Veeleer zal deze hare diepste verdeeldheid, zoowel als in 1846, der Synode zelve, der Kerk en allen tegenstanders der Evangelische Kerk in heel hare verpletterende werkelijkheid zonneklaar voor oogen worden gesteld. De Evangelische Kerk zal zich *zwak*, zeer *zwak* vertoonen, zwak tegenover hare ongeloovige tegenstanders, zwak ook tegenover hare Roomsche bestrijders. Op nederlagen hebben wij ons derhalve voor te bereiden.„

Die vrees is blijkens het besluit der Synode wel gegrond geweest. De Unie, door den wil van een *wereldlijk* gezag, den vorigen koning van Pruissen, in 't leven geroepen, eene Unie, waarbij men met hoofdwaarheden des Christendoms een schandelijken handel drijft, en de eene waarheid voor, de andere na, laat wegvallen om in eene ijle algemeenheid schijnbaar zaâm te stemmen, die uit haren aard ontbindende Unie is bij die Synode gehandhaafd! waardoor derhalve het werk der ontkenning en vernieling zooveel als bestendigd is.

Dat het in ons vaderland met het Protestantisme niet anders gesteld is, toont het beruchte feit, dat men onlangs, onder verregaande verloochening der hoogste waarheden, eene soortgelijke vereeniging van alle belijdenissen heeft mogelijk geacht en beproefd. De afzigtelijke Unie van Utrecht heeft, gelijk in Pruissen, zonneklaar doen zien, tot hoeverre het reeds met de innerlijke verdeeldheid en magteloosheid van 't Protestantisme gekomen is. Hoevéél ook van het Christendom verre de meeste Unie-mannen bereid waren te laten varen, niet eens tot eene schijn-eenheid heeft men het weten te brengen. Moet niet alle rijk dat in zich zelf verdeeld is, naar goddelijke voorspelling, onvermijdelijk te gronde gaan? Luc. XI, 17.

SPROKKELING.

DIE OLIJKE TIJDSPIEGEL! — In zijn October-nummer geeft dit maandschrift een artikeltje met het opschrift: „Een stem uit de Roomsch Katholieke Kerk onzes vaderlands tegen de Onbevlekte Ontvangenis." Dat is hem, zegt hij, een welkom protest tegen de „Pauselijke aanmatiging" en „onfeilbaarheid". — He! wat Roomsch Katholiek mag toch wel gesproken en geprotesteerd hebben? Wie, waar, wat? Wees op uwe hoede, lezer, de olijke *Tijdspiegel* wil u beet hebben; want hoor: die stem, dat protest is niet *uit* de Roomsch Katholieke Kerk, maar van daar *buiten*, van door die Kerk veroordeelden en afgesnedenen: van de drie JANSENISTE bisschoppen van Utrecht, Haarlem en Deventer!!! — Nu de *Tijdspiegel* eenmaal aan 't zoeken is van stemmen en protesten *buiten* de Kerk, om iets tegen 't eenstemmig geloof van 200,000,000 Katholieken over te stellen, had hij liever de Protestanten moeten noemen; dat ware immers veel duidelijker geweest. Die olijke *Tijdspiegel!*

EINDE VAN HET DERTIGSTE DEEL.